

63.3(4)УКР. Ч.ЖИТ)

94(477.42)

М 38

• Г. Л. Махорін •

АНДРУШІВЩИНА історія та сьогодення

Геннадій МАХОРИН

АНДРУШІВЩИНА: історія і сьогодення

Місто історичної
спадщини універсального
кваліфікаційного рівня
або
Геннадій Махорин

ВІДПОВІДАЄ
В. В. КОТОВСЬКИЙ
2011

041 018,43

КАТЕГОРІЯ

ТДК 944(074.02) + 908 (074.02)
ББК 62.01(4 Укр) + 26.891 (4 Укр = 4 Жук)
М 36

28 вер
10/12

Рецензенти:

О. П. Сушицька – кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії, політології та історії
Житомирського національного університету імені Івана Франка

О. С. Дюк – директор Андрушівської гімназії,
членкиня Історичної комісії містечка

Автор-упорядник: Г. П. Махорін
серії статей **Л. С. Монастирська, М. В. Мельникова, Г. Паламар,
І. В. Савицька, А. Савицька, І. Ф. Шенюк, Д. С. Пилипчук.**

Махорін Г. П., автор і упорядник.

**М 36 Андрушівщина Історія і сьогодення. – Житомир: Видавець В. Б. Ко-
тляцький, 2011. – 292 с., іл.**

У книзі на основі архівних матеріалів, досліджень з інших джерел історич-
но-ознайомчих історії Андрушівщини, подано подвійний зріз: у книжці подано
історію окремих сіл району, біографічні епізоди про окремих людей
району.

Книга розрахована на вчителів, учнів, усіх, кому діляться історія району
історично.

ТДК 944(074.02) + 908 (074.02)
ББК 62.01(4 Укр) + 26.891 (4 Укр = 4 Жук)

На виставці європейського об'єднання – Історичний курс української
Вісник Видавця

104 55 89

© Махорін Г. П., 2010

Житомирська
область районна адміністрація
Вісник Видавця

ПЕРЕДМОВА

Ідея написання книги з історії Андрушівщини виникла ще 2005 року. Абож, працюючи над книжками з історії Ружиччини і Почап'янинщини, я постійно натрапляв на цю самі архівні матеріали, які створювали історію сучасного Андрушівського району. Це змусило мене постійно думати про написання окремої книги. Разом з тим було усвідомлення великої відповідальності за цей крок, тому ще у районній газеті багаторазово публікувались статистичні та замітки місцевих краєзнавців Н.В. Лазимського, Ю. Андрушчука, Л.Ф. Шенкунюк, І.В. Ковальчука – це головне в мене спонукало до історії Андрушівщини – це пам'ятки завжди стояли передо мною. Також, разуме, що не можна обійтися без використання інших досліджень, в таксон публікацій інших краєзнавців, науковців. Тому вирішила, що експертному не лише як автор, а також як упорядковувач, об'єднуючи краєзнавчі дослідження багатьох першорядних Андрушівців.

Першим, хто підтримав ідею написання цієї книги, був В. Бірюк, урядовець Андрушівки, який директор муніципального «Інтернет» у Житомирі. А з 2006 року активну підтримку почали надавати Л.В. Ковальчук, завідувач освіти Андрушівської райдержадміністрації. Людмила Вадимівна хоча й народилася у Душманському районі, однак, оселившись в Андрушівці і почавши працювати тут, полюбила цю землю, людей і спина, без перебільшення, великим патріотом Андрушівщини. Л.В. Ковальчук не тільки заручив підтримкою ідею написання книги, а й ду-

малкиа акцентування її ролі на релігійній, інтелектуальній у життєвій сфері в різні історичні періоди. Абож книга, в першу чергу, відрозумітиметься учням, учителям.

Л.В. Кошталеву допомогала у плануванні комісії на підготовку книги та її безпосереднє видання. І заклада фінансові підтримки Є.В. Гримальська, Б.О. Курбетова, а також педагогічні товариш наші як: Герасимівська, Залларка, Антошківська, Іванківська, Криківська, Новошаньська, Нестеренківська, Павлівська і Степанівська стільки побачили світ.

Окремо відмічу, що на наш особистий творчий процес на відрозуміли М.А. Климчук, А.В. Лещарський, В.Ю. Поддурю, Д.С. Павличук і також надали допомогу у виданні книги.

Усім висловлюю щирої вдячності, що долучилися до цієї благодійної справи. По справу великим дяку стільки результату стійкої праці всіх членів комісії Андрушівщина.

В подяку і вдячності
по усім представникам
Андрушівського земляцтва
Миколі Гаврилії Бендіанець,
кандидат історичних наук

ЧАСТИНА I

I. Андрушівська земля у стародавню добу

На території Житомирщини археологами відкрито і досліджено близько 50 стоянок первісних людей, які жили тут у період давнього кам'яного віку (сто тисяч років тому). Ще більше – 140 – знайдено поселень давніх людей неолітичної епохи. Це свідчить про поступове розселення людей, зростання їх чисельності. У період мезоліту (міжньо-кам'яного віку, існувала всякраз третинська культура. Пам'ятки цієї культури у значній кількості відкриті археологами на Правобережній Україні і, зокрема, на Житомирщині: у Коростнішівському, Житомирському, Бердичівському, Ружанському, Попільнінському та інших районах. Хоча на Андрушівщині третинська поселення вченими не зафіксували, проте пізком можна припустити їх існування. На жаль, в археологічному відношенні Андрушівщина досліджена ще недостатньо. Одним з найдавніших поселень на території нашого краю є поселення, віднайдене археологами на околиці Андрушівки (в напрямку Гаршівки). Тут жили люди у пізній період бронзового віку. Це було плем'я білгородівської культури. На території Житомирщини вчені зафіксували понад 20 поселень цієї археологічної культури, яка існувала понад три тисячі років тому.

На Андрушівському поселенні дослідники знайшли речі з бронзового посуду, крім'яні серпечки, кам'яні сокири. Тут мешкали люди дуже довго: серед вищезгаданих знахідок давнішого часу археологи натрапили на речі, які датують раннім залізним віком (X-VII століття до н.е.) – це період існування черняхівської культури, племена якої населяли Середню Подніпров'я і, зокрема, територію Андрушівщини. Вчені вважають ці племена праслов'янськими. У цей

час внаслідок збільшення чисельності населення загострилася конкуренція за територію господарювання, зросло необхідність захисту матеріальних цінностей. Тому ці племена зводять земляні укріплення навколо своїх поселень – таким чином з'являються городища. Це був час, коли на українських землях зникли праймні племена кімерійців. Вірогідно, саме вони вперше почали обробляти залізо, а від них спосіб виготовлення залізних речей пізніше запозичило місцеве населення – племена черняхівської культури.

У VII столітті до нашої ери кімерійців витіснила також праймні іраномовні племена скіфи. Вони обжили значною мірою люд. На території Андрушівщини віднайдено городища ранньоскіфського часу – біля сіл Стара Котельня, Ізясів, на північно-західній околиці Андрушівки зафіксоване курганне поховання. Палеоантрополог Т.С. Кондратовою так характеризує зовнішній вигляд людини лісо-степової зони тієї епохи: висота, середня, тулуба, трохи видовжене обличчя, вузький ніс, зріст жінок – 160,4 см., чоловіків – 167,7 см.

За триста років до початку нової ери скіфи втратили своє панування – їх витіснили на південь, на Кримський півострів, сармати. Останні невеликі починують здійснювати набіги на східні римські провінції. Рим змушений був споруджувати оборонні укріплення, які дістали назву Трапезних валів (бо будувалися у період владн імператора Траяна). Землеробські племена лісо-степу запозичили це, і також насичили подібні земляні укріплення, які у нас називають земляними валами. Проводили вони і по території Андрушівщини, залишки яких збереглися біля кількох сіл – Гаранівка, Нової і Старої Котельні та Яриславців.

Будувати їх почали племена зарубинецької культури у II – III ст. н.е., а продовжили, вже у більших масштабах, племена черняхівської культури. Ці племена підтримували торгівельні зв'язки з римськими провінціями. Про це, зокрема, свідчать віднайдені на місці поселення людей черняхівської культури біля сучасного с. Гаранівка Андрушівського району скарб римських монет. В першому тисячолітті до нашої ери і на початку нової ери місцеве населення підтримувало також контакти з грецькими містами Північного Причорномор'я. І цей подвійний греко-римський вплив ми можемо про-

слідкувати на прикладі поховального обряду того часу. Як відзначає відомий дослідник пам'яток черняхівської культури І.С. Винокур: «Значна супроводу покійника серемими аксесуарами римських монет від І'адамаса у діаметромі яким Н – V ст. п. н. е. під безпосереднім впливом античної культура Північного Причорномор'я».

Поселення племен черняхівської культури, як правило, розміщувалися вздовж річок, займали площу в кілька гектарів. Вони будували наземні житла, середній розмір яких становив 4х8 м. Ці наземні глинобитні будівлі мали дві кімнати, в одній з яких була піч. Арабески на місцях поселень цієї культури виходили у вигляді кількості фрагменти ліпного, а також урви виготовленого з дощового гончарного крупа посуду, трапляються часто гонимі пресиння і трунати від ткацького верстата, уламки римського посуду, римські монети.

У другій половині IV століття зати, після черняхівської культури, яких М.С. Грушевський вважав прусов'янами, зазнали поразки у військовому протистоянні з готами, входить до складу Готського військово-політичного об'єднання, яке владові, у 375 році, розпалося внаслідок повстання гуннів. Згодом, після того як прокотилися дві на захід князя гунської мавала, лавно-слов'янські племена черняхівської культури об'єднуються в Антський військової союзу. Остання документальна згадка про антиї пов'язана з масовим виступом аварів 602 року, який і привів до розпаду Антського військового союзу.

VIII – IX ст. більшість часини вважали переддержавним періодом в історії сільних слов'ян. У цей час виникають союзи племен, про які є літописні згадки – це об'єднання полян, древлан, сіверян, уличів, тиверців, булян і т.д. – загально 14 союзів.

Місцеве населення того часу вчені відносять до спільноти, які були характерні риси Лука-Раїковської культури. Дослідник історії слов'ян А.П. Томашівський зафіксував понад 120 поселень цієї культури на сучасній території Житомирщини¹.

Населення цієї культури, як правило, селилося на берегах річок, обов'язково на підвищенні. Життя їми були правильної прямокутної форми, глинобитні з дерев'яним каркасом. Довівка заглиблена

на 40 сантиметрів, хоча в середку і на глибину один метр. Ці напіво-землянки були невеликі за площею – в середньому 10-15 кв.м. На місцях поселень відраховують значну кількість фрагментів глиняного посуду, виготовленого як способом ліплення, так і з допомогою гончарського крута, залізної нози, скляні вазонети.

Вже у цей час з'являються укріплені поселення. Археологи зафіксували близько 20 таких поселень на території Државської землі, зокрема 16 – на теренах сучасної Житомирщини. Серед них виокремлюють укріплені поселення, віднайдені поблизу теперішнього села Яроповичі². Хоча, слід зауважити, що межі земств, які займали дравляни, поляни, уличі та ін., не можна чітко окреслити. Розташування Андрушівщини на стику цих вищезгаданих племен зрештою труднощі у встановленні, до якої групи слов'янських племен їх варто віднести. Як порубська різниця окремих племен, так і цей край улібрав у себе їхні загальні риси. У цьому політичє складна специфіка нашого регіону.

Відомий археолог Б.А. Звіздський так описує типовий для того часу вигляд укріпленого поселення. Городище було оточене ровом завширшки 6 метрів і глибиною понад 2 метри. Зовнішній край рову поділяло звичайне кам'яне брєство. Подібний вигляд мало укріплене поселення поблизу села Яроповичі. У літописі воно згадується як город Ярополча від 1160 року.

Територія сучасної Андрушівщини досить пізно перейшла під владу Київського князя. Адже це приєднання здійснювалось примусовим способом – як такі писали: «примучити». У 937-940 рр. воєвода Великого князя київського Ігоря Свенесла від боротьбу у цих краях з місцевими населеними. Поширеною влада Києва на південь у часи князювання Святослава Ігоровича перетікнула печеніги, які почали раз-у-раз нападати на руські землі, їм вдалося взяти повністю під свій контроль територію Чокостену і утримувати його понад 80 років. Тільки Ярослав Мудрий, остаточно розбивши печенігів 1037 року, перебрав у свої руки владу на цих землях.

Однак наприкінці XI століття новою загрозою стали напади половців. І, можливо, вдалося б уникнути загострення відносин з ними, якби не дії київського князя Святоволода Ізяславича. До цього 1083 року слов'янщині дан Тугоркан надіслав послів з пропозицією миру,

а князь ут'юнив їх. Це привело до тривалої війни з половцями. Пізніше він з ними замирявся, навіть одружився з дочкою Тутурсана. У подальшому, в період князівських міжусобиць, деякі князі вдавалися до військової допомоги з боку половців, однак це тільки поглиблювало процес розпаду Київської держави на окремі землі-князівства. Як результат – Русь не змогла відбити напад монголо-татар. І в подальшому, перебуваючи у стані бездержавності, руські землі були тереном нагування тучою під владою золотоординців.

2. Наш край у литовсько-польський час

У першій половині XIV століття внаслідок внутрішньої боротьби за владу Золота Орда розпалася на сім окремих володінь, між ними розгорілася запекла міжусобиця війна. У цей уривок монголо-татарам було не до завоювання земель. І цим скористався Великий князь Литовський Ольгерд, який поступово підкорив до себе владі Білоруські та українські землі. 1362 року після перемоги над монголо-татарами у битві на річці Синя Вода під владою Великого князівства Литовського переходять підданства Київщина і Поділля; відтак і наш край тепер був включений у нову систему суцільно-політичних відносин. До часів литовських князів, вони зниклали предимне ставлення до українських звичаїв і традицій – це дозволяло зберігати і розвивати традиційну українську культуру.

Наприкінці XIV століття литовський князь Вітовт втрутався у внутрішню міжусобицю боротьбу монголо-татар. 1398 р. у Києві він заключив союз із ханом Тохтамішем, згідно з умовами якого князь Вітовт зобов'язується допомогти йому у боротьбі за владу, а хан, у свою чергу, відмовлявся від претензій на руські землі. У відповідний претензій на владу серед монголо-татар хан Темір-Кутлук завойовує 1398–1399 рр. провінцію лісостеповою частиною українських земель, зокрема через землі сучасної Андрушівщини, сіучо-тошнівня їх.

Литовські князі намагалися зміцити підданні кордоня свої, те-пер такої великої держави. Аднак тільки 10% її території – це, власне,

литовські свідчі землі, а решта 90% – природні білоруські та українські. Завдання монету підвешення та східних кордонів литовської правителі перекладали на тих, хто одержував від них за службу землю. Це було надзвичайно складним завданням через часті вагання спочатку печенігів, а потім половців, татар і турків територій лісо-степу обсяжодія. Так, станом на 1471 рік у Котельні налічувалося 24 мешканці, а у Жердеві – лише 3, які вела сторожову службу⁷. На підвешених стояли так звані фігури – вешки, в яких оглядали навколишню територію ті, хто був на сторожі, і в надзвичайних небезпеки подавали сигнал, запалюючи вогні селом. Для захисту, який одержав у цих краях земля, проблемою було залучити цю місцевість. Тому переважали, обіцяючи, що басмалі тут оселитися не планували, податків, не відрабатували пашини. У кожного землевласника були на службі люди, яких називали «вешотці». Їхні завдання полягали у переміщенні, «вешотуванні» із місця іншого феодала його селян до свого пана. Судячи просто заважкі чисельним смертям про втраті селян, про трагічні дії вешотців. Так, 19 листопада 1585 р. тульським урядником Романом Борисовичем було подано звіту до Житомирського замкового уряду про втечу 7 родичів із с. Іванів Житомирського повіту до маєтку князя Кирила Ружинського в містечку Котельні Житомирського повіту Київського воєводства і про збувину відмову князя віддати втікачів⁸. Відомим був випадок, коли князь Кирил Ружинський повернув селян-втікачів. Це трапилось 26 липня 1593 р., коли він віддав їх власнику, Чапличу-Шаловському⁹. Однак тут треба вжити до уваги високу плату остиглого. Іван Кад'янович Чаплич-Шаловський був Київським каштеляном (смітанин – це начальник території, на якій знаходилось місто) у 1585-1607 роках.

У 1593 році через маєток князя Кирила Ружинського проходило козацько-селянське військо під проводом Криштофа Косинського, до якого приєднався Іван Козович, селянин з Котельні. Князь Кирик та його син Роман Ружинський були одними з найвпливовіших феодалів свого часу. Кирик Остафійович Ружинський ще 1581 року одержав привілей на Котельню, що було підтверджено сейською утвалою. Князь Кирик Ружинський до 1588 року був отаманом вій-

ська Запорозького. Цього ж року він одружився з Ядвігою Фальчевською, дочкою біскупа Луцького і Берестейського. З першою дружиною, Ободотью Андріївною Куревською, вони народили і виховали сина Романа, а з другою – Ядвігою Фальчевською – Ганну, Ядвігу, Гелену. Про князя Кирила Ружинського відомий поет і етнограф першої половини XIX століття записав поговорку серед населення цього краю легенду як про «мелощце і гушпер». Син Кирила Роман зі своїм двоюрідним братом Адамом Ружинським, а також із князем Костянтином Вишневицьким брав участь у поході на Москву 1605 р. разом з польським військом на чолі з Дмитром Самозванцем. Гусарська корота, набрана князем Романом Ружинським, у 1608 році спасла особисту гвардію Дмитра Самозванця⁴. Однак Роман Ружинський 1610 р. відступ і його тіло долому армії Адам Ружинський.

На початку XVII століття всі ці селян від одного феодала до іншого стали ще активнішими. Як правило, тікали від слабшого землевласника до сильнішого і впливовішого. Справа в тому, що почастішали набіди феодалів один на одного, що супроводжувалося побицтвом людей і пограбуваннями їх. Об'єктом нападів ставали, цілком зрозуміло, слабші. Тому в тих умовах селяни, щоб відкупити себе безпечніше, тікали від владі сильнішого. Сильнішим діям феодалів сприяло почуття безкарності, адже влада короля була надзвичайно слабкою – панувало одне право – право сильнішого й існуючі суспільство не могло приборкати ромих селян.

Так, війну 1605 року з володін Фрідріха Тишкевича, міст Білопідля, Нехворотца, села Іванівці Житомирського повіту вкляли селяни до маєтків Романа Ружинського м. Скортгород, заснований на околиці Жердецька як укрідження, а також сіл Биструн (Нингорська Волиця) і Палчин Житомирського повіту⁵. І це незважаючи на те, що дружиною Фрідріха Тишкевича була Софія Ягужинська Заславська. Однак в подальші роки рід Тишкевичів став надзвичайно заможені і впливовим.

Не видється дивним те, що 6 липня 1609 року як 30 років підианні Софа Малашке втекла до маєтків князя Романа Ружинського і його дружини міст Котельва, Павлоч Житомирського повіту, сіл Шпичинці

Київського повіту, Зарубинці, Срошки Житомирського повіту⁸. Одним і тим самим Роман Ружвицький 18 серпня 1609 р. опинився в ситуації, коли з його міст Котельня і Павлоц Житомирського повіту втекли його піддані до маєтку селянського феодала князя Михайла Вислицького у місто Олександрів (Лубки) Київського повіту⁹.

Ще одним підтвердженням вищезгаданого прямих є втеча у серпні 1609 р. підданих дрібного власника Гадомичів із міста Іванця Житомирського повіту до маєтків Фрідріха Тихомирського міста Малинівка і села Святівака, що також були у Житомирському повіті¹⁰.

Ілюстрацією звичаїв і порядків того часу може бути і випадок побігів жителів м. Котельняї слуги брест-лукського полковника Андрія Ліпницького шляхтича Якова Кладивського при спробі затримати підданих свого пана, які втекли із села Дворець Житомирського повіту¹¹.

Після загибелі Романа Ружвицького 1610 р. спадкоємцем усіх його маєтків стала Софія з роду Карабтайських. Вона була київською каштеляном. 1611 р. у її маєток, місто Котельня, втекли піддані Федора Стрибени¹².

Новим власником м. Нековороці став Ян Микулівський, земський писар у період з 1590 по 1613 рр. Ного сям очолював кіньоту кварцаного війська (королівське військо, яке утримувалося на чверті, тобто квартиру вилітали з державної казни). З його роду відомі Микулівські, які були дружиною Юрія Станіславовича Воронцового, а його сям – Матейка-Война Воронцовий був у 1584–1592 рр. київським підполковником, а потім київським стольником – його дружиною, Настя Гуцелівна, остра відомої менації Гашани Гуцелівни, яка подарувала свою землю у Києві для заснування школи Боголюбівського братства.

Протягом 1613 року – у січні (28) і травні (12) у м. Нековороці до Яна Микулівського втекли піддані шляхтича Пражковського з м. Городка Житомирського повіту і шляхтича Адама Божицького з маєтку у Київському воєводстві¹³. Подібні випадки втеч були численними і в подальшому.

На початку XVII століття м. Іванця перебувала у власності ольшанецького каштеляна Андрія Зборовського. Ного нащадок Ян

Зборавський був одружений із Ельзбеттою Фрідріхівною Пронської (дочкою житомирського старости Фрідріха Гайбовича Пронського, який пізніше був брацлавським і вінницьким старостою, кміським воєводою). Її старший рідний брат Олександр Фрідріхович Пронський був стольником Великого князівства Литовського (у 1574–1588 рр.), лудяним старостою (у 1580–1591 рр.)¹⁰⁶.

У 1630-х роках власником м. Котельні болісно вже князя Станіслава Любомірського. 1633 року він одружився із дочкою Олександра Васильовича Острозького, воєвиського воєводи і сина славетного Костянтина-Василя Острозького. Так як син Олександра Острозького помер у ранньому віці, спадок батька було розділено між трьома дочками. Завдяки зацікавленню Станіслав Любомірський значно збільшив свої земельні маєтності, окрім того за Софією було дано 100 тисяч польських злотих пошугу. Князь Станіслав Любомірський з 1621 по 1642 рр. – староста білоцерківський. Станом на 1629 рік йому належало кілька десятків міст і 250 сіл у Кришівському, Санжмарському, Руському, Волинському і Київському воєводствах. Також в українській частині його маєтностей налічувалося 10 міст і 150 сіл або загальом 5215 димів (близько 40 тисяч підданців) у Волинському воєводстві та 3314 димів (близько 25 тисяч підданців) у Київському воєводстві¹⁰⁷.

У першій половині XVII століття ще одним помітним землевласником у нашому краї був Самуель Модлішевський, дід якого стався і був на парадокс менше, ніж у князя Станіслава Любомірського. Рід Модлішевських – це спадкові шляхтичі. За даними податкових тарифів 1623–1640 рр., Лукаш Модлішевський, батько Самуеля, мав у своїй власності 794 димів (домад 5 тисяч підданців) у Київському воєводстві. Його сусіди Самуєлю належало село Волоськ.

Це був час, сповнений протиріч. З одного боку, жорсткі правила світського виховання і висока дотримання вряйватих серед вершків суспільства мандр. і, з другого боку, чисельні прояви свавілля шляхтичів у суспільному і політичному житті.

Перше, зокрема, виявлялося у приписок, накладених в уряді польського короля Владислава IV, щодо штрафних покарань і податків за порушення установчих правил: «За кожному бачку-нобачку мити

повинна становити 12 злотих; якщо жінка ворує свій чоловіком – 20 злотих; якщо дружина не вірить чоловікові – 10 злотих; якщо дружина любить його сматти – 1 злотий (15 грошей); якщо дружина заради хазяїрства стисне зуби – 12 грошей; якщо дружина виставляє назу – 1 злотий; подорож на одні у французькому стилі – 12 злотих; на одні в іспанському або італійському стилі – 10 злотих; на планети, обрамлені собольним хутром – 8 злотих; за довгого на шап – 12 злотих; на перстень, який носить тільки для того, щоб показувати своїм багатством – 1 злотий; на одні нового планети зі шпайфом – 4 злотих». Також зауважувалося, що «смати підлягає відшкодуванню перед Богом за те, що учини йому не перудитися, а тільки змішавати заради».

З другого боку, свавільні шапкти викликало все більше невдоволення населення, яке передіо ставало жертвою набігів одного землевласника на іншого. І це невдоволення наростало, і закономірно привело до великого протестного виступу 1648 року.

З початком Високої війни під проводом Богдана Хмельницького, силени сія і містечку Андрушівського краю влилися до його війська. Недавні, згідно з умовами Зберівського договору 1649 року, Богдан Хмельницький одержав можливість створити української козацької держави на території Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводства. Він мав новий територіально-адміністративний устрій.

Населені пункти сучасного Андрушівського району у той час були у складі Білоцерківського та Павлоградського полків. Але спочатку існував тільки Білоцерківський полк, до складу якого входила вся сучасна територія Андрушівщини. В 1649 р. на заході межа цього полку проходила по таким населеним пунктам, як Коростинці, Іванка, Карабіїв, на півдні ж, де він межував з Брацлавським полком: Ружина, Сквира, Антонів, Торонца; а межа із сусіднім Уманським полком пролягала через Болрку, Черний Кюбін. На північному сході і сході кордон Білоцерківського полку мав крайніми містами Рожів, Смилька, Коплюватка, Олшанка і межував з Київським, Кавіньським і Корсунським полками.

1651 р. було виділено окремий Павлоградний полк, шляхом відділення частини території Білоцерківського полку. В липні 1654 р. в-

кіана межа Білоцерківського полку з Паволоцькими та Уманськими вже проходила через міста Фастів, Травнік, Ставища, Шаварівка, Ольшівка.

У XVI–XVII століттях по території сучасної Андрушівщини проходили ряд шляхів. Один з найголовніших – з Білої Церкви на Житомир по межі Волоцького і Котельницького воєводств – він називався «Житомирський гостинець» або «Білоцерківський гостинець» (гостинець – це важливій торговий шлях, на якому перебували державні митниці). Другий – через Волоків на Коростинізі. Ця дорога перетиналася з Білоцерківським гостинцем посередині Волоцького маєтку. Третій – через Іванціо на Волинь (промисловий пункт – урочище Борщівка). Четвертий шлях проходив через Іванціо на Котельню (промисловий пункт – Валівка). П'ятий – через Котельню на Козин, він називався також «гостинець» – ця дорога проходила мостом через р. Боарку поблизу мотани Росточка. Шостий – через Котельню на Коростинізі, який проходив мостом через р. Іванціо між Буймером і Валівкою з південного боку слобода Грушівка, через слободу Смоливу – цей шлях вже називали «Коростиніський гостинець». Сьомий – через Котельню на Паволоч (промисловий пункт – Калинів Куст, урочище поблизу Волки) – його ще називали «Паволоцький гостинець». Восьмий – через Іванціо на Липки, дев'ятий шлях віз через Іванціо на Тулин (промислові пункти – Валівка, Калинів Куст) – цей шлях називали також «Тулинський дорожок»²⁴. Вони не втрачали свого значення і в подальші роки. Розгалужена сітка доріг по території Андрушівського краю свідчила про активну внутрішню торгівлю, зв'язок між населеними пунктами.

Після національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького і сповненого драматичному періоду Великої руйн значно змінився склад земельних власників – у XVIII столітті більшою вже переважно нової правлячої володарів земельних маєтностей. Так, новим власником Котельні, Зарубищець став рід Прушинських. У своїх руках багато земель зосередив рід Любомирських, вони належали собі, що зараз адміністративно належать до складу Поліськийського, Ружинського та Андрушівського районів, зокрема, села Бровки, Іванків, Ярешка. У XVIII столітті новим власником с. Іванціо став рід

Чернецьких. 1761 року Іваниці було надано статус міста. Тут 1781 року Юзеф Чернецький збудував костел, а також монастир і запросив монахів-францисканців, які 1803 року вступили у місті приватську школу¹⁷.

Нехворощ у XVIII столітті була центром староства Київського повіту Київського воєводства і залишалася у статусі королівщини, тобто ця земля належала польському королю. Однак влада польського монарха впродовж XVII – XVIII століть була слабкою, цим користалися шляхтичі, і їхні свавільні дії в середині роковинами-рубнурвали Річ Посполиту. Від цих дій не тільки ослаблювалося державна, а й потерпало населення. Так, селяни Нехворощанського староства в липні 1789 року направили скаргу в Комісію для ліквідації королівщини Київського воєводства на незаконних історичній землі та утраські шляхтича Беринського¹⁸. Для відшкодування міщан Нехворощі і обшарі їх від утраські король Святий Август 14 лютого 1793 року підтвердив Магдебурзьке право, яке раніше ще надавалося місту попередніми монархами. У відповідній королівській грамоті чітко зазначалося:

«Річ Посполита належить для себе користі, а особливо місто Нехворощ вітним містом. Усіх обywatелів, які вже там живуть і так, які в подальшому мівають поселитися, переїздом у інші місця – власними людьми зводити. Зокрема в околицях цього міста, як там належить, їхні будинки, двори, городи і поля, сінокоси, кутари, лісові насадження і всі поселення на міській землі і поля містем, що належить йому належно, з власністю цього міста і міщан, які там поселюся.»

Усі обywatелі цього міста Нехворощі дворянського чи міщанського стану, які займаються торгівлею або промислом, а також землеробством, шинкарством, словом, усіма промислом і живуть у цьому місті, повинні відкоряться місцевому Магістрату, платити податки і користуватися однаковими привілеями і свободами. Вказане місто від земельної влади і землекористувачів староства Київського воєводства. Ніхто з обywatелів цього міста більше не підлягає землекористувачів староства Київського воєводства, а судяться тепер буде по-правилках таких міст. Судців із обywatелів цього міста поставою вибора-

ти, а якщо хтось незадоволений рішенням міських суддів, то надано йому право апеляції в Житомирський Апеляційний суд або в Київ Коронний Ассесорський Суд, залежно від важливості справи.

Міністрами зі своїми членами і суддями міста Нехворонаці, як і всі населення міста підлягає відомостю князю Коронному Ассесорському Суду. Цей Міністрам, міський міський суд і місто мати герб для печатки, що надано їм новий герб із зображенням сльозивого князя із хрестоподібними намі драконом. На відрадянченніми правліннями багачами повернути місто Нехворонац у календарій стаян і збільшити його війсьними людьми, які займатимуться торгівлею і реміслом.

Цей королівський указ справив користь місту. У Нехворонаці тільки селяни від своїх панів, щоб стати вільними, адрес на годівніми правліннями, якщо людина проживає у місті, яке має Магдебурзьке право, один рік і один день, звільнюється від поміщицької залежності. «Міське повітря робить вільним», – говорили у той час.

Нехворонаці були повернуті усі привілеї вільного міста. Однак зазначалося, що «мешканці Нехворонаці люблять імені князів та Коронніми князю не мають суддів на бірніці кошти 50 грошей у рік, погородній кошти – 40 грошей і навісні кошти – 10 грошей, за сватів – 12 грошей. Коштів не надається і ідати і офіційними патерями не люблять імені. Будь-кому дозволяється вільний продаж коноса, привізти корому сім мильок, і за це платити податок – катандурс за тямку корому – одну кошу грошей, а за корому для продажу гарного вана – поможу кати грошей у рік (одна коша дорівнювала 12 грошам).

3. Під владою Російського царизму

Наприкінці XVIII століття частину сіл перейшла у власність родини Прушинських – Волва, Червона, Зарубина, Стара Котельна, а також родині Вержниських – Андрушівка, Забара, Гальчин, Мінківці.

У м. Ізювці, яка належала Клефу Черницькому, 1803 р. було відкрито приходську школу при міському костьолі. Невдовзі 1808 року храм згорів і вже наступний власник м. Ізювці збудував новий

костю св. Йона Хрестителя. У той час для прихован-католиків існували католицькі каплиці в Андрушівці та Болдні. Проте після польського повстання 1831 року, у якому брали участь поміщики Петровський, Третьольський й Чайковський, власники сіл краю, російським царем почав здійснюватися політична послаблення польського впливу на Правобережній Україні через закриття навчальних закладів, храмів і монастирів. Так, 1832 року було закрито монастир францисканців у Іваниці. А у Іваниці 1837 року місцевий рамо-католицький костіюл було передано у підпорядкування православному відомству.

Російська влада обмислювала і мадзубурьме право, надавши рівно за польських часів містам, зокрема і Нехворонці. Так, це містечко, яке колись підлягало тій же польському королеві, тепер перейшло у власність Російської держави і було віддано у посесію (рівнозд орендні). У відповідь селяни протягом 1824–1827 років неодноразово звертались і скаргами до міністра фінансів про утиски поміщика і висловлювали вимогу передати Нехворонцальське їм самим у посесію²².

Адже становили селян, які знаходилися у поміській або орендній власності, було значно гірше, ніж селян, котрі перебували у безпосередній підданості поміщику. Орендарі та посесори, як правило, значно посприяли феодальному експлуатацію, нерідко вдавалися до свавільних дій і фізичних покарань, що викликало невдоволення і скарги селян. Так, Ф. Маньковська, мешканка с. Гальчин 1833 року скаржилася на управителя цього маєтком графа Березинського Александровича, який забрав у неї з двору корову з теленям²³. Невдоволення селя Гальчин перейшло в оренду Котвицькому, який, на повідомленнями земського стараника, часто вдавався до побиття селян²⁴. 1834 року селяни с. Іванівка, які власниця М. Моржківська віддали у наставу на вистій борг княгині Радзивілл, скаржились на останню за жорстоке ставлення до них²⁵. Також скаржилися селяни Андрушівки на свого орендного власника Ласковського²⁶. Не діставши відповідного реагування з боку влади на жорстокі й свавільні дії орендаря, дворова селянка В. Ком'юкова повстала на Ласковському за поруку над нею, підпаливши навмисно господарську будівлю (кладовку). Жорстоким ставленням до селян відзначався також

поміщик Цезарій Абрамович, власник сіл Бровки, Камині. Це навіть змусило вступити на захист селян місцевого священника о. Федора Опішкова. Ц. Абрамович розгніваний на таку поведінку священника і 1846 р. подав скаргу на Ф. Опішкова, у якій звинувачував його у підбурюванні селян до непокорі поміщику²⁴. До речі, Федір Опішків – це прадід Михайла Грушевського по лінії матері. І в подальшому, на жаль, поміщик Ц. Абрамович продовжував жорстко ставитися до селян. Так, селяни сіл Бровки та Камині знову спаружилися на свадьбні дії поміщика – у 1853 і 1854 роках – за побиття ним селян Матвійчука і Петруха²⁵. А в Іванівці 1849 року після побиття осерпом Покотіяном на пашаном поміщика Обухівського, селянина Горбачукова народилися двох мертвих дітей²⁶. У с. Гаратівці 1851 року після примусової праці за впадкою орендаря власника Каласького селянина Слободенюкова також народила мертву дитину²⁷. Траплялися випадки самогубства селян після жорсткого покарання – так вони реагували на примусову щільну сілність. Інші селяни висловлювали діяльний протест нещодавньому ставленню до них. Так, селяни із села Ярополівці Бондаренко 1843 року убили свого поміщика Лівницького²⁸, а селяни с. Галичани здійснили спробу свавілля царський завод графа Вергезинського²⁹. Проте серед поміщиків були люди високої культури.

У 1840–1850-ті роки власником м. Іванівці був барон Станіслав де Шодуар. Він мав славу видатного гумініста – його колекція книг була однією з найкращих у Європі. Крім того, він мав унікальну колекцію картон, мав видатчайше багату бібліотеку, яка налічувала понад 30 тисяч томів. А Денісій Ральський, власник с. Ярешки, 1859 року мав у своїй власності школу для селянських дітей³⁰.

У поміщицьких маєтках діяли великі підприємства. Ставом на 1850-ті роки цукрової заводи були в Іванівці та Андрушівці, пивоварний завод – в Андрушівці, а також винокурні та млинні, які діяли майже у кожному селі. Великого біду, яка приносила значні збитки, були пожежі. Так, 5 вересня 1855 року в Андрушівці згоріло два млини і пивоварний завод, кільканадцять будинків і господарських будівель біля них. Через те, що споруди були, як правило, дерев'яні і розміщувалися на близькій відстані одна від одної, у випадку пожежі

вогонь знищував значну кількість будівель. Одна з таких нових трапцалася 1856 року Победюцкая, під час якої згоріла також місцева церква.

У 1850-ті роки у склад сучасного Андрушівського району вже діяли школи у Кринівці, Волниці, Ярецьках, Старій Котельні, Бровках, Іваниці, а також лікарні – у Старій Котельні (на 16 ліжок) та при цукрових заводах в Іваниці й Андрушівці.

19 лютого 1861 року царем Олександром II було підписано Маніфест про скасування кріпацтва. Селяни одержали особисту свободу, в обмеженому вигляді громадянські права, однак не одержали землі – вони повинні були її викупити. Державою виплатили за селян 80 відсотків вартості землі поміщикам, а решту 20 відсотків селяни повинні були віддати особисто поміщанку грошми або відпрацювати на його землі. Селяни зобов'язані також були викупити державні податки у розмірі 6 відсотків річних. Це приблизно дорівнювало вартості врожаю зерна з однієї десятини (1 десятина рівнозначна 1,2 гектару). У нашому краї середня селянська родина в середньому одержала 7 десятин землі. Тривів виплати становив 49 років, але реально більшість селян виплатили борг державі значно раніше, окрім того, царський уряд 1905 року освободив про припинення виплати викупних платежів. В результаті за 45 років селяни виплатили за землю майже утричі більшу суму, однак це в основному через виплату боргу з процентами.

Селяни в ході здійснення земельної реформи одержали для викупу землі за розміром наділи, аніж ті, якими вони користувалися у дореформенний час. Поміщикам було надано право урізати селянські наділи – вони й поуривали... Звісно, селяни були невдоволені такими умовами реформи, і по усій Україні розгортається протестний рух селян. Начальник Житомирської земської поліції подає рапорт Київському генерал-губернатору про відмову селян Іваниці відробити панщину і про введення у село військових у травні 1863 року²⁴. Наступного року урядовою Іваницьким маєтком І. Сухорський повідомляє владу про початок обробки селян²⁵. 1864 року власник Андрушівки, Гальчина, Минаківців граф С. Берковський скаржився на селян, які відмовлялися відробити панщину і платити оброк²⁶.

А в Зарубінцях 1864 року до суду було віддано селянина Замінняка за те, що він агітував своїх односельчан відмовитися від сплати купувних платосів²⁴. 1865 року до суду було віддано селянина Кислицького з Антоном та Івана Рака з Іванці також за відмову сплатувати купувні платосі²⁵.

1863 року відбулось нове національно-визвольне повстання поляків проти російського царизму. Виступ було придушено, а учасників покарано: їхні землі влад конфіскувала, багатьох позбавила дворянського звання. Зокрема, так покарала поміщика Михайласького, який володів частиною села Володів – тепер його частина перейшла до козацького співвласника, поміщика Суріва. Окрім того, царській уряд намагався присклати на свою сторону українські селяни Придніпров'я, зменшив на 30 відсотків суми купувних платосів²⁶. Також як покарання для колектив 1864 р. було запроваджено спеціальний податок у розмірі 10% від річного прибутку землевласника (з 1868 р. його зменшили до 5%), який стягувався аж до початку ХХ століття. Загалом за 1863–1873 рр. в Україні конфіковано було і продано 144 мостки зальового площею 150 тисяч десятин, зокрема на Волині найбільше – 78 мистків²⁷.

З 1868 року власниками частини земель на Андрушівщині став рід Терещинків. Саме цього року Артем Якович Терещинко купив у поміщика В.М. Прокопівської мистки у Червоному, Малих Мошківцях, Хмелівці²⁸, а згодом Микола Артемович Терещинко 1873 р. придбав мисток у Зарубінцях у поміщика К.А. Прушківського²⁹. Терещинки відомі як цукроводовники, однак у нашому краї не вони заснували перший цукровод. Він був відкритий 1868 року в Дропівцях. Наступного року при цьому підприємстві почала діяти лікарня на 10 ліжок. Лікування для робітників і службовців цукроводу було безплатним. У лікарні працювали один лікар і один фельдшер. На утримання закладу цукрову витрачалося понад дві тисячі карбованців.

У м. Червоному лікарня з'явилася 1871 року, розрахована вона була на 10 ліжок. А при Червоненському цукроводі, заснованому Ф.А. Терещинком 1878 року, одночасно почала діяти лікарня на 28 ліжок. Лікарську допомогу безплатно могли тут одержати не тільки

службовці й робітникам підприємства, а й усі місцеві мешканці. Ф.А. Терещенко на утримання лікарні щорічно витрачав близько 7 тисяч карбованців. За рік стаціонарно лікувалися в середньому 300 осіб, а амбулаторно медичну допомогу одержувало понад 10 тисяч осіб.

Прізвища перших лікарів і фельдшерів при вищезгаданих підприємствах встановити не вдалося. Однак відомо, що наприкінці XIX – на початку XX століття були лікарями: при Червонольському цукрозаводі – Іван Іванович Коваль, в Андрушівці – Іван Іванович Лислякський, у Котельні – дільничний лікар Микола Мартович Челебій і дентист Адріель Премет. Крім того, за відсутності спеціалістів- акушерів допомогу надавали баби-покутухи: Варвара Іванівна Богачівська в Андрушівці, Євдокія Іванівна Смирнова у Котельні – їхні імена й адреси подивалися у «Пам'ятках знаменит. Киевской губернии» – це варто розцінювати як свідчення високої репутації і кваліфікації, адже у кожному селі була, і часто не одна, повивальна бабка, яка приймає пологи, однак їхні імена у згаданому довіднику не подивалися. Єдина згадка у нашому краї була у Котельні, її власник і одночасно управителем – австрійський підданий Альфонс Геврікович Мішке.

Високомітному і культурному розвитку краю сприяло прокладення через його територію залізниці. Проте здійснення цієї справи потрібної суми знову-таки виявило недовірливе ставлення влади до селян і до поміщиків. Будівництво залізниці передбачало відчуження деякої частини землі у її власників – саме там, де повинна була проходити залізниця дорота. Поміщикам і паркам за це виплачувалась компенсація у розмірі 20% прибутку від експлуатації тієї ділянки залізниці, яка пролягла по їхній землі. Селянам же ніякої компенсації не передбачалося.

Незважаючи на прокладення залізничних шляхів, ще тривалий час не втрачав свого значення гужовий транспорт, залізаньки. Однак вони були дуже повільні, рухалися зі швидкістю 7-8 кілометрів за годину, і хоча місця поділялися на класи, однак усі пасажирки зазнавали значних незручностей. Сучасник так описував поїздки на залізничній «Пасажир берет билет 1-го класса. С него берут 4 рубля. На этом и кончается коллекция первого класса, так как его не

відомою переводити сфалу в 3 класі, даючі їм коштів... По пунті нам приляглося постійно вставати в слідовати по способу легкого двіжіння, дабу дабу нахилою обличчати місцатинних клас, амануемим лемидом, амаміа прахидомсь подтильчатим далковом. В отаге оспидала на чотири часи. Оспидна, пасажирь пласе амаміа їа. Го-верия, что спаре мачути пасажирьа лемидомьати, как лемидей».

Важков поштового тракту у містечках існували поштові станції, де утримували відкошіну місцевим потребиам і можливість кількіть коней. Так, у Бердичівській поштової станції було 65 коней, Андрушівській – 10 (їх утримання коштувало 1387 руб.), Ружинській – 6 (утримання – 832 руб.). Пошта з губерньського центру доставлялася повільно – як правило, тільки на два тижні. Спеціальна доставка листа нарочитим коштувала 60 коп. Місцеве населення клопотало перед губерньською владою про відкриття поштового відділення у Котельні, але це було зроблено лише у 1899 році.

Спасування крпачити, з одного боку, аспиднувало спомоміної від-носини, в другого боку, промьено до соціального рецпирьування насе-лення – обідження орох і збагачення ілітхи. Багатшати найбільш під-прямомі і алтвни. Реліже мачити, безумовно, мали старові фі-наксові можливості людськи, а також те, як вони ними скористається. Деякі оспиди, навіть починаючи з мінімальшого старьового капіталу, в часом виростали у амьомних підприємців, переходили в категорію купецького стану. Прямьоро, до кінца 1870-а років джерелом перьі-вого напромацтвення мачі-ноу було чумакування. За одну поїзку з товаром до штрьового міста чумаки заробляли суму, за яку міг купити цюмацькіше вола, за другу – чумацького вола – мажу, потім ще дій-во вола, і тепер міг працювати тільки на себе. Оспид не були гроші, здобути важко, і часто ризикованою працюю. У дорозі чумаки, який віа на мажі кількості кілограмів вантажу, періодично повинні бу-ти купуватися, зміняти майже увесь вантаж, щоб помстити дьоттем оді вола або щось поагодити. А працювати ще й слід ризик пограбуван-ня, тому чумаки обіднувалися у алтви і спідньо вирушати у далську дорозу. Підприємливий чумаки згодом міг уже і сам наймати праців-ників, міг вельсти коняги, для прикладу, в заскування маслобійні чи іацного невелакого підприємства.

Проти чумацької промиселі з поширенням залізничних перевезень, значно дешевших, випадков. Іншою формою початкової підприємницької діяльності була роздрібна торгівля товарами широкого асортименту. Деякі селяни або міщани стали офіційно – дрібними торговцями, які ходили по селам з коробкою на перенісній та пропонували міщанцям свій виштрий товар. Наступним етапом у їхній підприємницькій діяльності був перехід до стаціонарної торгівлі, коли вони, накопичивши грошей, відкривали рундуків, лавку, мріючи про свій великий магазин (у сучасному розумінні, бо тоді слово «магазин» означало склад). Однак, слід відмітити, що такою формою діяльності займався переважно міщанин. Селяни не хотіли порівняти з хліборобською працею. Одні, багатші, намагалися прикупити ще землі; інші, бідніші і малоземельні, йшли на заробітки у Степову Україну або наймалися у якості сім'яногосподарських робітників до замкових багатоземельних селян чи поміщиків.

Книга довідкового характеру «Пам'ятна книжка Київської губернії на 1887 г.» подавала такі розцінки на оплату праці подільних сім'яногосподарських робітників. Найменші платили: за оронуку однієї десятини (різномісна 1,2 гектара) в середньому 3 крб. 85 коп.; за боронування однієї десятини рілля – 75 коп.; за росів насіння – 25 коп. Подільна оплата роботи літнього сім'яногосподарського робітника (тобто без його тваринної сили) у період посіву становила в середньому 50 копійок, а для сім'яногосподарського робітника зі своїм волом або конем – в середньому 1 крб. 20 коп. У жовтні оплата праці збільшувалася майже вдвічі. Робота косарів оцінювалася в 1 крб. 55 коп. за десятину.

Частина селян (близько 5% від загальної кількості чоловічого населення) одержували паспорт, які давали право пересісти в інше місце проживання для подальшої праці. Зокрема, у Бровнівській волості 1886 р. паспортні одержали 69 селян. Як констатував В.Г. Москальов, «селяни Саварського повіту (де складу якого входило і Бровнівська волость) переважно йдуть у великі міста Київ, Одесу, Житомир для роботи в якості прислуги, а частина – для праці на цукрових заводах. Порівняючи кількість селян, які йдуть на заробітки, з наведеним числом (859858 осіб чоловічої статі) виявляється, що на

класі 100 чоловіків уходить близько п'яти. Населення займається виключно землеробством²⁰. Частина займаєсь різними промислами – голшарством, плетінням верени, виробленням дерев'яних ложок і т.д. – переважно з метою одержання додаткового заробітку. В середньому це давало річної додаткової прибутку у 60–80 руб.

Для того, щоб пізнати вартість грошей у той час, доцільно навести тодішні ціни: так, у Києві один фунт (405 грамів) житнього хліба коштував 3 коп., пшеничного – 6 коп.; пуд (16 кг) житньої муки – 1 крб. 20 коп., пшеничної – 2 крб., пуд гречаної крупи – 1 крб. 80 коп.; пуд м'яса свинячого – 3 крб. 20 коп., пуд сала свинячого – 6 крб.; пуд м'яса яловичини 1-го сорту – 3 крб. 40 коп., а 2-го сорту – 3 крб.; жиня пороса – 1 крб. 20 коп., індичка – 2 крб., гуся – 80 коп., качка – 50 коп., курка – 30 коп., десяток ледь курчаток – 15 коп.; фунт гречки – 70 коп.; пуд риби свіжої – 6 крб., а засоленої – 4 крб. 80 коп.; пуд сіна – 30 коп., пуд соломки – 20 коп.; ніс березових дров – 2 крб., дубових – 1 крб. 60 коп., соснових – 2 крб. 20 коп., соснових – 1 крб. 40 коп., а змішаних – 1 крб. 80 коп.

Зуважимо, що порівняно з нинішніми місцеві ціни були помітно нижчі. Навіть 1902 року ціни у Житомирі були такі: пуд м'яса свинячого коштував від 2 крб. 84 коп. до 3 крб. 60 коп., пуд м'яса вершкового – від 9 крб. 85 коп. до 10 крб. 41 коп., пуд гречаної крупи – 1 крб. 55 коп. Найдорожчими серед продуктів, отже, було м'ясо: 1 кг коштував 50 коп. Але промислові товари були для селян надто дорогі: сірник і суїтка коштував 14–15 крб.

На бачиво, подвійний безгосподарний сільськогосподарський робітник у старому бару міг заробити за день роботи, враховуючи його мінімальну оплату в 50 коп., на 2,5 кг м'яса свинячого, або на 4 кг пшеничної муки, або на 1,5 кг свіжої риби. А робітник на цукрозаводі заробляв 10 крб. у місяць. Однак зауважимо, що працюючи додатково як найманий робітник, селянин прагнув сплатити вимушеної платіж за свій наділ, накопичити грошей на придбання ще землі або сільськогосподарських знарядь і в останню чергу думав про ліквідацію заручавання. Тому у селянських сім'ях не стояло переважно були різні каші, квасоля кашута, картопля, а м'ясо – рідкість. Варто згадати, що селянська родина тоді була велика – звичайною річчю було 8–10 дітей у сім'ї.

В останню третину XIX століття відбувається демографічний вибух – різко зростає чисельність населення внаслідок підвищення рівня народжуваності і зменшення дитячої смертності у ранньому віці. Ставом на 1897 р. (за результатами Всеросійського перепису), зокрема у Халмигородку налічувалося вже 2395 мешканців, а в Яроповичках – 2452. Багатодітність зумовлювалась переважно економічними мотивами: для обробки землі необхідні були робочі руки. Діти допомагали батькам вже з п'ятирічного віку і були зайняті доти, доки тривали сільськогосподарські роботи. Тому, зрозуміло, у сільських народних школах навчання розпочиналося аж у листопаді – на початку грудня (у народі казкує: «Прийшов Науум – взявся за ум»). Саме від свята Науума, як правило, розпочиналося навчання у школі). Однак для дівчаток і взагалі знаходилась робота: прости, тяти, та й батьки вважали, що дівчині не так обов'язково потрібна освіта.

Вітяз співвідношення хлопчиків і дівчаток завжди було на користь перших. Так, у Червононеському сільському однокласному початковому народному училищі, яке заснував 1875 р. і утримував більшою частиною на свої кошти (266 крб. у рік) Ф.А. Терещенко, станом на 1899/1890 навчальний рік здобувало освіту 60 хлопчиків і всього лише 4 дівчаток. Разом з тим, у школах при підприємствах, де навчалися діти робітничих родів, співвідношення хлопчиків і дівчаток було, як правило, майже рівне. Для прикладу, при Червононеському цукровому заводі Федір Артемович Терещенко 1885 р. також відкрив школу, у якій здобували освіту станом на 1890 рік 24 хлопчики і 25 дівчаток. При земській школі обов'язково створювався хор, яким керував учитель за окрему доплату. З 1890 року у навчальну програму навіть однокласних початкових шкіл було введено гімнастику, однак ще далеко не в кожній школі цю навчальну діяльність вдалося запровадити. Ця проблема легше вирішувалась у містечках, де можна було підібрати когось на цю посаду, як правило, з середовища відставних військових. Так, в Андрушівському однокласному народному училищі на початку 1890-х років гімнастику викладав унтер-офіцер запасу Пилип Іванович Горюхін за річну оплату у 80 крб. Безумовно, головним навчальним предметом у той час вважався Закон Божий.

Завісником у школі, зазвичай, був місцевий священник. Запра-ма, в Андрушівському однокласному училищі – о. Іван Равицький, у Червоківському – о. Григорій Андрушівський, в Іваницькому – о. Сергій Краснощок, в Яршівці – о. Михайло Хмара.

Якщо школа утримувалася на кошти громади села, то сільський староста зобов'язаний був щоразу обізнати п'яти однокласників і, як виникало рішенням людей, «визрозедувати діти до школи, аби ніхто не ухилився від школи ім громадським завданням і стачався громаді».

Громада мала велику силу. На сільському сході, у якому брали участь тільки домогосподарі – глави своїх родин, приймали законні рішення внутрішнього життя. І рішення громади, прийняті на сільському сході, було рівнозначним закону. Зазвичай, приймали рішення про призначення опікунів над сиротами – як правило, вибір робили серед тих однокласників, які були заможні і користувалися бездоганною репутацією. Призначали зобов'язують двох опікунів. Також громада на сільському сході приймала рішення про надання дозволу повернутися у село певному колишньому однокласникові, який відбув покарання за кримінальний злочин (крадіжку, вбивство тварин) – таким у більшості випадків відмовляли – громада піклувалася про порядок і спокій у своєму селі. Якщо однокласник зловживав спиртними напоями і починав вживати за горілку яксь речі в хаті – громада мала право на сільському сході привселюдно застосувати фізичне покарання (побиття ривком) до такої людини. Одним чинним законодавством зберігався фізичне покарання сільського старости, поміщика, священника і членів їхніх родин, а також вагітних і жінок, старших 50 років, і людей з вищою освітою. Як бачимо, громада дбала про моральну атмосферу у селі і була наділена правами щодо самоорганізації свого життя. Піддавалися осуду ті чоловіки, які довго не одружувалися – був навіть своєрідний обряд чинлення дерев'яної колоди таким парубкам, які воли покінити бути, на свій усмі, тапати цілий день.

Церква, релігійні мораль, суспільна мораль і чинне законодавство стояли на сторожі таких цінностей, як шлюб, сім'я. Реалізується тоді було надзвичайно рідкісним явищем. Ударне дозволялося одруж-

тися не раніше, ніж через два роки після смерті чоловіка (дружини), або тільки через п'ять років у випадку протриванні бездієності одного із членів подружжя – лише тоді перша могла осамити новий шлюб.

Свадьби на селі були, як правило, безперечними моральними авторитетами. І в пам'яті людей довго оберігалися їх імена, постанови і поради: протоієрея Іоана Радзівського (с. Врожек), о. Миколая Рабковського (с. Вошня), о. Даниїла Цигановського (с. Зербів), о. Василя Ромоданова (с. Срежск), о. Дмитрія Філіповича (с. Зарубинці), о. Миколая Навіковича (с. Корчмани), о. Теофіла Грціцького (м. Яроповичі), протоієрея Максима Рубаловського (с. Камени), о. Польквета Станіславського (с. Лебединці), о. Анатрія Міровича (м. Халімігородок), благочинного о. Василя Лявотського (м. Чирвоно), о. Миколая Грціцького (с. Митуськіні) та ін.

Влада теж намагалася подолати постійні скупільні звичаї, зокрема пієтство. Але зауважимо, що до цього спонукала громадськість своїми ініціативами. Так, газета «Воля» у номері від 11 квітня 1897 р. повідомляла (подивіться без перекладу):

«В наслідок заповідних членів Житомирського уездного комітету полемічальства в народній пресі постановлено вбудувати кодифікацію пред губернським комітетом об використанні на суму, амінована в распоряженні послідного 4200 рублів на урядовіше народніє чайніє в безплатніє читальні в слідуєщих пунктах Житомирського уезда: в Пулаві, де на перше обладнання чайної и читальніє потребуются 160 руб., в Гаремках – 160 руб., в м. Червоноє – 200 руб., в м. Лавоноє – 200 руб., в м. Указові, м. Пятка, м. Червоноє, м. Кодоє, м. Камени, м. Моница, м. Жуковотоє и м. Красносло – по 168 руб. в кождім из этих пунктов; в с. Барышак, с. Фосони, с. Божов, м. Трешноє, с. Болыше Корочини, с. Солотви, с. Андрушак, с. Новоє – по 156 руб., м. Чудноє – 224 руб.

По сумам, кодифікацією зго губернським комітетом полемічальства в народній пресі указано в потребує суми аспінована; в мже ось Житомирскій уезд покроется снтьє чайніє и читальніє.

У чайній монєє було закупити чаю з буковою за 2 коп., починати газети, поспікуватися. Таким чином пропонували альтернативну торгівлі і п'янким компаніям.

Життя народу було важким, але духовно багатим і різноманітним. Це різноманітне народ черпав із навколишньої природи, із багатого досвіду усної народної творчості і образовості. Відомий етнограф В.Г. Кравченко записав у селі Андрушівщині цілий ряд народних пісень. Різноманітними були і ярмарки, які відбувалися у великих селах у встановлені постійні дні, як ярмарки, так у дві тижні. В Андрушівці у 1880-х роках побували зі своїми виставами М. Староцький, М. Кропивницький, М. Сидорський, І. Карпенко-Карий, брала також Леся Українка. Люди і самі організовували культурні заходи, використовуючи місцеві аматорські мистецькі колективи. Про це зокрема розповідала газета «Волинь» від 23 лютого 1908 року у замітці «Учительский вечер»:

«Для нашего сельского, учительского в метральной среде мистецтва каждое событие, выходящее из областного мистецтва местной школы, возбуждает общее внимание и слухают на долгие часы разговоры. Таким событием был происходивший 21 февраля в одной местной народной школе литературно-педагогический вечер... Многие из присутствующих считали своей обязанностью посетить вечер, не смотря на крайне плохое состояние дорог.

Учительский зал был переполнен. Были исполнены много песен, стихотворений и рассказы, но особенно удачно и свободно читали М. Булак и Александрова. Под руководством учащихся пели з. Маркелова учительский хор старобно исполнил свою программу.

В заключение была исполнена оркестром музыкальное любитель. По окончании вечера лавочник и учителям раздали конфеты и орехи, а мистецтва мистецтва мистецтва мистецтва, продолжавшиеся далеко за полночь.

Публика горячо благодарила устроителя, заведывающего учителем В.М. Валью, который десятилетиями служил и преданностью делу приобрел любовь и симпатии местных жителей».

Більшість селян до 1890-х років уже виплатили кредит державі і тепер головним напрямком трударів було придбати ще землі, адже підросли діти і хотіли відділитися, і батько мусив їм уділити частку землі для самостійного господарювання. У 1890-1890-ті роки багато поміщиків, не змігши вести господарство у нових, ринкових умо-

над, або через те, що залізли у борги внаслідок значних витрат на розкати, придбання предметів розкоші чи програш у карти, продавали свої земельні частки. І покуцями їхньої землі ставали все більше селяни. Дійшло навіть до того, що у багатьох регіонах України на початку XX століття радикально налаштовані селяни вчинили напади на поміщиків з вимогою продати землю саме їм, а не якому-сь багатієві. Подібне протистояння склалося між селянами Малої П'ятигірки і Терещаківком, який претендував на землі поміщика Ротаріуса, а також у с. Забарі з графом Меленевським⁶.

Адже вартість землі швидко зростала: коли 1861 р. одна десятина коштувала 20–25 крб., то на початку XX століття – уже 125–140 крб., а станом на 1911 рік – 225–250 крб. Земля зростала в ціні тому, що стали приносити прибуток внаслідок ширшого запровадження прогресивних методів агротехнології і сільськогосподарських машин – хто їх застосовував – був у матеріальному виграні. Ринкові умови вимагали підприємливості, активності і підприємницького мислення, невтомної праці – хто їх виконав – впевнено себе почував на хвилях економічного життя, сповненого безкомпромісної конкурентної боротьби. Одним із тих, хто любив себе проявити як прекрасний господар, підприємець, був Іван Іванович Порцетер, який працював хіміком на Іваківському цукрозаводі. Він, окрім того, арендував 40 десятин землі у різних місцевостях і у самому Івакові, а також у Житомирі та Ліщині, де вирощував фруктові дерева різних сортів: тільки збогум нарахувалося 64 сорти, а ще він розводив груші, сливи, яблуні – загальною кількістю 40 тисяч дерев, вирощував і троянди та лікарські рослини. Він закупляв саджанці в імператорських садах в Ялті, а також на кордоні – у Німеччині та Франції. Своєю продукцією він продавало трохи дешевше, ніж та, яка пропонувалася на київському ринку іноземцями, і завжди мав попит на свій товар. До того ж, кожне деревце він супроводжував письмовим роз'ясненням правил догляду при вирощуванні. Івану Івановичу Порцетеру в роботі допомагав син Василь. Вони також постачали на ринок продукт, який дуже цінувався на ринку – суше варення (відоме вам як цукати). Завдяки підприємницькій активності, у постійній праці вони будували свій добробут, розвивали свою справу.

Але частина населення залишалася бідною, і вважала себе несправедливо бідною. Ця частина людей була особливо чутлива до несправедливостей життя. За умовами реформи 1861 року поміщики перебрали у свої руки величезні землі громадського користування: пасовища, висток, ліси, а селяни тепер за виток своїй худобі, за збирання грибів та агід поміщні були їм платити – це було дійсно несправедливо. Тим більше, коли вони бачили, що поміщик використовує ці землі для свого збагачення. Зокрема, мислові вирубує ліс для свого цукроводову, і селяни, в свою чергу, вважають, що і вони мають право на частку лісу, теж вирубують його. Така ситуація склалася у листопаді та грудні 1901 року у Червоному і Малих Монастирях – були навіть викликані війська для придушення виступу селян, які переходжали робітникам землевласника М.А. Терещенка вирубувати дерева, багатьох селян застрелили⁴².

Іншою формою висловлення незадоволення селян були підпали поміщицького маєтку, господарських будівель. Так, у червні 1904 року підпалено Іванківський цукрозовод, але робітникам заводу вдалося врятувати його, і він продовжив свою роботу. Робітникам цукроводовника М.А. Терещенка не мали значних підстав для виступів – у всякому випадку, відсутні про це документарні, архівні відомості. Адже для них, робітників та членів їхніх родин, при кожному заводі була лікарня, де надавалися безплатна медична допомога; школа, де безплатно навчалося діти; ошатно упорядкована територія біля заводу – парк, фонтан. Невипадково, на виставці у Паризі М.А. Терещенко був нагороджений срібною медаллю за краще облаштування побуту робітників. Однак умови праці на цукрозоводі були все-таки важкі, частина пропусків виконувалася вручну: від носіння тарічких головок цукру на плечах робітників утворювалися червоні рубці – їх робітники називали «сполства».

У часі революції 1905–1907 років активували свою діяльність політичні партії. Зокрема, у Ярошівцях поширювалися прокламації Револьюційної Української партії, тут внаслідок агітації РУПІ у травні 1905 року відбувся страйк селян⁴³. 24 травня також страйкували селяни і сільськогосподарські робітники у Зарубинцях⁴⁴.

У цей неспокійний період значного поширення набуло створення осередків Союзу російського народу, діяльність якого мала підтримку царської влади. СРН стояв на промонархічних позиціях і виступав проти антицарських настроїв, зважаючи їх виразниками представників єврейської національності, через те, що серед членів радикальних партій (соціалістів-революціонерів, зокрема) значну частину становили дійсно євреї. Тому із великою свавістю царя розгортається діяльність єврейських погромів, і головними підбурювачами виступали члени Союзу російського народу. Так, 14 травня 1905 року відбувся єврейський погром в Іванкові⁸⁹.

Партія євреїв (соціалістів-революціонерів) виступала і за ліквідацію поміщицького землеволодіння, і за безплатну роздачу землі селянам. Вони закликали до виступів проти поміщиків. У м. Нехворощі в травні 1907 р. розповсюджувалися прокламції євреїв із закликом до селян і працівників цукрових плантацій припинити роботу⁹⁰. 12 червня 1907 р. відбувся страйк єврейсько-польських робітників у м. Іванці, організатором якого став селянин К. Котлявницький – цей виступ був придушений силою зброї⁹¹. У м. Іванці серед селян поширювалися брошури «Хітра мовчівка», «Що потрібно селянству» та інші⁹².

З 3 червня 1907 року царям приходить до різкого придушення революційних настроїв, ліквідацію громадських прав та свобод, проголошені 17 жовтня 1905 року. Але, позбавивши народ будь-яких законних способів захисту своїх інтересів, царям не залишило нічого іншого вибору, як вести боротьбу радикальними методами.

27 серпня 1907 року селяни спалили на полі біля села Лебединці усі скрині солом'яні та глиняні, що належали організаторам спадкоємців Терещенків⁹³ (в 1805 року над майном непоміщицьких Терещенків були прокламчені спілунки, зокрема, в Андрушівці – агроном М.П. Шестиков). 1908 року селяни Нехворощі, Гальчини, Крайівки, Котівки у кам'яній дачі самовільно вирубували дерева, випасали худобу⁹⁴. 1908 року було вислано в Орєвбурзьку губернію селянина с. Зарубинця Л. Уманця за підпал у міській економії А.Н. Терещенка⁹⁵. 1911 року селяни с. Нової Котівки підбурювали своїх односельчан закопати поміщицької і царської землі⁹⁶. 1911 року селяни Іванкова зруйнували пам'ятник Олександрі II.

Навмисночас притиснути розмах селянського руху, влітку 1911 року скасувала севратуття (тобто право поміщиків на плату віддавати у користування селянам певні частини громадської землі та угіддя). Однак багато несправедливостей ще залишалося. Для прикладу, у випадку пожежі застраховане селянське майно компенсувалося лише у розмірі 30 руб., у той час як поміщицьке – у повному обсязі. Коли заводством передбачений був штраф за зрушення над тваринною у сумі 3 руб., вердикт суд за зрушення над селянським штрафовав сумою у 2 рублі [3].

Колоритною особистістю у той час у нашому краї був Федір Терещенко, який у Паркові навчався і склав іспити на отримання авіапілота, працював у своєму маєтку в м. Червоному авіапілоту майстерню, сам конструював літальні апарати. 1912 року він одержав дозвіл здійснювати випробувальні польоти у межах Волинської губернії²⁹. Ф. Терещенко підтримував тісні зв'язки з відомим конструктором Свєрдловим, славетним лотчином Нестєровим.

У маєтку в Червоному працювала в його авіаційних майстернях відома співачка, а також славетна льотчиця Любов Галавичкова. Працював разом з Федором Терещенком у Червоному і Володимир Григор'єв, відомий у той час авіаконструктор. Вони обидва навчалися ще на авіаційних курсах, у Паркові, проходили практику в аеродинамічних лабораторіях французького інженера-будівельника Гюстава Ейфеля. У м. Червоному Володимир Григор'єв працював над удосконаленням конструкції літаків типу «Моран», «Фарман», «Моран-Сольє», розробив літальник шведності для літака, виготовив проєкту дослідницькі верстати з обробки деревини для літальних апаратів, прилади та інструменти для виготовлення повітряних гвинтів.

У 1914 р. кілька майстерень об'єднали і утворили завод. Тут, у м. Червоному, на авіаційному заводі Федора Терещенко збудувати аероплан воєнного призначення, який вперше випробували у Москві, а потім у Києві. Конструювання і виробництво літаків стало для Ф. Терещенка справою життя³⁰. Він більше займався своєю улюбленою справою, квіж веденням господарства – це за нього робив його управуючий.

Коли у серпні 1914 року розпочалася Перша світова війна, багато селян були мобілізовані до війська. Влада обіцяла забезпечити їм мобілізованих компенсацією, однак не зуміла цього зробити, чим викликала незадоволення селян. З другого боку, поміщики, купці, промисловці – ті, хто працював на потреби війни, були звільнені від мобілізації – це також селяни розглядали як несправедливість. І у серпні 1914 року розгортається рух мобілізованих, який в основному зводився до самовільної вирубки лісу – селяни постійно заготували для своїх родичів паливо. Також ті, хто підлягав мобілізації, розбивали магазини (смадні) і розбирали хліб, бо влада не виконала своїх обіцянок продовольчого забезпечення їхніх родичів. Так, власник с. Зарубинців А.Н. Терещенко склався губернатору про те, що призвані в армію селяни позбавляють хліб і дрова у його маєтку⁶¹. Це було несправедливо по відношенню до цієї людини, адже він направив безкоштовно для потреб армії два вагони цукру, вівці та коні на лікування поранених у шпиталях, добував біжецьким одягом, грінням.

Перша світова війна підірвала економічну стабільність Російської держави, важкий тягар війни піп на плечі народу, довготривалі військові прогностичні мислення країну. У 1916-1917 рр. значно активізується діяльність політичних партій, які виступають за вихід Росії з війни. Наростають і антисамодержавні настрої. Цар вимушений зрештве влади, і його правонаступником стає Тимчасовий уряд. Підійня моварії створює сприятливі передумови для національного визволення народу. В Україні повноважними представницькими органом стає Українська Центральна Рада на чолі з видатним істориком-істориком Михайлом Сергієвичем Грушевським.

4. У часи української національної революції і боротьби за збереження незалежності УНР

Як відомо, вже 10 червня 1917 р. Українська Центральна Рада своїм І Універсалом проголосила автономію України у складі Росії. Проте національно-визвольна боротьба нашого народу велася у

складних умовах політичного протистояння, умовах конкуренції за вплив серед населення. Тимчасовий уряд, який хотів зберегти цілісність Російської імперії, негативно ставився до національних прагнень українського народу і намагався обмежити повноваження Центральної Ради. Разом з тим, більшовицькі ради робітничих і солдатських депутатів також були налаштовані проти політичного курсу Центральної Ради і прагнули перекласти смислові навантаження на свою сторону.

Спочатку підтримка Української Центральної Ради була дуже активною, з нею пов'язували великі надії на позитивні перетворення найчисельнішої верстви населення – селянства, а також українська інтелігенція. Мисл активно включалися у політичне життя. 1917 р. у повітовому місті Сквирі, до складу якого входила частина сіл Андрушівщини, замість повітового В. Шаронова, який провозив себе за принципом монархістом і чорносотенцем, головою Земської управи обрали Івана Рильського (брідного брата Максима Рильського), лідеру демократичного колективу. Наприкінці квітня 1917 р. у Сквиру відбули представники Центральної Ради на чолі з М. Лисим і створили організацію «Селянська спілка», яка почала видавати газету з однойменною назвою. Головою М. Лисий очолює Народну управу (нова назва колегіальної Земської управи), яка стала провідником політики Центральної Ради у Сквирському повіті і зокрема, на частині сучасної Андрушівщини. А в Житомирі, який був і губернським центром і центром однокласного повіту, до складу якого входила більша частина сіл Андрушівщини, утворилася Волинська Українська Рада на чолі з Савойлом Підгірським. Він одночасно був і редактором першої української газети «Промадляння».

Поступова, через зв'язки з Центральною Радою з вирішенням соціально-економічних питань (головним з яких – питання про землю), вона втрачає підтримку населення. А більшовицькі, навпаки, зміцнюють свої позиції. Після їх приходу до влади у Петрограді вживають більшовицьких газетних більшіх посилюється. Більшовиком на чолі з В.І. Левіним були проти української державності. За висловом йогого лідера: «Без українського хліба, худоби, каліца – Росія продержима». Тому недоволі більшовицька Росія розв'язує війну проти

Української Народної Республіки, проголошеної III Універсалом Центральної Ради 7 листопада 1917 р. Як в умовах жорсткої збройної боротьби IV Універсалом 9 січня 1918 р. Центральна Рада проголосила незалежність УНР.

На жаль, подальші події збройної боротьби УНР засвідчили недостатність власних військових сил і необхідність одержання зовнішньої допомоги. Берестейський договір з країнами Четвертого союзу забезпечив таку підтримку і сприяв остаточному більшовицьким військам та відновленню влади Центральної Ради в Україні. Однак німецькі війська, які прийшли згідно умов договору, так і залишилися на українських землях, а їхні дії почали набувати характеру окупації. Зрештою німецьке окупаційне владодержання виступило проти Центральної Ради і примусило до влади Павла Скоропадського 29 квітня 1918 р.

Перед із безумовними здобутками його політики у культурно-освітній сфері, соціально-економічна політика П. Скоропадського викликала невдоволення населення, в першу чергу, селянства. Результатом став антигетьманський рух, який охопив усю Україну. На Андрушівщині одним із бунтарів учасників цього руху був мешканець с. Лебедювця Рудик Степан Архипович. За участь у розбитті поміщицьких господарств його було заарештовано. Неодовго, зі створенням Директорії, антигетьманський рух набрав ще більшої сили і організованості. Як наслідок – П. Скоропадський змушений був 14 грудня 1918 р. зректися влади, яка переходить до рук Директорії на чолі з В. Винниченком. Відновлюється колишній політичний курс Центральної Ради, але разом з тим відновлюється воєнні дії Радянської Росії проти УНР. Воєни проходять з перемінним успіхом. Населення, в основній своїй масі, було дезорієнтоване різними політичними гаслами і Директорії, і більшовиків, і прихильників відновлення монархії (Добровольча армія), і чисельних отаманів. На місцях часто відбувалися зміни влади угоддя собі, приходили інші, а люди в цих умовах бачили тільки вичаї, перечекати цю круговерть політичної і збройної боротьби. Проти витор цієї боротьби все-рівно вступив із у сламу гуцул події. Згадуваний вище С.А. Рудик вступив до армії УНР на чолі з С. Петлюрою (який віддав

військовими справами в Директорії, а з лютого 1919 р. фактично її очолює після укладу В. Винниченка. А Бадун Соловей Якович очолює повстанський загін, який зів бій з Таращанським полком біля села Великі Мошківці, розбейоів 20 червоноармійців, але відступив, бо наступив допомога тарашанцям.

У вересні 1919 р. війська Директорії ввели війсьни дії проти більшовицької Червоної Армії на території Андрушівщини. Це був час, коли Армія УНР, внаслідок виснаження боєм і епідемією тифу, відступала все далі на захід. 20 вересня 1919 р. вола казначинням Андрушівку – сюди зайшли загони Червоної Армії, була проголошена радянська влада. Одразу запроваджується обов'язкове вилучення продуктів, ковчеї, одягу у населення під приводом «забезпечення потреб Червоної Армії». 11 жовтня 1919 р. нова влада в особі Володарського Губернського Комітету Робітничо-Селянської оборони з прозовальства видала постанову про розкладку 10000 голів худоби по Житомирському повіту (надається в оригіналі):

«1. Для урегулюванням снабження жової доблестной Красной Армии и красной Революционной казачьей дивизиии пролетаризации крестьянскими хозяйствами и для оправдания крестьянскими им совещательных реквизиций и конфискаций отдельными войсковыми частями, чем в юрне нарушаются земельная жово и семейные трудового крестьянства, этим объявляется плановый размерот по Житомирскому уезду 10 000 голів разного скота.

2. Реквизиция должна быть выделена не позже 15 октября 1919 г.

3. Каждая власть в течение этого казначинского срока, распределая общие казначинские по реквизиции количества по хозяйствам, должна дать причисляться с ней количеством голів разного скота»²⁸.

Згідно з цією постановою Андрушівська волость повинна була забезпечити здати 287 голів худоби, а Котелишська – 265.

У такому ж порядку здійснювалося ревізція хліба, картоплі, м'яса, а також одягу, білизни – це подавалося як вилучення лишків, як «справедливий перерозподіл», але все перетворювалося на дії у шкваліте пограбування населення. Тому у жової виникла розчарування новою владою, її політикою, її переросток у неадвокатства. І

коли війська Директорії при підтримці польських частин у травні 1920 р. досягають Андрушівщини, багато мешканців алягаються до лав Армії УНР, зокрема і Рушак Степан Архипович. Хоча до уголи С. Петлюри з Ю. Пілсудським у населення було неадекватне ставлення навіс на польських вагонах РЗР (Розвідка kolejna rozbitowa) де-кто розшифрував як «Пілсудський купити Петлюру».

Однак наступ польсько-українських військ півдню, на початку червня 1920 р., змінився контрастним Червоної Армії. Війська Директорії разом із союзниками-поляками відступають, і знову, тепер уже на значно триваліший час, встановлюється в Україні радянська влада.

5. У перше десятиліття радянської влади

Відновлюється політична репривіція і червоного терору. Влада запровадила тверду цінову політику, здійснювала жорсткий контроль над цінами. 27 верня 1920 р. Воєнським губернським революційним комітетом було видано наказ № 19861 «Об установлении твердых продажных цен на сахар и некоторых ставов вычисления в пользу государства с изъятием монополий продуктов»:

«С момента обнародования настоящего приказа цены на следующие перечисляемые для всех граждан, так и для всей Воинской организации для всех граждан и мест продажи твердых продажных цен на сахар в 1500 руб. за пуд неочищен и 2000 руб. за пуд рафинирован, а цены на крахмал на каждый пуд 150 руб. за пуд неочищен и на крахмал рафинированный 150 руб. а также цены на крахмал неочищенный 150 руб. за пуд, и крахмал рафинированный 2100 руб. за пуд, и кроме того устанавливаются 150 руб. цены на каждый мешок на основаных крахмал в том случае, если сахар отгружается не в мешках покупателям. Сахар, продаваемый выше установленной цены будет также конфискован»²⁷.

Політика радянської влади, яка одержала назву «воєнного комунізму», зрештою, з одного боку, послаблення економічної кризи, а з

другого – посилення антирадянського настрою населення і активізацію збройної боротьби. Щобні зламати повстанський рух, позбавити його продовольчої підтримки, радянське керівництво організувало в 1921–1922 рр. терор голодом. Разом з тим, під приводом надання допомоги голодуючим у травні 1922 р. була проведена загальна ревізія церковних цінностей, зокрема і в храмах Андрушівщини. Але вилучені цінності влада використовувала не для допомоги голодуючим, і цим засвідчила лицемірність своєї політики.

Разом з тим, розуміючи, що політика воєнного комунізму поставила під загрозу подальше існування радянської влади, більшовницьке керівництво переходить до проведення нової економічної політики. Продумована була система:

З 1921 р. Радянська влада запровадила обов'язок продовольчої податок. Від його виконання звільнялися тільки ті господарства, у яких на одного (для притягало до 60 квадратних саженів землі. Територія УСРР була поділена на 2 райони: до I-го – центр, до II-го – південь (з деяко меншим податком). У всіх районах при стягненні податку мірилом був пуд капусти, який дорівнював 22 фунтам цукру, 15 фунтам моркви, 20 фунтам столового буряка, 1 фунту часника, 50 фунтам огірків, 30 фунтам картоплі.

Ті, хто мав у господарстві до 1 десятини на їдця, сплачували податок рівнозначний 160 пудам капусти (I-го району) або 140 – II-го району. А ті, хто мав від 1 до 2 десятин на їдця, – 180 пудів (або 160 пудів); від 2 до 3 десятин – 200 пудів, а якщо понад 3 десятини – то 220 пудів¹⁹.

Проведена грошова реформа сприяла зміцненню економіки. Відновилася торгівля, дозволена приватна власність і заняття підприємницькою діяльністю. Помітно поліпшувалося економічне становище селянського господарств. Типічною стала співпраця селян і переробних підприємств. Державою безплатно наділяли насіння цукрового буряка, а також кошти авансом на його вирощування. Гроші, які селяни одержували за здавний цукрової буряк, вони витрачали на сплату сільськогосподарського податку, а хліб продавали по ринковій ціні, і то не увесь одразу, а зберігуючи його до весни, коли ціна була значно вища.

Більшість селян залишалася одноосібними господарями. Влада агітувала створювати комуні, задля засвоєння і прикладу для інших: успішно їх відтворювала – технікою, знаряддям, податковими пільгами тощо. Закликала влада і до утворення товариств спільного обробітку землі (ТССОів).

Першими ж проводимими спільного господарювання були артіль. Спочатку виникла артіль ім. Шевченка – у селі Великі Мотихівці 19 лютого 1921 р., а недовго, 3 серпня 1922 р., у цьому ж селі – артіль «Вільна праця»⁹⁹. Організаторами були активісти села – комсомольці. У той час надзвичайно радикальних антирадянських настроїв серед значної кількості селянства ставлення до провідників ідеї «комуні» було часто ворожим. Різкою часто були чистили арміями на активістів: 1922 р. у с. Митасівцях рбито першого комсомольської організації в селі, а в 1921 р. – секретера партосередку В.Г. Барановського¹⁰⁰. На селі розгорілася справжня війна, і влада цю війну розпалювала, нагітала, націлюючи бідноту проти заможних селян. А ті, як казуть, «у бору не заїмались».

Так склалося, що і першій ТССО і перша комуні на Андрушівщині виникли у селі Тербілі 1923 р. Перше господарство називалося «Виночок», а друге – «Промінь».

Об'єднувалися у колективи переважно бідні і середньоземні селяни, яким одноосібно господарювати за браком усього набору сільсько-господарських знарядь було важко. В. Писарівській у вірсі «Як сонце кланало коси на комуністській землі» так розповідає про той час в місцевій «районці» «Соціалістичній школі»:

«Яксь вечір, погравши одню грубу, кождь лідралася в комуністській землі, як гравала на сілбуд. Зійшлося чимало хлопців і дівчат: партійчанської дочки Настя і Улья Борок, Сергій Митайчук, Памасюк Чернак, Петро Топалко, Дмитро Байка, Микола Верейчук, Василько Шахрой, чотари брати Красівські – Антон, Сергій, Іван та Лева, 3 брати Нечипорук – Павло, Іван та Грагер, наладали Тихон Кошк і Антон Печемальський, заїмале продумане групи спільного обробітку землі «Виночок» Петрошк».

Вирішила відмовитися: неадаптива, знати до пустуючи будацькі коліями поміщика Шабанькова всі свої наплатки, організувати комуну і назвати її «Промінь».

Випустити працівників сім'я рішення тим, кому відомі масштаби втрат, слід перейти в спеціальні обласні центри, звідти, до речі, із кожної колумарії. Багаточі одержували тим часом кімнату. А вже трохи спітніа, стінали відкрилися в одному куті. Значило, до комуни тільки збільшеного майже. Втім її сила і невпевненість. Стало якось дивно перебудувати. За останні місяці до кожної сім'ї закупили різноманітних об'єктів. В інтерв'ю свідчили працівники Червоної колумарії. На чільному місці поклали переробити керівників партії та уряду. «Комунізм – це радянська влада плюс класифікація всіх країн», «Дійшли до кінця історії із владою не всіма».

Варшали стеченку змінили 150 десятин. Діагностика з Колумарії колумарії, провалили жінки, аферисти відповіли дезінформацію. Такого села й рішеннями не затримали. Працювали на базарі колумарії, які, рідкобула кімну колумарії. Підприємство в кулі зерна, чужа переступи масштаби на колумарії. Веруєми універсалу Микола Сімоук дуже доповіли громаді. І жук, булава, відмова, і сонку зробили, і навіть кому стільки на колумарії одност...

Застала лена життям, змінилися на іншого керівництва, посадили онові, обласні колумарії літературної форми. Побіли корі перемісти Микола Топальський та Марія Косівська, засіяла сівині Улана Бойко, кетари – Павлошка Чарний, обробила городську річку з колумарії Василюк Шайраї.

Восени перекладали збудувати. Діагностика видала на 17 центнерів зерна. Такого врожаю в ту пору був рідкісним. Частиною об'єкта, м'яса, молока, м'яса, олівів і фруктові продали державі. Решту залиши собі».

Наприкінці 1923 р. комуни мали 30 коней, 50 корів, 100 свиней. 1926 р. у комуні з'явився перший трактор (американського виробництва «Фордсон»). Першими механізаторами в районі стали саме жінки, вербівчаня – Дмитро Бойко і Сергій Красівський. Комуни очолювали Дмитро Бойко, а згодом – Григорій Потоцький. Активними колумарями були також Улана Бойко, Марія Красівська, Тихон Кошів, Антон Потоцький, Софія Серонівка та інші. При комуні працювали дитячі ясла, якими завідувала Надія Топальська.

Хоча дитячі м'якіша політика влади протасила владовладення селян, однак все-таки продовжували існувати збройні загони антира-

дільного стримування. Так, на об'єкті від Андрушівки до Кодні діяв у 1925 р. загін Колодева, до складу якого увійшли рештки формування Соловєв, Бадурка, Поблику Вербова і навколишніх сіл діяв загін Веринівського. На руках у населення було ще багато зброї і постріли чулися майже щодня. Навіть сім місяців не вистачало, тому переданими були випадки, коли залучили до артобстрілювання операцій комсомольців, активістів села.

1923 р. радянське керівництво розпочало адміністративну реформу. 7 березня 1923 р. створено Андрушівський район (з Андрушівської і Котельнянської 910 сілрад) волостей. Район ввійшов до складу Житомирської округи. Але вже 17.06.1925 р. підпорядкованій Бердичівській округі. Села Котельнянської волості – Гуща-Грибівська, Туровця, Іваниця, Тульча, Пидця, Валюсія, Ново Котельня, Стара Котельня, Астонія, Іваниця – віднесли до складу Левківського району Волинської округи. Натомість до Андрушівського району віднесли села реформованого Коднянського району Волинської округи і Ходорівського та Вчорайнівського районів Бердичівської округи: Венці, Мошківці, Липівці (без села Романівна Мошків), Мали Мошківці, Волудя, Зарубинці, Корчмани, Степов, Яраковичі, Вітовці, Геродичі²⁴.

Нова економічна політика привнесла помітні зміни не лише в економіці, а й у соціальній та культурній сферах. Покращення матеріального становища населення, зміцнення надій на краще майбутнє справило зростаюче народжуваності. Особливо помітним сплеск народжуваності став в 1925 р. Стрібно зростає кількість мешканців у селі. Лише у с. Гальчині 1911 р. налічувалося 2204 жителя, то 1926 р. – вже 2643 (слід врахувати, що за цей період були значні людські втрати у роки I світової війни і голоду 1921-1922 рр.) у с. Волки 1940 р. – 1358 жителя, а 1926 р. – 2158; у с. Зарубинці 1940 р. – 1582 жителя, 1926 р. – 2127²⁵.

Поступово відновлювалася система охорони здоров'я. Бердичівської окружній відділ здоров'я 1923 р. поділяв територію на дільниці, за кожною з яких був закріплений лікар. До Вілківської дільниці, зокрема, відносилися села Бровки (725 жителя), Каміні (689 жит.), Мала П'ятигірка (1238 жит.), Хашімігородок (3106 жит.) –

ними співувався лікар Іосиф Соломонович Болуб. До Чорнобривської – Бровки (1443 жит.), Василівка (1536 жит.), Лебединці (2120 жит.), Яришки (1435 жит.) – лікар Анатолій Савкович Утукюк. До Ходорківської – Волиця Зарубинська (1878 жит.), Зарубинці (1904 жит.), Яреповичі (2096 жит.) – лікар Айзенштейн⁴⁷.

Звичайно на таку велику кількість населення лікарів було недостатньо. І забезпечення лікарень, амбулаторій, аптек також залишалося над досить копійцями. У Бердичівській окрузі одні аптеки були в середньому на 12 тисяч мешканців. 1926 р. в окрузі налічувалося 57 аптек. З них при амбулаторіях та лікарнях відповідно 26 і 29 державних аптек. Основна маса ліків була міського виробництва. Кошти хронічно не вистачало станом на 1926 р. на окрузі здоров'я витрачалася 9,4% місцевого бюджету (ліків-то й не мало – М.Г.), але в розрахунок на кожного сільського мешканця припадало лише по 23 копійки, а на міського – 2 крб. 20 коп. Тому міській лікарні забезпечувалися порівняно швидко, ніж сільські, для яких постійною проблемою був брак білизни, медичного приладдя, палива. Та й зарплата лікарів залишалася мізерною. 1926 р. Рада Народних Комісарів затвердила такі ставки для неспеціалізованих лікар. амбулаторією, замбулаторією – 75 крб. і додатково – 20-25 крб. надбавки; ординатор – 70 крб., простий лікар – 55 крб., зубний лікар – 34 крб., акушерка – 30 крб.⁴⁸

Проблемою в той час було епідемічне захворювання на черевний тиф і скарлатину. Поширення хвороб спричиняв незадовільний санітарний стан населених пунктів, особливо містечок. Округова газета «Голос праці» висвітлювала: «Санітарний стан робочих цехів і дуже низький: містечка переважно розташовані будинки суцільні, бракує відстійників, брудні майдани на вулицях і не очищаються, немає пристосованих місць для терміалі харчовими продуктами; помийними пристосуваннями, бракує драмадських машин»⁴⁹. Тому лікарі багато уваги приділяли санітарному просвітництву населення, проводили бесіди щодо необхідності дотримання правил гігієни.

Важливим завданням того часу було подолання неграмотності серед населення. У кожному селі відкривають пункти ліквідації неписьменності (ліквени) для дорослих. Також влада інсуюрля палео

суцільного охоплення освітою дітей шкільного віку. Але не вистачало вчителів. Тому починають відкриватися педагогічні школи. Зокрема, така була відкрита 17 грудня 1922 р. у м. Воєраїнному, районному центрі (з 1923 р.), якому підпорядковувалося ряд сіл сучасного Андрушівського району (Бровки-І, Бровки-ІІ, Василівка, Кавені, Леберинці, Мала П'ятигірка, Халаїмгородок, Яринка). У цій школі навчалися не тільки учні з Бровківської волості, а й сусідніх волостей Саварського, а також Бердичівського і Житомирського повітів. Зауважимо, що на час заступання педагогічної школи Воєраїнне входило до складу Бровківської волості.

Радянське керівництво замість величезних зламаних зламаних міністерських початкових училищ, сімнаціх, церковно-приходських шкіл запровадило одноступеневу сімну трудову школу. Існували 7-річні (у містечках і великих селах) та 4-річні трудові школи, все було підпорядковано дійсному – комуністичному вихованню дітей. «Нам нема часу говорити про Школу першої доби з його мріями про „гетьманщину“, про „армию жупани“ і т.д. Школка в радянській школі – це не дієць (школа), це не жета, а тільки зміст класового виховання дітей», – писав І. Паша⁶⁰.

Навчання поєднували також з трудовою діяльністю дітей: при кожній школі було 1-2 гектара землі, яку обробляли учні. Відновлювалась професійна освіта. 1923 р. при Андрушівському цукрозаводі була створена школа ФШН, яку вважали найкращою на той час у губернії⁶¹.

З 1923 р. розпочався процес коренізації – з'являлися національні трудові школи: українські, польські, російські і т.д. Це позитивно вплинуло на розвиток української культури і культури національних меншин. З'явилась іскра плеяда талановитих українських письменників і митців, серед яких Вероніка Морозівна (уродженка Андрушівки) і її сестра Людмила Волошка.

Однак невдовзі, з 1927 р., починає зворотитися нова економічна політика, а з 1929 р. – і українізація. Наступає новий період нашої історії, період сповнений і трудовими звершеннями у промисловості, і гострою політичною боротьбою, і глибоким драматизмом та трагізмом життя епохи.

6. Андрушівщина у 1930-ті роки

6.1. Колективізація

На початку 1930-х років здійснюється ферсована (прискорена) колективізація сільськогосподарства. У січні 1930 року Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову «Про заходи з ліквідації куркульських господарств у районах сільської колективізації». Керуватись цією постановою у законових і середньо-законових селян забирали усі майнові, а їх сім'ям відправляли у ліквідовані райони СРСР. Щоб пошкелити і активізувати боротьбу проти справжніх трударів, які однієї не хотіли йти в колгосп, ЦК ВКП(б) 25 січня 1930 року прийняв указ, в якому ту сім'яду, яка не виконує завдань, спрямованих на колективізацію села, оголошували куркульською сім'ядою. Навесні 1930 року збільшується кількість вивезених селянських родин до Сибіру. Так, ставом на 14 травня 1930 року з Бердичівської округи, до якої входив і Андрушівський район, депортували на Північ понад дві тисячі осіб. Тих колективізація, кого там не віднести до категорії «куркулі» (а насправді «середняків», «челяно-середняків»), було обкладено важкими податками, «твердим заданням», за невиконання яких наслідався штраф у подвійному розмірі «твердого задання».

Для посилення роботи влади направляли на село комуністів і комсомольців з промислових міст. Їм, чужинцям, були байдужі тривалі сур'яння, тим більше, що партія вимагала від них виявляти непохитість і твердість. Во в місцевій партіїю вкрідко уживалось від виконання інструкцій цієї щодо одноосібців. Як правило, це був пошук притен знизградати свою м'якість, або виїхати з району. Так, на зааву Шумського та деяких інших партійців про їхнє бляжання залишати район, була дана відповідь: «Увалять відкомити. Відкомити, що за останній час помітні змідарові настрої серед окремих членів КП(б)У залишати район, що бере рішенням як який опортунізм, аніжана від трудівців. Дарувати робітничий часиний бере рішенням одарити не тільки настрою»²⁴.

На засіданні бюро Андрушівського РКП(б)У від 11 вересня 1930 р. по питанню «Про перебіг хлібсаготівель» конститували «членів,

це постановою Райпартиберга та дирекцією РІТК щодо посилення темпів хлібомаготибель належного відбитку в роботі всіх, у тому числі і селерад на тижнях. Виплати обов'язково коопативного робіт селерад і утовомовитих с. Стелен, Неллером, де відсоток виконання річного плану становить до 8,34%.

Дії секретаря Неллероманського партиберга т. Павлі А. визнають по заявам т.т. Дайнго, Асурс та Маггіла – як провладницькою у формі відкритої підтримки та виконання куркульського обличчя, що отримало висновок на партиберга та загальному зборі селян проти комсомольних членів хлібомаготибель з даними їх нормальності та антипартиійними відношеннями, що за працю по хлібомаготибель протягом 10-ти років він і досі від бюро РІТК казав не має, що наслідок зрештою хлібомаготибель в останній с. кампанії, та за зв'язок з великим куркульським елементом, з чим вони стравля не стільки до нас Червоної Армії, а тому др. Павлі А. визнають Партей – виключити, Франції РІТК терміново призначити др. Павлі А. до партійної відповідальності яко член Президії др за підрахунок хлібомаготибель та останній кампанії, перебігом в 24 години слідство в повномір Суду²⁸.

Дехто з партійців дозволяв своєю владою, і його дії переростали у свавілля. Навіть районне партійне керівництво з цього провводу зупинити було змушувати.

«Бурладар Міом зробила індивідуальну коопатива. В селі Старій Катаньні він запроваджував масові збирання, впливав нічим у коопативах, замість нічого не тільки Міом за інші перекручування на Ст. Катаньні, за підпису з чужим елементом в с. Дасіні під час його перебування як утовомовитого по хлібомаготибель з партій виключити та віддати до суду»²⁹. Отак, і партійне керівництво – добре, і план в хлібомаготибель виконати.

Виконання плану з хлібомаготибель було першочерговим завданням голів колгоспів. На місцеве керівництво покладалися також завдання зусилля і викомгоспівців зрештою хліб. Акдрупівської РІТК на засіданні бюро 12 січня 1932 року відзначив (під грифом «таємно»): «В Укрено наша партком керівник, утовомовитих сім правдолюбів перекручування «сільськогосп» характеру на основі ілюзорними комсомольськими масовими форм роботи, як по масові арміями середняків – мідан-

чків (Андрушівка – Даржав), забараняє коріє на хліб (Львів), мислив обшук на приваточні (Нескорона, Волга, Іманд, Іманд, Котівка, В. Мильків), мислив факти загонілі хліба, приваточні зброю (Малетта, Вайсько), мисливими на мисю і голубу недобитчіві плакатів і водило їх на кулях, мисливими коридорами системою, що приво-дять невідомо де яким контрреволюційних дій і для владу на мисю класовому вироку (Степан – Пидовічків, Волосів – Житковичів)⁷¹.

Преса теж повинна була служити провадженню політичній партії. Іншого траплялися вилучення. Так, Андрушівський РПК розглядав 1 січня 1932 року питання «про помилку в районній газеті «Соцкомбінат» від 18.XII.1931. Ухвалили висловити, що редакція газети за недостатньої повноти та доглядом секретаря редакції та директора допустила грубу політичну помилку, перевертнувши титло: замість «Жодного центнера хліба приватничіві (ЦК ВКП(б))», допущено «Жодного центнера хліба (приватничіві ЦК ВКП(б))», за що секретарю редакції т. Лявоньку оголошити догану та директора Гребеня попередити»⁷².

У 1932 році натиск на українське селянство було значно посилено. Робилося це силами направлених уловновачів. Один з керівників комуністичної партії України М.М. Катасову говорив, звертаючись до уловновачів: «Вісності сільські власті потребують заміної більшовицької селян. Тому ми й насилаємо вас на село. Ви повинні слати на себе їхні обм'ячки без маріямів і смислю лібералізму. Висловити з вісних буржуазній туманізм і діяти як більшовицькі, відніти товариства Сталіна. Вийти куркульських комитів селян, де вони підводять слова. Це – сільки – або вони нас, або ми їх! Куркулі, мислив деякі середняки і відомі, не допусті зловити свого зерно. Ваше завдання малати в танку, щоб забрати зерно на всяку ціну. Не бійтеся обшукати екстерисальних закладів. За ними слівити партія. Товариства Сталін чинити дати від вас».

Висловивши до Сибіру заможних селян, влада вилучила за середняків – тепер в їх названо куркулями. На цій підставі і їх арештовують та відправляють у північні регіони СРСР. Шкаво, що селяни сирій-мали вислання трударів як нейтралізацію селян, яка чинила опір політичній радянській владі і була готова у випадку війни проти СРСР

стаття на сторонку супротивника. У спеціалізованій ДПУ повідомлялося, що в с. Бровки «у зв'язку з виселенням куркулів зміни бісанти по селу і розповсюдженість чутки про те, що скоро має бути війна, і що виселення відбувається тому, що радянські бійються куркулів, а тому їх виселяють. Чутки ці походять з числа стіснених куркулям, а особливо індивідуалізацією і середняків». В інших селах розповсюджуються чутки про те, що війна вже почалася, що «радянські хоча літати куркулів у пил, щоб селяни не могли користуватися, тоді легше буде не допустити властивості». У Калиш-Городку «члени колективу Сарочинський Петро і Вірчування командирів владу і члени війни». Загроза війни надійшла деревом проти СРСР була дійсно реальною. Цим пояснюються швидкі темпи індустріалізації, головна мета якої визначалася як зміцнення обороноздатності країни. Проводиться додаткова мобілізація до війська (див. про це у розділі «Додатки»). Це все не могло пройти мимо уваги селян. Сталін вважав селянство «соціальною базою українського націоналізму», яко, на його думку, потрібно було захищати. Тому проти українського селянства розгортається широка війна. Органи НКВС видають зброю партизанам іраніантам, аякже комуністичне керівництво дає санкцію на використання будь-яких методів політичної боротьби проти народу. Так комуністи, які проваляли гуманне ставлення до селян, виключили з партії. У 1932-1933 рр. розгортається «чистка партійних радів». 23 січня 1933 року бюро Андрушівського райпаркому прийняло рішення: «відмовитися, що член КП(б)У голова Дропальського колгоспу тт. Німко С.М. та секретар Дропальського партосередку тт. Бабійчук зарубили свої класові обличчя, спрявали репродуцію хліба і буряків, примаринські ставляться до класово-ворожих елементів, що засіли в колгосп, навмисно зметали на медленнік наявність сесіонтеріалів. Бюро РПК і Президія РКК – РСІ ухвалюють: тт. Німко і Бабійчука виключити з лав партії та віддати до суду». А ці совіські партійці просто хотіли не допустити голодного повстання односельців.

Важко ж керівництво вимагало рішучості і твердості. Так, 19 березня 1933 року Андрушівський РПК надіслав звернення до всіх секретарів партосередків, партотділів та голів колгоспів: «Шановні товариша!

До цього часу вступова дисципліна на колгоспних підприємствах. Тому ція окремішні партійці не стали на чолі колгоспівських ком і не бажали виконувати гасло провідника партійної лінії. Складні проблеми колгоспів білоруськими, а колгоспнікі замолками. Політвідділ територіальних ком керівників колгоспів надавали їм висловлювати вступову дисципліну серед всіх колгоспників. Політвідділ територіальних ком пропонує під вплив особисту відповідальність організувати територіальні бригади для всіх сільськогосподарських, лідерів та промислових, державних підприємств цими бригадами виконувати, дисциплінованим товаришам. Ця бригада в примусову порядку виконувати на роботу, а разі оману виконати адміністративні мір аж до виключення з колгоспу та відкриття сайди. За короткий термін перетворити територіальну бригаду в ударну. Понаму роботу провадити 16 людей на добу, щоби починати роботу не пізніше 5 години ранку і до заходу сонця⁷⁷.

Колгоспники не хотіли виходити на роботу через низьку оплату їхньої праці. Колгоспник з Халіні-Городка Григорій Вондар висловлювався «Яби був Петлюра, то ми ція партизаня не відробили б». А його однокласць, теж член колгоспу, обурювався: «Де це бачено, щоб я віддав жона, коня, землю і робити не кіло хліба в день». Уже тоді селяни пусли в голоду. Про це свідчить документ під грифом «цілком таємно»: «Секретаря Андрушівського РКК тов. Кириллука від секретаря Іванківського партійського ком. Хмельницького, Підслале стисли дітей – гостро мелодичних та опухлих від голодними для призначення їх до школи, які організовуються в с. Іванкові. Понамо, що цей стисли складно за доланими дітьми, лідери сільради та однієї комуністи. 27 березня 1933 р. Підпись. Ці відомості були надіслані у відповідь на розіслану по селах Андрушівщини райкомом комуністичної партії табличку по підрадянську тих, хто страждає від голодними або вже помер від голоду (див. документ). Проте влада наміталась приховати масштаби голодних смертей, переслідувала тих, хто підіймав про це голос. Так, під час чергової чистки було виключено з партії викладача Андрушівського фабрично-заводського училища Косьму, яка говорила про те, що учням не вистачає хліба, багато з них пусли від голоду. Це було названо «троцькістським зв'язком про трудющі».

Під час проведення чисток партійних рядів виявлялося упереджене ставлення до тих чи інших колективів. Там, хто відповідав тодішнім критеріям (головний – походження з бідняків), ставили питання дуже прості. А іншим, яких уже завчасно вирішили виключити з партії, ставили питання, чи які людина чесно відповісти не могла, а «правильно збрехати» не могла або не хотіла. Там, при розгляді «Паноса Писюка, за походженням із дворян, кандидата в партію, робітника Андрушівського цукрозаводу, йому задали, зокрема, такі питання:

1. Який в СРСР суд?
2. З ким зараз на селі ведуть класову боротьбу?
3. Хто вважається зараз опором на селі?
4. Хто може бути членом партії.

На останню відповідь виступив жорстко, а на попередні – не відповів. Указав: за політичну незалежність і як класове чужаке ставлення до кандидатів партії виключити».

Радянська партійна керівництво намагалося розколоти сім'ї, нацигувати дітей проти батьків. Піонери надіялися повнозасякати контролювати роботу батьків і вносити рішення про штрафні санкції (дав документи). У школах були створені гуртки безбатьківців, члени цих гуртків проводили агітаційну пропаганду, боролися з тими, хто відрізнявся церквою тощо.

У першій половині 1935 року значно збільшилася кількість злочинів. Андрушівський РПК відзначав, що «за останні 5-6 місяців злочинність у районі прийняла загрозливий характер. Систематичні крадіжки колгоспних коней, корів. Район перетворюється кримінальним слайтом. Та куркулями, що виступає з колгоспників, які не лише тероризують колгоспників постійними крадіжками, а й чинять теракти на життя села (обстріл парторга с. Корчівка, обстріл завідувача Андрушівської філії радянську, обстріл голови колгоспу с. Гаранівка). Колгоспники бояться заливати своїх хат, що приведе до збільшення виходу на роботу. Таким станом характеризується зрушальним розвитком райміліції, яка не веде серйозної боротьби зі злочинністю, що привело в останній час до поширення самосудів в районі (7 самосудів).

Бюро РПК констатує наступний стан реєстрації: а) селяни не реєструються, власніок чим ларо керується селян 600, Залишено селян ось чим реєструються: жовтий – 83, березень – 43, липень – 28, травень – 34, червень – 21, міліція на своєму ініціативним жовтий селян не реєструє. б) Німаленко міліції Которів реєструє, систематично навчають, не виходять через це на роботу, за'їздили з копіями, чим себе повністю дисциплінують. Привласнили речові інструменти – 5 відер селянської палички і використовують її для власних потреб. Політвиктор міліції Устименко, наданий командирований областю міліцією, реєструє систематично. Палички, політроботи міліції не веде, а все палички продовольствами селянськими, і фактично веде на політроботу, а реєструє міліція. Міліціонер Волков підібраний на вулиці в'їзний. Дисципліна в міліції досім висока, тому часті відвідує селянських злочинців в камери. Про паличку селян міліція селянської братиби ні значимості провідати не може. Виходило з цього, бюро РПК узагалом провадить об'єм даної партійному об'єкту про паличку з роботи м. міліції Которів, політ виктора Устименко і 3-х діяльностей міліції. Селян про партійність Которів, Устименко, Волкова і Горінова провадить комісії по частоті. Секретар райпарткому Гуренко, Голова райвиконкому Шлях.

Послабляється трудово дисципліна і серед колгоспників. Так, Андрушівський райпартком відзначив, що у Зарубинцах (власно колгоспу Пали) колгоспники виходять на поле в 9-10 ранку, влаштовуються сабильно жовтийми культиватора на буряках, розкладаються хліб на полях, а партію реєструє теорії, що лише відличаючі – в жовтий барачній з провідками – на це з роботи партією (Кутерман) жовтий і з партії виключати. Палички виконання обов'язків партією на м. Вело жовтий (жовтий).

Проте певною керівництво провадить, що без оплати праці люди на роботу не виходитимуть і Андрушівський райпартком інформує: «люб'якати всі умови колгоспів нехайме відлича на селянські селян: хліба на на час збиральної забезпечити видому колгоспникам палички хліба, виходячи з норм заробітку на жовтий робота, значно поліпшити громадянство партією. Але видому хліба мусять укласти в 10-15% фактичного об'єкту».

До честі районного партійного керівництва, вони бачили скрутне становище населення, виникло це через підвладних їм партійних організувати допомогу голодуючим. Планом Андрушівського райпарткому виступив «співробітнику партосередків, учнів колективів та сіл: ряд сіл Урожайні та Зарубинці щодо людей, потребуючих продовольчого допомогу, бо будуть стямані до них – якимось фактом, що єврей куркульській агітації та пародіює задоволеній політичний настрій. Протакують всім засередкам правильно використовувати продовольчу допомогу, ліквідувати і відобрані всією населеною населення, використовуючи тих, що потрапляються, на різних підприємствах робота».

3 червня 1933 року протокол Андрушівського райпарткому оформляються також і російською мовою. Так, 14 червня 1933 року акти бюро Андрушівського райпарткому констатують: «Команди вийшли на лави в приліжних селянства, по звичках лави і більшість напружені на лави до витягали лави і в них мало знайшлося в лави до селянства. Промислили їм істотні-звинувачення. Нимовні в районі раціоналістичні в світі з більшою смертністю. Продовольство-стемнім прудітими селами більшість населення і селянствам знову му слабко. Нимовні знову чудові пестливі-звинувачення складають невдоволені настрої. В області Андрушівського селянства не все благополучно – деякі не слухає і „чужак“ (приславлять). Звичай Червоноземного селянства демократична, обіймає комерційність. Нимовні на партійні колективи історично Андрушівського селянства Бандаренка не тільки і найбільше рибачих. В комерційній діло неблагополучно – Більшість розпрости. Гидовий план малозастосовано виконати на 32 % ампіти 60 %, об'єктивні зело тим, що в половині хлібів отримують селі, розпростили мери мало діють. Штрафи за дробові-звинувачення наложено на 75 тисяч, в стягнуто 15 тисяч рублів. В августі кошти виморних адміністративних хлібів проданою пародіює селянства і колхозам. Зведено мочна острів в селі, не мероприятія по боротьбі з кривдами не досяглим селі ціля, поскільки селі мочна масовий характер». Як бачимо, люди, доведені голодом і зурваними доміллям, неможливі на усіх вистороти і перепони, їдуть на кошти-звинувачення і зривають ще недосоріті колоски хліба.

Криміналістична ситуація залишилася напруженою. Про це розповідав на цьому ж зібранні Євграфов, начальник ДПУ у Андрушівському районі: «Міняється в районі мапа умовного элементу. Міняє як арештованих, в'язаних на свободі, і затишність організованості з як старими. Умовний элемент мають організовані групи. Областний суд, незважаючи на нашу перебільшену судачку в показаних парадізі (Корчаківці, Гардінківка), затишні не роблять, в'язаних і випускають. В камерах арештантських всі групи були перерука, голубівка, продуктивні патянки своєю моті. Ніколи не було благадіє жалюості мотіцям побіди середніх преступників. Не криміналістичні зі старими місцевими властими часто в'язаних на родових в'язаностях настрочений. Так, кілька осіб в'язаних в. Співач – биваний бандит. Частині случаи самогуби в районі в тенденції на умовні в'язні дійсний, русоведичили зі затишні затишні адражени. К вірним уроком від не надійдалися, інструментально моті. в'язаних і прокурор не розробляли. Частині «кілька партійні розробляли, бивали случаи одими благадіє». Затишні парт-в'язні частині комуністів, говорючи: «Не хочу винуватити затишні у селі». Це не що інше, як крім в партійних в'язні: адже багато комуністів не затишні коволати проти свого народу, організуючи таку повстанку як інституційну.

Начальник політвідділу Котельницької МТС Киріленко на цих же зборах доповнив картину подальшого життя: «РНК і РВК недостатньо бивали розроблені на власній основі сільськогосподарів (Корчаківці, Співач, Гардінківка). Міняє фінансові командирів, в'язаних, не було криміналістично: різноманітні парадізі о нових методах району. Колхозники, об'єднанці, працюють по 4 часа в день, ібо доволі затишні своєю моті. Неужели організованістю об'єднанці патянки (Співач), всі моті доводять в'язніми патянки-нерівними состояннми в районі. А начальнік політвідділу Андрушівського району Томашенко у своєму виступі додав: «Організаційні наші молоді, не драматичність в'язні і слідствими затишні комуністичні не спочивають затишні моті, і дуже затишні – інтенсивно учасників і учасників в країні. Політико-моральною состояннми в районі не говоріть благадіє-лучні. Варварські отримують к робочим і колхозникам».

В липні-серпні 1933 вичня життя. Але проводили вони дуже мало. Люди, виснажені голодом, розчаровані і невдоволені діями влади, на роботу не хотіли виходити. Бригадирам доводилося ходити по хатах і вивантажувати колгоспників на поле. Про цей стан справ говорилось і в постановці бюро Андрутівського РПК від 7 серпня 1933 р. «Про хід зборальної кампанії та хлібоздавання державі в колгоспі «Спільна праця» села Вурубецької»:

«В колгоспі „Спільна праця“ до цього часу скосили лише 140 гектарів пшениці проти плану 3420 гектарів, не закінчили косовицю ячменю, лямієм не розпочато косовицю вівса, та на протязі останніх п'ятих днів майже лямієм припинено обмолот хліба. Це сталося тому, що колгоспний партосередок, правління колгоспу, бригади та осередок ЛКСМУ не сувійм змагали суворовсько-політиризований епір зборальної кампанії, не забезпечили організації праці в колгоспі. Черги це виходи на роботу припадають лямієм незадовільно в недостатньо. Роботи на полі розпочинаються лише в 9-10 годині ранку, замість 5-6 годин ранку. Запозначається робота на полі в 7 годині вечора – замість 10 годин.

У 3-4 бригаді 7 серпня (бригадир Кирилик) в 9 годині на полі було лише 5 посівів, в колгоспі Дмитрик Митюк, Говорийко Антон, Задерей Дмитро, Кирилик Григор та Галорина Смерко вибиті на поле лише в 10 годині ранку. Вихід на зборювальні роботи в поле по всіх бригадах фактично розпочинається в 11 годині ранку. У колгоспі не організована запраця бригади для тих, хто порушує трудову дисципліну.

В колгоспі „Спільна праця“, як правило, життя косять на день лише 3-4 гектари в 3-4 години, замість економічних для цих норм – 7 гектарів. Роботи життя розпочинаються лише в 9 годині ранку та закінчують в 7 годині вечора. Обідська перерва в полі по всіх бригадах продовжується 3-4 годинами. Бюро РПК внесло сувору догану секретарю колгоспного партосередку Куперману і голові колгоспу Палію. Але подібна ситуація, на жаль, була і в інших колгоспах.

І результати життя наприкінці серпня 1933 року були невтішні. На пленумі Андрутівського райпарткому розглядалося першим питання «Про перебіг сіл кампанії в районі». Гуренко, секретар райпарткому, в сувоім констатував, що «На 25 серпня зібано хліба дер-

жні на радоснах 99%, на колосах 52,1%, однокосівках 62,5%. Пасі-
мне зняти: райотсами – 0%, колосами – 1,47%, однокосівками –
0%. В сирні акціонного пасію в районі відтворюється прямий саботаж,
це має форму італоїтського страйку. Всі колоски почали сіяти, але
ця сіяча „про людське око“, засівається в день по 3-4 га й цим утворю-
ється самий дорогий час для пасію. По колосках зарпк мобілізовано
до хліба і мезивленого понад 8000 а і багато колосків це не почина-
ли адванти натуроплату МТС. Турецко знає, що зміні в усьому
куркулі (але ж усіх, хто відтандо від не виваженні, уже депортували
з України): «Розуміючи, що районні хліба мають бути лише після за-
кінчення колосним плану хлібадні, вказати натуроплату МТС,
засіяти посієфонді на новому об'єкті, куркулі що йде роботу
засредств на зменшувати об'єкту на хлібадні». Салтан боївся,
що не одержать цього року хліба на трудодні, тому не хотіли випус-
тити карочений ними вровад і в селя, нехай навіть він на полі зми-
няється. У них було відтуття, що із часом голодна зима.

У серпні 1933 р. районне керівництво звернуло увагу на готов-
ність шкіл до нового навчального року. На об'єднаному засіданні
бюро РКК та Президії районного ІІ серпня це було головним
питанням розгляду. Констатували «Виявити на всіх неадекватну
підготовку роботу до початку навчання в школах таких установах,
підприємств і організацій як РВНС, РКЛСМ, РФВ, РСС, сілрад, ди-
ректорія цукроварень, торфодобуток, буржерадгоспів, галів кол-
госпів та ін. Андрушівської філії «Вукопінгтя». Внаслідок повної
бездіяльності керівників установ та організацій, школи району
нового будівництва не розпочали, ремонту не закінчили, не забезе-
чено шкіл гарячим опіданням, опідручниками, устаткуванням (пар-
тами, столами тощо) та навчальним приладдям, не утворено фон-
дів книги та одягу для учнів».

Бюро РКК і Президія РВК ухвалили провести ремонт шкільних
приміщень до 25-серпня. Запропонували «Силом колосків, сілрад
келібно збільшити кількість приміщень від суртоскопів робітни-
ків, дати їм на дитсадок, лавочки палати, дробити в них ремонт».
У кожному колгоспі наділялися такі зміні «культурні гектари», уро-
жай з яких використовувалися на приготування гарячих опіданків

учням. Дехто з керівників колгоспів мав намір цієї постанови не дотримуватись, на що й було суворо вказано.

Проблематика також рішення про закупівлю підручників, коняків – «РВНО забезпечити мобілізацію амальги серед населення на підручниках». Також лобов'ямки «РВНО забезпечити розширення мережі шкіл так, щоб навчальною апаратури 7-річним навчанням усіх дітей віком 8-15 років».

Але головною, безумовно, залишалась господарська діяльність району. Стан справ у сільському господарстві не покращувався. У вересні почали копати картоплі, цукрового буряка, проте плани цих робіт не виконувались. Наприкладі вересня деякі колгоспи до копати ще не приступили: колгосп с. Котівка «Молодобоєць», с. Іваниця «Патріотка», с. Волосів «Летівський шлях». Районне керівництво відзначало «від копати в колгоспі буряка на району відомість абсолютно неадекватною. Ще гірше провадиться копати буряка, за даними приблизними пунктів цукрозарядку на 26 вересня вилучено 7020 ц, що складає 26,7% до максимуму». Щоб поправити стан справ, ухвалено: «Лобов'ямки утримати колгоспів обов'язково відомість копати, що зайняли на копати буряка. На 12-15 фурець зернофуражу. Перегородити всі колгоспи, що коли при перевірці виявляється, що копати не буде відомість зернофураж, то за максимумом колгоспів ЦК КП(б)У і РНК „Про відомість фуражу копати“ – всім будуть притягнені до судової відповідальності, як максимум роботу, що створюється на максимум робочої худоби. Відзначаючи палату організованість на сторожі буряків від цукрових під час очистки, призначити організації на сторожі худобов під час копати і копати, лобов'ямки утримати колгоспів і лобов'ямки на максимум якості роботи від бригадирів і лобов'ямки організації, щоб весь буряк вилучується з колгоспів, забезпечити лобов'ямки очистку копати та не притягнені організації, лобов'ямки худобов, лобов'ямки сторожі, лобов'ямки найкращих колгоспів для цієї мети, організувати лобов'ямки буряків цілу добу. Відзначити колгоспів, що зайняли на копати в колгоспі буряка, цукор і організації лобов'ямки ЦК КП(б)У і РНК від 1.ІХ.33 року, широко популяризувати лобов'ямки серед колгоспів. До 1.Х. відомість цукор і організації на лобов'ямки буряка. Проти не лобов'ямки робота по ко-

панню картоплі. Це відбулось на розглядітак, 23 листопада 1933 року бюро Андрушівського РПК розглядало питання «Про картопляноготівку» (виступав Вовчаків). Він так охарактеризував стан справ: «Відомістю колгоспу виконана плану картопляноготівки, особливо по односторонній. Даквотівка по колгоспах – 63%, по односторонній – 26%. Не було виконано такою плану по цукровому буряку. І в грудні 1933 року влада властяться до покращення колгоспників: «Покращення пітьма колгоспників, це були дані колгоспам для своєчасного і якісного обробітку, куди ти вивозити буряки, такі колгоспи: Андрушівка – „Шевченка“ на 50 ц, Андрушівка – „МТ з ГІ“ на 30 ц, Акимівка – на 75 ц, Геродимар – на 50 ц, Жерделі – на 25 ц, Іваниця – „Червоної територі“ на 25 ц, Миківці – на 25 ц, Стара Катилька – „Перемога“ на 30 ц, Стара Катилька – „Ново життя“ на 30 ц, Тарасівка – на 70 ц, Старосілля – на 150 ц. Запропошувати їм вивозити значущу суму хліба протягом 2-х днів 10 та 11 січня. Відповідальність за вивозу значущого хліба ти у відповідній формі по колгоспах викласти на керівників колгоспів, картоплєведів і таких уполномочених бюро РПК: Андрушівка – Гуринка, Акимівка – Зарвнський, Геродимар – Прасковий, Жерделі – Бучковий, Іваниця – Миківка, Миківці – Тарабанова, Стара Катилька – Коларський, Старосілля – Славинський, Тарасівка – Швак.

Процудуру Лубіва, народній Волонтеру та комісії Каворіну при першому навіданні з боку будівельного апарату в цій справі повинно віддавати до суду». В означені дні по хатах селит почали забирати хліб, і в більших розмірах, ніж передбачалося. Із проривки на голодні зимаранки.

Нещодовні бідатьох селян, мешканців Андрушівщини буде репресовано за безпідставним звинуваченням. Влада продовжувала війну з власним народом.

6.2. Репресії в Андрушівському районі в 1930-х рр.

Тоталітарна держава намагалась вирішити окремі політико-господарські завдання за допомогою репресій, що особливо жарливо продемонстрував сталінський режим.

Повільне зростання інтенсивності та масштабності репресій у певні часи, неадекватних поточних ситуацій, які слугували додатковим джерелом ескалації насильства, вимагають адекватності і об'єктивної періодизації даних процесів. Можна виділити такі етапи:

- 1) 1918–1920 рр. – «антикуркульські акції», коли у замкових селах вилучали «найкру» техніку і землі;
- 2) 1927–1928 рр. – репресії проти троцькістів та нікоївців (вселення їх у Північній край, Сибір, Казахстан, ув'язнення, виключення з партії, вигнання з роботи);
- 3) 1929–1932 рр. – «пролетаризування» селищ (конфіскація селянських господарств, виселення за межі України), репресії проти духівництва, ремісників-кустарів, дрібних торговців;
- 4) 1937–1938 рр. – репресії проти членів партії, військових, інтелігенції;
- 5) 1939–1941 рр. – загальне скорочення репресій, але посилення їх в Західній Україні. Депортація з початком війни німецького населення;
- 6) 1944–1947 рр. – так звані «фільтрації» населення окупованих раніше німцями територій;
- 7) 1947–1953 рр. – нова хвиля репресій проти різного роду інакомислячів²¹.

Репресивні заходи 1930-х років по всій країні, і на Андрушівщині зокрема, передбачали досить певні конкретні цілі, а саме:

- створити масову «армію» для використання дешевої капітальної праці ув'язнених, як один з важелів форсування індустріалізації, як засіб освоєння нової техніки і технології некваліфікованою робочою силою, що залучалася у промислове виробництво;
- виділити із суспільства ті соціальні верстви і категорії населення, від яких можна було... чекати опору...», – тобто репресії носили чітко спрямований характер;
- зміцнення дисципліни в партійно-державному і господарському управлінському апараті шляхом очищення від «лих», для розлякування через інколи безконтрольний звід функціонерів...»²², а також протидіяння місцевим, сепаратистським, опозиційним настроїв і забезпечення тим самим абсолютної влади центру над периферією;

- державний терор у похванні з масовою ідеологічною обробкою селян «мобілізації» нас на виконання поставлених завдань, тобто на екзистенційне проведення формованої модернізації економіки, створення військово-промислового комплексу, й також прудкування усього іншоудуства, зміцнення диктаторської влади Сталіна.

Переслідували зазвичай насамперед найбільш чутливі до суспільних перипетій, «надто розумні» інтелігенція. У сараєві по Андрушівському району проводять священнослужителі, агрономи та інші технічні спеціалісти – представники інтелігенції, які потрапили у жорня репресивної машини перипетик, а воєн потім наступили черга й нової, викривленої в розки радянської влади. В практику впроваджувалися «чистки» державних і партійних установ, освітніх закладів, вводилася жорстка цензура.

У джерельних листах «Про українську громадськість» від 20 березня 1926 р. та «Про українській сепаратизм» від 4 вересня того ж року, зазначалося, що «українізція використовується для української в усіх важливих частинах державного апарату працює націоналістичні ідеї». Визначаючи конкретні завдання мілових органів у питанні протидії зростаючій «агресії» з боку «українського націоналізму», ЦКУ чітко орієнтувало, що його головними носіями і бастионами є Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), національна академія наук, а також фактично вся сфера культури.

Історична довідка.

Справа священника с. Івотця Андрушівського району Личківського Михайла Івановича. Подється новою оригіналу із збереженням орфографії та стилю написання.

Обвинительное заключение

По следств. делу № 4157 по

Обвинению Личковского Михаила

Ивановича жителя с. Ивотца

Андрушівського району, обвиняемого

по ст. 54-10 УК УССР

... Произведенным по данному делу следствием установлено, что Личковский Михаил Иванович, полн, кулак, в своём хозяйстве имел 40 га земли, 4 лошади, 5 коров, 5 шт. волов, 2 свиньи,

30 сільській, використовував найманий труд і мав 4 постійних робітників. С 1930 г. во время массовой коллективизации принимал участие в противоколхозных волонтерках, проводил к.-р. агитацию и среди колхозников говорил:

«Не верьте большевикам басням про строительство социализма в колхозном строе, ибо большевики ничего не строят, а деньги и хлеб забирают в свою пользу» (Полковник свід. Вонюка в.д. № 12).

Обвиняется: Литвинский Михаил Иванович, 1888 г.р., ур. с. Тушмавка, Чигиринского р-на, украинца, подданство СССР, пов. без опред. занятий, женат, беспартийный, грамотный, в том, что:

он проводил к.-р. агитацию о перемене Советов, т. е. в преступных, предусмотренных ст. 54-10 УК УССР.¹⁷

Заарештований 26.10.1937 р. Литвинський М.І. постановою трійки при УНКВС по Житомирській області 3.11.1937 р. був засуджений до 10 років ВТТ.

Реабілітований по смертю 3.05.1989 р.

Але вістря нового сільського тяжку держави відчули на собі й селяни, коли вже у ході хлібколективізації крізь злизи 1937-1938 рр. проти них були застосовані надзвичайні заходи у вигляді чергової, другої та радянських часів, продовольчих, законодавчо підготовленої ще у 1928 р. (до КК вносили відповідні статті, що передбачали позбавлення волі на різні строки за «самоцвиня» підвищення сільських цін на сільськогосподарську продукцію). Власне кажучи, і всі наступні державні кампанії й акції в аграрному секторі (самозодиткування, «розкуркулєння», суцільна колективізація тощо), які здебільшого суперечили природним прагненням та інтересам основної маси селянства, були добре забезпечені з юридичної точки зору. Наприклад, селян карали за саботаж хлібодачі, самоцвиня підвищення цін, відмову (чи неспроможність) сплачувати податки, належність до «шкідливих», «антирадянських» категорій (куркулів, підкуркулеників, до яких за певних обставин могли потрапити й середняки різних бідавських), антиурядову агітацію, розлучів – «ворогів наро-

ду». Диназон покарань коштував від позбавлення виборчих прав до позбавлення життя або п'ятка (теж вірна смерть). Подальшою репресивною формою була депортація сім'я разом з родичами за межі України, у віддалені, малонаселені райони Півночі, Сибіру, Середньої Азії. Всього з України в період суцільної колективізації було депортовано, як відомо, понад 1 млн. чоловік.

Так, 1930 р. було вислано до Сибіру, в Красноярський край сім'ю Косенцицьких з с. Горощівки – Явона Антоновича (1885 р.н.), Устину Антоїну (1886 р.н.) і Василя Яковича (1911 р.н.) як куркулів, хоча це була працююча родина селян-середняків. Реабілітовано їх лише 26.09.2004 р. В Іркутську область відправлено було на спецпоселення і маму з сином – Шаран Євдокію Марківну (1878 р.н.), Шарана Венедикта Ульяновича (1917 р.н.), мешканців села Волостів. Їх реабілітовано 24.06.2003 р. У Хабаровську область вислали сім'ю Пичахів з с. Яропович – Олексія Івановича (1870 р.н.), Марію Кузьмівну (1880 р.н.), Лизеру Олексіївну (1913 р.н.) і Надію Олексіївну (1927 р.н.). Після смерті батьків і, отримавши, меншої сестрички Лизери Олексіївни з місця поселення втекла, але була затримана і відправлена на спецпоселення у Томську область, а 1937 р. – у Кемеровську область.

Подібна доля спіткала і сім'ю Ососівських з с. Волки – Андрія Станіславовича (1902 р.н.), Марію Григорівну (1905 р.н.), Владислава Андрійовича (1929 р.н.), Вікторію Андріївну (1927 р.н.) – їх відправили у Красноярський край. 1934 р. вислали у Томську область багатодітну родину Місальчуків із с. Зарубинців (жодні мали смеро дітей). Ос'ять так впада лямом долі людей. І таких прикладів – тисячі і тисячі.

Селян, які відмовлялися від підпису про вступ до колгоспу, викликали до сільських рад, де їх заперували (с. Невжороти, с. Гальчани, с. Гаранівка Андрушівського району)²⁹.

Через використання методів залучування, примусу і покарання колективізація в Андрушівському районі провадилась шанданим темпами. Коли, наприклад, на 01.10.1929 р. було 20 колгоспів, в яких налічувалося 3490 га землі, на 01.02.1930 р. – 25 колгоспів з 6795 га землі; на 20.02.1930 р. вже було 27 колгоспів, котим було відведено 28719 га землі³⁰.

Історична довідка.

Справа колгоспника с. Іваниця Зелінського Адольфа Олександровича.

**К следственному делу № 1022
Обвинительное заключение**

По обвинению Зелінського Адольфа
Александровича по ст. 54-10 УК УССР

Произведенным по данному делу следствием, допросом установлено, что Зелінський Адольф Александрович в прошлом участником банды «Сороки», принимал участие в убийстве красноармейцев, активный член востальной «банды», имел большую связь с войском Згурским, который выехал в Польшу, проводил к.-р. агитацию, что скоро будет война, Польша и Германия Советов победят и Украина будет под ихним владением.

На основании вышеизложенного обвиняется: Зелінський Адольф Александрович, 1886 г.р., уроженец с. Рудня Коростышевского р-на, поляк, грамотный, беспартийный, судим за участие в политической банде «Сороки», и в расстреле красноармейцев, в том, что:

он проводил к.-р. (контрреволюционную) агитацию о переезде совальти и приходе польков и венцев на Украину, т. е. в преступлении, предусмотренном ст. 54-10 УК УССР.

Заарештованный 24.09.1937 г. за ст. 54-10 Зелінський А. А. постановою НКВС СРСР та Прокурора СРСР розстріляний 15.11.1937 г. о 23⁰⁰ (д.д. № 17)⁸.

Реабілітований прокурором Житомирської області 1989 р.

У 1937-1938 рр. працівники НКВС «активізували» різні повстансько-фашистські групи, організації у багатьох селах району: у селі Нехворощ «існувала» куркульська група, яка «агитувала» проти колгоспів, проводила колективізацію, політміс кампанії, розвиток подвигів на шляху індустріалізації, проти радянської влади та робітничого класу і цим самим впливала на нестійкий елемент»⁹.

Наказом наркома НКВС СРСР М. Ежова від 30 липня 1937 р. встановлювалося «ліміт» на 258900 чел., що підлягали репресуванню

за першою (розстріл) і другою (10 років ВТТ) категоріями. Розпорядку було розподілено по усіх республіках, краях та областях. Встановили «шорну» і для Андрушівщини.

Історична давідка.

Справа членів німецько-фашистської підпільної організації, уродженці с. Іванця, Калана Ю.Г., Грима Ф.Є., Грима Д.Є.

Житомирское областное управление НКВД Обвинительное заключение

По следству № 87549 по обвин.
жителя с. Иванцы Андрушевского
р-на Калана Юлиуса Георгиевича,
Грима Федора Емельяновича и
Грима Петра Емельяновича –
обвиняемых по ст. 54-10
и ст. 54-11 УК УССР

... обвиняются: Калан Юлиус Георгиевич, 1893 г.р., по национальности немец, гр-н СССР, уроженец с. Иванцы Андрушевского р-на, жител, б/д, колхозник, занимается в к.-р. деятельности, показаниями свидетелей Дегя Ф. Ф. (л.д. № 27-28), Самойленко Г. А. (л.д. № 29-30) и Шемета В. И. (л.д. №31-32) и очной ставки с Дегей (л.д. № 43)

сознался в посещении консульства и передачи материалов немецкому консулу в г. Киеве, что участвовал в 1918 г. в немецких карательных отрядах в г. Житомире и что поддерживает письменную связь со своим братом Эмилем.

Грим Федор Емельянович, 1902 г.р., по национальности немец, уроженец с. Иванцы, гр-н СССР, жител, б/д, грамотный, занимается в к.-р. деятельности, показаниями свидетелей Дегя Ф. Ф. (л.д. № 33-34), Самойленко Г. А. (л.д. № 35-36), Дегя Ф. Ф. (л.д. № 27-28) и очной ставки с Самойленко Г. А. (л.д. № 44) и Дегя (л.д. № 45)

сознался в том, что посещал немецкого консула и проводил к.р. агитацию против Соввласти, говорил, что на случай войны Германия с СССР немцы выступят с оружием в руках против СССР (л.д. № 23-24).

Грамс Леон Емельянович, 1906 г.р., по національності німець, уроженець с. Іванцове, гр-н СРСР, жонат, блд, грамотний, не судим і не об'язаний в в.-р. діяльність, що підтверджується посадовим слідством Кривого Роз'їзду Василья Філіпповича (д.д. № 38), Шенет Б. Н. (д.д. № 37), Самойленко Г. А. (д.д. № 39-40) и Дига в очной ставке (д.д. № 41-42)²¹.

Келін Ю.Г., Грамс Ф.Е., Грамс Л.Е. поставленою НКВС СРСР та Прокурора СРСР засуджені до ВМП (розстрілу). Розстріляні 29.01.1938 р.

Розбітовані 31.12. 1964 р.

За звинуваченням у антирадянській агітації було тиском заарештовано 15.06. 1938 мешканця с. Лебедівка П.І. Хим'юна і 4.10. 1938 – розстріляно (розбітовані 14.06. 1957 р.). Така ж доля і у подружжя Врублевських – Франца Павловича та Ємії Станіславівни, жителів Андрушівки. Їх розстріляли в один день – 24.09. 1937 р. залаштовані сиротами трьох малолітніх дітей: 2-х, 3-х і 9-ти років. Двох місяців здали у дитбудинок, а старшу Надюшку забрали далекі родичі. Їх батьків розбітовано 27.01. 1957 р.

Усі наведені вище приклади «боротьби з ворожим елементом» якраз свідчать про стан тогочасного суспільства, засобів дожиття, – усієї тієї атмосфери, яка оточувала кожного в незалежності від соціального статусу чи рівня освіти. Вони викривають факти колапсу українців, поляків, росіян, німців, чехів та людей інших національностей як на Андрушівщині зокрема, так і по Українській РСР загалом.

До листопада 1959 р. органами КДБ та прокуратури УРСР було переглянуто 4 млн. 263 тис. справ «літвого та ардівного оперативного обліку» на 5 млн. 481 тис. осіб²². Фактично було розбітовано 2 млн. 684 тис. осіб (58,2%), були й переглянуті справи 64 тис. осіб, репресованих у 1937-1938 роках.

Та не всі справи віднайдено, не всі – розглянуті. Тисячі томів, сотні тисяч людських позитивних копій ще й досі чекають на свого дослідника. Вони мають бути розбітованими. Розбітованими самим історією.

Г.В. Поніман
Л.Ф. Шапкара

7. У часи воєнних лихоліть (1939–1945 рр.)

Війна увірвалась чорним кружком у життя багатьох мешканців нашого краю ще 1939 року. Тоді, 1 вересня 1939 року, Німеччина розв'язала Другу світову війну, заввавши на Польщу. А вже 17 вересня, мірною таємною домовленістю між Німеччиною та СРСР, останній так вступав у війну, розгорнувши збройну дії у складній частині Польщі. Неодноразово західноукраїнські землі були приєднані до складу СРСР. 30 листопада 1939 року СРСР розпочав війну проти Фінляндії (за агресію проти цієї країни Радянський Союз було виключено з міжнародної митропортової організації – Ліги Націй). Ця війна дістала назву «зимової»; у ній брали участь, зокрема, 44-а стрілецька дивізія, яка формувалась із мобілізованих мешканців Житомирщини. Радянське командування допустило багато проракунків, що коштувало життя десятком тисяч білців. Там, у сільках Фінляндії, на жаль, провалили безпеку і загибли Олександр Олександрович Гончар з с. Іванці, Степанів Аполонійович Дірк з Мельників, Анатій Сидорович Дмитрук, Антон Дмитрович Запорожський, Василь Денисович Ізрук з с. Кралівка, Данило Іванович Карпенко з с. Мостового, Петро Федорович Климчак з с. Городишівка та багато інших наших земляків.

А ще тисячі радянської білців потрапили у полон. Після повернення кожному їх було засуджено на 5 років виправно-трудових таборів.

Потімало в цьому полоні с. Волиці, червоноармійця 306-го стрілецького полку 44-ї стрілецької дивізії А.В. Лопатенка. 7 січня 1940 р. він потрапив у фінський полон і був вивезений до в'язниці у м. Пельсо. По закінченні радянсько-фінської війни усі ув'язнені вельоні повернулися додому. Але вже 26.08.1940 р. Андрій Климчак Лопатенка був заарештований і 27.08.1940 р. засуджений на 5 років виправно-трудових таборів з відбуванням покарання у Печертаборі НКВС. Його дружина Ганна Іванівна залишалася сама з одnorічним сином Віталієм.

Але ж це не ієна вина, що вони попали у полон – вилце радянське командування мало нести відповідальність за погану підготовку до війни (якщо не брати до уваги неправомірність і несправедливість

дів СРСР проти Фінляндії). Фінські бійці були одягнені у теплі полушубки, усі у білосніжних маскуваннях каптал, швидко пересувалися на широких лыжах, вели активні рятівні дії невеликими підрозділами, що виконувало нашу армію. А додаток ще надзвичайно потужну оборонну лінію Маннергейма, дії чисельних снайперів... Наші ж бійці, одягнуті у холодні для фінської зими шинелі, були помітно міцніше на фоні снігу для супротивника. Пересувалися до снігово-му покриву, який досягав верівки висота понад одного метра, швидко було виставлено, і це все робило враженням нашого воїнів. Повільність маневрів і пересування, незначна міцність, недосвітеність офіцерів, значна частина яких тільки щойно закінчила військові училища або, що ще гірше, короткотермінові курси, – все це зумовило невдачі у війні СРСР проти Фінляндії.

Радянське керівництво змушено було знову і знову проводити додаткову мобілізацію до війська, і як звичайно, з українського населення. Навіть просто, пересічної громадяни повинні це це. Ветеран Давидчук з м. Баранівки Житомирської області, як зафіксували працівники НКВС, висловив свої одкровення такими словами: «Почему у войні с Финляндией воевали только украинцы, а не русские сабарки, привечные к марше, а только только нам тысячами, а как Петербург слыши на украинском языке, так и финским украинские язык»²⁴.

І ось за прорахунок радянського командування, внаслідок якої війна потрапила у полон, останні мушкеті були нести відповідальність. Державна дівка забрала їх від своїх родичів – першого разу, коли мобілізувала до армії, вдруге – у внутрішні табори. А деякого влади забрала від рідних рід і камажодн. Та й навіть і в сибірських таборів далеко не всі повернулася.

А влітку 1940 року СРСР заключив арестувати на частину території Буковині, окрема землі Буковини і Бессарабії, які також були невдоволи включені до складу УРСР. Звичайно, добре, що українські землі об'єднувалися у формі однієї єдиної республіки, однак погано, що робилося це шляхом агресії, за спільними погодженнями з гітлерівською Німеччиною. Серед тих, для кого війна розпочалася 1940 року, був Борис Михайлович Лисенський, уродженець Червоного. Біл, закінчивши Бердичівське танцює училища, служив на Івано-Франківщині.

Для більшості ж громадян СРСР, зокрема і для мешканців Андрушівщини. Війна страшиком звісткою прийшла 22 червня 1941 р. Хоча відсутність війни вже майже два роки жорло населення; працювало в умовах суворої дисципліни воєнного часу (відсутність вихідних днів, за запізненням на роботу на 15 хвилин – звільнення, за прогул один день – кримінальна відповідальність), етим тоді військовій дії прохорони далеко, а тепер війна ступила за поріг твоєї дому. Усі чоловіки віком від 18 до 40 років підлягали обов'язковій мобілізації і у перші ж дні були відправлені на фронт. Не залишилося осторонь і жінки – багато з них пішло на фронт добровільними: Софія Курчак з Старої Котельки, Антоніна Мазута з Ізюмаї, Галина Степан з Андрушівки, Наталія Червуненко з Ярополівки. Загалом на передовій за роки війни як майстри, снайперки, розвідниці діяло півмільйона жінок України.

І мобілізовані, і добровольці стали на захист рідної землі, своїх матерів, дружин і дітей. Одним зовсім ж таки пророкувати високого радянського командування зумовило невдачі першого періоду Великої Вітчизняної війни неготовність армії до оборонної війни, надмірна скрученість військ біля західних кордонів СРСР, які були супротивником роз'єднаних та оточених, виступає кваліфікованих, досвідчених офіцерів (можливо, що у 1937-1938 роках тільки у Київському військовому окрузі було репресовано половину командного складу). Безумовно, ці невдачі, по стійкий відступ негативно впливали на моральний дух нашої армії, адже у перші дні німецько-радянської війни до німецького полону потрапило понад 500 тисяч наших воїнів. Георгій Жуков зауважив був колись: «Треба нарешті подумати про правду в очі і, не соромлячись, сказати, як воно було насправді. Треба відно окремих підрозділів армії, з якими нам довелося зіткнутися з перших днів війни. Ми ж не перед дурними відступали на тисячі кілометрів, а перед найсильнішою армією світу. Треба сказати, що німецька армія до початку війни була дуже підготовлена, навчена, відроста, психологічно діями готовою до війни. Вони мали досвід війни, працюю війни успішної, переможної. Це був велику роль. Треба також сказати, що німецької генеральний штаб і деякі німецькі штаби тоді краще ділали, ніж наш генеральний штаб і деякі інші»

матерія, пілотної командувачі цього періоду краше і глибше мислили, ніж інші командувачі. Ми вчилися в дідів війна, і вчилися, і слухати були німірці. Але це був справжній процес».

Фронт стрімко наближався до нашого краю, тисячі людей працювали на спорудженні оборонних укріплень на підступах до Києва під Фастовом, зокрема багато – в Андрушівському районі. Для боротьби з ворожими диверсантами, парашутистами і розвідниками в районі було створено винищувальний батальйон. Здійснювалась також евакуація промислового обладнання, коней. Співач, не змігши все це переправити через Дністр, десантом тисяч коней потопив у річці.

Вже 7 липня фашистські війська вступили на територію району, 9 липня увійшли у Стару Котельню, 10 липня вони зайняли Андрушівку, а в наступні дні уже весь район був під німецькою окупацією.

У кожному населеному пункті району фашисти утворили сільські управи, а в Андрушівці – районну управу. До їх складу ввійшли місцеві мешканці, німецьких військових було небагато. Як свідчить на судовому процесі один з колишніх поліція, який пішов на службу до фашистів, у самій Андрушівці постійно перебувало «кількість всього 4 чи 6 чоловік, а поліція – 96». Завдання членів управи полягало у підтриманні «нового порядку», встановленого фашистами – головним чином, в організації збору різних податків, а їх було багато: за виведення, за утримання не тільки худоби, а й домашніх тварин – котів, собак, а також зобов'язувати одну населену точку річчю для лінійної армії. Згодом ще одне завдання було покладене на сільські та районні управи: організувати відправку молоді на примусові роботи до Німеччини.

Центрами збору податків стали Андрушівській і Червонослівській загоспідарстві пункти Житомирського відділення центрального хлібного управління. Ці два пункти безпосередньо підпорядковувалися Андрушівській районній конторі по загоспідарстві сільськогосподарської продукції. Фашисти зберегли, по суті, конгоспи, переіменувалиши лише їх у громадські господарства. Разом з тим, було дозволено відновити церкви, ризниці, у яких під час колективізації відбрали хату, худобу, повернули їхнє жетло, а за відсутності корови у господарстві, дозволили зібрати з громадського господарства одну для

сім'ї. Ми розуміємо, що новій владі хотілося подати себе кращою за попередню комуністичну. У працях окупаційного часу розповідалося про голодомори 1921–1922 і 1932–1933 років, про репресії, акрима, про «розстріляне відродження» (знищення української творчої інтелігенції на початку 1930-х років).

Короткий час (до листопада 1941 р.) фашисти проводили ще політику підтримки українських націоналістів, однак не всіх, а тільки мельниківського крила, яке виступало за широку терову допомогу Німеччині, а визнання самостійності України ставило у залежність від волі Гітлера у відновід на визнання незалежність і підтримку нової влади. Бендерівське ж крило націоналістичної організації вимагало фашистське командування категорично не підтримувало, бо ним ставився головна умова співпраці з Німеччиною сполучку визнати самостійність України. У період німецько-фашистської окупації націоналістам-мельниківцям було дозволено організувати культурно-освітні життя. Цією можливістю користувалися і націоналісти бендерівського крила – фашистам ніколи було розбиратися, хто до якої частини ОУН належить.

Услід за наступальними німецькими військами Явля похідні групи організації й засновували осередки організації у містечках та селах. Так, Андрушівській районній провід ОУН очолював Антон Карлович Козако, псевдонім «Зерба», 1900 року народження, мешканець с. Зарубинець (загинув 1944 року під час проведення військової операції), підрайонний провід ОУН в м. Андрушівці в м. Андрушівці очолював Микола Петрович Огар, псевдонім «Матяк», 1909 року народження, мешканець Андрушівки. Він також став директором школи-словесоводу (після закінчення війни був засуджений до вищої міри покарання «за націоналістичну діяльність і співпрацю з фашистами»). Керівником Андрушівського осередку ОУН став Степан Тодосійович Дзюба, псевдонім «Грінний», 1889 року народження, також мешканець райцентру (після війни засуджений на 15 років виправно-трудових таборів за співпрацюванням у буржуазному націоналізмі). Підрайонний провід у с. Ярепанчик очолював Біломувч, у с. Старосілля – Леонід Микитович Вовер, псевдонім «Ягода», його заступником був Тимофій Якович Бездушний, псевдонім «Бідний».

у с. Зарубинцях – Андрій Павлович Хибінський, його заступник – Михайло Дмитрович Радівський, у с. Великих Мохівцях – Сергій Карпович Кучка, псевдонім «Шука» (1943 р. збитий партизаном), у с. Лебедюцях – Прохій Дмитрович Горностай, у с. Тарасівці – Хома Миколайович Гольчук, псевдонім «Кайтка» та інші. Відомо також, що Бердичівський районний провід очолював Володимир Тихонович Ядак, уродженець с. Галчичів (1943 р. його зарештували фашисти і подальша доля невідома)⁶⁶. Були серед активних діячів ОУН в нашому краї також дітята і жінки, для прикладу, Ганна Степанівна Дабас, записана між Житомирським окружним проводом ОУН і районними та підрайонними організаціями, головним чином по Андрушівщині, бо була родом з Андрушівки. Усі інші перелічені діячі були належали до бердичівського крила ОУН.

Як уже було сказано раніше, середок ОУН займалась на місцях культурно-освітніми завданнями: здійснювала роботу шкіл, організувала театри, поштовцями літератури.

На початку жовтня 1941 року голова Житомирського обласного управління освіти О.М. Явцук відзначав: «Виходячи з кількості днів навчального року та врахування потреби в спеціалістах, по області розроблено таку мережу шкіл: початкових чотирьохкласних – 528, народних комірчих – 761, ліцейів – 47, ремісничих шкіл – 6, середніх фахових – 14, подальшочасні та сімейно-господарської інтенсивності»⁶⁷.

Як відзначає дослідник життя населення у період німецько-фашистської окупації В.В. Гіца, «відвіл освіти у всіх 35 районах Житомирської області діяв на основі ухвалені, тимчасово прийняті у кожному школі директори. Для учителів української мови, літератури та історії були організовані навчальні семінари, які мали їх налаштувати на певній мові виконувати роботу з дітьми та молоддю. Спеціально з цією метою 1 вересня 1941 р. скликали вчителівський семінар у Бердичеві, де було відзначено, що нова українська школа повинна виконувати з кожної дитини націоналіста, людину, яка любить український народ, Україну»⁶⁸.

Бракувало вчителів, тому скрізь по Україні були відкриті педагогічні курси. Кожному директору школи поставили завдання облян-

тувати величезною територією квітниками, городньою ділянкою та пасікою і тільки в такому випадку його робота здійснювалась як позитивна. Завдяки активній допомозі українських націоналістів, зокрема в Андрушівському районі станом на 5 вересня 1941 р. розпочали навчання усі школи. Але недостатня допомога з боку сімейних управ привнесла до значного відривування учнями шкіл. Так, на початок грудня 1941 року в Андрушівському районі до школи ходило тільки 68% дітей шкільного віку, а у селах Забара, Волосів і Минаківці довелося навіть закрити школи через те, що учні не йшли на заняття. Однак відзначалося, що значна жона у цьому були пасивних директорів шкіл. Пряміром, директор Мінківської школи, як писала газета «Нова доба», «більше піклувався своїми власними справами, ніж шкільними»⁸⁸. Також поширився набутий чуття про необхідне запровадження плати за навчання і це теж стало причиною меншення проценту відвідування. Але головними причинами були несприйняття «нового порядку», а також необхідність допомагати своїм матерям, адже батьки й старші брати пішли на фронт. Про тодішню життєву атмосферу свідчить також приватний документ. Сутівець Степановий 26 вересня 1941 р. повідомляв окружний провід про становище у Ічорайлівському районі, до складу якого входили кілька сіл теперішнього Андрушівського району:

«Не довго працює, тому що люди врябули важливі особи об'єднати сільськогосподарські патрони і левиме був брати перекладачем. Я тільки ступав в поріден. Керівником районного праводу призначено шкільного інспектора Бонейчука. Тут були також мильнікіці, які привели портрети Гітлера і запитували про нас. Але нічою не дивимся. У районі 28588 мешканців. Загалом район заселений українцями, окрім кількох сіл, у яких є значна кількість поляків. Наприклад, у Халайгородку – 40%. Націоналізна свідомість українців досить висока. У районі 4 десятирічкми у Бромках, Ічорайлівому, Верівці та Халайгородку. Самарівки є в таких селах: Бромки, Кривки, ..., Халайгородок, ..., Мала П'ятигірка. Чотирірічкми діють у селі Бромки II, Камінь. Всього 20 шкіл. ... Велика кількість українців брали участь у боях 1918 і 1929 років за звільнення України у складі Потемпівської армії.

Голова районної управи – Петро Кущенко, секретар – Петро Оксенок. Голова ставлявся до мешки справи добре. Секретар приділяв більше уваги мелюзуніцям у Житомирі. Він говорив, наприклад, що свідки у райоці можуть без допомоги західних урядів організувати самостійну державу.

Кількість поліції – 31 чол. Командант Якубовський – поляк, секретар – татк. У районі в міліції – 207 чол. Частина їх воєнна. Майже у кожному селі організований театр. Другий артист є в таких селах: Вовчанськ, Березина, Кав'юк і Чорноград. Спартанські організації були у Вовчанському і Березині. Відома асьма необхідна націоналістична література, а'тк, моти для с'їлу і духовного артистру, статуї для товариства «Прогітк».

Що стосується пропаганди за самостійність України, то там і там у селах помічені плакати із м'єтлами про самостійність.

У деяких місцевостях району створюється парашутизм. Але вони були нашіми (можливо наспівали до бандерівського крика ОУН – М.Г.) і мізерально поліцією затримані. Такі випадки викриваються здебільшого самими. Серед населення пакує розлад. Зі сторони комуністичних елементів немає розладів. До цього звіту додається ще протокол зборів у Вовчанському, на якому проводилося голосування за самостійність України. *Підпис Співковий*¹⁰⁰.

Під розладом автор звіту має на увазі реальність у поглядах на ситуації, що склалася. Про такий розлад писав у своєму щоденнику 20 листопада 1941 року Юрій Шаяк із с. Лебединці «... Село поділилось на три групи: одна частина творді стояла на ґрунті співчуття Радянському Союзу, друга – прихвильовці німців, треті – ні німці, ні соди. А зрештою корення змінилось дуже різко. Люди, які колишались до цього часу, перейшли на сторону співчуття СРСР. Дуже прихвильовці німців любивали, що їхні моті не здійснились і почали вже вигукати (через його татк, якого й справді, як говорив, за німців буде погано жити). Скобляно жоводь стовіть проти актуальні німців. Навіть є випадок, коли батальон бажавоть німцької влади, а їх діти стояли, як кажуць, за Совєтими»¹⁰¹.

Радянська пропагандистська преса багато зробила для створення позитивного іміджу Німеччини, пингучи ставальні повідомлення

про її важні успіхи у 1939–1940 роках, змальовуючи тісну і активну співпрацю Німеччини і СРСР.

Але поступово іпоїей щодо гітлерівської Німеччини у населення розвивалися. Влада жорстокість фашистів, особливо у ставленні до осіб єврейської національності. У серпні 1941 року за наказом фашистського командування жандарми і поліція здійснювали розстріли євреїв. Так, у місті за Красною Протою розстріляли 461 особу, в тому числі 219 дітей, у Котляках – 664 осіб, у т.ч. 190 дітей, в інших селах також євреї стали жертвами нещадної політики нової влади. В окупаційній пресі культивувалися антисемітські настрої, було намагання випрацювати ці об'єктива. Однак на цьому фашисти та їхні прислужники не зупинилися, а, навпаки, потішали і все жорстокіше діяти щодо населення. За дослідженнями Я.В. Лозавського, 10 вересня 1941 р. у районі с. Паралітка – Митківці – Лебединці висадився десант радянських парашутистів у кількості 16 осіб, серед яких була одна дівчина-радистка. Це була група, підрозділена ЦК КП України для організації підпільної роботи і партизанського руху у Вінницькій області. Керівником групи був партійний секретар Самародського РК КПУ Александрій Овсійович Березань, командиром – Іларіон Павлович Мушківський – другий секретар того ж району. Парашутистів схопили і після жорстоких катувань розстріляли²⁰.

Великим ударом розчарування для українських націоналістів став розстріл у Вабаньому Яру в Києві багатьох членів ОУН, серед яких – Олександр Теліга, а також розстріл мітингів скорботи за жертвами Другого Зимового походу в Галичі.

На початку 1942 року у селах району з'явилися шестівки антифашистського змісту. Місцеві поліція почала розшук розповсюджувачів шестівок. Було заарештовано понад 200 осіб тих, кого підозрювали у цьому. Один із затриманих, Федір Ющенко з с. Гашинця згадував: «Нас міняли у фойє Будинку культури Андрійківського колгосповоду, не задували, хоча передочі забирали. Стали ми на місток. Одного разу забили в нічці і комсомольця, які стали зачитувати прізвища. Вибірало 20 чи 22 чоловіки. Після цього, як їх під охоронено поклали, перекладом між ними розходяться по домішках і працюють». 31 березня 1942 року після тортур 22 активістів під псевдонімом «опа-

ровною повелі до брами в парк (там, де тепер обеліск – біля музичної школи). Одні із заарештованих, Олексій Опанасович Сидоров, крикнув: «Товариші! Нам відомо про розстріл, розбийтеся!» і поїхав у бік Київської вулиці. Одні поліцей і одні німець вкинулись за ним, почали стріляти і вбили Сидорова. Решту заарештованих повели через парк на Красну Гірку, а далі до Демченківського яру. Дорогою з невідомих причин відсутнали одного із групи затриманих – Пендзеля. Тут родичів йшов слідом суворою колоною. Діалогів до яру, колона зупинилась. Поліцей наказав усім, хто йшов за фундами, піти на землю – ті підкорилися. Поліцей і німці почали розстріл. Так загинули Степан Олександрович Артемчик, голова сілради с. Стара Кательня; Антон Пилипович Баченюк, голова сілради с. Котівки; Дмитро Павлович Барановий, голова сілради с. Гармашівки; Іван Григорович і Олексій Григорович Борисови з с. Гальчини; Михайло Михайлович Вальчук, голова сілради с. Лисівки; Франц Петрович Глиньський з с. Павлово; Григорій Іванович Дмитрук, голова сілради с. Гальчини; Мусій Лаврівович Деміру з с. Глиньціві; Феодосій Олександрович Колесник з с. Лисівки; Роман Павлович Огороднійчук, голова колгоспу з м. Андрушівки; Іван Савович Остапчук, голова сілради с. Валівки; Омелько Тарасович Паличук з с. Павлово; Василь Михайлович Путильов з с. Павлово; Іван Уласович Редів з с. Лебедівців; Володимир Григорович Реут директор МТС з с. Іванці; Петро Іванович Рудюк, мафяркою із м. Андрушівки; Олексій Павлович Сидоров, співробітник НКВС із м. Андрушівки; Іван Іванович Стельмах із с. Зарубинців; Корній Осойович Шенгва, голова колгоспу з с. Нехворонці; Олексій Миколайович Шпанак із с. Лебедівців⁶⁷.

І хоча після ще не було відкритих виступів проти окупантів та їх прислужників, однак уже відбувся внутрішній психологічний злам у ставленні до окупаційної влади – від пасивно-нейтрального стану населення готове вже перейти до активних дій. Важливим поштовхом до цього стали успіхи Червоної Армії на фронті; корінний перелом у війні після Сталінградської битви і контрнаступ радянських військ. Організовані і системні боротьби зворотом у тишу супротивника сприяло також створення Українського Штату партизанського руху на чолі з Тимофієм Спіридовим.

Німецькі війська відступали і фашисти ставали все більш жорстокішими у ставленні до населення, яке перебувало в окупації, караючи за найменший прояв боротьби з ними, внаслідок чого політиці. Тому потрібно було діяти дуже обережно, дотримуватися суворої конспірації. Боротьба місцевого населення проти німецько-фашистської окупаційної влади починалася з дрібного шкідництва, спрощення економічних збитків новій владі ще з осені 1941 року з поступовим переходом до активніших і загрозливіших дій, як-то: збирання зброї, поширення листівки, повістокляк. Радіоформбуро про успіхи Червоної армії, становище на фронті, напад на окупаційні установи і т.д. Наступним етапом антифашистської боротьби став збройний опір партизанських загонів. Все це сприяло остаточній перемозі нашого народу над фашистською Німеччиною. Далі докладніше про антифашистську боротьбу на Андрушівщині мовою документів (Див. Додаток).

Чому не було затверджено зміст 8-ми підпільних антифашистських партійних організацій? Сумніви викликали дані, подані у звітах, зокрема щодо кількості збитих фашистів та їхніх апаратуристів та ін. Або тому, що організацію очолював не комуніст (I). Загалом по всій Україні у 1944-1945 рр. Не були підтверджені зміст половини (II) партизанських загонів і окремих організацій. Все у часи керівництва М. С. Хрущова було дуже повільно подати антифашистський рух більш масовим, і тому раніше не затверджували зміст тогочасної боротьби не тільки в Україні, у пресі з 1960-х років тема боротьби радянських партизан і підпільників під керівництвом комуністів став однією з головних. Це мало велике масове та ідеологічне значення. І правда, адролувий народ згуртувався у боротьбі проти німецько-фашистських агресорів.

У ніч з 26 на 27 грудня 1943 р. Війці 44-ї гвардійської танкової бригади під командуванням гвардії підполковника В.І. Гусаківського знищили Андрушівку. Бій був запеклий, у жорстокому протистоянні з ворогом загинуло 80 воїнів-гвардійців, серед них Ф.Т. Антоновичевий, В.В. Бєславів, А.В. Бієриков, М.П. Гриньков, Т.М. Гуров, І.А. Деш'єв, П.А. Жуков, В.В. Зарянов, О.П. Іванов, К.Х. Клямбоцький, І.І. Лаврін, І.П. Міхалєв, В.А. Попцов, М.Є. Тро-

фірма та ін. За успішне і зміле керівництво військовим операцією по визволенню Андрушівки майору П.І. Орехову і лейтенанту Г.С. Петровському присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

З 9 січня по 29 лютого 1944 р. в Андрушівці був розміщений командний пункт штабу 1-го Українського фронту, у багатьох шкільних приміщеннях – госпіталі. Перемога доставила нашому народу надзвичайно важкою ціною тільки в Андрушівці загинув 461 мирний житель, а у воєнних діях на фронті близько 4 тисяч.

8. Повоєнна відбудова району

З визволенням Андрушівського району від німецько-фашистських окупантів одразу розпочалася робота по відновленню зруйнованого господарства, збудовані нові, квіткові будівель – головним чином це здійснювалося народним методом, тобто без залучення державних коштів, власними силами. Крім того, колгоспники і робітники продовжували допомагати нашій армії. Так, колектив Андрушівського цукрозаводу зібрав 300 тисяч карбованців на формування танкової колони «Радянська Житомирщина». Потребували підприємці і сім'ї фронтовиків, яких було найвище – ім'ям андрушівські цукрознаєні передали 22 тисячі карбованців. Отак, підприємцючи один одному, долали труднощі і невгоди. Сам додавало усвідомлення того, що війна йде до переможного завершення і скоро повернуться рідні з фронту. Одних повернулося не всі...

На одразу ставали до ладу підприємства району. Першим запрацював Андрушівський цукрозавод – вже у січні 1944 року. Протягом повного року робітники підприємства виробили понад 100 тонн цукру. Отримав тоді завод В.І. Гриньків. Невдовзі запрацював і Червоноскський цукрозавод під керівництвом В.П. Мехеди. Також у 1944 році почав роботу Червоноскський спиртзавод, очолюваний Чумаком. Це підприємство виконало виробничий план на 124%. На початку січня 1946 р. запрацював Андрушівський спиртзавод. Перед колективом ставалося завдання досягти виробництва

3 тисяч декалітрів спирту за добу, а також побудувати цех утилізації відходів виробництва і вуглекислотний цех. У той час завод очолював М. Котларенко. У відбудовчий період 1944-1945 рр. відновили усі вироблення підприємства, замість двигунової установки і старих котлів встановили нову теплоелектроцентрально потужністю 500 кіловат-годин, спорудили новий апаратний цех для виробництва спирту-ректифікату замість технічного спирту *львівським* використанням американського апарату «Вайнер». Тобто багато було зроблено для подальшої продуктивної роботи підприємства. Директор спиртового М. Котларенко у газеті «Соціалістичній праці» за 1 січня 1946 р. відзначав тих, хто відзначився при відбудові підприємства уярвою працею: О.Д. Мазурка, С.А. Березового, П.С. Сагашицького, В. Бровницького, С.П. Крашів, М.Г. Заровницького, Т. Фоміна, П.С. Головіна, Б.О. Рудковича.

Запровадили уже і Андрушівський маслозавод, який очолював тоді К. Федосєва. Кожної доби здійснювалася заготівля льоду для підприємства. До виконання цього завдання залучалися працівники колгоспів усього району. Так, 12 грудня 1945 р. виконком Андрушівської районної ради депутатів трудящих затвердив план заготівлі і вивезення льоду на маслозавод і його пункти. За планом потрібно було заготовити 1500 кубометрів льоду. План довели колодій сім'яраді і колгоспу. Завдання мали виконати до 15 січня 1946 р. Однак наприкінці січня 1946 р. більшість колгоспів ще й не розпочали цієї роботи. Адже у цей час здійснювалося вивезення гною і пошуку на полях, а також ремонт сільськогосподарського інвентаря. Робочий рух і так не вистачало. Вивезенням гною своїми коровами (!) займалися переважно жінки, а чоловіки загодяли ремонт.

Як повідомляють у газеті «Соціалістичній праці» голова сільської ради с. Забара С. Дзюгун: «... *львівка Анютини Яковні на племні від цукрової буряк вивезла за один день 10 тонн перетом. Не відстав і львівка Дзюгун Марія, яка за один день вивезла 9 тонн перетом. Борочиські за вивезти цукрової буряків, львівкою Борочиська зі своїми членами львівка за один арвану і своїми коровами вивезли 11 тонн перетом.*»

Хоча не вседан було добре. Так, С. Трінціш у місцевій районній газеті відзначав, що «*мертв лєвайє час треба вже виходити з поле, а*

в календарі „20-річчя Жовтня” з. Невкороць жові тилла не прагнелі-
лене. Коні та воли не перевірені за підомима, по ашту не передані.
Виснажені коні не пасивлені на відомиме. Правління календару (го-
лова армії т. Бобель) забивало патимоме закупчення конів колектив-
ніакі до роботи. Хоч в робочому плані записано, що на всіхних робо-
чих треба використати не менше 120 конів, але ж на ашту ні однієї
корови не навчили давати в драмі.

Технік не вистачало. Андрушівська МТС не могла забезпечити
усім допомогу, хоча трактористи працювали по-уащному. Серед
них – Пилипета Рудок, яка на 1946 рік уащла зобов’язання виробити
по бригаді на 15-сильній трактор не менше 700 гектарів і зекономити
5% пального.

Наприкінці січня 1946 р. Андрушівський РК КП(б)У прийняв рі-
шення про будівництво колективних гідроелектростанцій. Планува-
лося спорудити електростанції у колективах: «Червоной Жовтень»
(с. Старосілля), «Червоной протор» (с. Іванків), ім. Курбошова (с.
Гардишівка), «Жовтень» (С. Малі Мошківці), ім. Чоклова (с. Галь-
чим). Для допомоги у будівництві районне керівництво призначило
шефство з боку ієриччих підприємств району. Про хід будівництва
свідчать лист секретаря Андрушівського РК КП(б)У Каваленки
секретарші Житомирського обкому КП(б)У Вакруліну:

«Андрушівський РК КП(б)У по Висшму партійному совету, оащом ре-
шенням від 3 фєрала одобрив ініціативу колективних колективів „Чер-
воной Жовтень” в стромительстве народним способом гидроэлектростанций.

В фєрала все колективни приймали активное участие в стромител-
ьных работах.

Благодаря помощи Обкома КП(б)У в электроработуваннии и кон-
рах, при добросовестном труде коллективов, стромительство гидро-
электростанций 27.02.1946 г. Было закончено и электростанция начала в
действии. 110 электралампичек освещают дома коллективов в уащ-
денной с Старосілля.

По плану в этом году предусмотрено стромительство гидроэлек-
таций в оащех: Іванків, Гальчим и Невкороць.

Для выполнения намеченного плана стромительства гидроэлек-
таций в установленные сроки Андрушівський райком партіям просит

Обком КП(б)У означає покращити в турботах і невпинним запровадженням».

У підбудові шкільної народницької методикою, у наданні допомоги колгоспним брали активну участь учителі району. Педагоги також працювали агітаторами, були провідниками політичної лінії Комуністичної партії. Зокрема, проводили політ виховну роботу в зв'язку з підготовкою до виборів у Верховну Раду СРСР. Про це мовила мова на сістемній учительській конференції. Директор школи с. Старої Кательки Ольга розповіла про те, як учитель працюють з виборцями села. Також виступали директор Міньковецької школи Катонюк та інші вчителі. Про підсумки роботи шкільної першої півріччя розповіла у своїй доповіді завідувачка районним відділом народної освіти Бойко. Вона відзначила, що «за успішності сільські школи мають школи Велико-Михайлівська, Андрушівська, Галачівська. Найвищу успішність дали Мало-Михайлівська школа (директор Даних), Іванківська (директор Слободяк) та інші. Суцільно працювали вчителі В.Ю. Павлівська, М.І. Митиць (Андрушівська середня школа), Ю.К. Ткачук (Старо-Кательківська школа), Віщівська (Гардашівська школа). Коли й добився першого результату, Учасники конференції надіслали привітальну телеграму Голові Ради Народних Комісарів СРСР, Генеральському Сталіну. До речі, І.В. Сталіна учасники конференції обрали почесним головою триадії (за пропозицією вчителів андрушівської середньої школи Липин).

Серед вчителів педагогів Андрушівщини, як уже згадувалося вище, була В.Ю. Павлівська. Про неї з широким теплотом писала районна газета «Соціалістичний шлях» у замітці О. Форіс «Досвідчений педагог»: «Хлопчик нас не має критичної, спартистської вичисленості Віри Юліївни Павлівської. 42 роки своєї трудової діяльності віддала вона школі. 30 років працює в Андрушівській школі. За ці роки Віра Юліївна навчила грамотні до 2000 дітей. Її учні стали мислителями, інженерами, лікарями, льотчиками, танкістами... «Працювала і буду працювати, поки вистинять сад, – говорить вона». Також з великою повагою відгукувалися про Марію Рувійовну Фурманську, директора Іванківського дитячого будинку, про багатьох інших педагогів району.

У день 8 березня 1948 р. районна газета відрінула постійних трушівців. Серед них - Поліну Михайлівну Након'юк, яка з 1922 р. працювала фельдшером і, як писала газета, «повернула до життя понад 2000 хворих, понад 4000 новорозумців переїхали через її руки».

Разом з тим, місцеві районні «Соціалістичний шлях» не проходили мимо нещодавніх і відверто про них писала. Зокрема, у замітці «Чарівний місток» С. Федорової: «Всім нам, землякам, доводиться ходити і переходити через місток, але не з усіма втрачались пригоди. Щоб довго не говорити, розкажу вам про „чарівний місток“, що є в Андрушівці. Найбільше трудом, зношенням, доводиться ходити людям там зимовою. Ось, коли являти зі школи, чи ти з райкомівкою, - трудом казатимемо для нас працівників і заводі нас до цього містка. Тут як станете і замислитеся, як до не перейти. Аж як спробувати переїти робити 1,5-2 метри в довжину, до якого на-якого ласкають мури дві перехідники. Не можеш з нас ані спробувати. Саме через це світляк-каже тако і моя землячку, не буду казати працівка, бо людям не маюди ані і поділяти тільки першому на своєму шляху не думіла. Скажу лише, що місто-місто вибравши мене спід того містка».

Одного разу йду я на ції чудної казанової амі, працюю до школи, а попереді мене постіпає ти. Яких (скажу вам, між іншим, що це вам, відділом комунального господарства). Він постіпає, а я за ним. Тільки наблизився до містка і спитав однією ногою на нього, як його особе тільки безлідно, лише моя замисляти в повітрі. В душі мій почалося. Стало я і замислялася: іти далі, чи повернутися. Далі, висловитися спід містка ти. Аж як. Спостерігає наверх і як чується, то лише в'їти почала. Тільки він ніколи не ходити спідом, а далеко обходить цей „чарівний“ міст. Обходить ти. Аж як і сонерик, що спитав в центрі Андрушівки, бо не хоче бачити, як цоденно спостерігається його хлопорок. Обходить він і все те, що нагадує про бездіяльність індустрічного комунізму».

Або, для прикладу, замітка В. Тетерук «Мішкі з'їли» розповідає: «Продавця Даківської філії Велика-Михайлівського ССТ вигнали свої ціли на товари і свої парадки. За кілограм цукрок він бере 10 крб. 60 коп., замість 8 крб. 60 коп.

Буває в так, що Дилькович садить по талонам цукочу кількість кондарибле, а роботу „мішкі з'їли“, кажемо він».

Тисяч: критичні зауваження висловлювалися щодо сім'яного господарських робіт. Так, П. Наточа в Волосова у замітці «Не кокористовують корів» писав: «На польових роботах в колосії „Червоної лави“ певною мірою працювали задано 140 корів. Бригадари, члени правління колгоспу не ведуть відповідної роботи серед колгоспників, не борються, щоб залучили всіх корів колгоспників до роботи. На полі працює всього 40-45 корів».

Керівники колгоспу не ведуть розуміння, що матеріальні стимули повинні змусити урочайників. Свідомі колгоспники Штанькоп Оксана, Соколов Микола своїми коровами викрутили 0,50 га, Федорчук Задина, Діжок Данило, Філарко Кирило, Колея Антонівна – 0,41 га, Мушаків Микола – 0,46 га. І інші. Коли в бригадари, члени правління залучили до роботи всіх корів колгоспників, то дуже вже покличуть в сім'ю».

Треба негайно використати всіх корів на польово-польових роботах, працювати плуги на полі».

У багатьох колгоспах виважалися зняти додатковий дворяди збільшення врожайності. З цією метою у с. Старій Котельні вирішили збудувати цегельний завод. Будівельна бригада в кількості 14 працівників розпочала роботу. Одноразово виробили цеглу-сирець, якої на початок червня 1946 р. було заготовлено 25000 штук. А у колгоспі «Червоний трактор» с. Іваниця квітку цього ж року розгорнула будівництво заводу по виготовленню черепиці і цегли.

Назавжди червня 1946 р. розпочалося будівництво шосейної дороги Андрушівка – Червоно. За розв'язкою кожні колгоспи зобов'язані були направити на ці роботи в осіб і три підводи. Шоприцька, на всі колгоспи, через брак робочих рук, виконували це розпорядження. Однак, не всі наявні працівники колгоспу виходили на роботу. Зокрема, як повідомляв Г. Гарін у замітці «Успіх на косячницю не в'яжуть»: «... на полях колгоспу „КХ-рідна Жовтня“ с. Нехверівка помічні задано працювали 70 осіб, а працюють лише 50. Що робити решта колгоспників, бригадари не знають. З працюючих 553 колгоспників на роботу виходить 95 чоловік. Це я привела до того, що всього склалося 21 процент до плану, а в'яжуть 20 процентів до скопаного хліба. Відсутня дисципліна в колосії. Голова артілі м. Бобель тільки руками розводило, нічого не робить для про-

скорення жнива. Радше, який створюється в колгоспі між комсомолом та в'їзниками, майже великим вітром колгоспної» («Соціалістичний шлях», 1946, 18 липня). У цьому ж номері газети наводиться цитатом протиположний приклад: «Побачивши, що в колі здійснюється багато колгоспів після в'їзників, колгоспники армії ім. Молотова с. Зарубанці Миколайчів Яким вирішили задіяти їх залізними боронами. Так він і зробив. Це дозволило розвільнити. За короткий строк Миколайчів зрівняв колгосп на площі 100 гектарів». Так як і в 1945 р., в 1946 р. була оголошена мобілізація на сільськогосподарські роботи призовного населення. Мобілізації, зокрема, підлягали:

1) все призовне населення, яке не працює на підприємствах промисловості і транспорту;

2) частина службовців державних, кооперативних і громадських установ;

3) учні 6-10 класів велико- і середніх і середніх шкіл.

Визначалося, що мобілізації підлягають особи чоловічої статі віком від 14 до 55 років і жіночої статі від 14 до 50 років. Звільнялися від мобілізації були жінки, котрі мають дітей до 8-річного віку, у випадку відсутності інших членів родини, які б забезпечували вигляд за ними. Наказувалося учнів направити групами окремо хлопців та дівчат на чолі з учителями шкіл. Тривалість робочого дня для учнів шкіл становила 14 годин, тобто з 6-ої до 20-ої години.

Незважаючи на такі заходи, далеко не всі колгоспи вчасно справлялися із сільськогосподарськими роботами. Коли на 10 жовтня 1946 р. колгосп «Червоної Жовтень» (с. Старосілля), ім'я Орджонікідзе (с. Ярковова), ім'я Будьонного (с. Ласівка), ім'я Калініна (с. Забара) та ім'я Чапаєва (с. Жердел) вже повністю виконали і навесні увесь цукровий буряк, у деяких господарствах, як, наприклад, у колгоспі «Комітер» (с. Верба) тільки 36%. У цьому ж господарстві станом на 20 жовтня було ще не обмолочено зерновок з площі 51 га.

Ударно працювали робітники Андрушівського цукрозаводу. Першою у виробничій була 3-тя зміна інженера Ягодкіна, яка 17 жовтня виконала норму на 110,8%. Ця зміна щодня переробляла майже 3 тисячі центнерів цукрових буряків.

З настанням холоду серед багатьох проблем виникли на перший план проблеми відсутності вугілля у частини дітей, що не дозволяло

Де відвідувати школу. Як відзначав завод школи у селі Степан Л. Зубчук, «три класи «Червоня Зірка» відкрито амальму майстером. У той працюють джари майстри села Олександр Іван, Континюк. Прекрасні артисти і особисто залоза артисти тав. Стір джанамалюють очинкам дубитись отворецентнале відвідування учнями школи. Вулиця для дітвй ролитують помичариво... Треба, щоб всі класи підтримали вірнітиму кривиміс статітисомой артилі – відкрити шкільної майстерні в селак. Це джанамале відвідування учнями шкілі».

Для допомоги сиротам, а також сім'ям, котрі не могли забезпечити своїм дітям найнеобхідніше для відвідування школи, було створено фонд виховану, а якого виділялись грошова допомога тим, хто її найбільше потребував. Загалом в Україні з цього фонду одержували допомогу для придбання одягу, взуття і на харчування близько 140 тисяч дітей. У районі на допомогу дітям-сиротам зібрано 1000 крб.

1946 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР було перейменовано село Віктівці – у Мостове, хутір Радгосп Лебедівщинської сільради – у хутір Грушків, хутір Радгосп Ляхівщинської сільради – у хутір Вербівка, а село Ляхівці – у Глинівці.

1947 р. розпочався у вступування до весняних польових робіт. У колгоспах проводилися затримання снігу, засадили інвентар. Для обслугодження колгоспників під час весняних польових робіт вже наприкінці 1947 року районний комітет Червоного Хреста на чолі з М. Пастуховським організував у всіх колгоспах району санітарні пости, придбав 35 польових аптечек першої допомоги.

На зборівні вроджю жарівні з дорослим трудилась учні шкілі разом із своїми вчителями. Так. Учні 40-го класу Глинівської школи з перших днів стали біля котлярки. Вони разом з молодими маткарями Григором Савчуком і Миколою Шклярюком щоденно виколували по 6 гектарів хліба. Багато школярів працювали на підбірранні і зрйквітні колосів. А вчителі Мостовецької школи Ірина Григорівна Станітко і Надія Василівна Ядичко «сиділи на спеціальній вулиці на чисті 30 роковин Великого Жовтця. Писали на одні день 28 листів комс маждвала 1152 слова», – так писав про них директор школи Л. Смітківський.

У відповідь колгоспи допомогли школам. У с. Старосільцях з ініціативи голови артілі Черняка було придано 20 підвіз і автомашину для привезення палива для школи і вчителів. Було також проведено медіація, під час якої здійснено ремонт шкільних приміщень завдяки підтримці і безпосередньої участі голови колгоспу Черняка і голови сільради Неволька, а також педагогічного колективу на чолі з Н. Суботенко.

21 грудня 1947 р. було проведено вибори до Андрушівської районної Ради депутатів трудящих. В результаті до її складу увійшли:

Адріаненко Георгій Борисович	Масарівський Микола Сергійович
Валерійська Ольга Іванівна	Наво/тнов Олександр Костянтинівич
Войно Павло Григорович	Педрасов Григорій Іванович
Владимир Ольга Федорівна	Співацька-Солов'я Мар'яна Козьмівна
Він Анастасія Петрівна	Стефанівський Прохор Васильович
Войнаківський Петро Тимофійович	Павлівська Віра Козьмівна
Гайструк Ілля Андрійович	Пігурак Микола Васильович
Гарішак Федір Олександрович	Петровська Раїса Петрівна
Грицюк Володимир Якович	Пильченко І. Григорій Михайлович
Домашняк Григорій Федорович	Пислякчук Микола Романович
Зубчук Леонід Степанович	Плохін І. Юрій Порфирівич
Івченко Калістрат Антонович	Поліщуків Каролин Павлович
Калашник Володимир Архипович	Поліщук Марія Федорівна
Катур Павло Дмитрович	Поломатський Григорій Миколайович
Корольок Марія Іванівна	Пугій Василь Христович
Косішак Марія Прокопівна	Розважак Ольга Гнатівна
Ковальський Володимир Едуардович	Савченко Петро Федорович
Коваленко Іван Іванович	Сварнак Катерина Михайлівна
Косішак Марія Григорівна	Слосар Юлія Дмитрівна
Котляренко Микола Михайлович	Сущенко Михайло Павлович
Курцівська Антоніна Федорівна	Уманець Микола Іванович
Лобушанка Володимир Андрійович	Уманець Васильович
Марфаль Роман Іванович	Микола Георгійович
Михайленко Архадій Каленикович	Черняк Віктор Михайлович
Михайко Тарентій Тимофійович	Курченко Марія Захарівна
Міліччук Максим Андрійович	Клишченко Агнетина Масарівна
Міхоренко Павло Павлович	Ярмола Антоїна Харитонівна

Головою райради став М. П. Сущко.

4 січня 1948 року на районній партконференції було обрано склад РК КП(б)У, який очолює Михайло Терентій Тавофієвський.

Члени РК КП(б)У:

Андрухов Г.Б. Байко П.Г. Васильєвський Д.Ф. Войцехівський П.Т. Валуйко С.А. Дроздович ІІ. Скляр П.А. Коваленко І.В. Котлярченко М.М. Котлява П.Д.	Кравченко П.П. Курманов М.Ф. Лабунько В.А. Михайленко А.К. Михайл Т.Т. Міхайчук І.Г. Петрасюк Г.І. Новикова С.Д. Палайченко Г.М.	Прохорчук В.А. Путія В.Х. Селітенко П.Р. Семін В.Ф. Салер С.С. Стефанівський М.У. Урбановський А.Г. Ус В.В. Хміль О.М. Черник В.М.
--	--	---

9. Андрушівщина у 1950-ті – 1960-ті роки

У 1950-ті роки стало лютим гнітючим матеріальне становище населення. Ще в березні 1948 р. була скасована парткооп система, оприлюднені ціни на продовольстві, а тем більше на промисловій товари малихтися високими. Вушність хліба на базарі коштував 140 крб., а що вже говорити про інші продукти і речі. Задлянувся обов'язком селян сплачувати продуктовий податок: найвищий його розмір включав 30 кілограмів м'яса, 100 літрів молока, 100 штук яєць і одну свинячу шкуру. Окрім того, віддати деревні пилки в розмірі мілочної зарплати або фіскальної суми не менше 300 крб. У випадку несплати податку накладався штраф в подвійному розмірі у грошовому вираженні і примусово стягувався за рахунок описаного майна. Спокутування також підлягали фруктові дерева і саджан, не маючи грошей на сплату такого податку, вирубували яблуні, вишні, груші.

Тільки 4 липня 1957 р. ЦК КПРС і Радя Міністрів СРСР прийняли постанову про скасування продовольчих податків і обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції колгоспниками, робітниками і службовцями. Було також припинено розповсюдження податку.

Поступово розширювалася соціальна сфера. З 1950 року в районі почало працювати міське радіомовлення, а 1954 р. з'явився в Анд-

рутинній першій телевізор. Завдяки реформам Хрущова покращилися пенсійне забезпечення, збільшена допомога матеріям, які народили і виховували дітей. Збільшилася і оплата праці колгоспників. Стало можливим побудувати власне житло. Тепер з кожним роком зростала кількість сімей робітників і селян, які відсадили власні ділянки у введеному власними руками будинку. У багатьох селах з'явилися колгоспні пологові будинки.

Значною мірою покращення соціальної політики держави сприяло і зростанню продуктивності праці людей, і, наслідок, політичному ставленню до державної влади. Радянське керівництво ширше стало застосовувати нагородження рідкоких трудівників за умару праці. Так, Указом від 28 лютого 1958 року Президія Верховної Ради СРСР нагородила орденами і медалями веселу групу працівників Андрушівщини. Зокрема:

Орденю Леніна:

- Андрійюка Васил Гнатювич – голову колгоспу «Перемога» (с. Зарубинці);
- Мисюка Антона Васильовича – бригадира ріллянної бригади колгоспу ім. Котковського (с. Каміні);
- Поддубського Петра Васильовича – голову колгоспу ім. Чапаса (с. Городівка).

Орденом Трудового Червоного Прапора:

- Вальчук Марія Корніліану – заступочу сількоферської колгоспу ім. Шевченка (с. Андрушівка);
- Виснакського Іванита Йосиповича – бригадира ріллянної бригади колгоспу «Комунар» (с. Вошня);
- Зайца Захара Антоновича – слюсаря Андрушівської МТС;
- Карякіна Василя Марковича – першого секретаря райкому КП України;
- Коцюк Людмилу Авраміану – доярку колгоспу ім. Чапаса (с. Городівка);
- Любченко Любов Андріїану – голову колгоспу «Вільшовка» (с. Стара Котельня);
- Олійничкова Олексія Мисайловича – голову колгоспу «Червона зірка» (с. Степанів).

- Опанасюка Петра Трохимовича – бригадира тракторної бригади Андрушівської МТС;
- Ходаківського Степана Олексійовича – тракториста Котельницької МТС;
- Шафера Петра Михайловича – голову колгоспу «Ланівський шлях» (с. Волосів);
- Шкільного Семена Никоноровича – голову колгоспу ім. Дзержинського (с. Матківці).

Орденом «Знак Пошани»

- Алаіва Павла Вікторовича – директора Андрушівської МТС;
- Бідуса Антона Олексійовича – директора Котельницької МТС;
- Галушко Марію Григорівну – доярку колгоспу «Перемога» (с. Зарубинці);
- Гамарно Варвару Василівну – ланкову Андрушівського цукрокомбінату;
- Гумешова Івана Васильовича – бригадира городньої бригади колгоспу ім. Орджонікідзе (с. Яркопавлі);
- Дубинського Георгія Федоровича – голову виконавчого районної Ради депутатів трудящих;
- Ковальського Петра Федосійовича – головного агронома Андрушівської МТС;
- Колратюк Надію Опанасівну – свинарку колгоспу ім. Шевченка (с. Андрушівка);
- Литвиненка Василя Андрійовича – директора Андрушівського цукрокомбінату;
- Мельник Павлину Луківну – ланкову колгоспу ім. Котовського (с. Каміні);
- Нагорнюк Олександр Івановичу – доярку колгоспу ім. Котовського (с. Каміні);
- Петчука Федора Опанасовича – голову колгоспу ім. Котовського (с. Каміні);
- Опанасюка Франца Васильовича – тракториста Андрушівської МТС;

- Пачук Станіславу Петровичу – доярку Червононьського цукрокомбінату;
- Полосута Андрій Павловича – бригадира тракторної бригади Котельницької МТС;
- Сивачук Василь Федоровича – тракториста Андрушівської МТС;
- Соколовського Франца Антоновича – тракториста Андрушівського цукрокомбінату;
- Стерненко Кирила Івановича – голову колгоспу ім. Шевченка (с. Андрушівка);
- Трайдакала Василя Михайловича – колишнього агроному колгоспу «18 з'їзд ВКП(б)»;
- Ходак Олександра Францевича – бригадира тракторної бригади Котельницької МТС;
- Чернотюла Павла Ісидоровича – голову Зарубинської сільської Ради депутатів трудящих.

А лідерів критикували і висміювали як у районній газеті, так і в багатотиражках, які набули великої популярності наприкінці 1950-х – 1960-х років. В Андрушівській МТС на початку 1958 р. вийшов перший номер сатиричної газети «Парашка». А у Великих Мохівцях з 1957 р. вийшли місцеві шпани готували радіогозет, у якій розповідали про останні новини з колгоспів та сіл, виступали з лекціями педагоги, а директором був учителька Лисацька. У колгоспах також стали випускати багатотиражні газети.

Малозначні тракторні станції району щороку поповнювали парк сільськогосподарських машин. Так, тільки в липовому 1958 р. Андрушівська і Котельницька МТС одержали по 6 сільських комбайнів «СВ-2.6» виробництва Гомельського заводу сільськогосподарських машин.

У цей же час Андрушівська авторота одержала два вантажники таксі для перевезення сільськогосподарських продуктів на ринки. Тепер колгоспники могли регулярно возити на продаж лишки продуктів на ринки Житомира, Києва та інших міст.

У колгоспах почали розвивати різні допоміжні галузі. В артілі «Ші п'ятірівка» с. Мостового постійно розширювали площу фруктового саду, де вирощували яблука і груші добрих сортів. А в кол-

ності «Комунар» с. Велиці було створено міжрайонну інкубаторську станцію з розведення шовкопрядів, яку очолювала агроном-шовковод Марія Спекієнко.

Наприкінці 1950-х років покращується також матеріально-технічна база підприємств району. 1959 р. було введено в дію теплову електростанцію Андрушівського цукрозаводу. Це дозволило помітно збільшити виробничу потужність підприємства. Якщо 1953 р. завод переробляв 19 тисяч центнерів буряків, то на початку 1960-х - 16-18. На Червононьківському спиртзаводі основною є виробництво обладнання, проводиться реконструкція підприємства. Для покращення соціальних і побутових умов робітників було введено восьмиквартирний дво-поверховий будинок, споруджено Будинок культури, переведено на парове опалення цілий житловий масив на 54 квартали, дитсадок.

У 1950-ті роки великого значення надавали розширенню лісових насаджень, особливо населених пунктів. Навесні 1958 р. у Лебединіх колгоспниках висадили 700 дерев, а учні - понад 100 дерев різних лісових порід. В квітні 1958 р. проводився місячник лісу і саду. Андрушівське лісництво висадило саджанців на площі 200 гектарів. Для озеленення Андрушівки і населених пунктів району лісництво продавало понад 20 тисяч саджанців.

В усьому вітнувалася гарячий пульс життя, людей надихало відчуття прямої причетності до творення нового життя, хотілося придивитися окрімне щодняє майбуття. Тому цілком щарями були слова у вірші «Україно», яких навчилася учень 9 класу Андрушівської середньої школи № 1 Петро Пугій:

*Величкі стовпами зростають
Над землею озелені.
Це великі завдання, мачи мачид,
Давних мачидовичів в висхідній.*

*Дуброва, Дубро золотистий,
Сидомі захисничий дим.
Великі Запорізькі вихідці,
Косичі розпалюють стовпи.*

*Летять літаки величаво,
Підаро, армійці Добровіс.*

*Пісні про величю славу
Піднімаються аж до небес.*

*З браннями пролетачів в мілу,
Величкі український парад
Зобує не одну перемогу,
Немає ніколи перемог.*

*Валомі прайдалось перемогти
Поводя, гарячих боїв,
Міжком було розгромити
Проклятих фашистів-каміїв.*

Та грядеже нам гнівом стелеться,
Справданому нам сорочити.
В світанні досягаєш нас чорноді,
Варує красянок золотих.

Нічий розкоші України,
Шляхом паркомі їде.
Хай Паромі рідня змалочку
Нас в світанні майбутню їде.

У 1950-ті роки відбулися важливі зміни в освітній сфері. З 1953 року в Україні запроваджується обов'язкове семирічне навчання пітій шкільного віку. З 1956 року відраїнється п'ята за навчання. У грудні 1958 року Верховна Рада СРСР ухвалила Закон «Про змінення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». На підставі цього Закону замість семирічної було організовано восьмирічну школу, яка дала унікальну загально-освітню та технічну освіту. Пошуку середньої освіти одержували в школах робітничої та сільської молоді або в загальноосвітній середній політехнічній школі, поєднуючи навчання з працею. Десятирічні середні школи було перетворено в одьстидцятирічні.

Впроваджуванням політехнічного навчання в Андрушівському районі були В. Артеменко (Андрушівка), П. Савондук (Волки), Х. Войко і Я. Вайрає (Яропівці), Савондук та Марченко (Вербів). Ф. Респрицьє у гвасті «Соціалістичній школі» відзначив: «В усіх млинах навчати реалізує суттєві зміни натуралізму. На практичнійк Андрушівській школі впроваджує різні сільськогосподарські культури, додаються високого врожаю»

Добрий показники домоглися всі натуралісти Яропівської, Вербівської середніх та Велицької семирічної шкіл і відбули криво участі на Восточній сільськогосподарській виставці. Вони нагороджені Великою бронзовою медаллю ВСГБ, 72 пам'ятки, учасники виставки, нагороджені Мідною бронзовою медаллю ВСГБ».

Серпнева нарада вчителів району 1958 р. провела під гаслом «Головне – підготовка до праці». Директор Андрушівської середньої школи № 1 Раковський розповів, що на зміняльному навчальному році учні восьмих класів ознайомилися з агрономською справою, а Ніччати навчались в групі натуралістів. У Вербівській школі учні мали власну кролеферму, великий розсадник плодощих дерев, агідників, своїми силами впровадили нові сорти плодощих дерев.

У той час величезна кількість учнів продовжувала навчання після закінчення школи. Так, у 1958 році середні школи району закінчили 327 учнів, а до вищих навчальних закладів вступили тільки 26, решта пішла працювати на виробництво.

В 1958/1959 навчального року більшість шкіл району перейшла на навчання в два зміни. Це стало можливим завдяки добудові і розширенню шкільних приміщень силами і коштами місцевих жителів.

Життя учнів як і всього населення, було повне багатих різноманітних віас раними. У школах запровадили нові гуртки: у Червононській – радіотехнічний, у Вербівській – металіккістів, в Андрушівській № 1 – трактористів. Окрім того, майже у кожній школі діяли драматичні, музичні, воєнічні гуртки, різні спортивні секції.

Спортивне життя району стало значно активнішим. 28 лютого 1958 р. в Андрушівській школі розпочався шкільний турнір, у якому взяли участь учителі шкіл Червоноско, Андрушівско, Нехворонці, Городівско та інших. До цього кращих шкільних району тоді належали Ю. Калитковський (с. Городівско), Н. Лосинський (Андрушівско, с/ш № 1), І. Животовський (с. Нехворонці), П. Соколов (с. Яроковичі), Ю. Соколович (Нехворонці), І. Раковський (Андрушівско, с/ш № 1).

Відбувалися також постійні хоєвійні команди. Найсильнішою була команда Андрушівської середньої школи № 1. У квітні 1958 р. проходили районні змагання спортивних колективів середніх шкіл. Перемога в волейболу здобула жіноча команда Андрушівської середньої школи № 1. У малолетній стрільби переміг Петро Рудков, який набрав 87 очок зі 100 випробувань.

Спортсмени Андрушівщини досягли успіхів і на обласному рівні. На обласній спартакіаді сільських спортсменів, яка проходила з 2 по 5 вересня 1958 р. у Житомирі, волейбольна команда з Митківців, чоловіча і жіноча, завоювали другі місця.

Футбольна команда Андрушівського цукрозаводу виступала у першості області, і теж доволі успішно. Серед кращих гравців, які часто врядали ворота суперників, були В. Гришков, В. Горюк, О. Караванко.

Культурне життя також було насиченим і різноманітним. У сільських класах вчителі разом з учнями, а також іншими одноосібниками готували вистави. Так, у с. Глянівцях поставили в'єси «Львівські-

на», «Ой, не ходи Гриндо та Я на висторонаді». У цих виставах акторську майстерність виявили Група Овладенко, Тетяна Саворцова, Ліда Гайструк, Степаніда Строк, Фелір Чміль, Віктор Процько, Мишала Чижерок, Євген Герасимчук.

10. Андрушівський район у 1970-ті – 1980-ті роки

Незважаючи на критичну оцінку цих років як періоду колиблання активних змін в економіці, однак це був час зміцнення матеріального становища населення. Для більшості людей негативні тенденції були ще малочислітні – вони хочаки явно проявлялися із середини 1980-х рр. Зниження темпів зростання продуктивності праці, хронічне невиконання п'ятирічних планів та цілому ряду показників компенсувалося прибутком від впровадження за кордоном природних ресурсів, зокрема нафти, газу, лісу, залізної і мінеральної руди тощо. Накопичення у державну казну великими потоками нафтодоларів дозволяло спрямувати кошти на різні соціальні програми збільшення заробітних плат, соціальних доглядів, будівництво шкіл, лікарень, амбулаторій, дитячих садків, сільське будівництво культури, прокладання доріг із твердим покриттям. Керівництвом організацій та установ виділялися значні кошти, для прикладу, на ремонт, і у випадку невикористання цих грошей, керівництву випадало догану. Збільшення заробітної плати при номінальній ціні на промислові товари дозволяло багатьом побудувати власне житло, а також придбати в дім телевізор, пральні машини, мотоцикли та автомобілі. Зміцніли і колективні господарства, багато трудових проєктів було організовано, зростала рентабельність кооперативів. Це стало результатом того, що у розвиток сільського господарства вкладалися значні кошти. Так, загалом в 1968 році капіталовкладення держави і кооперативів у сільське господарство становили 16,7 мільярда карбованців, на 6% більше ніж у 1968 р., а в 1970 р. – понад 18 мільярдів крб.

Наприкінці 1969 р. відбувся Третій Всесоюзний з'їзд колгоспників, на якому було затверджено новий Статут колгоспу, обрано новий склад сесії Рад колгоспів. У січні 1970 р. на усіх рівнях –

республіканському, обласному та районному також проводяться вибори відомітних Рад колгоспів. Так, 6 січня у Будинку культури галицького колгоспу «Україна» відбулися збори, на яких обрали склад Андрушівської районної Ради колгоспів. Очолює її Борис Іванів Ярах – начальник районного виробничого управління сільського господарства, а наступниками голови Ради стали Петро Васильович Подлесний – голова колгоспу імені Чапаєва, і Олександр Дмитрович Стецьмак – голова колгоспу імені Ілліча. До складу районної Ради колгоспів увійшли ще 17 осіб: переломки сільськогосподарського виробництва, голови колгоспів.

Хоча Андрушівський район – загалом аграрний, однак промислове виробництво займає тут так само місце, і у його розвиток, переоснащення спрямовують великі кошти. За чотири роки п'ятнадцять тільки на п'ять промислових підприємств Андрушівщини вкладено 6 мільйонів 962 тисячі крб. капітальних. За ці кошти в районі побудовано п'ять суцільно нових заводів, модернізувалося спорудження цеху вітаміну «В-12» на Андрушівському спиртзаводі, проведено велику реконструкцію на Андрушівському і Червоноєвському цукрозаводах, оновлено на них устаткування. Все це дало змогу значно збільшити обсяги виробництва продукції, якості її собівартість.

У 1970 р. було піднято вітрусман соціалістичного змагання на честь 100-річчя з дня народження В.І.Леніна. Першість серед підприємств району здобув колектив Андрушівського цукрозаводу на чолі з директором М. С. Стороденком, а серед колгоспів району – колгосп імені Леніна, який очолював М.І.Путів. В Кам'ю Ленінської трудової слави було занесено переможців соціалістичного змагання, переданців виробництва району:

1. Адріана В.П. – бригадир тракторної бригади ордену Леніна колгоспу «Більшовик», Герой Соціалістичної Праці.
2. Андрушова В.Г. – агронома державної сортоділянки, кавалера ордена Леніна.
3. Андрушук Ф.Г. – бригадир тракторної бригади колгоспу «Перемога», кавалера ордена Леніна.
4. Антошук І.В. – тракториста колгоспу імені Державинського.
5. Габича Д.Г. – ланковий механізованої ланки колгоспу «Перемога», Заслуженого механізатора Української РСР.

6. Виско О.Т. - змішаного інженера Андрушівського цукрозаводу.
7. Виско Є.І. - слюсарю колгоспу імені Леніна.
8. Вирнева О.П. - шофера авто підприємства 05031, ударника комуністичної праці.
9. Бердичівського П.О. - слюсара Ізюмського відділення «Сільгосптехніки», ударника комуністичної праці.
10. Білоус М.С. - слюсаря-електрика Червоношанського цукрозаводу, ударника комуністичної праці, раціоналізатора.
11. Бровальського Є.Л. - товари Андрушівського «Сільгоспобінату», ударника комуністичної праці, майстра «Золотої руки».
12. Берладен А.Д. - бригадира бригади колгоспу вярвального одягу райгоспобінату.
13. Вовкиского Є.В. - тракториста колгоспу «Львівський шлях».
14. Вугрима М.М. - тракториста колгоспу імені Суворова.
15. Варгалика Ф.А. - директора Андрушівського мислосховища, кавалера ордена Леніна.
16. Вовсоду Т.В. - електрика / вярвального колгоспобінатського пункту.
17. Горюха Г.С. - пересильного педальєра, кавалера ордена Леніна.
18. Голяк Г.А. - доглядача ВРХ колгоспу «Нове життя».
19. Гарусович В.П. - доярку колгоспу імені Чапаєва.
20. Гейрач Р.П. - доярку ордена Леніна колгоспу «Вільшанка».
21. Голяцького А.А. - тракториста колгоспу імені Котковського.
22. Гайко А.М. - майстру фельдшерсько-акушерського пункту с. Паршівки.
23. Галюсу А.І. - завіслого механіка своєї ділянки колгоспу «Перемога».
24. Добровільського П.А. - тракториста колгоспу імені Суворова.
25. Дриган Д.С. - секретаря парторганізації колгоспу імені Чапаєва.
26. Дудик А.Т. - доярку колгоспу імені Калініна.
27. Зетярівського Г.Д. - слюсарю колгоспу «Львівський шлях».
28. Сторога С.А. - помічника бригадира тракторної бригади колгоспу імені Чапаєва.
29. Івченко П.В. - агронома ордена Леніна колгоспу «Вільшанка», заслуженого агронома Української РСР.
30. Кухареня Б.М. - слюсарю колгоспу «Перше травня».
31. Кодрядного М.І. - товари Андрушівського цукрозаводу, ударника комуністичної праці, раціоналізатора.
32. Котлякоч Н.Я. - продавця сільгосп. Інвент.
33. Вовсоду А.В. - слюсарю ордена Леніна колгоспу «Вільшанка», кавалера ордена Леніна.

34. Любченко Л.А. – голову ордену Леніна колгоспу «Більшовик», кавалера ордену Леніна.
35. Лавирякого С.І. – тракториста колгоспу «Шах комунізму».
36. Ласок Н.Г. – доглядачку ВРХ колгоспу «Здобуток Жовтня».
37. Лазаренко М.К. – кравчинка Ізюмського заводу залізобетонних виробів.
38. Лемцьку С.О. – телефоністу районного культурного центру.
39. Лисського А.Д. – бригадiera бригади теслярів Мажанського с/побу.
40. Маджуга Л.Л. – тракториста колгоспу імені Вугуліна.
41. Максимчук Н.Г. – доглядачку ВРХ колгоспу імені Кольчара.
42. Малишок Л.А. – доярку Андріївського буряководного с/побу.
43. Марениюка С.В. – тракториста колгоспу «Перше травня».
44. Мелісського І.Л. – агронома Червоноземського буряководного с/побу ордену Леніна.
45. Мисюка А.В. – завідувачкою господарством колгоспу імені Калініна, кавалера ордену Леніна.
46. Мосічуря В.П. – майстра меху швейної фабрики Андріївського машинобуду.
47. Навицького В.В. – слюсаря Червоноземського цукрозаводу, ударника комуністичної праці.
48. Надольна І.М. – пенсіонера, активного учасника громадської діяльності, делегата XVII з'їзду ВЛКСМ.
49. Ососюку А.Л. – вчительку Ніжворотнянської середньої школи.
50. Парфюк Ф.Ф. – пенсіонера, кавалера ордену Леніна.
51. Подольського П.В. – голову колгоспу імені Чапаєва, кавалера ордену Леніна.
52. Пашнін А.В. – ланкову колгоспу «Україна».
53. Персольна М.А. – комбайнера колгоспу імені Шатського.
54. Поліщук М.Д. – вчителька колгоспу імені Леніна.
55. Прищук Н.А. – доярку Червоноземського буряководного с/побу.
56. Прозвиського І.О. – персонального пенсіонера, члена КПРС з 1919 року, активного учасника громадської та Великої Вітчизняної воєни.
57. Пруха М.Д. – бригадiera бригади мулярів Червоноземського с/побу, ударника комуністичної праці.
58. Родзевича В.М. – комбайнера колгоспу імені Кірова.
59. Родзевича О.І. – завідувачкою СТФ колгоспу «Комуніст».
60. Рудова О.Л. – товари рабоб'єднання «Сільгосптехніка», ударника комуністичної праці, районного вистора.
61. Сіріна М.Е. – пенсіонера, кавалера ордену Леніна.

62. Слободан І.Т. – пенсіонера, активного учасника Великої Вітчизняної війни.
63. Славська І.Г. – шофера автогідромашини БС031, ударника комуністичної партії.
64. Талочко-Мандяку А.І. – селянську владу «Комунар».
65. Талочка П.Д. – директора Яропозняцької середньої школи.
66. Устима В.І. – бригадира бригади комуністичної партії «Посівів Андрійківського сільгоспоб'єкту, майстра «Золотої руки».
67. Федюра М.І. – доглядачку ВРХ колгоспу «Червона сірпа».
68. Ходяківського В.О. – шофера владу колгоспу «Свердлов».
69. Холедівна І.Т. – шофера райкоп'єднання «Сільгоспмашини».
70. Іксоняцького А.І. – комбайнера колгоспу «Комунар».
71. Якубівського П.А. – ланкового мешканця нової ланки органу «Сільгоспмашини».⁶²

Також були відзначені в районі сім'ї та окремі люди з врученням їм першого Червоного прапора. За найкращу організаційно-масову роботу – Геродівську, очолювану М. М. Бартуком і за найкращу культурно-освітню роботу – Старокотельницьку, очолювану М.А. Іванченко.

Міжні трудові і партнерські зв'язки поєднували Андрушівщину з Болгарією, зокрема побратимом Старої Котельни було село Лешчево Михайлоградського округу. Відзначимо, що побратимом м. Житомира було місто Михайлоград. Влітку 1970 р. гості з Лешчево побували у Старій Котельні, де їх з пошаною зустрічали голова оргкомітету колгоспу «Сільгоспмашини», депутат Верховної Ради СРСР, член ЦК КП України Любов Андрійовна Любиченко, працівники господарства, шкільні вчителі школи. Комбайнери з Болгарії працювали в жито на полях Житомирщини, зокрема і в Андрушівському районі. У свою чергу, мешканці району Андрушівщини – в Болгарії.

Визначальною особливістю радянської епохи було загальне керівництво і контроль за економічними державною політики в усіх сферах людської життєдіяльності з боку комуністичної партії. Сувільненню значимість, репутація, відповідальність секретаря парторганізації не поступалися ролі і значенню керівника господарства, установи, підприємства, а, можливо, були навіть вищі. А вже у той час проголошувалося, що «партія – це керівник і спрямовуюча сила». Щільно чистили і

справедливим по відношенню до партійних і державних керівників є винятки того, що покращили якісний рівень їхнього складу, адже вироблялися чіткі і вимірні критерії до керівників, породачі їх добору, професійного і службового зростання, виконання нових кадрів. Сформулювалися навіть своєрідні «школи» передачі управлінського досвіду. Для прикладу, на Житомирщині багато керівників відносять себе до «школи С.Г. Бойка», «школи Л.А. Писюченко» та ін. Серед секретарів партійних організацій Андрушівщина єдиним з найкращих була: Д.С. Драган – колгоспу імені Чапаєва, Л.Я. Іванченко – ордену Леніна колгоспу «Вільшовка», П.Д. Проклянок – Червоноградського цукрового заводу, М.І. Рудик – Андрушівської середньої школи, М.В. Яворок – Андрушівського сільськогосподарського району та ін. Особливо районний комітет комуністичної партії М.П. Медведюкський.

В полі зору партійного керівництва була однією з найважливіших освіта, школа. Невдадено 14 січня 1970 р. відбувся пленум РК КПУ, на якому розглядалося основне питання «Про підготовку і виконання учительських кадрів». Коротко і прямо говорилося про недоліки та проблеми району. Там, викладкомалося незадоволення якісним складом учителів: *«у чотириденно-восьмих класах працює 26 процентів учителів-предметників, які не мають вищої освіти. З цих 180 учителів лише 38 навчаються знову. Особливо низький освітній рівень мають вчителі шкіл Глибочанської та Лободівської семирічних шкіл. Разом з тим і відзначаються позитивні моменти: «В районі працює постійно-діючий семінар директорів шкіл і їх заступників, організаторів позашкільної роботи. Для підвищення методичного рівня мають вчителів створено 17 районних предметних комісій, міжшкільні предметні комісії працюють при 9 школах, секційні – при 31 школі»²⁴.*

Головним у галузі освіти було поставлено завдання переходу до загальної середньої освіти. Це питання, зокрема, розглядалося на сесійній учительській конференції 1971 р. У своїй доповіді завідувачем народної освіти Б.Г. Себадаш висловив занепокоєння, що *«у минулому році відібрали 43 учні 9-х класів»*. Також розглядалося питання переходу на нові навчальні програми. На педагогічній конференції були вшановані кращі вчителі району. Кошти привітали на-

городженням орденом Трудового Червоного Прапора директора Нехвороняцької середньої школи І.О. Сидорова, орденом Знак Пошани – учительку української мови Андрушівської середньої школи № 2 Л.В. Нагребецьку, медалями «За трудову доблесть» учителя історії Старокотельницької середньої школи П.С. Бондартука, вчителя хімії Іваницької середньої школи О.П. Сторожук. У своїй доповіді В.Г. Сабадан окремо відзначив педагогів, які працюють за новими методами: О.С. Омелюченко, К.Г. Сивачук, К.М. Наволторця, М.М. Лалюшко з Андрушівської середньої школи № 1; Л.В. Нагребецька, М.І. Антонов, Н.Ф. Яремчук з Андрушівської середньої школи № 2; Ф.М. Нечепя, Ф.Г. Малицький, М.В. Суход з Червононьської середньої школи; П.К. Гусар із Волоської восьмирічної школи; М.Ф. Гайдайська, В.Г. Сагадан із Півелківської та Старокотельницької середніх шкіл.

Серед краєвих педагогів були і Л.Ф. Крамаренко, учитель Андрушівської середньої школи № 1, нагороджений орденом «Знак Пошани», Н.Д. Сторожаківчук, викладач Андрушівського профтехучилища, Заслужений працівник профтехосвіти. У 1970-х роках також високо відзначали працю вчителька біології Червононьської середньої школи, Заслуженого вчителя УРСР О.В. Сторожука, вчителька фізики Андрушівської середньої школи № 1 К.М. Наволторця, вчителька іноземної мови Глинцівської середньої школи В.С. Скворцова та багатьох інших.

Повітряні і важливі місця у культурному житті району відіграла Андрушівська музична школа, де талановиті викладачі – П.К. Лойкоєва, В.Г. Пасічник, М.Б. Светлова – відкривали дітям багатий світ музики, мистецтва, краси. Серед краєвих учнів музичної школи у 1970-х рр. – Анатолій Антонов, Світлана Гаврилко, Василь Коваль, Ірина Листопадцова, Юрій Лобода, Світлана Яцюк. Вони багато разів виступали на різних конкурсах, святкових концертах.

Наприкінці 1970-х років в Андрушівському районі діяло 6 початкових, 12 восьмирічних і 15 середніх шкіл, в яких загалом навчалось понад 8 тисяч учнів (має 2 школи більше, ніж інші – М.Г.Д, а навчає їх 600 вчителів). Серед них – чимало ветеранів педагогічної праці. Стало добрим традицією відзначувати учителів-новобранців, які усе

своє трудове життя присвятали благородній справі виконання обов'язків. Прикладом цього – педагогічна діяльність учительки Андрушівської восьмирічної школи Л.П. Полюдук, яка 1978 р. відзначила своє 55-річчя. Її щиро і щиро приймали адміні учні і колеги на чолі з директором Л.А. Коваль, а також голова місцевої профспілки В.Ф. Олішевська, інспектор району Л.В. Саломашівська.

У 1980-х роках все більше проявлялося негативні наслідки системного господарювання, тому радянське керівництво розробило планки і методи інтенсифікації економіки. Проголошено було гасло «Економіка повинна бути економічною», однак все-таки вона залишалася затратною і тому не дуже ефективною. В середині 1980-х років були висунуті нові гасла: «Побудова соціалізму в подальшім об'єктивно», «Прискорення соціально-економічного розвитку», «Формування нового мислення» – суспільство вступило у період перебудови.

На першій сесії районної ради на родині депутатів 26 скликання у липні 1987 р., крім організаційних питань, розглядалося ряд інших, об'єднаних однією темою: «Турбота про землю – головне тепер». У своїй доповіді голова райвиконкому С.Д. Стальмах відзначив, що «за два роки поліномії в'їждіриччя на соціальному перебудову села буде використано капіталоукладень майже 1 мільярд, що на 15 процентів більше середньорічного рівня адміністративній в'їждіриччя. Зріс обсяг життєвого будівництва, особливо за рахунок зняття господарств. В даний час в районі споруджується тисяч будинків понад 100. Предметно займається зведенням житла правління колгоспів імені Шевченка, імені Кірова, імені Сєрдлова. Більше уваги стало приділятися індивідуальному будівництву. Розширилася база сімейної комунальної служби, ведуться роботи по ліквідації шкєсти сіл. На будівельні цілі і благоустрій населених пунктів використано понад 1 мільярд.»²⁰

1987 рік проходив під знаком зустрічі ювілейної дати – 70-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. І дійсно почався було стати переможцем Воскрєсєного соціалістичного змагання саме у цей рік. Серед таких ударників праці – колектив мина № 1 Андрушівського цукрозаводу (нач. зміна Г.П. Агаріна), колектив цеху контролює-випрєсєвєних приладів Червоноєвського цукрозаво-

ду (кол. цеху Л.В. Скобель), колектив цеху кормового концентрату вітаміну В-12 Андрушівського спиртового заводу (нач. цеху В.Г. Горіла), колектив командно-ї господарсько-ремонтної бригади пересувної механізованої колони № 26 (бригадир А.Д. Ленський), колектив бригади воїнів танкаєвих автомобілів автопідприємства 11838 (бригадир М.К. Дударенко), колектив командного приймального пункту с. Нехворон районного комбінату побутового обслуговування населення (завідуюча Т.А. Крамарівська), колектив механізованої ланки по вирощуванню цукрових буряків відділку № 1 колгоспу імені Шейстєнка (ланковий М.М. Димитрук), колектив тракторної бригади відділку с. Кралівка колгоспу «Україна» (бригадир В.Л. Гринь), колектив італіферми колгоспу імені Ганіна (завідуючий В.Т. Логінов), колектив молочно-товарної ферми відділку імені Роді Люксембург Червононьського бурякорядгоспу (бригадир О.М. Чугаєвська), колектив молочно-товарної ферми відділку с. Лівівка колгоспу «Перемога» (завідуючий Н.П. Родіаський), колектив механізованої ланки по вирощуванню зернових культур ордена Леніна колгоспу «Вільшанка» (ланковий М.Є. Кузьмич), колектив по вирощуванню овочів колгоспу імені Державинського (ланкова Л.Г. Юзьмак).

За високі показники у Вовчанському соціалістичному змаганні на честь 70-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції Почесною Грамотами ЦК ВЛКСМ, Раді Міністрів СРСР, ВЦРПС та ЦК ВЛКСМ було нагороджено цілий ряд трупацьких районон, серед яких В.В. Антошук, заступник районної друкарні Б.В. Борнєвського, водія автопідприємства 11838; В.О. Горіла, бригадира електриків СПМК-52; В.Г. Іванюк, начальник залізничного депо Червононьського цукрозаводу; М.І. Кондрацького, токаря Андрушівського цукрозаводу; М.С. Махінчука, тракториста відділку с. Галчин колгоспу «Україна»; В.Д. Ніжонька, механізатора ордена Леніна колгоспу «Вільшанка»; Т.М. Салак, заступника директора по начальнико-виконній роботі Андрушівської середньої школи № 2; С.І. Тодука, скандача поїзда залізничної станції Андрушівка; М.Я. Яцкова, тракториста райсільгоспінв. З інших названих передовиків виробництва варто окремо виділити Михайла Івановича Кондрацького,

квалитера ордену Леніна, який у 1988 р. був обраний головою ради трудового колективу Андрушівського цукрозаводу і докладав чимало зусиль, аби це біло підняти роботу підприємства.

1989 р. працівники Андрушівської залізничної станції за перемогу у соціалістичному змаганні абибути перекінити Червоний прапор Коалітійського відділення дороси Південно-Західної залізниці.

У 1980-ті продовжувалося активне будівництво, здійснювалися державна програма «Житло – 2000 рік». За 1980–1989 роки у райості отримали квартири і поліпшили житлові умови 140 сімей, значно зросли обсяги земельної участі підприємств та організацій райцентру з життєвому будівництві. Пашувалося, аби здійснити експертні головні інженером міської ради К.М. Спіріна, «до 2000 року збільшити в експлуатацію 60,5 тисячі квадратних метрів житла, аби одержати на б'льш»²⁶. Восени 1989 р. у черзі на одержання квартир аби поліпшення житлових умов перебували 451 сім'я, толи вища вбачалося у будівництві народним способом, а також збільшити кількість індивідуальних забудовників, аби наприклад, у Галичці, де на даний момент час було майже 30 індивідуальних забудовників. Серед проблем з індивідуальним будівництвом відзначалося тяганина з виділенням земельних ділянок, гострий дефіцит будматеріалів та їх подорожчання.

Держава продовжувала виділяти значні кошти на будівництво шкіл, дитячих садків, фельдшерсько-акушерських пунктів і амбулаторій. У другій половині 1980-х років нові приміщення дитячих садків заклада а'лялися у селах Мислівці, Бровки, Лебединці. В 1990 році завершенося спорудженні будівель дитячих садків у колгоспах імені Леніна, імені Фрунзе, імені Калініна, «Шлях комунізму», а бригаді с. Дісівка, радгоспі «За комунізм». Також було проведено реконструкцію дитсадків у колгоспах імені Шевченка, «Нові жонти», здійснено добудову трудових кімнат дитсадку у радгоспі «Комунізм», виконано капітальний ремонт приміщень дитячих садків у Глинцівці, Іванкові, Нехворонці. Дуже багато шкіл, дитсадкам допомагали місцеві господарства, адже у Статуті колгоспу сказано «Колгосп опирає батькам і школі у правильному вихованні дітей, підприємству міської міської з школами, надає допоміжну організацію народної освіти у виробничому навчанні дітей, надає школам земельні ділянки,

тепліше, якісніше, добріше і швидше, забезпечує працездатностіма акоронікмі імлі у коллесті». Однак не по завалу більшість керівників господарств допомагали освітніми засадами, а більшіше від шклярості друці і гнлвокої шведності, адже у дитсадках і школах вкочувалися діти працівників коллесту і, разом з тим, майбутнє покоління, майбутня зміна. Так, орденіа Леліна коллесті «Більшевик» обладнав спортивний зал і майданчик для дитячого садка і придбав різного обладнання на суму близько трьох тисяч карбованців, а на харчування малет господарство щорозу витратило 4,5 тисяч карбованців. Також іншими коллестами: імлі Шевченка виділено для потреб дитсадків 14773 карбованці, імлі Леліна – 6774 крб., імлі Дзержинського – 7120 карбованців²⁷.

В рамках виконання державної програми «Житло – 1960 рік» здійснювалося будівництво житлових будинків підприємствами для своїх працівників. Як розповідав у районній газеті сам директор Андрушівського спиртзаводу М. Мельниченко: «в рамках діяльності підприємства на 1960 рік ми розуміє капітальних вкладень в фонд соціального розвитку побудувати і увести в експлуатацію багаторежисовий будинок з спорудами для підсобного господарства й продати його за 50 тисяч карбованців крацітальному спиртзаводу. 300 тисяч карбованців витратимо на дальше спорудження будинку по вулиці Івана Франка, в якому ми житимемо до 25 квартир. Однак потімніе робити-тільки заводним житлом не зміняється з поради держави і в 1960 році буде зведено будинок на 30 квартир. Завершується капітальний ремонт заводського будинку культури, котелни. Плануємо розпочати спорудження адміністративного корпусу, де розмістяться метрофіліксаторій, кабінет філіксування. Працівні на заводі отримують привілеї для підсобного господарства, у їх розпорядженні буде територія стадіону і зміняється спортивний комплекс з плавательним басейном. Виділяється кошти з бюджету соціалізму для надання матеріальної допомоги, санаторно-курортного лікування, дитячого харчування. З метою поліпшення матеріального становища тих, хто йде на заслужений відпочинок, оцінюючи їх вклад у справу коллестиву, збільшати виплати за добросовісну працю на підприємстві до місячного заробітку на кожні 3 роки стажу²⁸.

Невипадково на цьому підприємстві кожен намагався працювати із великою самоцінністю. Особливо активним був тут раціоналізаторський рух, на скартыводі навіть існувала перення організація Високожанського товариства винахідників і раціоналізаторів, яку очолював Д.А. Макаренчук. Було виконано проєкти М.І. Кондратюк і М.П. Сохальської, що дало економічний ефект 4,5 тисячі карбованців.

1.1. Андрушівщина у часи незалежності

Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. принесло як радість та сподівання на краще майбутнє, так і глибокі невпевнені труднощі, які чекають на шляху побудови української держави. Наступні час багатьох зміє. Розширилася можливість займатися власною справою, однак ще небагато сміливців наважувалися зайнятися підприємницькою діяльністю – радянська система пригнічення людей, що держала «дядько», «слабоментальне» та й мінімумом життєво необхідного, однієї парадоксально: з одного боку, нестатки правового забезпечення підприємницької діяльності, побоювання ризикувати своїми коштами або відсутність таких – все це стримувало українське громадянство. Тому підкомуністичної комуністичної люди, які стали першопрохідцями у підприємстві в тій чи іншій сфері.

Одним з перших фермерів у районі став 1992 року Віктор Якович Ткаченко, у господарстві якого 15000 гектарів землі. Також 1992 року розпочав свою справу Євгеній Ярославович Громішанин, відкривши магазин «Меркурій». З'являються нові підприємства. Так, в Іваниці було засновано дочірнє підприємство «Аеросервіс» ВАТ «Житомирівність», яке приступило до виробництва м'ясопродукції, розведення риби. Підприємницька діяльність поступово активізувала економічне життя, однак процес становлення і здійснення власної справи значно ускладнювало постійне зростання цін. Станом на липень 1992 року буханець хліба коштував 6 грн., один кілограм сметани – 38 грн., один кілограм м'яса свинини – 114 грн., ціни і в подальшому стрімко зростали. У закладах громадського харчування удвічі змен-

знизилася кількість підприємств, зникла вся загалом купівельна спроможність людей.

З 1991–1992 рр. в Україні стала помітною тенденція зменшення кількості населення. Ця тенденція змайнула свій вияв і в Андрушівському районі. Так, якщо за січень–червень 1992 року в Андрушівці народилося 77 дітей, то померло 79 осіб. У наступні роки від'ємна різниця між кількістю народжених і померлих став ще більш візуальною.

Незважаючи на фінансові труднощі, у районі продовжувалася прокладання газових мереж. Станом на 1 червня 1992 року їм було підведено до шестя населених пунктів, газифіковано загалом понад 1600 квартир, у тому числі в Андрушівці – 700, Червоному – 220, Пальчани – 170, Старій Котельні – 150, Крилівці – 20 квартир; завершувалося будівництво трубопроводу до Пивселів і Городишова. Дефіцит коштів змушував шукати якісь альтернативні методи в цієї проблемі. Голова правління колгоспу імені Фрунзе В.А. Семеник газифікацію у селі Крилівці проводив господарським способом. При тодішньому загальному дефіциті всього, поєрібно було витрачати багато пусків і нерів, задіяти власні зв'язки, щоб дістати все необхідне. Так само й інші керівники господарств – В.В. Небал (колгосп «Забуття Жовтня»), О.Д. Вітковська (колгосп імені Калініна) – доклали багато зусиль, аби в будівних відносинах з'явилася потреба палива.

Також важливим завданням було забезпечення квартирами сімей, які вже давно їх чекали. З цією метою здійснювалася програма «Житло». У 1992 році на її виконання було використано 309786 карбованців, а в 1993 році – 436515 карбованців. Станом на кінець 1993 року в сталі завершувалася будівництво перебувало 237 будинків загалом на 395 квартир. Зокрема, стиркової і шукрової заводи в Андрушівці займалися спорудженням одного 78-квартирного і двох 30-квартирних будинків. Також проводилось будівництво житла для переселенців з Черніобильської зони: 100 будинків в Іваниці та 126 – у Бровках. У Червоному велось зведення двох житлових будинків на 16 і 6 квартир. Значний внесок у вирішення житлової проблеми робили і колективні сільгоспідприємства: за 1991–1992 рр. ними збудовано 52 житлових будинки загальною площею 3624 квадратних метри, а за 1993–1994 рр. – ще 46 будинків. Також люди самі вирішу-

нали житлову проблему: влітку 1993 року зводили своє житло загальною 780 індивідуальних забудовників, зокрема в Андрушівці – 227^о.

У нові постійної уваги була школа, здійснювалася загальнодержавна програма «Освіта. Україна ХХІ століття», яка визначила стратегію розвитку освіти на десять років. У її основі, як зазначалося, – відродження і розбудова національної системи освіти, формування творчої особистості, виведення навчання в Україні на рівень розвинутих країн світу. Станом на 1993/1994 навчальний рік у районі діяло 14 середніх, 11 неповних середніх і 4 початкових шкіл із загальною кількістю 5800 учнів. Критичним школьництвом тоді виконавалися Андрушівська № 1 і № 2, Червононеська і Городицька середні та Зарубинецька неповна середня, а критичним директорами шкіл – В.В. Шваківський, О.В. Пастовенський, Т.М. Маковецька, В.Л. Аліманська, Р.Ф. Кавтур, І.Т. Саук.

З метою національного виховання у школах створювалися народознавчі музеї і навчальні кабінети, де діти дізнавалися про українську духовну спадщину. Народознавча робота найкраще була налагоджена, як відзначало у той час завідувачем освіти Ю. Шаплевач, у Валницькій і Малинотинській неповних середніх, Червононеській і Старокотельницькій середніх школах під керівництвом учителів: Н.А. Гребенюк, Н.Г. Зозовій, А.М. Пилипен, С.Л. Гандиної.

Також важливим напрямком роботи була повна інформатизація шкіл. Навчальні кабінети з інформатичної діями в Андрушівських школах № 1 і № 2, Старокотельницькій, Червононеській і Яроповицькій середніх школах.

Ще одним актуальним завданням розвитку освіти була диференціація навчання. У 22 школах району діяло 58 факультативних груп, організовано було додаткове вивчення предметів. Також здійснювалася програма «Творча обдарованість». Загальновідомо, що кожна дитина має творчі здібності, а виявити їх і розвинути – завдання педагога. Передусім потрібно було полегшити умови, які сприяли б розвитку і розвитку творчих здібностей дитини. І в атмосфері заохочення і підтримки творчих починань дітей приходили успіхи. При Андрушівській районній бібліотеці діяв літературно-поезичний клуб «Берізка», на сторінках районної газети бажаної мости

ознайомити громадськість зі своєю творчістю. Часто публікувалися вірші Лілії Івашеві зі Старої Костельки, переможниці обласної олімпіади поетів-школярів, а також Оксана Петешок із Малої Платирки, Олеся Рижко з Городківки, яка посіла друге місце в обласному конкурсі віршів поетів Житомирщини «Гранослав», а інші є вже членам Світлих письменників України.

Хорошим прикладом для наслідування були твори слобутки старших. Для Лілії Івашеві багато значило ставлення до життя її батьків – Умиряна Тасменовича, автора гуморесок, і Світлани Павлічки, яка також була шкільною поеті. Для учнів показником був приклад учительки з с. Червоного Леоніда Іванівни Досмабаєвої. Також знайшла свій відгук у серцях читачів творчість уродженки м. Андрушівки Тамари Михайлівни Артем'євої (Храбанової), зокрема її поетична збірка «Подрута солдата», яка з'явилася друком у ніжинському видавництві. Проклятими поезіями також були В.О. Кумечко, Д. Зарудана, М. Мушко.

Далеко за межами Андрушівщини стало відоме ім'я Олексія Косенка, автора і прозаїка творів: «Лавод – це дві подвійки», «Верес», «Лавод над лаводою», «Кіровоград», «Електрична свистка», і поетичних, які виходили окремими збірками, – «Ворона сіва», «Світлячок».

Одним із активістів популярності рів творчості своїх земляків був у 1980-1990-ті роки Віталій Володимирович Рижович, директор центральної бібліотечної системи району. Він організовував поетичні вечори, виставки. Так, 22 квітня 1994 року відбулась районна виставка «Світ твоїх захоплень», на якій були представлені роботи майстрині художньої вишивки Н.С. Невідомської з Андрушівки, талановитого різьбара і скульптора Д.М. Розкозницького, також мешканця районного центру, самолюбної художниці Н. Ярмолюк із с. Зарубинця, мешканого у природу рідного краю художника В. Ковальчука, виробів з лози М.Г. Каленського, вишивки с. Іванці. Також у рамках цієї виставки мали змогу продемонструвати свої діїсно унікальні і багаті зібрання колекціонерів. Зокрема, Ю.Д. Андрушчук – колекції рідкісних старовинних книг, наборів монет, поштових марок. Своє захоплення колекціонуваннями Юрій Дмитрович передав дочці Лілії. Також шартний збірник старовин-

них речей Ф.Ф. Васьковський представив на виставці свою унікальну колекцію самоварів. Свої збірання монет, бонів, поштових марок, а також нагород і значків, пов'язаних з діяльністю Червоного Хреста, показав на виставці лікар центральної районної лікарні Е.М. Светлов. Як відомо, газета «Новий Андрушівщина», як тематика не є випадковою. Дану спеціалізацію зумовила і професія лікаря, і гіме найвищої поваги докторства: «Уже довгий час Євген Михайлович є доктором, за що нагороджений державними відзнаками «Доктор СРСР» усіх ступенів».

Закручений вже П.М. Романюкський передав любов до творчості своїм учням і послідовникам. Одним із найвідоміших серед них став Володимир Талейович Подлевський, який 1990 року був призначений до Світки художником України. Нова картина експонується і в Житомері, і в Чернівці, де В.Т. Подлевський проживав з 1991 року. У наступні роки картини художника були представлені на багатьох виставках у США (у таких містах як Майами, Дубай, Чикаго, Сіетл, Вашингтон, Портленд). Любов'ю до рідної землі пронизані картини і В.А. Ковалчука (на окрему розмову у розділі III).

Спорт також завжди займав і займає важливе місце у житті наших земляків. І у цій справі також багато значить наставник як особистість. Також потужною особистістю став для молоді Олександр Романюкський, майстер спорту з греко-римської боротьби, який виступав чотирма призерів України з цього виду спорту, а головне – вилівав сльозині, мужніх чоловіків. 1993 року чемпіонами області та України з греко-римської боротьби стали О. Власик, Л. Макаренко, Б. Романюкський, Р. Саранський, В. Сущко, А. Тодорчук. Виродом 1990-х років команда Андрушівського району була постійно переможцем або, в гіршому випадку, призером обласних змагань з техніки підводного туризму. Ці успіхи – завдяки керівнику команди Олександру Гриньку.

Дуже важливо, що місцеві підприємства і колективні господарства надавали матеріальну допомогу командам району у поїздках на конкурси, змагання тощо. Так, Червоноземський цукрозавод наділав транспорт для поїздок учнів, закупок музичні інструменти і костюми для дитячого ансамблю солістів «Барвінок», створеного з іні-

ціатник викладача місцевої музичної школи С.С. Ключенко 1992 року. Вже медикою ансамбль брав участь у районному фольклорно-етнографічному фестивалі «Роде наш красний», а згодом – у святі «Ласки джерела» в Новограді-Волинському. Робота наставників і підтримка директорату дозволила розкритися здібностям місце-вих артистів: Богдана Боринського, Сергія Бачинського, Сергія Короткого, Наталії Тимощенко, Тетяни Привередди, Юлії Пасоренко, Світлани Кондратюк, Ярослава Стельмаха, Євгена Науменка.

Творче життя краю оживляла й інші мистецькі колективи: дитячий народний фольклорний ансамбль «Зернівка» (керівник І.В. Костюк), ансамбль пісні і танцю «Кришчелька» в Андрушівці (керівник хормейстер Н.Б. Бернкова, диригент В.А. Гончаренко, балетмейстер С.В. Барановська), народний ансамбль «Джерело» у с. Зарубинцях (керівник Ю.А. Пала). Регулярно відбувалися художні огляди, і необхідність участі в них, дух амальності спонукали розвивати таланти, піднімати рівень мистецької майстерності.

Невід'ємною частиною соціальної сфери суспільства і держави, як відомо, є система охорони здоров'я. Мережа медичних закладів району 1994 року включала в себе 30 фельдшерсько-акушерських пунктів, 4 дільничних лікарні, 2 аптекарії і головний склад – центральну районну лікарню. Малому допомогу в них надавали загалом 72 лікарі і 370 працівників середнього медперсоналу. На жаль, працівникам охорони здоров'я доводилося працювати вже у важчих, складні-ших умовах, ніж у попередні 1980-ті. Брак фінансування медичних устатко-в і закладів, зниження якісного рівня життя населення зривали негативні наслідки. Як констатувала у жовтні 1994 року газета «Новини Андрушівщини», «в середньому смертність по району збільшувалася на 21%. Як і в попередні роки, головними причинами смертей є хвороби серцево-судинної системи, онкологічні захворювання та хвороба діабетом. Зберігає тенденцію росту й смертність дітей віком до одного року: на 1000 народжених припадає 11,6 померлих немовлят проти 5,8 за аналогічний період минулого року»¹⁰.

У ситуації катастрофічно низького фінансування охорони здо-ров'я на допомогу прийшли місцеві підприємства. Так, директор Андрушівського спиртзаводу М.А. Моношорський підтримав ма-

теріально товариство Червоного Хреста, виділення у 1994 році на медико-соціальну допомогу дітям-інвалідам, сиротам та одиноким пристарілим 5 мільйонів карбованців. За кошти заводу також було придбано для ЦРЛ апаратуру ультразвукової діагностики.

Незважаючи на трудові невпевненістю і соціального характеру, медики району працювали сумлінно і наполегливо. Високою професійною кваліфікацією відзначаються і нині користуються заслуженою повагою Д.Т. Бойко, С. Паламар, М.В. Мрелюк.

Місцеві райони часто публікували газетні листки і доноси читачів, у яких вони висловлювали свою вдячність лікарям. Зокрема, лікарю-терапевту ЦРЛ Тетяні Іванівні Бойко.

З часом фінансування місцевими владою скорочувалося, і станом на 2005 рік для утримання одного дворного відділення коштувало 12 гривень у день, що було найнижчим показником в Житомирській області. 2005 року було саніфіковано ФАПів у с. Геродівці, с. Мостовому, с. Навів Котельні, с. Іваниці, здійснено капітальний ремонт дільничної лікарні у с. Старів Котельні, зроблено також ремонт хірургічного відділення ЦРЛ. На усі ремонтні роботи з районного бюджету витрачено 130 тис.грн. Крім того, на 65 тис.грн. придбано різного медичного обладнання та основних лікарських засобів. А в 2008 році у випадках скорочення здоров'я проведено ремонтних робіт на загальну суму 237 тис.грн., придбано медикаментів, перев'язувальних матеріалів і медичних інструментів на 495 тис.грн.

У 2006 році на газове опалення було переведено сім'ять лікарських амбулаторій у с. Бровки і фельдшерсько-акушерські пункти у с. Антопів, Іваниці, Котівці, Старосілля, а також у селищі Новоівницьке.

Позитивні зміни відбуваються і в освіті. Для зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл району у 2005 році витрачено 275 тис.грн. бюджетних коштів. Зокрема, на суму 47 тис.грн. закуплено 18 комп'ютерів і 23 асептизатори для шкільних їдалень, 290 стільців і 62 партії, музичне обладнання для двох шкіл. За рахунок субвенції державного бюджету збудовано газову теплоагрегаторну для Геродівської СОШ I - III ст. Зросло кількість дитячих дошкільних закладів до 22, що на 5 більше, ніж було у 2004 році після проведеного ремонту відновлено роботу дитячих садочків у селах Глинці, Митківці,

Нижворота, Новоівницьке, Стара Котельня. Щороку із районного бюджету виділяються кошти на оздоровлення дітей, зокрема 2008 року на це було виділено 150 тис.грн. 2008 року було завершено будівництво Яровицької школи.

Виконав-методист гімназії Ковальчук Людмила Вадимівна, а деякий час начальниця відділу освіти, співпрацює з Житомирським державним університетом ім. І.Франка, є членом піпшої лабораторії від посольства США в Україні, яка діє при університеті. Задачок ініціативні директора Андрушівської ЗОШ І – ІІІ ст. № 1 Діаскопа Є.П. при школі відкрито локальний центр дистанційного навчання університету «Україна».

Активнішим і багатограннішим стало культурне життя в районі. Мистецькі колективи районного будинку культури брали участь у Міжнародному фестивалі «Таврійські ігри», а також у міжнародному фестивалі «Ігриш, гармонь». Почесне звання народного у 2005 році присвоєно фольклорному ансамблю ім.с. Антополя, а магалом у районі звання «народний» і «грамотний» мають 8 самодіяльних колективів. Вони щиро представляють свій край на різноманітних конкурсах. Так, сагірничий дует «Веселка» зайняв друге місце на обласному конкурсі «Вартаніс-2005». А виконавця Андрушівської школи мистецтва Марина Сторожук перемогла на Всеукраїнському фестивалі «Шевченко у моєму серці» і також зайняла перше місце на V Міжнародному дитячому фестивалі «Радянські хорони-2005».

Висхід, Андрушівська школа мистецтва, яка пройшла ажурний шлях від музичної школи, створеної 1966 року, є активним осередком культурного життя району, де під наставництвом талановитих педагогів зростають нові таланти. Багато її випускників стали відомими митцями: М.О. Денисюк – викладач по класу духових інструментів Київської Національної музичної академії, Е.В. Добровольський – Заслужений артист Росії, соліст ансамблю пісні і танцю Ленінградського військового округу, А.П. Коцкасов – викладач Московської консерваторії, Ю.М. Лобода – соліст оркестру Одеського оперного театру, викладач Одеської консерваторії, І.М. Чернишов – артист оркестру Одеського оперного театру. Своєми успіхами, про-

щеплюю любов'ю до музики виходять випускники колегіальних директорів музичної школи – П.Ф. Талчуку, М.І. Лашурку, а також викладачам, залученим у свою справу, – А.П. Ковшаровій, М.С. Светловій, Н.К. Пашинні, Л.Г. Цимбалістовій, О.О. Давидюк, А.С. Саленко, Н.Б. Боржесовій, Н.І. Денисюк, Т.О. Бобайчук, Т.В. Швайб. В давній час колективи школи мистецтва очолює О.В. Ірещук.

Нині своєрідною культурною візитівкою Андрушівщини є такі колективи як уже вище названі: народний ансамбль пісні і танцю «Криниченська», дитячий фольклорний ансамбль «Зернівка», народний ансамбль «Джиряно», а також народний фольклорний ансамбль «Молодичан» (керівник – відомий освітянин України В.Ф. Рожко), народний духовий оркестр (керівник – Є.Ф. Шинкавич), народний ансамбль тріо ліричних аристократів «Веселі музиканти» (керівник – В.А. Гончаренко), народний фольклорний ансамбль ЕК с. Антошівка (керівник – Т.В. Устич), народний самодіяльний хор ЕК с. Котельня (керівник – О.В. Басіста).

Ще одним центром культурного, наукового життя у районі стала астрономічна обсерваторія, створена з ініціативи Ю. М. Іванюка 12 квітня 2004 року у с. Галущині. Віл за власні кошти збудував приміщення, завдяки своїй наполегливості та ініціативі обладнав обсерваторію. Тут відкрито вже понад 150 нових планет. 2006 р. одну з них назвали «Житомир», ще одну – «Андрушівка». 2009 рік було оголошено Міжнародним роком астрономії. В Андрушівській обсерваторії з цієї нагоди відкривали урочистості, в яких узяли участь академік Є.С. Яцків, професор А.М. Козмачев і багато інших науковців.

Активізація культурного життя спростовувалася, і навіть, великою мірою, зумовлювалася покращенням економічного розвитку району. Невипадково, за рейтинговою оцінкою роботи районів 2005 року Андрушівщина займала друге місце в Житомирській області. Одним із характерних свідчень позитивних зрушень в економічній сфері є рівень інвестиційної привабливості регіону. Слід відмітити, що у 2005 році в економіці району вкладено понад 20 млн.грн. інвестиційних коштів, що майже утричі більше, ніж у 2004 році. Найбільше з цих коштів вкладено у ПОСП «Даря лавіно» – 4,5 млн.грн., ТОВ «Андрушівшанувор» – 3,7 млн.грн., ВАТ «Червоно-

ський цукровник» – 2 млн.грн., ТОВ «Андрушівський маслозирводав» – 637 тис.грн. Частина інвестиційних коштів спрямована на інтенсифікацію сільськогосподарства – у села Ярошівці, Зарубишці, Бровки, Малі Мостівці. У 2008 році в економіку району влилося 46,4 млн.грн. капітальних інвестицій, найбільше з них – у ПП «Імшак», ПОСП «Надія», ТОВ «Укр.-Агро РТ», ТОВ «Андрушівський маслозирводав», ВАТ «Червононський цукровник».

За 2008 рік підприємствами району вироблено продукції майже на 200 млн.грн., що на 33% більше, ніж у 2004 році. Зокрема, помітно зросли обсяги промислової продукції на таких підприємствах, як: ТОВ «Андрушівський маслозирводав», ВАТ «Червононський цукровник», Червононський завод продуктівів, ДП «Агро-сервіс» фірми «Житомирність» (керівництво відповідно – О.Ю. Малицько, С.В. Гостів, В.О. Кучеренко, В.М. Черемш). А в 2008 році підприємствами району вироблено продукції на суму 279,7 млн.грн., найвагомішою частиною у цьому – Андрушівського маслозирводу.

2008 року сільське господарство підприємствами району зібрано в середньому по 27 центнерів зерних з гектара, а загальом валовий збір становив 78,5 тисяч тонн. Осередні господарства досягли кращої врожайності. Так, у приватно-орендному сільськогосподарському підприємстві «Надія», директором якого є В.І. Семеник, а головним агрономом – С.П. Корнійко, зібрано в середньому по 34,4 центнера з кожного гектара, а у приватному підприємстві «Імшак» (директор С.В. Малиновський, головний агроном В.М. Добровільський) – по 33,3 ц. Хороших результатів досягли і окремі фермери. У господарстві Тимчаків з Андрушівки зібрано з кожного гектара по 38-40 ц зерна, у господарстві «Шанс» із Червоного – по 33 ц, у П.А. Семеника – по 28 ц. Порівняно з 2007 роком утримав збільшило виробництво ріпани.

Однак у гваритиційній галузі спостерігалися тенденції зменшення поголів'я худоби, а також спад обсягів виробництва молока. Хоча у деяких господарствах, навпаки, збільшили виробництво молока – у СТОВ «Старокотельщинське» (директор – Б.Р. Срібний, головний зоотехнік – О.Т. Ружинський), ТОВ «Українська промислова група» (директор – О.В. Яков, головний зоотехнік – В.А. Пролер-

чук), СТОВ «Добробут» (В.В. Клявчино), СТОВ «Хлібароб» (П. Юанець), СТОВ «Володівськ» (Г.С. Соколюк). Кращі доярки району добилися високих надояв – понад 4 тис. кг від кожної корови. Це працівниці із Старосілля і Старої Котельми: Н.В. Кузьмач, С.Є. Кузьмач, Л.Л. Котчик, І.В. Поллак, С.І. Усанко, О.Ю. Софін, Т.І. Пошварська.

Поряд з цим позитивним фактом, негативним є те, що у СТОВ «Українська промислова група» досі не відновили молочну ферму, хоча у 2005 році тут був найвищий показник надояв по району – 4446 кг. У 2008 році намітився позитивні зрушення у районі на 81 голову збільшено молочне стадо корів. Господарствами вироблено у 2008 році продукції на 90 мільярдів.

Загалом зростає економічний потенціал району досить відчутно і вселяє оптимізм щодо майбутніх перспектив. Тим більше, що не втрачають своїх комерційних ключові господарства Андрушівщини: СТОВ «Старокотельнянськ», ПКОП «Надія», ПП «Амікс», а також промислові підприємства – ТОВ «Андрушівський м'ясосередовид», «Андрушівкадухар», Червоноліський завод продовольчих товарів, ВАТ «Червоноліський цукровий». Відрадою, що за кілька останніх років потужно розвивається приватне підприємство «Г.Е.А.» родини Гриняшиних. Розпочали виробництво діяльність з того, що 1996 року викупили об'єкт незавершеного будівництва, за два роки зробили у цій будівлі ковбасний цех і стали випускати високоякісні м'ясні вироби. 2001 року родина Гриняшиних на аукціоні викупила майнову компанію Андрушівського хлібопекарського об'єднання і тепер підприємство забезпечує своєю продукцією місто Житомир і районні центри області – Бердичів, Коростянів, Попільно, Ружич. Займаєть, лідером у сім'ї Гриняшиних є її глава – Євген Ярославович, а надійними помічниками – дружина Любов Василівна, яка керує роботою ковбасного цеху, старший син Владислав Євгенович, який завідує хлібопекарським цехом, молодший син Ярослав Євгенович, який очолює металобробничий цех і невістка Віра, яка керує роботою кафе «Бізон». Глава родини Є.Я. Гриняшин очолює кам'янообробничий цех. Отже, приватне підприєм-

ство «Г.В.Я.» – багатогалузеве, однак це не стоїть на заваді його потужному розвитку. Свідченням якості продукції цього підприємства є чисельні відзнаки та нагороди всеукраїнського і європейського рівня. ПП «Г.В.Я.» у 2001, 2002, 2003, 2004 роках отримувало дипломи всеукраїнських виставок. 2003 року Є.Я. Гринишин став лауреатом академічного рейтингу конкурентності та якості «Золота фортуна», а наступного року був нагороджений Дипломом і пам'ятним знаком «Лідер харвової промисловості України 2004 р.». Отримувала нагороди і продукція підприємства. Зокрема, 2004 року Дипломом Всеукраїнського конкурсу якості «100 кращих товарів України» відзначена ковбаса «Лікарська», а золоте медалью продукція підприємства була нагороджена за вершного у конкурсі «Українське – найсмачніше». Є.Я. Гринишин ставав також переможцем в обласному конкурсі «Кращий підприємець року» (в номінації «Якість третього тисячоліття»), нагороджений високими державними відзнаками: орденом Святого Володимира II ступеня, орденом Святого Нестора Літописця II ступеня, Почесною Грамотою Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Почесною Грамотою Державної податкової адміністрації в Житомирській області.

Варто відзначити і те, що Гринишин Євген Ярославович часто виступає як спонсор різних заходів у районі, надає матеріальну підтримку багатьом благодійним справам. У цьому відношенні також заслуговують на пошанування Кучеренко Валерій Олександрович – директор Червононьського заводу продовольчих товарів, Матійовський Сергій Васильович – керівник приватного підприємства «Імпульс», О.В. Гостія – директор ВАТ «Червононьський цукровоку», М.П. Білий – директор Андрушівського ХПП, Д.В. Тютченко – голова правління СФГ «Деметра», В.І. Семенов – голова правління ПОСП «Надія», приватні підприємці І.В. Зміць, В.О. Лівіцький, Л.О. Сидоренко, В.В. Душенто, В.М. Масінтуря, Л.В. Хоменко, М.П. Малахевич та ін.

Економічний прогрес і розвиток соціальної сфери Андрушівщини здійснювався завдяки вільному керівництву району – голів райдержадміністрацій П.О. Рябчука, М.М. Оленченка, В.Л. Савуря, К.І. Курсон, голів районної ради С.А. Михайловського, В.Б. Шваківсь-

кого, які, використовуючи досягнення і здобутки попередників, змогли забезпечити сприятливі умови для подальшого, ще більш відсутного руху вперед. Андрушівцями є чим пишатися – своєю славною історією, працьовитими людьми. І в гордості за свій край виростають і місцеві гордість за свою державу – Україну.

12. Діяльність і досягнення закладів освіти Андрушівщини у 2006–2008 рр.

Мережу освітніх закладів району становить: Андрушівська гуманітарна гімназія, 15 загальноосвітніх шкіл І–ІІІ ступенів, 10 – І–ІІ ступенів і 1 – І ступеня, у яких станом на 2007/2008 н.р. здобувають освіту 48342 учні. Іх навчають 488 учителів, 15 виконавців і 23 педагога-організатора. У школах працюють 20 бібліотекарів. Загальний фонд шкільних бібліотек району постійно поповнюється новими книжками. У шести школах запроваджено профільне навчання, яким навчалося окремісно 416 учнів, що становить 54% від загальної кількості школярів 10–11 класів. Комп'ютеризовано усі найбільші школи району. Також у 2008 році за державною програмою комп'ютеризації сім'яної типу Міністерством освіти і науки України району було виділено 294 тис. грн., за які придбано 53 комп'ютери: Андрушівській гімназії – 16, Андрушівській ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 – 16, Гальчинській ЗОШ І–ІІІ ст. – 16, Нехворощанській і Зарубинській ЗОШ І–ІІІ ст. – по 6.

Також Міністерством освіти і науки України у 2008 році виділено шкільний автобус, який із сіл Волячя, Гардинівка, а також ВАТ «Андрушівка» вивозить дітей до навчальних закладів міста. А згодом у районі організовано підвіз до шкіл 310 учнів і 82 педагогів, що забезпечує в абсолютному обсязі існуючу потребу.

У 2006–2007 навчальному році виділено на харчування школярів більше ніж удвічі коштів порівняно з минулим роком: у 2005/2006 н.р. – 147 тис. грн., а у 2006/2007 н.р. – 397 тис. грн. Продовжується робота над поліпшенням функціонування шкільних їдалень: посде-

но додатово 10 ставок кузарів, модернізовано систему водопостачання – у 9 шкільних інавчальних зроблено ремонт парної і холодної води. Гаряче харчування організоване на даній час для 43% від загальної кількості учнів. Усі школярі 1-4 класів (1567 учнів) забезпечені безплатним харчуванням. У 2005/2006 н.р. закуплено для шкіл 12 комп'ютерів і 11 електронит.

Оновлюється також шкільне обладнання. Так, Андрушівській гімназії придбано нові сучасні меблі у три навчальні кабінети, для Бровківської, Зарубинецької і Андрушівської ЗОШ І-ІІІ ст. закуплено вікні стільці, Великокомишівській ЗОШ І-ІІІ ст. виділено лінолеум для покриття підлоги у шкільній їдальні. Влітку 2006 року зроблено капітальний ремонт Старокотляківської ЗОШ І-ІІІ ст., а також проведено реконструкцію Андрушівської гімназії і Андрушівської ЗОШ І-ІІІ ст. № 1, здійснено ремонт системи опалення у трьох навчальних кабінетах і змінено насос в електродвигунові у теплогенераторній Кривківській ЗОШ І-ІІ ст., і виділено новий глибокий насос для Малого'ятирської ЗОШ І-ІІ ст., введено в дію тепло генератори у Старокотляківській та Зарубинецькій ЗОШ І-ІІІ ст. Як бачимо, зроблено багато для того, щоб наші діти мали хороші умови для навчання, але ще багато треба зробити у найближчому майбутньому.

Окрім того, у віданні відіну освіти також і мережа дошкільних закладів, яка включає в себе 24 дитячих садочки, де виховується 681 дитина. 2006 року відкрито дитсадочок «Ромашка» у с. Бровкив, газифіковано і відремонтовано приватизовані дитсадочки «Колодце» у с. Старій Котляківці. Вважаю, що відновлено роботу дошкільних закладів у селах Глинівці, Несовороз, Новоіванцівці. Однак, проблеми ще є, адже існуючі заклади охоплюють тільки 18% від загальної кількості дітей дошкільного віку, і відновлення колишньої мережі дитячих садочків – є завданням найближчого часу – тенденція поступового простання рівня народжуваності спонукає до цього.

Особливої уваги потребують діти-сироти і діти з неблагополучних родин. Так, у школах та дитячих садочках району навчається і виховується 65 сиріт і 297 дітей з неблагополучних сімей. Піддіт освіти, школи і дошкільні заклади намагаються компенсувати востату батьківської уваги і піклування. У 2006 році завдяки різним благодійним

акцією цим дітям надана допомога на суму понад 3500 гривень, а в попередньому 2005 році – 2500 грн. Вчителі, викладачі намагаються приділяти їм більше уваги, огорнути їх душевним теплом.

Завожди першочерговими є завдання оздоровлення та зміцнення здоров'я дітей. Це досягається і покращенням харчування, і поліпшенням системи оздоровчих заходів. Так, згідно з розробленою «Програмою відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 р.», у навчальних закладах району працювало 23 табори з денним перебуванням, у яких оздоровилося 2046 учнів. На харчування дітей у цих таборах з районного бюджету було виділено 60 тисяч гривень, з бюджетів сільських рад – 13 тисяч гривень, з фонду соціального страхування – 4 тисячі гривень, а також спонсорські – 4,5 тисяч гривень. Це майже втричі більше, ніж у попередньому 2005 році. Діти, які віднесли до категорії постраждалих від аварій на ЧАЕС, одержали 21 путівку в Житомирський центр потураліаційної медицини, 17 – в санаторій «Дружба» (м. Санаторія), 8 – у санаторій «Карпатські дорі» (с. Модричі Івано-Франківської області), 26 – у санаторій «Дніпряні». Всього влітку 2006 р. було оздоровлено 2350 дітей.

Все вище перелічені створені належні умови для успішного навчання дітей, і вони надрадовають все, що робиться для них, своїми досягненнями. Так, у 2007 році учні Андрушівщини достойно презентували свої школи на обласних і регіональних олімпіадах, здобувши 9 призових місць. Лівову частину їх здобували учні Андрушівської гімназії: Ірина Воєводівська, Тамара Камеїрчук, Юлія Кондратюк, Оксана Король, Юлія Кравчук, Сергій Осадчук, а також учениці Наталія Семецька (Андрушівська ЗОШ І–ІІІ ст. № 1) і Лілія Федосюк (Галицька ЗОШ І–ІІІ ст. І). А учениця Червононьської ЗОШ І–ІІІ ст. Юлія Лисонька стала переможцем обласного туру і призером Всеукраїнського конкурсу знавців української мови імені Петра Яворча. Учнів цієї ж школи Петро Денисюк став лауреатом обласного туру Всеукраїнської історико-географічної свідомості «Історія міст і сіл України», а також був нагороджений дипломом III ступеня за участь у Всеукраїнському конкурсі учнівських і студентських робіт «Мирний космос».

Учні Червононьської школи брали участь у міжнародному математичному конкурсі «Кенгур-2007», за результатами якого двоє

школярів з Червоного були нагороджені дипломом вищого ступеня. Призером Всеукраїнського конкурсу на шевченківську тематику став Іван Сога з Червоного.

Багато учнів займаються у гуртках і також досягли значних успіхів. У 2006 році виконавці Андрушівського Центру дитячої творчості стали призером обласного конкурсу у різних номінаціях: «Випиванка» (1 місце); «В'язаний одяг» (1 місце); «Ліплення» (1 місце); «В'язання» (3 місце); «Фігурне водіння карт» (2 місце); «Фігурне водіння мотоцикла» (3 місце). А в номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» учень Олександр Ісмаїлов став призером Всеукраїнського конкурсу «Космічні фантазії». Виконавця в Андрушівській школі мистецтва Світлана Антонош у травні 2007 року стала лауреатом VI Всеукраїнського конкурсу юних композиторів «Жади музики».

Всі ці успіхи досягнуті, безсумнівно, і завдяки наполегливій праці вчителів: Г.А. Ковальчук, О.О. Векляської, О.В. Майстринко, Н.І. Кондратюк, М.В. Півень, Л.В. Борасової, Н.М. Лук'яничук, Г.І. Солоній, Н.А. Петрук, І.П. Пташник, О. Ярменук. Загалом 79 учителів мають вищу кваліфікаційну категорію, десятьом присвоєно звання «Вчитель-методист», ще шістьма – звання «Старший вчитель». Це є хоробрим прикладом для молодих педагогів. Вільні доповіді про передових учителів району – у наступному розділі.

Л.В. Ковальчук

ЧАСТИНА II

Видатні постаті Андрушівщини:

Євстахій Івановський

ІВАНОВСЬКИЙ Євстахій (1813 р.) – мемуарист та історичний публіцист. Народився у с. Хатамгородок Бердичівського повіту Київської губернії (з 1946 р. – с. Городище Андрушівського району Житомирської області). Він був сином Деметрія Ерама Івановського, маршалка Житомирського повіту Волинської губернії. Мати – Клара, із роду Хосцьких, була дочкою Яна Непомуденя, в минулому посла на Чотирнадцятому сеймі Речі Посполитої.

У Російській імперії Євстахій Івановський бравши відомий псевдонімом Нефеніок, Ера-го Нефеніок, Евстахій Нефеніок. Серед польських літераторів Правобережної України XIX-го століття постать відоміша нашого краю Євстахія Івановського повної карнаціоналітка. Незомованій наукач і володар унікальних історичних документів, який зберігав у своїй наддніпрянській пам'яті численні відомості про історичні події на українській землі, що відбувалися на протязі століть, працьовитий самітник, який заложив багатотомну літературну спадщину, після смерті на батьківщині до недавнього часу був повністю забутий. Сьогодні ж, забутий, настала пора зробити творця цього талановитого мемуариста й історичного публіциста надбавним народу України.

Мальоване село докинуто у п'ять кілометрів розкинулося на правому березі тихоплинної річки Губин, яка в цій місцевості була межем між Київщиною і Волиню. Садьба Івановських зв'язувалася на західній околиці, що й нині має назву Галичі.

З 1825 р. Євстахій Івановський навчався в Кременецькому ліцей – елітарному навчальному закладі, що був заснований у 1808 р. заклади старшим інспектора Віденської шкільної округи Т. Чацького і здобув славу «Валниських Афіні», де учнів виховували в польському національному дусі.

У листопаді 1830 р. у Варшаві розпочалося національно-визвольне повстання поляків проти Російської імперії, яке поширилося на Правобережну Україну. Після поразки повстання через прояви неповадливості серед лідерів за указом царя Миколи I ліцей у 1831 р. було закрито. Є. Івановський був змушений повернутися в Камінь-городок.

Спочатку він поринув у сільськогосподарські турботи. Згодом у с. Немидани на Київщині організував товариство культурного життя. Але переважала цікавість до світу, який оточував донизького хлопця. Євстахій став часто подорожувати по Україні та за кордоном. Зацікавленість історією Речі Посполитої, теренів Правобережної України, зокрема, привела до того, що він почав збирати рукописні й усні матеріали, певну інформацію одержував, спілкуючись з істориками, зокрема з Е. Рукавоцьким. У нього накопичилась велика кількість документів, записів спогадів, розмовідей, які містили характеристики, оцінки, описи, хронологічні відомості. Все це лягло в основу майбутніх творів.

Є. Івановський не цікавився сімейного життя. У Городківці до шлюху дійшло жовте перстало про його кохання до дівчини з шляхетної родини. Євстахій зважав мрію про одруження, але виявився не єдиним, хто збирався просити руки шляхтянки. У нього виникла гостра суперечка з суперником, від час якої майбутній літератор був виключений на душі. Існують дві версії того, що сталося потім. За першою – Є. Івановський не прийняв виклику, сказавши, що чоловікові на дівчину не варто зустріти життя, даного Богом. Цим він зламав порадки і з сум'яттям в душі прийшов додому. За другою – він на дуелі вбив суперника, після чого пережив нервові потрясіння, бо у своєму вчинку вбачав гріх: порушення Божої заповіді.

Ця подія мала негативний відбиток на долю майбутнього письменника: він лишився самотнім усе життя. В його мозку не проки-

вали і не працювала жодна дівчина чи жінка. Всі роботи виконували чоловіки.

Є. Івановський був останнім з роду. Свої сили і натхнення він віднаве літературній творчості. Вона стала свербіщем його змислу, розуму, пережитих подій. У спогадах ще дожили до сьогодні в пам'яті дітей та онуків одностайна – суцільна Є. Івановського, він постає см'яком паном.

Переконливим прикладом його доброти були безкорислива допомога бідній сім'ї Лигуців. Про неї знає вже четверте покоління, а ми почули розповідь з вуст Василя Дем'яновича, найстаршого за віком – 1937 року народження: «У 90-х роках XIX-го століття він поволі згорів все обійстя свого діда. Не мав чим зводити будувати його самостужку, він ходив просити людей на територію на ярмарок у с. Червоно, потім у своєму селі. Але грошей, що отримували люди, було мало. Згадавши, що пан Івановський не відмовляє тим, хто звертається за допомогою, від пішки просити... Пан сидів у кріслі відпочивати.

– Скажи, хлопче, чого просить твоя душа? – запитав він одностайця.

Той розповів про бідр, про те, що не має роду, який допоможе би відбудувати сідлобу, бо вже залишилася сім'я.

Господар вилупив і сказав:

– Піда, сирце, до лісника і скажи йому, що я велів дати тобі пісу для відбудова двору».

Селянин безплатно одержав лісоматеріал і побудував хату та хлів.

Є. Івановський був ревним римо-католиком, проте толерантно ставився до православних. У Халімгородку була дерев'яна Миколаївська церква 3 класу, побудована ще в 1755 році. На просянні новопримбулого православного священика він дрічі дав гроші, щоб той облаштував своє обійстя. Батьошка побудував дерев'яний дім, який простояв до 70-х років XX-го ст. Після встановлення в селі радянської влади цей будинок став привілеєм сільської пікарні на 25 вікол, у тому числі двокопійцевого пологового відділення.

Дмитро Базур наводить цікавий факт «католицької благодійності» землевласника Є. Івановського з Халімгородка (так він звався Халімгородок). 9 червня 1886 р. сенат Російської держави

приймає «Положення про поземельний устрій сілських чиншовників у губерніях західних і Білоруських», яка, за задумом законодавця, мало продовжувати і поглибити реформу 1861 р. Нині історики вважають, що це був бездарний і заплутаний документ епохи. Однак частина згаданих галабородівців пішла в Крим господарювати на немішанних землях (як їм обідалося). Через 14 років вони повернулися в рідне село з великими Д. Воята підкреслює, що С. Івановський однієї в Україні безоплатно роздав майже кожному селянському сиротину, виключивши з них одичність та наділування сучасників.

Початок творчої діяльності мемуариста припадає на 50-ті роки XIX-го ст. Його перша книга «Воска Матір на Яській Горі Чинстоховській, Коронава Корони Польської. Спогад пачоминцтва, що відбулося у 1848 році» вийшла друком у 1852 році у Парисі. І надієї свої твори польськими виданнями переважно за межами Російської держави під псевдонімами. Подорожувати його «основним творів у хронологічному порядку:

«Історичні відомості про поселення банілан в Умані» (журнал «Час», 1857), «Народні сповіді» (Паризь, 1861), «Восни про Польську Корону» (томів 1-2, Краків, 1873), «Спогади минулих літ» (томів 1-2, Краків, 1876), «Нариси Польської Речі Посполитої» (томів 1-2, Краків, 1891), «Польські пам'ятки з різних часів» (томів 1-2, Краків, 1892), «Спогади польських часів давніх і наступних» (томів 1-2, Краків, 1894), «Листи, принесені мимором у Краків з України» (томів 1-2, Краків, 1900-1903).

Літературна спадщина С. Івановського – це нарис про відомі особистості, розповіді про події минулих років, а також сучасні автором. Вони містять досить розгорнуті характеристики сучасників, приватні листи осіб, інші мемуари. Нариси насичено історичними матеріалами, багато з яких сьогодні недоступні або невідомі. Цікавими є роздуми самого літератора, за якими можна пізнати його владу, світогляд, політичні погляди.

Сучасна оцінка їх дещо неоднозначна. Польські науковці поділяють творів вважають те, що автор спирався на застарілу історичну літературу; вони ж, що бере початок від видатного польського історика Йозефа Палюка (1736-1861), який уперше в польській істо-

ріографії в основу історичної періодизації поклав суспільні фактори, був Є. Івановському чужим. Серед інших висловів вказують на достатню композиційну парність мемуариста, його тенденційність, помилкової поглядів на давню історію Польщі.

Проте твори С. Івановського часто й щедро цитуються в сучасній історичній польській літературі. Не можна уявити, наприклад, «Матеріалів до історичних ревіндикацій» Р. Афіанові чи «Дев'ятидесятилітнього життя Садана-пані» Я. Курдіковської без численних посилань на мемуариста з Халайбородка.

Українським читачам буде цікаво прочитати сторінок забутого книги. Особливий інтерес викликають двотомні «Сповідань митрлик літ» і «Польські пам'ятки з різних часів». Ознайомившись з їхнім змістом, дослідники зобачать, що, зокрема, волею й іщею унікальними відомостями про життя і творчість відомих майстрів художнього слова польської літератури, які проживали на Волині в XIX-му ст. серед них Алоїз Феліксський, Густав Олівар, Владислав Ржевуський, Міхал Чайковський, Юзеф Ігнацій Крзінський, Александр Гром, Антоній Павана. З цікавістю сприймається маловідомі факти про життя і діяльність волинських губернаторів Михайла Івановича Камбурака і Варсолаєя Гажницького, волинських предсудителів дворянства Євстація Сінгуша, Грциана Лепієвського і Карла Макулача.

Особливістю досліджень Є. Івановського є те, що в них автор лише іщею висловлює своє ставлення до особи чи події. Звичайний він веде розмову як сторонній сповідач, який дає можливість читачеві самому дати оцінку описаній події. І лише іщею в його статтях відбуває гнів, звучить пристрасть іщею іщею. Так, у парнісі «Кілька подробиць про масонські поєди» він висловлює своє негативне ставлення до цього руху. Висувалими тому про те, що «правда стоїть на світанку, проголошує себе з дахів, а злий, ніксований дух складає змову», Є. Івановський, як послідовний захисник католицької релігії, подає тенденційні роздуми про глибокий вплив таємної діяльності масонів на людські душі, на найсвятіші основи релігії і вітчаня. Проте цікавить іщею: автор детально подає склад великої петербурзької поєди та кожної з дванадцяти інших, малованих від іщею, зокрема, в жито-

мирської. Він характеризує нову лому за кількістю членів, національним складом, напоє, які посадовці входили до спілки, знаєшся пріємні відомі дієті Російської Імперії, магістра.

У нарисі «Кореспонденції й портрети» він з великою повагою розповідає про Alojz Felicyanowski (1771-1836) – польського поета, драматурга, перекладача, який безкорисливо працює й глибокими знаннями справля розвитку культури й освіти всієї Правобережної України, знайомить читачів з мистром, умі відомим поетичними творами, трагедією «Барбара Радзівілі» (яка виключно виключена у краї і пізніше перекладена німецькою та французькою мовами), притчі, поезією «Boże, coś Polsko», що стала народним гімном поляків у переломні періоди їхньої історії.

Є. Івановський описує, що в 1813-1819 роках, коли А. Феліцянський жив у селі Волосів (нині – Александрівського району Житомирської області), куратор Вишківської округи А. Чарторийський запропонував йому посаду професора у Вільно (тепер – Вільнюс, Литва). Але той відмовився, щоб не покинути рідної Волосів. Проте, коли в 1819 р. письменникові запропонували викладати польську літературу в Кременецькому ліцеї, він, вже майже слабке здоров'я, не вагаючись, з ентузіазмом взявся до педагогічної праці. Ставши директором ліцею, продовжує мемуарист, він його «відродив, оживив». Понавчав працю, гуртові знання викладачів. Впливав на формування майбутніх письменників. У Кременецькій друкарні видавалися оригінальні наукові й художні твори дієтків, зокрема Кароля Сеницького, Клефа Коженевського, Зоріана Хомаковського. Побачивши подивляючу діяльність директора, жителі Кременця зробили матеріальні пожертви для підняття освіти.

У 1826 році А. Феліцянський передчасно помер у результаті апоплексичного удару. «Врагова смерть Феліцянського до слів свідком була величезний громадський викладчів та учнів. Мало хто був опляканий так щиро... Хоч раніше він за учительською професією не працював, проте випередив багатьох попередників і наступників, хоч ті протитом усього життя були віддані тому повністю», – пише Є. Івановський.

Високу оцінку діяльності й сердечну повагу знаходимо у розповіді про Александра Грому (1807-1875) – польського письменника,

всеравного представника «української школи» в польській літературі. Є. Івановський відзначав, що цілує й поважає А. Грому як письменника, який працював з невчучерним ентузіазмом, допомагав початківцям, радів плеском своїм самокварту, нічого не шкодував для громадських справ, як надзвичайно добру й ладісну людину. Щира дружба з ним була особливим сторінком життя літератора з Халайбородка. З 1879 р., коли 63-літній А. Грома прийшов у село, вони мовчки під одним дахом. Додамо, що письменник уже був відомий своїм інтересом до історичного минулого українського народу, особливо до селянських повстань XVIII-го ст., українського фольклору. Українська дійсність знайшла відображення в його творч. «Пан Капіський староста» (1836), «Сорочка» (1838), «Перша акула Залізняка» (1843), «Про виборі дуплі» (1848), «Мартал» (1849), «Пан Григір», «Неоданий гість» (обидва 1853), «Знакоче» (1860), «Смугляцький» (1855-1860), «Грицько» (1858).

Наприкінці 50-х років А. Грома працював учителем у Бердичеві, потім у Житомирі. Разом з К. Калковським, Е. Галлі, А. Кавець-овським, Л. Ляпинським, Ф. Новицьким організував польське Житомирське книжково-видавничче товариство. Після ліквідації товариства, завантажен переслідувань з боку властей, він давав приватні уроки польської мови й літератури в Житомирі.

Є. Івановський високо цінить не активній діяльності А. Громи з організації видавництва в Житомирі, його прагненні зробити книги якомога дешевшими, щоб їх було читано бідними. Розкриває особисті душевні якості, доброту, багатородство, велику працелюбність письменника «до останнього життєвого подиху».

За останні п'ять років свого життя, що пройшли в Халайбородку, А. Грома намагався встигнути зробити найважливіше. В 1873 р. видав драму в двох частинах «Твардовський», писав спогади про своє дитинство, почав друкувати збірку «Щоденник», перед самою смертю закінчив драму «Марфа, поселениця у Великому Новгороді». Мачохі чужий серце, переймався долею сільських сиріт. З листопада 1873 року письменника не стало. Є. Івановський висловив скорботу і невмируючий жаль за другом у другому томі «Спогадів минулих літ»,

там же розмістив цікаві уривки з мемуарів А.К. Проми для «збагачення прозових споглядів про нього».

Ізгоді мемуарист не приховує свого замкнутості зображуваною особистістю. Розповідником про саруванина Антонія Павла Пашку (1793 – після 1863), він зазначається безкорисливістю, мудрістю, душевним спокоєм людини, яка могла мужньо витримати переміну долі й залишатися благородною й активною в суспільному житті. У 20-х роках XIX-го ст. А. Пашка наймає команду декутера головного суду Житомира. У 1831 р. організував масове збройне повстання в Овруцькому повіті, був засуджений на каторжні роботи, посланий до Сибіру, де 25 років мужньо переносив лиходіїв життя, викликавши при цьому повагу у товаришів. Письменник зводить у свій віршич мемуари повстанця, у яких знаходимо факти щодо сурьйального життя Воєни початку XIX-го ст. У деяких творах Євстація Демидерійовича проявляється його ставлення до історичних подій, сурьйального життя, громадянська позиція.

Автор предивно ставився до євляків, які підтримали польське повстання. Ведучи розповідь про демонстрацію 1861 р. в Бердичеві (свідком якої були), окремим коментарем влади закрити католицький храм, що загрозило на патріотичні Владислави Падлевського, Палковського (імені не називає), Марція Тимківича, які були на чолі демонстрації. На пошту слуху проявляється вибірка публіциста свідковати читача. Євстацій Демидерійович зворушливо подіє відчай прихожан у бердичівському костьолі кармелітів, де прослужив євостудійник. За наказом начальника поліції Кафтерева євостудійні євостудійні оточили храм і безпереставку били в барабани. Прихожанам стали доєвостудійні на коліна і свідкований вкрити заспівали пісню «Воле, воле Польскі», «Народна польська пісня, – продовжує він, – прослужива в бердичівському костьолі, справляла немовне правлення, від родію краю то був перший танець сміливий відкритий польський виступ».

Є. Іванковський, ведучи старосвітської спосіб життя, в кінці XIX-го століття був чи не «останнім із мейстерів» серед польських митців Воєни в Київщині, який картан своїх сучасників за те, що вони забули старі шляхетські звичаї і традиції. У вірші «Дубнівські кон-

тракту в 1778 році, заповнюється багатством Волинського краю, винятково мекленбурзького, мало зайнятого промисловістю і ще менше торгівлю, він із сумом констатує, що великі прибутки польських панів привели до падіння їх моралі, гідності, звичаїв. Дубнівські контракти, де здійснювалися обороти в мільйони коптяк, напівна: дурклом лісовинності, марнотратства, граді і нечистоті.

Твори Є. Івановського – це безцінний скарб фактів, знаць і подробиць в історії Правобережної України. Педантична скрупульозність мемуариста до деталей, здатність верно передати своєрідність і колорит епохи – найбільш відмінна риса уяві творчості кам'яногородського літератора.

Прямилувану характеристику його творчому доробку дав у кімці ХІХ-го століття професор Київського університету Святого Володимира, католицький письменник-мораліст і мемуарист Фома Добшинич: «Все в його творак шовоблише і шобольше, багато невзначайних і оригінальних спостережень, товським жадно цілювонту досконалість, на яку звертали увагу люди, говорачи про його соціську турботу в пошуках дороги до правди, до справдливості і християнської шобові».

На жаль, сьогодні твори письменника є мало доступними для українських читачів. Після смерті Є. Івановського вони не перевидавалися, не перекладені українською мовою, не вичнені й не винсані в культурологічній контекст нашої історії. 7 липня 1903 року Є. Івановський пішов із життя. Поховани його в с. Білопільі [14] (тепер – Колятицького району Вінницької області), за 17 км від Кам'яногородка, біля костяьлу Святого Антонія, у шовобільній частині території, приклетої до храму. На місці поховання була надмогильна гранітна плита. У 1957 році кам'яний костяьол, шовобудований у 1818 р., був цілеспрямовано зруйнований трьома потужними вибухами. Тепер на цьому місці немає навіть фундаменту храму, не можна віднайти й могилу письменника.

У Городківці на місці садби мемуариста залишилася дерев'яний парк на кам'яному підмурівку, красива сторожка з білої цегли, які знаходяться навпроти Городківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів, що стоить дуже близько від того місца, де колись зна-

власник будинку Є. Івановського. А щедалеко, на лівому березі річки Лебедівка, яка впадає в Гуйву, стоїть величезний кам'яний костел Святої Кларо. За 16 м від нього двокоштовий пам'ятний знак із шліфованого сірого граніту з написами:

S + P
Z Chociejskich
KLARA IWANOWSKA
Matka i żona tułomnieca
† 5 / VI 1839 r.
w Chalsinogrodzie
przez lat 70
IWANOWSKI
Eustachy - Antoni. Należał do
Ostatni berba z Łodzia
† 24 / VI 1903 r. w Chalsinogrodzie przez lat 70

У XIX-му ст. в селі була кам'яна каплиця Святої Кларо, філія костелу сест. Вісвітла, збудована в 1818 р. Нагодом його здійснив Є. Івановський. Бул каплиці К. Івановська освітлені стелу з шліфованого сірого граніту, як відчяти дружина пам'яті чоловіка Д. Івановського і дочка Фабіян, яка померла на тридцятomu році життя. З цієї каплиці проміг останній щаз Є. Івановського з рідного села на вітній спочинок. Старожили розповідають, що мати писемниця, комиркач, частину грошей володіла на будівництво костелу в селі. Але син не міг його побудувати: на заваді стали тогочасні події.

У період репресій проти польського дворянства у відповідь на його збройну боротьбу на підтримку повстань 1831 та 1863 рр. у Польщі, у часи зміцннн польського та російського штиків, російське начальство не дало Є. Івановському дозволу на будівництво костелу. Лише на початку XX-го ст. утиск рамо-католиків послабннса. Але Євстахія Девідерівовна як не було серед живих. Одному із своїх спадкоємців - А. Жмітродському - він заповідав виконати останню волю своєї матері.

У 1913 р. на місці каплиці за проектом талановитого архітектора Е. Яблоновського, завдяки досвіду будівничого А. Ходяка, гусляннн майстрів та зонтелів сін Халшннгородка та Жерделнн костел був збу-

дований. Він і тепер викликає архітектурною довершеністю. В 1992 році в ньому знову стали правити службу Богу. Пам'ятний знак і костіол відзначилися єдиними символами пам'яті про Євстахія Івановського.

І.І. Савицький

Литература:

Савицький І. Савицького у науковому збірнику «Україна від початку УНР до початку ХХІ століття. Голова ред. М.Ю. Костриця». – Житомир: М. Ковалюк, 2022. – 360 с., іл. – С. 420-428

Талантовий садівник

На жаль, з часом відходять у забуття люди, люда, але невминні покоління повинні знати краще представників свого краю, від своєї праці і талантом вистроюють на довгу пам'ять і пошанування. Серед них – Іван Іванович Порцгер, незереснічий садівник-помолог.

І.І. Порцгер народився у чеській сім'ї. Виспу освіти здобув у Празькому політехнічному інституті. 1876 р. він переїзав у Російську імперію, а з 1881 року оселився у м. Іванкові Житомирського повіту, де почав працювати інженером-хіміком на цукровому заводі. Тоді ж І.І. Порцгер узяв в оренду землі в самому м. Іванкові, а також у м. Ліпцелі та на околиці Житомира, де став вирощувати фруктові дерева, в основному яблуні. З часом йому почав допомагати син Йосаф. Садівники для молочного саду фруктових дерев вони купили у власника імператорських садів: в Умані, Ягті, Кичинській, Варшаві, а також у великій кількості, – у знаменитих помешканнях Локосса з Вюртемберга і Лансера з Орлеана. Як зауважувалося, батько і син Порцгер продавали садівників, «що цінним, немовгим менше оцям в Кичинських садоводчихих садових заводчихих. Стресою наблидається, чтобы были отприсланы только сорта с верными называниями». Загалом у садах Порцгерів налічувалося близько 40 тисяч фруктових дерев, серед них найбільшу частку становили яблуні.

Читачеві, вірогідно, буде цікаво дізнатися про їх сорти. Арабійний документ під назвою «Список сортів фруктових дерев садових закладів Івана Івановича Порцгера» дає цю можливість.

Вікриті, які розводять у невеликій кількості

Ришет Обервін	Ришет Касомович
Ришет Вандульський	Ришет Лосомий парвент (ліжковий)
Ришет Петра Гайона	Ришет Гарберта
Ришет Власовича	Ришет Коренко-стобіловський
Ришет Парисера дріт	Ришет Буумана червоний
Камілія Гелфер жовтий	Ришет із Боскана

Вікриті, які розводять у великій кількості

Камілія вільнолюбна	Білокрилий (гоме)
Байкова	Часова облікова
Міланський із Памандра	Камілія Петровський
Закон (патрионов) жовтий вікрит	Парисер
Травянистий (білий / червоний)	Жовтий Гучеріт Петрова
Петія Гелдона	Кудурт обліковий
Малюнок жовтий	Часова жовта
Кіоферський	Алора (Кайет Александр)
Давидський ребристий	Кардинал червоний
Кувано гуржуровий	Криворуча Рудольф
Пантон	Ришет Шампанський
Цибуля	Морозидурт
Парисер Адамса	Парисер Ломаса
Ришет Золотий Пестомца	Петія Шампанський
Петія Дюфрона	Петія Селіа
Петія Лондонський	Петія Ньютон
Петія Рібсона	Петія Пойбіла
Петія Камілія	Ришет Адамський
Ришет Вістрел	Ришет Бредський
Ришет Буриш	Ришет Дильдера
Ришет Кока	Ришет Мелоніський
Ришет Старий французький	Ришет Томка
Ришет Кароніський	Ришет Лаврберта
Ришет Музонський	Ришет Орловський
Ришет Оскарський	Ришет Вейднера
Штеція жовта	Веліатова
Парисерка	Селіа

Групи, які розводять у великій кількості

Мисливська Кома	Джонс обліковий
-----------------	-----------------

Чеська королева Штарманна	Арамента
Групи, які розводять у великій кількості	
Маслина Червона Маслина Каліфорнія Маслина Грінголд Фордлендбіра Регентка Вольфганг Дуба Жозефіна Матвієвська Бергамот фортуна	Маслина Леон Грестоур Маслина Наполеона Маслина Дім Жерменська Гарбінська Боска Кларко Бергамот Естерола
Стева	
Угорка французька Угорка Болігера рання Ренклод Ана Жаузон Мірабель жовта	Угорка феніксова Ренклод Графія Алтана Ренклод (Вітязь) (жовтий) Корсика Мірабель
Вино (чорний)	
Вино раннє Вино Королівна Горюха Вино Іоаннська виноградова Черешня Білого вино Черешня Далматська жовта і червона	Вино Монтморанца Вино Подвійна Нафта Вино Лугова Черешня Білого вина

Окрім того, І.І. Парлатер та його син Йосиф вирощували гречку горіх, агрус, смородину білу, червону і чорну, малину, полуницю, троянду чайні усіх сортів.

1896 року І.І. Парлатер подав клопотання про укладення нового договору оренди землі строком на 24 роки, але йому дозволили на 12 років, як було передбачено тодішнім законодавством. Подальша доля родини одиноків невідома – ймовірно, вони емігрували у 1917-1918 рр. Можливо, іншим дослідникам-кращинавцям вдасться це прояснити.

Леонід Левницький – поет-воїн

Песокою траншеї днини 1946 року група студентів Київського педагогічного інституту, кілька письменників та журналістів вирушили паровозом до Червоної гори під Кавказом для того, щоб ушарувати річницю перенесовання праху Кобзаря.

...Підіймалися на гору. На одному з перетоків до ворітним короткої перешийкою. У шпільному колі студентів Володимир Сосюра, обвінчав всіх усміхненим поглядом, декільма:

Це й ми до війни, це й у нас війна,
Та ми ж колись – самі війна.

Одна зі студенток адмовило пугукує:

– Та це ж радок Льоні Левницького!

– Так, – погоджується на те відомий поет, – це вірш студента

Київського університету Леоніда Левницького. На жаль, про його долю поки що нічого не відомо. Я цікавився, розпитував... На факультеті сказав, що не оминався. Є тутка, що загинув...

Одна з дівчат того курсу. Північал, в тісному колі перетоків коротку історію знайомства з Леонідом Левницьким: присід військо до сина, випадково зустріч в військовим кореспондентом, вечірні розмови про поезію. Мандражі – військо раптово рухав далі. І дві споріднені душі навіть не встигали попрощатися...

Восени 1957 року до Києва приходять перші звістки про воєнну долю Леоніда: студентка Київського університету Жюліана Гурьшкова, його двоюрідна сестра, передає Олександрові Диченку, крестинкові, літературознавцю, колишньому однокурснику і товаришеві Леоніда Левницького, а на той час – вже викладачів університету, зовсім зі студентками та збривами загинлого в переломний рік війни молодого поета.

Леонід Левницький повертається назад, на те своє місце, яке належало займивши ще в студентські роки: його зовніт ходять по руках, його згадують як поета з Божої ласки, читають, його радок цитують напам'ять...

Саме так було ще за часів навчання Леоніда в університеті: авторитет поета був він невіддільний, і не лише товариші по філологі-

тому факультету тримала його вірші в пам'яті. Та в першу чергу любив його, можливо, й не за поетичний дар: «Він був веселий, дитинний, задіяний на сміху витівку, часто по-дружньому флюїруючий, частіше – самокритичний. Він кивав створюючись незграбною свідомі і разом з тим затишній мікроклімат доброты, доброземності, доброго настрою», – згадує відомий літературець, тож колишній університетський товариш Леонідського Назар Тихий. Але нібито патетичною було оповіати студентське життя Леоніда в цьому гострою славляні буні і повною популярністю серед студентів та літераторів, а разом з тим – надзвичайна скромність і навіть нерішучість у зв'язанні пошуків до коханої дівчини, а ще – дивовижна працьовитість (згадуючись в читальні аж до часу, коли її закрили, повернувся поночі, коли товариші по кімнаті вже спали, ще довго сидів за столом, записуючи рядки, що з'являлися в його). Навіть після того, як дістався найважчої опіки своєю творчостю від товаришів по кімнаті (а всі вони були поетамі і регулярно композували прослуховування своїх віршів, навіть кінчали їх у турботах у жаргоні прозивалися «Парнассом») – не тупнів, не відволікався дробитим, черкав, паранісував, підірвав свої поезії. Удома, сідалим вранці стоїть за рядками, занепокоєний, щастям, на одному надиху, про безтурботне студентське життя! Життя, яке ретово перекресила війна: право з університету Леонід Леонідський добровільцем рушиє на фронт.

...Він народився 6 (19) жовтня 1917 року в селі Митняківці, тепер Андрушівського району Житомирської області. Закінчив семирічку в селі Новосілиці на Хмельницькій, потім – Пугачівську середню школу, тож у Хмельницькій області. Ще до закінчення 10 класу хотів потрапити в тристорістому, відієм вантажівкою – час був такий, що на військ було зможли. Шкільні друзі та вчителі задували златицький вист на військ до літератури; потрібно було оформити свідоцтво – ставали в пригоді його чималим знанням до малювання, відбувався концерт у школі – і Льоня тож виручав чудово грав на кішкоч музичник інструментал.

Після школи навчався в технікумі механізації сільського господарства. Але пристрастка любов до слова переважила: в 1937 році Леонід став студентом філологічного факультету Київського універ-

ситету. І висловлює свій неповторний голос – друкується в періодичних виданнях, в тому числі в журналі «Київський альманах». То був світосайний період життя, позначений епікровенням «Студентської музи» – саме так, ужо в роки війни, в тому самому фронтовому листі позначить слово довісному поетові Леовід Левицький. Не зрадила його муза, і він не зрадив її – окрім численних заміток до фронтової публіцистики (працював військовим кореспондентом) у його політичану продовжують з'являтися нові поеми, у яких, тобто вслиньового тошко всмішкового ліричану, починає пульсувати спертну теча, але полум'язя пристрасть. Пристрасть боротьби.

***

Останні дві грудня третього року війни. Дванадцять четвертого числа військовий кореспондент, гвардійській лейтенант Леовід Левицький записує в своєму політичану останню фразу: «Щу публікавати наступничі частинки. За три дні від селом Зибіловичів Радоминського району його, тошко пораненого, вносять до хатинки, що слугувала на фронті як редакція. Того він і померав від ран за чотири дні до Нового 1944 року. До рідних Мельниківів пишався що сотня в лонетріа. Поштової фразо являлось двадцять чотири роки...»²⁸

А. Савицька

Творчі обрії Василя Кучера

В суспільстві першого покоління письменників, на долю яких впадало творити сучасну літературу, помітне місце належить Василю Степановичу Кучеру (1911–1967).

Письменник рано пішов з життя, але залишив нам багату літературу спадщину. Твори В.С. Кучера цікаві своїм соціальним звучанням, багатогранністю художніх засобів зображення і розкриття характерів героїв. Письменник уміє в буденних справах помітати риси нового, не боїться віддавати осуду являючи негативні. Цю рису В.С. Кучера по багаторічній оцінці П.Г. Тетяна, відзначивши, що автор «...знає себе і в роботі найбільш важливої теми, як і в життєві біжуча, так і в життєві миттєві...».

Аналіз творчості В.С. Кучера дає підстави твердити, що його книги, написані на основі конкретних історичних фактів, відзначаються художнім провідом автора у сутність суспільних явищ, їх сутречності, а сам автор, як художник-реаліст, завжди знаходився в центрі подій. Кращі твори письменника зайняли належне місце в українській літературі.

В.С. Кучер народився 21 липня 1911 року в селі Вербів (тепер Любимівка) Андрушівського району Житомирської області. Його дитини та юнацькі роки пройшли в селі Вітківці (тепер Мостове) Андрушівського та Ставища Подільського районів, де вчителював батько.

Письменник належить до покоління тих авторів, які пройшли в літературу на початку 30-х років від плугів і верстатів, вступивши в неї зі студентських навчальних закладів. Він подолав шлях від допоміжних районної газети до відомого майстра української прози, присвятивши літературній діяльності майже сорок років життя.

Про ранні літературні здібності В.С. Кучера свідчать словами його однокласника і Нікопольського педагогічного технікуму, вчительки-пенсіонерки О.Г. Яроманенко: «Він був добрим товаришем і організатором класу, любив спілкуватися народним мовою. Його класні твори з української літератури завжди часто читав нам як майстер навчався».

Навчання в педагогічному технікумі В.С. Кучер поєднував з роботою в газеті, ведучи там відділ сільської хроніки і прител. Через багато років, уже будучи автором кількох романів, письменник згадував про цей період: «То була важка робота, але з радощів і зарп. це збились й, бо так набувалося точність викладу, народжувалися цілі слова на словечі, виростали дивні й законні висловки».

Після успішного закінчення технікуму В.Кучер на деякий час став літпрацівником селі Савицької районної газети «Коллективне село».

Робота в редакції давала йому можливість часто бувати серед селян, прислухатись до пульсу людських пристрастей, що виривали на осні. Незважаючи на свою молодість, він був надзвичайно спостережливым, умів знайти спільну мову з будь-яким сільським жителем.

Восени 1930 року В.С. Кучер їде на навчання до Харківського університету і з цієї більшовою пристрастю поринає в літературно-

містяться вогні. У журналах «Тристор», «Молодий більшовиць», в газеті «Сільськогосподарський пролетар» з'являться його оповідання «Відвідини», «Паша», «Хлібна проблема», «Шастарка», «Жанна», «Прапор перемоги» та інші.

Постійно розширюючи свій творчий діапазон, В. Кучер ніколи не перебував в полові однієї теми. Для нього серйозно важливими були інтереси хліборобів і робітників, вчителів і лікарів, жінок і інженерів... Для всіх він знаходив місце в своїх нарисах і оповіданнях, що, починаючи з 1932 року, виходили окремими випусками.

До Великої Вітчизняної війни, постійно працюючи в редакціях газет і журналів, В.С. Кучер видає 7 збірок оповідань, повість «Кармалюк» і сценарій кінофільму «Вітер зі Сауду». Крім того, на сторінках газет і журналів постійно з'являлися його публіцистичні статті, нариси про життя людей, атмосферу масової трудової перемоги. Статті, нариси й оповідання В.С. Кучера – це не ілюстрація подій і явищам, а вогні життя. Вони ішли про життя і людської незламності, високої волею енергії. Саме в них проглядає глибока опосередкованість кожного письменника, реальний підхід до висвітлення актуальних проблем, зміна змагання соціальні життя. Своїми творами автор засвідчує, що соціальні бурі в суспільстві не затихли.

З початком Великої Вітчизняної війни В.С. Кучер стає кореспондентом армійської газети «За Радянську», яка виходила у військах, що захищала Причорномор'я. Його нариси й кореспонденції в передових рубриках оборони Одеси й Севастополя глибоко хвилювали солдатів і матросів, заохочували волю до перемоги, вислали віру в перемогу. З кореспонденцій В. Кучера читачі дізналися про подвиги солдатів і офіцерів Чкаловської дивізії, морських піхотинців бригади Горьківська, кулеметників Ніни Смілової, снайпера Людмила Писляченко і багатьох інших.

Такою ж невтомним кореспондентом був В.С. Кучер і у фронтовій газеті «За Радянську Україну», редакційній М. Бажаном та на радіостанції «Дніпро».

Після війни В. Кучер знову на журналістській роботі завідую відділом пролі журналу «Дніпро», член редакції журналу «Україна».

На цій посаді він проявив себе як здібний педагог і виконавець, давши публіку в літературу багатьом письменникам-початківцям.

Виникли важкі повсякденні роки. Оволодівшиאה стенографована версией українська мова. Трудовою ситуацією охопив найширші кола робітників і селян. Так присвячує свої перші післявоєнні твори В. Кучер. В періодичній пресі з'явилися його перси про будівельників Хрещатика, зматних ланкових Ганту Копкову і Марію Лисенко, машиніста колотарки Миколу Бредова, машиніста паровоза Сергія Голубицького і багатьох інших відомих людей України.

Письменник весь час був у пошуках своїх героїв. Як згадують його друзі по перу, Василь Кучер рідко бував у Києві, навіть збори у Спілці письменників відвідував нерегулярно. То він їде у село Висоцьке на Чернігівщині, де відбулися події, описані М. Коцюбинським у повісті «Фета Моргана», і з-під пера з'являється роман «Незнайомість», то він на Вінниччині вивчає досвід будівництва сілських амбулаторій і збирає матеріали для роману «Устим Кармалюк»... Воєнна, Поділля, Спелечина, Миколаївщина, Житомирщина, Подляшчина... Немало обласей в Україні, де б не побував В. С. Кучер зі своїм письменницьким блокнотом. А після цього на газетних публіках і журнальних сторінках з'являються пристрасні статті та нариси.

Газета для В.С. Кучера була невичерпним джерелом інформації. Він висловив, що лише пройшовши журналістську школу, можна стати справжнім письменником, писати високохудожні твори, потрібні людям.

Як надує Василь Висоцький, В.С. Кучер часто повторював молодим письменникам: «Не кажіть, хлопці, дивити. Вам допомогло працювати з людьми, не робити прихованих з'явлень. Хіба мало в нас письменників, що пам'ятають ларку колексу про своє виступає дитинство, про дитинство, школу в університеті, а далі пишуть ні про що, бо рано професіоналізуються... Не робити прихованих, хлопці, не робити...»

У творчості В. Кучера, нескорі в дзеркалі, відбито трудову біографію України 20-60-х років. Тематично вона охоплює підняття з руїн палат Донбасу після громадянської війни (оповідання «Нічний рейд», «Шахтарка» (1931)); складні процеси колективізації (оповідання «Кусок» (1932); збірки новел «Марта» (1932); «Дві новели»

(1932), «Мій друг» (1932), «Квітуче життя» (1938); оборону країни (збірка оповідань «Все вище і вище» (1936) і «Дорога веде на заставу» (1939)); героїчну боротьбу народу в роки Великої Вітчизняної війни («Людина Павличенко» і ряд кореспонденцій і віршів, що друкувалися в газетах «За Родину», «За радянську Україну» та в збірниках «Герої оборони Севастополя» і «Воєнні подвиги приворожили»; відбудову народного господарства в післявоєнний період (збірок віршів «Засвітлилась вогні» (1946), «Золоті руки» (1948), «Постатка» (1950), «Дорога до людей» (1958) та ін.).

Та все ж заступнику славу принесли В. Кучеру його романи.

Якось на одному з літературних вечорів, присвячених В. С. Кучеру, відомий український письменник М. Чабанівський говорив: *«Найбільше пам'ятаю роман Василя Кучери є той, що свій талант він віддав забравченню складнішого життя, аспіруванню на наше сучасниця. Все на це одне ми можемо сказати письменнику дякую подяку. Адже писати про сучасність не завжди слідє мати волю, ніж про людей давно минули, що відомілися в арміях».*

В повсякденні роки письменник ще не раз звертався до героїчних подій Великої Вітчизняної війни, неговорних сторінок боротьби і перемог над фашизмом. Його романи «Чорноморці» (перша редакція 1948 р., друга 1952 р.) та «Голод» (1961) мають справжні якості відради і зміцнили належне місце серед кращих творів української літератури про Велику Вітчизняну війну.

Романідаючи про історію написання роману «Чорноморці», В. Кучер писав: *«Під час оборони Одеси і Севастополя я був на найважливіших історичних місцях боїв з німецько-фашистськими загарбниками, бачив сотні прославлених моряків, артилеристів, піхотинців та льотчиків. Про багатьох з них писав до військової газети, з багатьма подружжямся і надихався ними... Тоді ж, хоч як було важко, я все-таки мріяв написати, якщо зустріну якийсь провідний воїнів під Севастополем і Одесою свою першу велику книгу... І ось вона, та, що зберігалася у пам'яті й серці, стала підвалин в основу роману „Чорноморці“».*

Персонажі «Чорноморців» – це зважені люди, які до війни займалися морською справою, вчилися, кохалися і мріяли про щастяє життя. Але в трагічні для країни дні всіх їх – контр-адмірала Багро-

ни і корабельного майстра Бромова, його дружинку Варвару, мічмана Самійла Вихора, Петра Шагайду і студентку Марію Богучар, генерала Петраєвського і вторгального хлібороба Охріма Вандуру, професора Брагу, партизана П'ятишце і одеського робітника Остава Богучара та багатьох інших героїв кентри об'єднала велика і благородна мета – спільна боротьба за долю рідної землі. Саме в цій боротьбі і розкриває автор характери героїв. Цьому підпорядковані письменницька композиційна будова роману, всі засоби художнього відображення життя, сила художності і публіцистична.

Для роману розпочинається в Севастополі, куди в переддень війни приїхала одеська студентка Марія Богучар, щоб зустрітися з братом – капітаном ескадреного міноносця Павлом Богучаром. Потім письменник переносить увагу читача до Одеси, де Марія бере найактивнішу участь в обороні обложеного фашистами міста, в Крим, на підступ до Севастополя і в сам Севастополь, в якому відбуваються головні події твору. Наголошуючи на початі власного героїзму і самовідданості людей у боротьбі з ворогом, автор разом з тим розкриває їх духовне багатство, душевну красу, волю подвигів, створює привабливий типовий образ.

Багато спільного є в образах хлібороба з Полтавщини Охріма Вандури і Хоми Хасцького з «Прапорносців» Олексія Гончара. Обидва сільські трудівники, які на жорстоких завданнях війни стали бійцями, зріють розгромити фашистів і забезпечити такий марш на землю, щоб ніколи в нікому не забивалося кентри до рук зброю.

До героїв Великої Вітчизняної війни звернувся В. Кучер і в романі «Голод» (1961). Історія написання його така. Якось один із членів комісії, що вивчала історію оборони Севастополя, колишній інженер полковника Горюшеченка Михайло Григорович Байков порадив В. Кучеру зустрітися з колишнім флотським лікарем Павлом Івановичем Єреськом, який, рятуючись від німецького полону, виїхав на шлюпці з трьома товаришами у відкрите море і лише через 36 днів був підібраний турецьким кораблем. Після багатьох перипетій він повернувся додому і ще взяв участь у боротьбі проти татаринів. Подставивши розповідь майбутнього головного героя роману, В. Кучер писав: «Відав так багато цієї матеріал, що я показує усе майже вдову

роботу і майже сім за роман «Голод». Через дипломатичні канали було підтверджено достовірність факту перебування в Туреччині військового лікаря Павла Івановича Єреська, підібраного турецьким тепловодом «Алафурта» 9 серпня 1942 року. Так народився головний герой роману «Голод» Павло Іванович Заброя.

Хоч авторського доміну в романі небагато, однак він не став звичайним художнім переказом біографії одного героя. Це твір про безправний подвиг моряків, одним з представників яких є Павло Заброя. З великою теплотою змальовує В. Кучер образ таких героїв як полковник Гориньченко, боєць Верба, підлітків Момот та парчани Заброя Осипа, письменник Крайшак, безпартійні друзі Павла, родинні Горностай.

В одній зі статей відомий літературознавець В. Бурка, відзначаючи досягнення української літератури у художньому дослідженні теми війни, писав, що «якщо абстрактно це в художнім довідку у філософсько-естетичному аспекті слово драматичного матеріалу. Саме твори про війну дають підстави звертати про переважні характері і обставинах. Серед творів, які повільно роздуми над цією проблемою («Битва» В. Коменчака, «Єдина» Ю. Збанацького, «Четверта рота» В. Собеса, «Томля на тому березі» С. Головацького, «Батько не обмудрено» Д. Міщенко) критик у чинні перших назвав роман В. Кучера «Голод».

Поряд з темою війни в післявоєнні роки став помітним уяга письменників до проблем селян. З'являються немало повістей і романів, в яких йшлося про долю українського селянства, його болю і надії.

В них придиво відображалися важкі роки відбудова, трудовий ситуація колгоспів, викривалися прорачки і недоліки в сільському господарстві, йшлося про немалі труднощі.

Багаторітні спостереження письменників за долею селян і його людей, складність соціальних проблем, особливо в післявоєнні роки, згодом відбилися у шаровидових і популярних у 50-60-х роках романах «Прощай, море» (1957) і «Груша любов» (1960). Про актуальність і гостроту порушених в них господарських і морально-етичних проблем свідчать широкі відгуки читачів як на першу, так і на другу книгу.

«Новий роман В. Кучера буде смислово деструктивний читачам, – писала газета «Радянська Житомирщина». – Він дає собі приклад активного адреналічного психіоніка в життєві, хорраший висок у літературі про зло, про його чудових людей».

Твори В. Кучера впливають одразу. Вони завжди емоційно піднесені, в них патетична мова про рідний край, про боротьбу, про перемогу. Вони предиктовані поведінкою і висловлюваннями самої нашої дійсності. В них відчуття і перо і серце літописця, стій любові бачити і збурення сна, героїну боротьби в минулому, і суворість та красу подвигу сучасника, його вірність обов'язкові, безстрашність.

Отже, як підтверджало життя, обидва романи займали важливе місце в українській літературі. Їм судилося дожити вік. Несподівано виходили вони іншими мовами, перекладаються й інші.

Ряд своїх книг присвятив В.С. Кучер основною іншим тем, тих морально-етичних проблем, що були пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу в 50-60-х роках. Це, зокрема, збірки нарисів «Шкочкові струмки» і «Чарівна земля», романи «Навздоганяю» і «Орди над утьстю».

Праця В.С. Кучера в літературі належала одразу читачам. Ного йменням назвали бібліотеку в Києві, станицю в Севастополі, школу в селі Ставниці, корабель Черноморського пароплавства. Після смерті письменника здійснено п'яти томне видання його творів, великої збірки спогадів товаришів по перу, який становить неабиякої інтерес для шанувальників творчості В.С. Кучера.

Рано перестало битися мужнє серце В.С. Кучера, та залишилась жити серед нас його чудова творчість. Їх художній заряд хвилюватиме ще не одне покоління читачів¹⁰⁴.

Л.С. Монастирський

Герой Радянського Союзу, які народились в нашому краї або включили Андрушівщину

БЕРЕСКІВ Віктор Олександрович

Народився в 1924 році в Нікольному Тагліні Свердловської області. Член ВЛКСМ. Закінчив виконувати середню школу.

У 1942 році призначений до Армії. У Великій Вітчизняній війні з липня 1943 року на Брянському, Воронезькому і 1-у Українському фронтах.

За особистість і відвагу, виявлені в бою за оволодіння містом Фастів, радисту-кулеметнику танка 332-го танкового батальйону 52-ї гвардійської танкової бригади 3-ї гвардійської танкової армії 1-го Українського фронту гвардії молодшому сержанту В. А. Верескому Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1944 року присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Смертельно поранений у бою при звільненні Житомирщини 5 січня 1944 року. Похований у селі Ішениця Андрушівського району на Житомирщині.

Нагороджений орденами Леніна і Червоної Зірки, медалями.

КОЗЛОВ Вєсєлє Дмитрович

Народився 02.04.1923 р. у с. Незворотні Андрушівського району Житомирської області в сім'ї лісника. Закінчив 5 класів місцевої школи, потім продовжив навчання у Житомирі. По закінченні 10 класу працював, а згодом вступив до Київської військової школи зв'язку ім. Калініна, звідки навчався, а 1956 р. у 3-ій військової школі льотчиків ім. Ворошилова в місті Чкалов. Згодом пройшов курси удосконалення голубових штурманів (ВА, АК, ВПС) округів при військової академії командного складу.

В.Д. Козлов пройшов усі війни. Починав лейтенантом – штурманом полку. Здійснив 306 бойових вильотів на бомбардування військово-вих од ворога і знищення його стратегічних об'єктів. Також на його рахунок 158 вильотів у тил ворога – доставляти партизанам у наліт-двоєтні окопу ворога, постачав усі необхідне для організації і ведення боротьби. Двічі був важко поранений – у 1942 і 1944 рр., але залишився живий. По закінченні війни був штурманом Азербайджанського управління цивільного повітряного флоту (з 1947 по 1949 рр.), а потім – до початку 1960-х – штурманом Дніпропетровської авіації.

В.Д. Козлов був нагороджений, крім Золотої Зірки Героя і ордена Леніна, також орденом Бойового Червоного Прапора, двома орденами Червоної Зірки, орденом Олександра Невського і багатьма медалями.

Докладні відомості про Героя діляться після тривалих пошуків багатолітній дослідник історії Андрушівщини Н.В. Лозавський⁸⁰.

МАРГУЛЯН Лев Маркович

Народився в 1905 році в селі Стара Котельня Андрушівського району Житомирської області в родині селянина. Закінчив сільську школу.

У січні 1943 року призваний до Армії. У Великій Вітчизняній війні в серпні 1943 року на Воронезькому і Центральному фронтах.

За героїзм і мужність, виявлені в битві за Дніпро, командир відділення саперного взводу 1051-го стрілецького полку 280-ї стрілецької дивізії 40-ї армії Центрального фронту молодший сержант Л. М. Маргулян Указом Президії Верховної Ради СРСР від 17 жовтня 1943 року відзначений орденом Героя Радянського Союзу посмертно.

Загинув при форсуванні Дніпра 25 вересня 1943 року. Похований на території Чорнобильського району Київської області.

Нагороджений орденом Леніна.

МЕЛЬНИК Василь Максимович

Народився 12 листопада 1919 року в селі Іванків Андрушівського району Житомирської області в родині селянина. Закінчив семирічну школу, Смілянський механіко-технологічний технікум. Працював на цукровому заводі ім. Петровського в місті Олександрівськ.

У 1939 році призваний до Армії. У 1941 році закінчив Васильське військо училище. У Великій Вітчизняній війні в липні 1941 року на Північнокавказькому, Південному, 3-у і 4-у Українських, 1-у Білоруському фронтах. Травні переміщень.

За зміцнені порядки суворо розв'язаній позиційної оборони фашистів при виступі 4 заглушківського швидкого на Віслі і виявленні при цьому відваги і героїзму командир стрілецького батальйону 1368-го стрілецького полку 416-ї Татарського Червонопрапорний, орден Суворова стрілецької дивізії 5-ї ударної армії 1-го Білоруського фронту майор В. М. Мельник Указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 лютого 1945 року відзначений званням Героя Радянського Союзу.

Після війни продовжував службу в Армії. У 1952 році закінчив курси «Постріли», у 1957 – Вищі академічні курси при Військовій академії ім. М. В. Фрунзе й у 1958 році – Військову академію ім. М. В. Фрунзе. З 1970 року поновлений запасу. Живе в Баку, Пенсіонер.

Нагороджений орденом Леніна, орденами Червоного Прапора, Олександра Невського, трьома орденами Червоної Зірки, медалами.

ТЕРЩУК Іван Андрійович

Народився 12 листопада 1915 року в селі Волота Житомирського району Житомирської області в родині селянина. Закінчив середню школу. У 1934 році закінчив технікум сільськогосподарських машин у Житолярі. Працював у Кодляківській і Новоград-Волинській МТС.

У листопаді 1938 року призваний в Армію. У 1939 році закінчив курси молодших лейтенантів, а в 1941 році – курси удосконалення командирів. У Великій Вітчизняній війні з червня 1942 року на Воронькому, Південно-Західному, 1-у Українському фронтах. П'ять разів поранений.

За змиле керівництво, мужність і героїзм, виявлені в бою з німецько-фашистськими загарбниками, командир танкової роти 216-го танкового батальйону 12-ї гвардійської танкової бригади 4-го гвардійського Каніжмирівського танкового корпусу 60-ї армії Воронького фронту гвардії капітан І.А. Терщук Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1944 року відзначений званням Героя Радянського Союзу.

Після війни продовжував службу в Армії. У 1945 році закінчив вищу офіцерську бронетанкову школу, у 1956 – бронетанкові курси удосконалення офіцерського складу. З травня 1958 року – полковник запасу.

Нагороджений орденом Леніна, двома орденами Червоного Прапора, двома орденами Червоної Зірки, медалами.

ФЕДОРЧУК Павло Степанович

Народився 16 лютого 1914 р. у селі Іванівці Андрушівського району. У січні 1936 року призваний до Армії. У 1939 році закінчив курси молодших лейтенантів, у 1941 році – курси удосконалення командирів інженерних військ.

Учасник радянсько-фінської війни 1939–1940 р. За звання виконання бойових завдань командир взводу 93-го окремого саперного батальйону 62-ї стрілецької дивізії лейтенант П.С. Федорчук Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 квітня 1940 р. відзначений званням Героя Радянського Союзу.

У Великій Вітчизняній війні з 1941 р. на Південно-Західному, Донському, Центральному і 1-у Білоруському фронтах. З 1946 р. підполковник запасу. Жив у Москві. Помер у 1979 р.

Нагороджений орденом Леніна, двома орденами Червоного прапора, двома орденами Вітчизняної війни, двома орденами Червоної Зірки, медалями.

Література:

«Золоті вірки Полісся». – К., 1987 р.

Слава і гордість сучасників

Видатний історик В. Замлинський

ЗАМЛІНСЬКИЙ Володимир Олександрович (24.06.1930–23.12.1993 рр.) – дослідник історії України, джерелознавства, історіографії, архівознавства, картографії, генеалогії та інших спеціальних історичних дисциплін, д.і.н. (1979), проф. (1985). Народився в Авдугівці.

У 1963 р. закінчив Московський історико-архівний інститут. Працював учителем, директором Волинського обласного партійного архіву, старшим науковим співробітником Інституту історії партії. У 1975–1981 рр. – заступник головного редактора «УІЖу». Протягом багатьох років був членом редколегій журналів «Архів України», «Пам'ятки України», відродженої «Київської старовини». Член спеціальних вчених рад Інституту історії АН УРСР, Інституту історії партії, історичного факультету КДУ. У 1982–1993 рр. – завідувач кафедри архівознавства та джерелознавства КДУ ім. Т.Г. Шевченка.

Автор понад 300 наукових публікацій, серед яких 16 індивідуальних монографій, статті і вивиски з проблем вітчизняного джерелозна-

знавства, історіографії, архівознавства, усної народної творчості, генеалогії козацьких родів, гетьманів України, міської і родової геральдики, історичної географії, археографії. Під його керівництвом вийшло також кілька колективних праць і збірників документів: «Дніпр – река героїв. Свідчення про державного подвигів» (К., 1983); «В боротьбі проти фашизму» (К., 1985); «Документи Великої козацької війни. Історичні документи по історії Української РСР» (К., 1986); «Лето 1941. Україна. Хроніка подій» (К., 1991); «Спеціальні історичні дисципліни. Учебні завдання» (К., 1992).

Твори з вірою в перемогу. – К., 1976; Неспоряджене єднання. – К., 1984; Перемогу турки одружили. – К., 1985; Подвиги прославлені. – К., 1985; Роль «Архівів України» у підготовці кадрів істориків-архівістів у Київському державному університеті ім. Т. Шевченка // Архіві України. – 1988. – № 6; Дальність кафедри державознавства та архівознавства Київського державного університету ім. Т. Шевченка по підготовці кадрів істориків-архівістів // Там само. – 1988. – № 3; Соприканною системою історикознавства і спеціальних історичних дисциплін в Україні на шляху подальшого розвитку на Україні // Перестройка в історичній науці і проблеми історикознавства і спеціальних історичних дисциплін. Тезиси доповідей і повідомлень V Всесоюзної конференції 30 мая-1 июля 1990. – К., 1990.

Кращі вчителі Андрушівщини

БЛАНЧ Віра Миколаївна (12.10.1935 р.) – вчитель української мови і літератури Андрушівської ЗОШ I – III ст. № 2 в 1960–1993 рр. Народилася в с. Високий Грубешівського повіту Люблінського воєводства (Польща). В результаті операції «Вісла» родина була переселена на територію України. З 1944 по 1945 рр. навчалася в Андрушівській середній школі № 1. Поступила в Житомирський педагогічний інститут, який закінчила в 1960 році (заочно). У 1954–1955 роках вчителювала в Андрушівській школі. З 1955 р. Працювала в райкомі комсомолу. З 1960 по 1993 рр. – вчитель української мови і літератури Андрушівської ЗОШ I – III ст. № 2.

За час роботи вивчала високий рівень професіоналізму, ініціативу, творчість, досконале володіння ефективними формами і мето-

даме початково-висхідного процесу, забезпечували високу результативність та якість праці. Таказований вчитель, мудрий наставник і методист – рідся, що характеризують професійну діяльність В.М. Бабич.

Високим прикладом демонструвала учням різні життєві ситуації і свої ставлення до них. Учні намагалися стати дієвими на свою вчительську, вітали її смак до великого процесу навчання, вчилися не гнущися на досягнутому. Вчительці В.М. Бабич виходила із стін школи з глибокими і міцними знаннями, адоже вона прагнула навчати дітей всьому тому, що зміла сама, передає свій досвід, вміння, знання, свою неповторну майстерність.

Нагороджена багатьма Почесними грамотами і Подяками управління освіти Андрушівського району та Житомирської області. Міністерство освіти України нагородило її патурдним знаком «Відмінник народної освіти». В.М. Бабич присвоєні звання «Старший вчитель» та «Вчитель-методист». Звання «Вчитель-методист» Віра Миколаївна заробила високим науково-методичним рівнем викладання та мудрою наставницькою роботою, яку вона проводила з вчителями районного методичного об'єднання, яке очолювала багато років.

ВЕРЕНЦЬКА Катерина Валентинівна – голова Андрушівської районної організації професійних працівників освіти з 1989 р. У 1974 році закінчила природничий факультет Житомирського педагогічного інституту ім. І.Я. Франка. З 1974 р. по серпень 1978 р. працювала вчителем хімії та фізики Степанівської середньої школи. З серпня 1978 р. по серпень 1987 р. – заступник директора з навчально-виховної роботи Андрушівської восьмилітньої школи. З вересня 1987 р. – інспектор-методист районного відділу освіти, з листопада 2004 р. по червень 2007 р. – заступник начальника відділу освіти. З 1989 року – голова Андрушівської районної організації професійних працівників освіти.

За роки багаторічної праці набула знань і великого досвіду, яким щиро ділиться з педагогами району. Очолюючи всю професійну змімає активну позицію щодо вирішення освітніх проблем: створення належних умов праці та побуту працівників, безкоштов-

ний підхід учнів та вчителів до місця навчання та роботи, викладач шкільної викатогороди за сумлінну працю, оплати комунальних послуг, життєво-побутові питання, оддоровлення вчителів тощо.

Нагороджена Грамотою Міністерства освіти України, знаком «Відмінник освіти України», нагрудним знаком Федерації профспілок України «Профспіською відзнакою».

БОВК Ганна Василівна (17.12.1941 р.) – вчителька англійської мови, керівник Андрушівського районного методичного об'єднання вчителів іноземної мови. Народилася в м. Кам'янка Черкаської області. В 1958 р. закінчила 10 класів Кам'янської СШ № 2 і поступила до Житомирського державного педагогічного інст. і. Ф. Франка. В 1963 р. закінчила інститут і отримала спеціальність «Вчитель української мови, літератури та англійської мови» та подала за направленням працювати вчителем англійської мови у Ботраїнський середню школу Ружинського району. Ще в дитолі полюбила англійську мову, неодноразово і успішно виступала на районних олімпіадах, що і визначило подальший вибір до вступу в інститут.

В 1964 отримала запрошення працювати в Ружинському районній комсомолу (відділ роботи з молоддю), але відмовилась через бажання працювати за спеціальністю (навчати англійську мову). У зв'язку із сімейними обставинами (чоловік працює на партійній роботі) довелося поміняти декілька шкіл. Працювала в Баранівській СШ № 2, Житомирській СШ № 23, Попільнянській СШ № 1, Андрушівській СОШ I – III ст. № 1.

Протягом багатьох років керувала районним методичним об'єднанням вчителів іноземної мови. Як фактор зростання своєї педагогічної майстерності вивчала і застосовувала на практиці досягнення педагогічної науки, а на засіданнях методоб'єднання діялась досвідом з колегами. Провела багато відкритих уроків для вчителів району і області. Надавала практичну допомогу молодим вчителям, відвідувала їх уроки, аналізувала їх. Була членом творчої групи Житомирщини. Діялась досвідом роботи. Виступала перед вчителями України в Центральному Республіканському інституті удосконалення вчителів в м. Києві. Діялась досвідом роботи шкільного методичного центру.

Організувала творчі зустрічі вчителів району та школи з викладачем ЖДПУ ім. І. Франка (факультет іноземних мов). Дала підкріпті уроки для фахівців інституту. Головним в своїй роботі вважала результативність. Щорічно учні, яких навчає Г.В. Вояк здобувають прозові медалі на районних та обласних олімпіадах юних філологів з англійської мови. Лише в Андрушівській школі за період роботи Г.В. Вояк в цій школі 18 учнів обрали своєю професією – вчителі іноземної мови (2 з них працюють викладачами англійської мови у ВНЗх Житомира та Києва. (І.М. Зіньбан та В.В. Солоній).

В 1945 р. Міністерство освіти України нагородило Г.В. Вояк погрудним значком «Відмінник народної освіти». В цьому ж році нагороджена медаллю «Ветеран праці». Але найвищою нагородою за працю для Ганни Василівни були не ордени, грамоти та дипломи, а щира відданість викладачів, яким згодом прищепила любов до предмета. І сьогодні найдорожчою пам'яткою для неї є слова учнів «Мій улюблений предмет – англійська мова».

ДАНІЛЬЧУК Надія Трохимівна (1927 р.) – вчителька російської мови та літератури в Андрушівській ЗОШ I–III ступенів № 1 у 1953–1988 роках. Народилася в селі Білка, колишнього Барятинського району Київської області (нині Коростенський район Житомирської обл.). В 1929 році пішла в перший клас Білківської школи, яку закінчила в 1939 році. В цьому ж році поступила в Житомирський педагогічний інститут. Та навчання перебрала німці. Надія Трохимівна включилася в партизанський рух. Про це сторінку свого життя розповідає весело. Вважає, що робила так, як велів їй совість і як виховла «Ізбитість козаків і діточат – її романси». В 1944 році після звільнення Житомира та відновлення роботи педагогічного інституту продовжила навчання. Вистояв було важко. Мучили голод і холод. Але жага до знань перемогла.

Після успішного закінчення інституту в 1946 році, молода, теперішня дівчина поїхала до Львівської області. Там, Надія Трохимівна працювала до 1953 року викладачем російської мови та літератури. В 1953 році разом з чоловіком Іваном Степановичем та двома маленькими дітьми повернулася на Житомирщину. З 1953 по 1988

рік працює в Андрушівській ЗОШ І - III ступенів № 1 вчителем російської мови та літератури.

25 років Надія Трохимівна була гідною звання вчителя, бо знала, що бути ним - велика честь і відповідальність. 14 випусків навчила і виконала вона. Хтось сказав: якщо хоч один учень пішов дорогою свого вчителя, то такою вчитель мов на світі не даремно. Її стовпону образю не одне покоління виконанців, які викладають російську мову та зарубіжну літературу не тільки в цьому районі, а й в інших селах і містах України. Надію Трохимівну Дасильчук вітають на вулицях, вітаються колеги учні і батьки. Вона - щироюша в місті людина. Щиро наділена цю життєву долю жистевою мудрістю, терпінням і витривалістю, справедливістю, милотою і милосердям.

Багато довелося пережити Надії Трохимівні. Та не втратила вона доброти, інтересу до життя, оптимізму. Довгий переживається проблемами і печалами ветеранів району, ділиться з ними радість і смутком. Занята до активного життя, вона ось уже 16 років працює в районній раді ветеранів - заступником голови. Хочеться вірити, що майбутнє сотух. Надії Трохимівні ще багато щасливих літ, спокійних радості, добра, щастя.

Праця Дасильчук Надії Трохимівни високо оцінена державою: 1985 р. - Значок «Відмінних народної освіти»; 1979 р. - Кішинева медаль «За доблесний труд» до 100-річчя від дня народження В.І.Лєніна; 1977 р. - Медаль «Ветеран праці» та присвоєно звання вчитель-методист; 1981 рік - Почесна грамота Міністерства освіти СРСР; 1983 р. - Почесна грамота Міністерства освіти УРСР.

ЗАКУСМІЛО Любов Володимирівна (11.04.1967 р.) - заступник директора з класової роботи та вчитель історії ЗОШ с. Бровки Першої Андрушівського району. Народилася в селі Каленівському Коростенського району Житомирської області в родині колгоспників Закусмо Володимира Васильовича та Марії Василівни. Закінчила Каленівську ЗОШ І - II ступенів. Вивчалася в Коростенівському педагогічному училищі, яке закінчила в 1986 році, отримавши спеціальність вчителя початкових класів. В період з 1988 по 1993 рік навчалася у Волинському державному педагогічному інституті на історичному факультеті, отримала спеціальність «викладач історії».

Трудову діяльність розпочала в Гушницькій ЗОШ І - ІІІ ступенів Коростевського району Житомирської області в 1986 році. В цій школі працювала дев'ятнадцять років, з цією школою пов'язані всі професійні досягнення і здобутки. Неодноразово брала участь у конкурсі «Вчитель року» у номінаціях історії та правознавства: стала переможцем районного конкурсу «Історія в 1987 році; правознавства в 2001 році, та лауреатом обласного конкурсу «Вчитель року» в номінації правознавство в 2002 році.

У 2005 році за сприятливих обставин переїхала на постійне проживання до села Бровки Першої Андрушівської району, Житомирської області, де працює заступником директора з навчальної роботи та вчителем історії. За короткий час роботи в цій школі має вже певні досягнення: у 2006 році третє місце в районній олімпіаді знань істориків серед 9-х класів, а в 2007 році - перше і друге місце серед 10-х, та 8-х класів.

Була нагороджена званням «Відмінник освіти» у 2002 році. За висхідним атестації у 2002 році було присвоєно педагогічне звання «Вчитель-методист». Має учнів, які обрали професією вчителя історії, стали юристами.

ЗАХАРЧУК Валерій Васильович – вчитель інформатики Андрушівської гімназії. Педагогічний стаж В.В. Захарчука становить 22 роки. За роки учительської діяльності йому вдалося напрацювати свій власний досвід, створити ефективну систему роботи, основою якої є поєднання методів активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках, поступовий розвиток самостійної навчальної практичної роботи. Досвід роботи вчителя висичено і уможливлено дирекцією гімназії.

Орієнтуючись на особистість школяра, він постійно намагається отримати позитивну мотивацію не на один урок, а на закінчення всього курсу, намагається викликати не випадковий інтерес у учнів, а потребу в необхідності віднайти знань з предмету. Валерій Васильович має глибокі знання з педагогіки та психології, досконало володіє методикою викладання інформатики. Уроки проводить на високому фаховому рівні. Творчо застосовує різноманітні методи, форми і засоби навчання. Вчить школярів мислити, зміло організо-

ную їх самостійну роботу. Вдало поєднує фронтальні, групові та індивідуальні форми організації навчально-виховного процесу, здійснює диференційований підхід до учнів. Дас учням міцні знання. Більше половини з них навчаються на «8» – «12». Постійно підвищує теоретичний та фактовий рівень. Впроваджує в практику роботи досягнення педагогіки і психології, передовий педагогічний досвід.

Досвід його роботи з обдарованими дітьми на уроках інформатики та в позашкільний час включено і унікально розроблений методичним кабінетом, поширюється серед педагогів гімназії і району. Його учні постійно переможці районних та обласних олімпіад з інформатики. Постійно готує старшокласників до участі в роботі Малої Академії Наук. Під керівництвом вчителя здійснює науково-творчі роботи проводить на високому рівні. Вчителі Валерія Васильовича успішно продовжують навчати в престижних технічних вузах України, де профілюються предметами – саме інформатика.

Валерій Васильович – людина філософської вдачі, вчитель з глибоким цілісним внутрішнім світом. Пошук і творчість, психолого-педагогічна ерудитія і вмисленість є головними складовими його успішної творчої співдружності з колективом вчителів і учнями. Він є наставником команди інтелектуалів «Бос». Протягом дев'яти років є членом журі обласної олімпіади з інформатики, керівником районного семінару-презентації з інформатики. Допомогає молодим вчителям. Як класний керівник, вмів творчо працювати, цінує і використовує колективний досвід, прислуховується до думки колективу, хоча завжди має свою власну оцінку того чи іншого зв'язу, критично оцінює досягнуте, вмів працювати на основі співробітництва та співтворчості. Активний учасник шкільної художньої самодіяльності. Користується заслуженою повагою учнів, колег, батьків.

В 2006 році В.В. Захарчук – лауреат обласного конкурсу «Вчитель року» в номінації «Вчитель інформатики». За результативність в роботі присвоєно звання «Вчитель-методист».

В.В. Захарчук разом з групою вчителів-практиків області є співавтором методичного посібника «Оцінювання учнів на уроках інформатики до 12-класній системі Система тестів». – Житомир, 2002. Рецензував посібники П.Г. Шевчука «Уроки Ассена» (2004) та

Л.А. Лисовера, О.В. Пастовенського «Norton Commander у школі (1997).

КОВАЛЬЧУК Валентин Андрійович (1960 р.) – вчитель образотворчого мистецтва в Андрушівській ЗОШ № 1. Народився і виріс у с. Червона Волява Лугинського району Житомирської області. В 1978 році закінчив середню школу та вступив до СХПУ, де отримав спеціальність «Художник-оформлювач». Два роки служив у лавах Радянської Армії. Призначився художником-оформлювачем на Житомирському заводі огорожувальних конструкцій, потім – в Лугинському графічному кар'єрі. У 1983 р. переїхав до м. Андрушівка, де працював художником у Будинку культури цукрокомбінату. З 1985 року – вчитель образотворчого мистецтва в Андрушівській ЗОШ № 1.

Основні виставки:

- 1988 р. – учасник виставки народних умільців Третього всеукраїнського фестивалю народної творчості.
- 2000 р. – персональна виставка в м. Андрушівка.
- 2000 р. – персональна виставка в м. Житомирі в обласній бібліотеці, де було присвоєно звання «Майстер народної творчості».
- 2003 р. – виставка в м. Новоград-Волинському до свята «Лесні джерела».
- 2007 р. – персональна виставка в рідному селі.
- 2008 р. – персональна виставка в м. Житомирі обласній наукової бібліотеці, присвячена міжнародному Дню 8-го Березня під назвою «Для тебе, кохана».
- 2009 р. – участь у проведенні обласного свята «Мистецької червонь».
- 2010 р. – виставка в музеї С.П. Корольова «Ріднаві зустрічі».

КОВАЛЬЧУК Галина Андріївна (26.02.1955 р.) – вчитель української мови та літератури Червононьської ЗОШ I – III ст., вчитель-методист. Народилася у с. Мільківка Гусатинського району Тернопільської області. В 1962-1972 роках навчалася у Гусатинській середній школі, нагороджена Золотою медаллю за відмінні успіхи в навчанні та активність в суспільній роботі. 1972-1977 рр. – навчалася та успішно закінчила Чернівецький державний університет. В 1977-1982 роках працювала на посаді вчителя української мови та літера-

тура у Львівській середній школі Хмельницького району Вінницької області.

В 1982 році прозначена на посаду вчительки української мови та літератури Червоницької ЗОШ І – ІІІ ступенів. В 2000 році стала лауреатом обласного (ІІІ-го) етапу Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року-2000» в номінації «Українська мова та література».

Звання, нагороди, відзнаки: 1990 рік – Грамота обласної; 1995 рік – відзнака «Відмінник освіти»; 2000 рік – професійно-педагогічна «Вчительсько-методиста»; 2003 рік – відзнака «Відмінник освіти»; 2017 рік – учениця 9-го класу Лісецька Юлія Василівна виборола ІІІ місце в ІV етапі Міжнародного конкурсу мовників української мови ім. Петра Яворця; 2007 рік – Грамота Міністерства освіти та науки України; 2007 рік – Грамота Житомирської Державної адміністрації.

Випускники, що обрали професію вчительки-методисти: Богайчук Ігор Дмитрович працює вчителем української мови та директором Ганківської ЗОШ І – ІІІ ступенів; Ковалюк Ольга Леонідівна працює вчителькою української мови та літератури Червоницької ЗОШ І – ІІІ ступенів; Сампільська Ірина працює вчителем української мови та літератури в селі Білозілля м. Черкас; Вошико Кароліна обрали професію журналіста.

КОВАЛЬЧУК Леоніда **Вадимівна** (02.01.1962 р.) – вчителька відділу освіти Андрушівської райдержадміністрації. Народилася в с. Жервці Луцького району Житомирської області в сім'ї вчителів. Мати – заслужена учителька України Ірчук Тетяна Олександрівна та батько – вчитель біології та хімії привели любов своїм дітям до освітньої справи. Старша сестра Ільківська Алла Вадимівна обрали професію батька, викладає біологію в Андрушівській ЗОШ І – ІІІ ст., а Людмила продовжила шлях матері.

В 1978 році закінчила середню школу Луцького району із золотим медаллем. Після закінчення Житомирського державного педагогічного інституту імені Івана Франка (факультет іноземних мов за спеціальністю «вчитель англійської та німецької мови») в 1983 по 1987 рр. працювала в Андрушівському СПТУ № 52 викладачем іноземних мов. В 1987 р. прозначена вчителем англійської мови Андрушівської ЗОШ № 2 І-ІІІ ст. З 19 червня 2005 р. переведена на посаду начальниці відділу освіти Андрушівської райдержадміністрації.

З 1995 р. – керівник районного семінару-практичного вчителя. Лауреат обласного конкурсу «Учитель року – 2003», учасник і переможець другого туру програми «Українсько-американські зв'язи за досягнення у викладанні іноземних мов». У 2003 р. отримав звання «Вчитель-методист». Нагороджена грамотами районного відділу освіти, обласного управління освіти, Міністерства освіти і науки України, знаком «Відмінник освіти України», дипломом лауреата конкурсу «Учитель року – 2003», Почесною грамотою управління освіти і науки Житомирської обласної адміністрації, грамотою Андрушівської райдержадміністрації та районної ради (2006 р.), Пам'ятною дошкою Американського посольства в Україні (2004, 2005 рр.). Член науково-методичної лабораторії кафедр методик викладання іноземних мов та прикладної лінгвістики Житомирського державного університету імені Івана Франка.

КОПІСНИК Павло Іванович (07.12.1927 р.) – виступник директора Городківської ЗОШ з господарської частини. Народився у с. Городківка Андрушівського району Житомирської області. В лютому 1944 р. був призваний до лав Радянської Армії та заручений курсантом 134 ЗСП. В 1947 р. закінчив з відзнакою третю школу іноземних частин Черноморського флоту. Пять років працював начальником водопостачальної станції та інструктором-водолівом. З 1954 р. по 1999 р. Павло Іванович – виступник директора Городківської школи з господарської частини. Все своє життя присвятив школі. Школа для нього – другий дім. Вранці, ввечері, влітку, вночі – завжди він у її стінах. За 45 років трудової діяльності жодного разу не був у відпустці.

Колесник П.І. увів на заслуженому відпочинку, але без школи він почуватися одиноким. І нова без нього – сумна. Чесні, шкільні заслуження Павло Іванович у педагогіці, учнів, сільської громади, виставить йому на все життя.

ЛОХАНСЬКИЙ Віктор Володимирович (08.01.1926 р.) – директор Андрушівської вечірньої школи, вчитель історії Андрушівської ЗОШ І – III ст. № 1 у 1952-1964 рр., директор Андрушівської ЗОШ І – III ст. № 1 в 1975 р. Народився в селі Хрипків Хмельницького району Го-

весьської області Білоруської РСР. З листопада 1943 року по грудень 1946 року служив у рядах Радянської армії. Брав участь у Великій Вітчизняній війні в складі 3-гвардійського стрілецького корпусу 2-го та 1-го Білоруських фронтів. Після закінчення війни закінчив Мінську школу проффурку ВУРПС та Мінський педагогічний інститут.

З 1952 року розпочалася педагогічна діяльність на Андрушівщині Житомирської області. Спочатку був учителем історії Андрушівської середньої школи № 1, а з серпня 1953 року по серпень 1957 року – директором Андрушівської школи робітничої молоді. Наступні два роки – вчитель історії Андрушівської середньої школи № 2. З 1959 р. по 1964 р. поспішусь роботу директора заочної школи і вчителю історії Андрушівської середньої школи № 1.

Головними рисами Носенка Володимировича на всіх ділянках його педагогічної діяльності були глибоке знання предмета, загальна ерудиція, вимогливість, внутрішній дисципліна і любов до виконавців. А ще була велика любов до країнознавства. Все це з особливою силою проявилось, коли Носенк Володимирович працював організатором позакласної виконавчої роботи Андрушівської середньої школи № 1. Київ, Одеса, Севастополь, Кав'я, Москва, Волгоград, Вільнюс, Врест, Мінськ, Хтіня, Краснояр – ось далеко наповнені перелік міст колишнього Радянського Союзу, де побували виконавці Андрушівської середньої школи № 1 зі своїм організатором. Як підсумок цих екскурсій в школі було створено Клуб Інтернаціональної дружби, Музей Війскової та Трудової Слави.

З 1975 року розпочалася нова сторінка в житті Р.В. Далавського. Він став директором Андрушівської першої школи № 1 і з перших кроків довів думку, щоб школа була першою не тільки за номером. За роки керівництва добув нову шкільну їдальню, перебудову опішкованою залізничною головний корпус школи, завершив роботи з будівництвом спортивного та актового залів, обладнав кабінети меблями, новими ТНН. Мріяв про будівництво нового приміщення школи і навіть було виготовлено проєктно-кошторисну документацію, але бюрократична тяганина, а згодом нестабільність в країні не дали змоги втілити розпочате в житті.

Ветані і трудові діла Носенка Володимировича відзначені державними нагородами: «Орден Вітчизняної війни II ступеня», орден «За

мужівстві» і орден «За заслуги III ступеня», медалі «За волюта Берліна», «За перемогу над Німеччиною», «За доблесну працю», «Відмінні парадні освіти», десятки ювілейних медалей, Почесних грамот. Ось неповний перелік нагород Я.В. Лозанського.

А ще Йосиф Володимирович відомий як історик-красномовець. Його дослідження з історії Андрушівщини доводіть періодичними для написання рефератів учителями, студентами. У 2008 році депутати Андрушівської міської ради висловили оцінку заслуг єнтузіаста Я.В. Лозанському було присвоєно звання «Почесний громадянин Андрушівки».

ДЯЛЮШКО Микола Миколайч (27.11.1913 р.) – директор Андрушівської ЗОШ І – ІІ ст. № 1 у 1961–1975 рр. Народився в селі Ярпички Андрушівського району Житомирської області. Після закінчення школи навчався в Бердичівському педагогічному технікумі. У листопаді 1932–1933 року працював у селі Миростанка Бердичівського району. Поступив в Одеський державний університет, який закінчив у 1939 році. Пройшов через горноло радянсько-фашистської та Великої Вітчизняної війни. Пережив наслідки фашистського полону.

Починаючи в 1946 року, аж до виходу на заслуженої відпочинку пов'язав своє життя з Андрушівською загальноосвітньою школою № 1. Спочатку працював вчителем хімії. На уроках Микола Миколайч від своїх вихованців до пізнання ще не розгаданих таємниць природи, відкриваючи перед ними чудеса, притаманні саме цій науці. Був спостерігач оточеної світ, задумувався над його суттю, над причинами, що призводять до змін у довідці. Його уроки були дивовижними світом, світом чудес і перетворень. Дізна, що відбувалося на уроках Миколи Миколайча, доводіть нам'ятають його учні. Багато з них обрали свої професії, пов'язані з хімією.

З 1961 по 1975 рік Дялюшко Микола Миколайч був головним керівником Андрушівської середньої школи № 1. Висунула ініціативність в поєднанні з високим професіоналізмом, відповідальністю і безкоротковим стали головними чинниками у його роботі. Під час його керівництва школа була відома в області своїм новаторством. На її базі проводилися семінари і конференції вчителів та керівників шкіл області. Стиль роботи М.М. Дялюшка був і залишається вірним

для наслідування для вчителів всієї Житомирщини. Девізом життя Миколи Миконовича був вічний пошук і висока відповідальність за доручену справу. Своєю професійну роботу вдало поєднував з громадською. Багато років очолював районну організацію товариства «Знання», обирався депутатом районної ради кількох скликань.

Микола Миконович талановитий сім'янин, його стосунки з дружиною Ядвігою Віталіївною можуть служити взірцем подружнього життя. Нині М. М. Лалюшко проживає в Одесі біля своєї дочки Регіни, але щотижня приїжджає у рідну Андрушівку, у село оселя, що на вулиці Чесова. І кожним старим оселя, поєднуючи поміркованість, високою майстерністю бо проводить сюди до свого вчителя на пораду його і солідні рекомендації. На свою велику педагогічну раду скликається колегія вчителів, бо час не зміг відірвати їх від школи, зміїв вони присвятили все своє життя і продовжують жити її проблемами.

МАКОВЕЦЬКА Тамара Михайлівна – директор Городківської ЗОШ І–ІІІ ступенів з 1983 року. У 1973 році закінчила навчання на історичному факультеті Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки і за направленням стала працювати вчителем історії та суспільствознавства Городківської школи. Проїхала шлях від вчителя, заступника директора з навчальної роботи до директора школи.

Особливі риси Маковецької Тамари Михайлівни – високий професіоналізм, уміння відчувати найважливіші проблеми часу, висока культура, ціннісні пошуки нових форм і методів роботи. Як учитель вона володіє нестандартним підходом до викладання, глибокою знаністю. Творча і наполеглива, кермує школою країєю здобуття методичної науки, проводить цікаві уроки в посліду побудови та ажурні за інформаційним наповненням. Важке в дитячій душі любов до рідної України, прагнення служити їй вірою і правдою, знати її мову і дбати про майбутнє.

Тамара Михайлівна – талановитий педагог, у якого все йде від доброти, який просто не сприймає ані і слово вірять, що добро і краса притягують світ. Її особливість наклали свій відбиток на учнів. Тож не дивно, що продовжувачів своєї справи виростала чимало, зокрема нині в Городківській ЗОШ І – ІІІ ст. працюють учителями

10 колективів виконавців, а за кілька останніх років п'ятеро випускників стали її дослідниками, обраними професією учителя історії.

Як директор школи своє головне завдання Тамара Михайлівна бачить у тому, щоб створити сприятливу атмосферу для творчої роботи не лише кожному педагогу, а й кожній дитині. Одні з її головних правил – все для дітей, все заради дітей; одні із робочих і життєвих принципів – все, що запропоновано, обов'язково повинно бути виконано. Як керівник – вона людина емоційна, воляова. Прекрасний організатор колективу, вона до самообуття відстоює його інтереси, хоча не може і не намагається бути доброю для всіх. Колега шанують її за розум, компетентність, безкористливість, професіоналізм, введення інноваційних технологій. У сформованому нею педагогічному колективі панує хороша атмосфера стосунків: єдиність, оригінальність мислення, висока дружність, відкритість, доброта, цінна зацікавленість колегами. Має чим старе серце, багату душу, виснаженість у застрашаному дні, оптимізм, долати усі неспрацьки. Тамара Михайлівна щодня йде до школи з хорощим настроєм, усмішкою на вустах, вірою в свої колеги і учні.

Нагороджена грамотою райвно обласного управління освіти, Почесною грамотою Міністерства освіти. В 1979 році – «Відмінник народної освіти». В 1992 р. Указом президента України присвоєно почесне звання «Заслужений учитель України».

ВІКНІТОВЕЦЬ Кукля Мусійович (08.11.1922 р.) – учитель фізики в Андрушівській ЗОШ I – III ступенів № 1 до 1992 року. Народився 8 листопада 1922 року в селі Радичів Короньського району Чернігівської області в сім'ї селянина-бідняка. Після семиріччя в рідному селі продовжив навчання в Кресківській середній школі, яку закінчив на «відмінно» у 1941 році. Воював на різних фронтах Великої Вітчизняної, був двічі поранений. Має бойові нагороди і Орден Вітчизняної війни I ступеня, орден «За мужність», орден «Ветеран війни», медаль «За відвагу», медаль «За перемогу у війні з Німеччиною 1941–45 рр.».

11 січня 1948 року розпочав свою педагогічну діяльність вчителем 2-го класу Радичівської школи. Вступив до Новгород-Сіверського педагогічного, яке успішно закінчив у 1950 р. У 1951 р.

К.М. Пашинська зарахувала без вступних іспитів (як відмінника навчання та учасника бойових дій) студентом фізичного факультету Київського державного Університету ім. Т. Г. Шевченка. Після закінчення ВУЗу (1956 р.) вирішила працювати у школі, хоч навідуючись кафедрою молекулярної фізики професор Гелік Олександр Захарович постійно пропонував залишитися працювати при університеті, в м. Києві.

До 1992 року працював учителем фізики в Андрушівській СШ № 1. У своїй роботі не відступав від класичної форми уроку: перевірка домашнього завдання, подання нового матеріалу і його закріплення. «З усіх сил працюю в школі країні і доступніми способами новий матеріал», – діяв як учитель. Використовував при цьому найрізноманітнішу вмотивованість, ретельно опрацювавши передовий педагогічний досвід. Надзвичайно адекватний і прагматичний, він здобув глибоку повагу учнів і викладачів шк.

Проводив активну громадську роботу. Як член товариства «Знання» виступав з цікавими і актуальними лекціями майже на всіх підприємствах району. Сталася випадково об'єднання вчителів фізики Андрушівського району. Курьма Мусійович і зарекомендували велику роботу по військовому патріотичному вихованню молоді. Він – частий гість у місцевих школах, бере участь в багатьох загальноосвітніх заходах.

За свою багаторічну роботу отримав має 16 Грамот і подяк від районного відділу освіти та міністерства освіти України. Нагороджений знаком «Відмінник освіти», присвоєно педагогічне звання «Старший вчитель», «Вчитель-методист».

Як колись вчитель пише про своїх учнів. Багато з них обрали вчительський фах чудово викладач, навіть пенсіонер – Соняка Надія Антонівна; Мисляк Тамара Володимирівна – нині заступник директора з навчально-виховної роботи Андрушівської ЗОШ І – ІІІ ступенів № 1; Савицький Віктор Олександрович – директор Мінсько-велької ЗОШ І – ІІ ступенів та багато інших.

ПАСТОВЕНСЬКИЙ Олександр Вікторович (12.10.1957 р.) – начальник управління освіти і науки Житомирської обласної адміністрації з 2006 р. Народився в селі Мусіївка Ружанського району. В 1959

році сім'я переїждять до села Некозориц Андріївського району. Саме тут, серед польської природи, в атмосфері простоти, щирості, відкритості українського села проходить його дитинство. У 1980 році Олександр закінчує фізико-математичний факультет Житомирського педагогічного інституту. Починає працювати вчителем математики у Великомошківській восьмирічці. Прийняв у восьмирічці, відчував себе в своїй стихії, швидко влився в колектив і завойовував симпатії. З 1984 році Олександр Вікторович був переведений у Гоминцевську СШ на посаду заступника директора з навчально-виховної роботи, де також викладав добру обізнаність у справах. У 1985 році його призначено інспектором школи Андріївського району, а в 1986 році – директором середньої школи № 2 м. Андріївкам та вчителем інформатики.

Кожні наступний рік праці починався складними творчими викликами. Вернути школу на належний рівень, подолати її матеріально-технічну відсталість, на власному прикладі утверджувати сучасні стандарти мислення, ставитися до роботи, спілкуючись з колегами та учнями – ось далеко не всі проблеми, які доводилося вирішувати. Олександр Вікторович – ініціаторська особа. За період керівництва Андріївською СОШ I - III ступенів № 2 він сумів перетворити рядову школу в срацький навчальний заклад району. Посуваючи демократизації в школі, зміцнюючи педагогічний колектив, підтримуючи талановитих та ініціаторських вчителів, він створив унікальним колективом одноосібним, педагогів-моніторів, який і сьогодні продовжує працювати в Андріївській гімназії.

За ініціативою Пастовенського в школі створено кращий у районі комп'ютерний кабінет, в якому працювало 20 ПЕОМ, проведено електронну пошту, естетично оформлено навчальну кімнату. В 1985-1986 рр. проведено модернізацію комп'ютера. До цієї справи О.В. Пастовенський залучив десятки підприємств і організацій району, бізнесменів, батьків.

В той же час О.В. Пастовенський виконував обов'язки керівника районної школи молодого директора, районного семінару-практикуму вчителів інформатики, обласної школи передового педагогічного досвіду. Ного досвід роботи висичено Житомирськими СОУВ і поширюється серед освітян району та області.

Комп'ютерна справа стала його спеціалізацією. За розробленими ним же програмами здійснюється навчання учнів основ професії оператора електронно-обчислювальних машин. На основі практичного досвіду вчителя Пастовенського видано два методичні посібники: «MS-DOS у школі». – Житомир: обласний інститут удосконалення вчителів, 1998; «Уроки MS-DOS у школі»: посібниковий посібник Л.А. Яногора, О.В. Пастовенського « Norton Commandor в школі». Крім того, в обласних педагогічних виданнях надруковано 4 статті. Всі ці посібники використовуються в школах району та області.

У 1999 році він – переможець обласного етапу конкурсу «Вчитель року», представляв Житомирщину на Всеукраїнському конкурсі в м. Івано-Франківську, де показав високий рівень професійної майстерності.

Успіхи О.В. Пастовенського в педагогічній роботі та адмініструванні привели до закономірного результату – в 2002 році його призначили начальником районного відділу освіти Андрушівської райдержадміністрації, а в кінці цього ж року він зайняв посаду заступника голови Андрушівської райдержадміністрації. Це була новим іншим етапом, іншим масштабом, але потім виявилася неможливою відповідність, тривалого когнітивного досвіду управління школою допомогла швидко подолати перехідний період і перейти до активної конструктивної діяльності на новій посаді. Відремонтовані школи, сиблі і теплі класи, нові приміщення районного відділу освіти, впорядкований центр міста – ось лише невелика частина здобутків О.В. Пастовенського в цей період.

В 2006 році О.В. Пастовенський заступив на посаду помічника голови Житомирської облдержадміністрації, а з 14 серпня 2006 року працює начальником управління освіти і науки Житомирської облдержадміністрації.

ПЕТРУК Надія Адмінівна – вчитель української мови та літератури Андрушівської гімназії. Спеціаліст вищої кваліфікації, учитель-методист. Лауреат обласного конкурсу «Вчитель року», «Відмінник освіти України». Педагогічний стаж – 45 років. У 1987 р. закінчила філософський факультет Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я. Франка. Впродовж 1992-2007 рр. – керівник ра-

йогового методичного об'єднання вчителів української мови та літератури. Ініціатор добрих справ, цілених освітніх заходів.

За роки багаторічної праці набула знань і великого досвіду, зком щедро ділитися з колегами в школі, районі та області. Здається, добре знаєш азбуку вчительської професії, але завжди в пошуку чогось особливого, мало вивченого. Максималіст, вона з усього прагне досконалості. Її педагогічним кредо є слова: «Вчитель – тоді учитель, коли він навчає. Любов до краси природи, мистецтва, народної творчості – джерело натхнення, якого слабше підняти самій і навчати дітей відкривати невідомий світ людського ества.

Методика проведення уроків не'якшого мовлення, роботи над семантикою рідного слова стали проблемною темою на довгий час. Висока чутливість до слова, його емоційних відтінків – одна з передумов гармонійного розвитку творчої особистості. В основному вчителька проводить тематичні заняття з учнями, спонукає їх до активної праці над збагаченням власного словника, до дослідження народження слова і його життя в мові. Такі уроки сприяють розвитку комунікативно-творчих здібностей учнів, образного мислення, інтуїції, фантазії, якісної підготовки до життя дорослі з їхніми потребами, запитаннями, інтересами. Учителька уміє доступно подати складний матеріал, глибоко продумує кожну етап уроку, щоб інформаційно збагатити школярів, дати необхідні знання з предмета, продемонструвати потребу розумно використовувати набуті знання.

Батько учнів Н.А. Петрук, вдачі їй за ґрунтовні знання з мови і літератури, адрє вони були і є переможцями обласних та республіканських олімпіад, Міжнародного (нині Всеукраїнського) конкурсу їм. П. Яцків, тепер успішно навчаються у ВУЗах. Має вона і своїх послидовників. Досвід проведення уроків з розвитку мовлення вивчається вчительками району. Неодноразово виступає вчителька і перед колегами в області, які проводять курсову перепідготовку.

Зібраний насі й учнями багатий дидактичний матеріал з різних тем літ в основу цілого циклу цілених занять. Заслуговують на увагу такі теми: «Тини діалогічного мовлення» (на текстах «Задрість – творба віку»); «Вібури» – плід спокруи з дерева Північчя» (урок розвитку образності та виразності мови і мовлення); цикл уроків «Добрі і

лі вірно, «Десь – крок життя», «У світі мусів і слів» та ін. Життя і діяльність видатних українців – бггородний ґрунт для формування духовного світу українця. Уроки пам'яті, спогадів про життя вкращих, одарованих людей – П. Яцива, М. Битківської, Натарів Ярмчука, Г. Чубач, М. Зальковецької, С. Крушельницької та ін. залишили слід і серці і пам'яті дітей. Цей досвід може бути використаний для укладення посібника на тематико-інтегративній основі.

Як керівник районного методичного об'єднання Н.А. Петрук організувала і творчо планує роботу педагогів району, має успішній досвід загальнопорівнянних заходів творчо-виступального характеру, наприклад: «Учитель школи стоїть» (До 150-річчя І.Франка), «На кроках Лесиних пісень». Великою мірою сприяє творчій словесності району на вивченні тем, які тісно пов'язані з літературною рідною країю або є мало вивченими, тому авторській аспект завжди є домінуючим в її роботі.

Цей подальші роки Надії Адмінівни будуть щедрим на радість та світлі надії. Вагомим здобутків у всіх сферах і нових починаннях.

ПІВЕНЬ Марія Степанівна – викладач української мови та літератури Андрушівської гімназії. Народилася в Андрушівці, тоді це було село міського типу. Вчилась у середній школі № 2. Ще змалечку була закохана в рідне слово. Поталанило з учителями української мови та літератури. Це мови, Нагребецька Ядвіга Віталівна, жоні полюбила, розкрила все багатство рідного слова, його красу. Тому після закінчення десятирічки навіть не виникло питання, куди йти. Все було зрозуміло ще з ш'ятого класу. Зразу ж поступила на філологічний факультет Степанького державного університету ім. І.І. Метлинкова, жоні засягнула з відзнакою за спеціальністю – філолог, викладач української мови і літератури. Першою школою педагогічної майстерності стала Лебимівська десятирічка, потім – своя рідна, жоні Андрушівська гімназія. Вже працюючи, отримала другу вищу освіту, закінчивши Вищі республіканські курси іноземних мов. Довгий час викладала ще й англійську мову.

Постійно проводять відкриті уроки для вчителів гімназії, району, області, щедро ділиться досвідом з молодими колегами. Її учні – переможці районних, лауреати обласних олімпіад.

Учитель творчо працює над проблемою «Національне виконання на уроках української мови та літератури». М.В. Півець відзначає те, що не помічалась у виборі справи свого життя, адже без рідної гімназії, без дітей не уявив власного існування. Її кабінет – це лабораторія творчої співдружності педагога та учнів. Про неї кажуть: «Учитель від Бога, бо віддав виконанням не тільки знання, а й душу. Школярі, в свою чергу, розуміють, планують і шоблять її. Уроки Марії Віталіївни Півець – це праця розуму, душі і серця. Вони живі за принципом:

*«Всё детям отдаётся, что тебе, умру –
То в нас отлегла волею оскотила».*

М.В. Півець являється голосом районної школи передового педагогічного досвіду. Вона є серед авторів книги «Українська мова (Інноваційні підходи до проведення уроків української мови)», – Житомир, 2001 р.

Праця вчителя визнана грамотами райвико, обласно, Міністерства освіти України. Нагороджена знаком «Відмінник освіти України», медаллю «За трудову доблесть», спеціаліст вищої категорії, має педагогічне звання «Вчитель-методист», Переможець районного конкурсу, фіналіст обласного «Вчитель року-98». Досвід роботи М.В. Півець зібраний і узагальнений Житомирським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти.

ПЛОТНИЦЬКИЙ Василь Олександрович – учитель російської мови і літератури Горьківської ЗОШ І – ІІІ ступенів з 1979 року. Закінчив філологічний факультет Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка. Його кредо: зацікавити учнів життям і творчістю поетів і прозаїків, залучити до написання їх творчості, допомогти усвідомити творчий зміст творін письменників, викласти гармонійно розвинених людей.

За свою роботу отримував велике задоволення, кількість учнів і батьків, а також держави, яка постійно відзначала його працю почесними грамотами райвико, обласно, Міністерства освіти. У 1984 році було присвоєно звання «Відмінник народної освіти». В 1988 році брав участь у обласному конкурсі «Вчитель року». 24-25 квіт-

ня 1991 року брав участь у республіканській науково-практичній конференції у м. Ніжині з питання «Вдосконалення роботи по орієнтації молоді на педагогічній професії». У 1993 році присвоєно звання «Старший вчитель», встановлено вищу категорію. В 2007 році присвоєно звання «Вчитель-методист». 12 випускників пішли його шляхом: стали вчителями російської мови та літератури, а 5 випускників 10 класу, в якому він був власним керівником, обрали професією вчителя.

Має друковані праці: Вдосконалення роботи по орієнтації молоді на педагогічній професії. // Збірник «Тези доповідей науково-практичної конференції 24-25 квітня 1991 року». – Ніжин; Сторожкиця та Ватутин і Україна. Урок-бесіда за круглим столом. // Педагогічна Житомирщина. – 2006. – № 3; Специфіка роману Ф. Достоєвського «Злочин і кара», його поліфонію. // Педагогічна Житомирщина. – 2006. – № 6; Доброта і Малочерда. Дитяча жорстокість у творі О. Генрі «Фокс» червоношкірок». // Педагогічна Житомирщина. – 2007. – № 3.

САБАДАШ Лариса Всеволодівна (1953 р.) – вчитель математики Андрушівської гімназії. Народилася у с. Антонович Андрушівського району Житомирської області. В 1950 році закінчила Андрушівську середню школу, а у 1954 р. – фізико-математичний факультет Житомирського педагогічного інституту. З 1965 по 1973 роки працювала вчителем та директором школи.

Як вчитель-методист, працюючи над проблемою «Диференціальна робота на уроках математики як засіб роботи з обдарованими дітьми», розробляла різні види робіт. 50 років Л.В. Сабашин очолює районне методичне об'єднання, проводить міськові семінари та математичні олімпіади. Її учні були переможцями районних та обласних олімпіад, тому багато з них навчалися у педагогічному та фізико-математичному факультеті.

Л.В. Сабашин – «Відмінник освіти України», нагороджена грамотами райвико, області та Міністерства освіти України. Має медалі «Захиснику Вітчизни», «Ветеран праці» та інші урядові нагороди.

Лариса Всеволодівна заслужено користується повагою серед батьків та учнів. Свої знання, досвід та навички віддає дітям, за що

воми її поважкою, люблять і в петербійських чекають на уроках. Колісні викладачі не забувають свою наставницю. Підуть листи, вітання. В одному, від Алєксини Животовської є такі слова:

*О, скільки Вашим викладачі,
Землі в освіту йшли нам!
Хоч як то страд треба наша,
Щоб всі дітей в школу відіслати?
Дам... Довести... Вічні питання...
А раз дітей в довідальні дома,
Дам – життя. І Ви уже дошла,
Що Вам все довелося набрат.*

САВИЦЬКИЙ Іван Павлович – заступник директора з навчально-виховної роботи Городівської ЗОШ I – III ступенів з 1982 року. У 1979 році закінчив навчання на філологічному факультеті Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка і на запрошення став працювати учителем української мови і літератури Городівської середньої школи. З 1982 року – на посаді заступника директора школи з навчально-виховної роботи.

В 1994 р. нагороджений Почесною грамотою Міністерства і науки України, в 1999 р. – знаком «Відмінник освіти України». З 1995 р. – учитель вищої категорії, в 2005 р. – учитель-методист.

Його гордістю є учні, які продовжили справу навчання рідної мови і літератури: Різко (Соломечкіна) Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри слов'янської філології Київського міжнародного університету, член НСІУ; Тарновська (Ковальчук) Ольга Леонідівна, учитель-методист; Петлюк Оксана Олександрівна; дочка Ірина й Тетяна. У 2005 р. був педагогічним керівником учня 10 класу Савчука Святослава, науково-дослідницька робота якого в історичного краєзнавства на конкурсній житомирського територіального відділення мовної академії наук вибрала максимальну кількість балів. Зараз автор роботи навчається на історичному факультеті Житомирського державного університету ім. І. Франка.

Учитель працює над темою: «Використання краєзнавчого матеріалу на уроках української мови і літератури», вивчає життя і тво-

рчість письменників, які проживали на території Андрушівщини в XIX – XX ст.

Бібліографія праць І. Д.Саварського: Останнє серце в роду Лодяв. Євстахій Іванковський. 1813–1903 // Волянь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональними проблемами. – 2002. – № 4. Халімгородський літератор // Новини Андрушівщини. – 2003. – 8 лютого. – № 6, 15 лютого. – № 7. Народжені у краю талантів // Новини Андрушівщини. – 2003. – 17 травня. – № 19 (Про життя і творчість суспівки І.Я. Стадигука). Памятью тиво, що в волоникни... // Новини Андрушівщини. – 2004. – 24 січня. – № 4. (Про життя і творчість письменника А. Феліського); Ім'я, забуте в Україні Євстахій Іванковський (за документими та свідченнями суспів історії). // Архіви України. Нарво-практичний журнал. – 2005. – № 4; Працьом до останнього життєвого подяку // Новини Андрушівщини. – 2008. – 20 серпня. – № 34, 27 серпня. – № 35 (Про життя і творчість письменника А. Громи); Забуті імена: Євстахій Іванковський (1813–1903) // Вісник (Літературознавчі студії). Київський міжнародний університет. Випуск 7. – К., 2005. «Почуваю себе на мить молодим...», Юрій Іванкович Яковський у Малій Північній // Волянь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональними проблемами. – № 16.

ШАПКЕВИЧ Юрій Григорович (22.06.1944 р.) – директор Городківської середньої школи (1973–1977 рр.), завідувач відділом освіти виконкому Андрушівської районної ради народних депутатів (1977–2003 рр.). Народився в м. Андрушівка Житомирської області. У 1962–1964 році навчався в Житомирському державному педагогічному інституті ім. І.Я. Франка, а 1965 по 1967 рік працював військову службу. У 1970 році закінчив педагогічний інститут і був призначений вчителем середньої школи с. Нелворон Андрушівського району. З 1973 по жовтень 1977 року працював директором Городківської середньої школи Андрушівського району. У жовтні 1977 року призначений завідувачем відділом освіти виконкому Андрушівської районної Ради народних депутатів. На цій посаді працював 25 років. За період роботи на цій посаді багато уваги приділяв удосконаленню форм і методів навчально-виховного процесу, розвитку освіти в районі.

Надавав практичну допомогу керівникам шкіл, дошкільних та позашкільних закладів в опосередцінні змісту освіти, реформуванні і приведенні його у відповідність до сучасних потреб особи і суспільства. Багато уваги приділяв освіченню навчально-матеріальної бази установ освіти. Висіло забезпечував керівництво й контроль за роботою педагогічних колективів району, за виконанням ними державних документів про освіту. Спрямовував роботу заповідників на підрозділення та розбудову національної системи освіти як найважливішої ланки виконання свідомих громадян Української держави.

Інформація надана директором шкіл і садків освіти Андрушівської райондержадміністрації.

Вашого ціну – по якому світу. Короткі біографічні відомості про славних земляків

АВРАМЕЦЬ Володимир Павлович (1926 р.). Народився в селі Стара Котельня Андрушівського району Житомирської області, українець, освіта незакінчена середня, учасник бойових дій у Великій Вітчизняній війні, за що нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня та кількома бойовими медалями. Звання Героя Соціалістичної Праці одержав, працюючи комбайнером зернозбирального комбайну.

В.П. Аврамець працював комбайнером колгоспу «Більшовик» Андрушівського району безмісячно з 1950 по 1980 рік. Завдяки ретельному догляду за комбайном, своєчасному проведенню профілактичних ремонтів, використанню передових методів збирання, він рік у рік домагався високих виробничих показників на збиранні врожаю.

Працюючи на комбайні С-4, Володимир Павлович три роки підряд, з 1956 по 1958 рік, тримав першість у колгоспі, збираючи за сезон 450470 гектарів й намолотуючи до 780 тонн зерна, значно перевищуючи сезонні норми. Три роки, з 1959 по 1961, він працював на комбайні СК-3, довівши сезонний намолот зерна до 10000 тонн.

У 1962 році В.П. Аврамець першим в Андрушівському районі освоїв поточний метод збирання, працюючи на комбайні СК-3 з

подрібнювачем соломи. У наступні чотири роки ним зібрано таким способом 1456 гектарів зернових культур та закартоване 46 тисяч пентерів подрібненої соломи. Середній щодняй заробіток на комбайні за цей час склав 15 гектарів при нормі 12. Тому обрання проводилось у стислі агротехнічні строки.

Таких виробничих показників В.П. Авраменко досягнув при значній економії витрат на ремонт, технології, а також економії пального. За 1959-1965 роки він щорічно економив до 1300 грб. колгоспних витрат і понад 500 кг пального.

У період міжвоєнних В.П. Авраменко працював помістником бригадира тракторної бригади, надаючи практичну допомогу механізаторам у ремонті тракторів, комбайнів і причіпного інвентаря, у підготовці їх до наступного сезону. Володіючи професіями електромонтажника, слесаря, газюера II класу, тракториста-машиніста широкого профілю, В.П. Авраменко не тільки ремонтував техніку в зимовий час, а й здійснював догляд за колгоспниками на товаришницьких фермах, виконував інші види механізованих робіт у колгоспі.

В.П. Авраменко – активний раціоналізатор. На його рахунок біля десятка раціоналізаторських пропозицій. Так, на подрібнювачі КР-2А комбайну СК-3 зробив організаційне кріплення труби вентилятора, що значно підвищило надійність, а відтак і продуктивність комбайна. Своєю великою досвідом і практичними знаннями щедро ділився з молодими механізаторами. Він підготував 6 комбайнерів, 3 помістників комбайнера, які успішно працюють у тракторній бригаді.

Володимир Павлович брав активну участь у громадському житті села. Неодноразово обирався депутатом сільської Ради. За ударну працю в висоті пошаники В. П. Авраменко нагороджений орденом Леніна, медаллю «За трудову доблесть», які рівноцінна солдатській «За відвагу». У 1956 році Володимиру Павловичу Авраменку присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Литература:

Трудові вітри Полісся. – Житомир, 2002. – С. 14-15.

АНДРІЙЧУК Михайло Омелянович (21.11.1927 р.) – художник-графік, член Національної спілки художників України з 1964 р., заслуженої художник УРСР з 1947 р. Народився у с. Нехворощ Андру-

нівського району Житомирської області. Закінчив відділ графіки Київського художнього інституту (1962 р., майстери станкової графіки О. Пащенко та І. Селіванова). 1960 р. працював керівником образотвірної студії для дорослих та викладачем дитячої художньої школи при картинній галереї ім. К. Аврамовського (Феодосія). З 1962 р. – у Хмельницькому художньо-виробничому комбінаті член художньої ради, голова художньої ради, головним художником. Учасник республіканських та всесоюзних виставок. Персональні виставки: Хмельницький – 1977, 1985, 1998; Чернівці – 1978; Кам'янець-Подільський – 1979; Київ – 1982; м. Нетішин Славутського району Хмельницької області – 1998. Твори зберігаються у Бердянському, Горьківському та Запорізькому художньому музеях, Дніницькій картинній галереї, Запорізькому краєзнавчому музеї, Києво-Печерському національному історико-культурному заповіднику, Київському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки та ін. У творах Андриб'юка широке уявлення, монументальна пластичність, вираження подлунств з природністю і простотою шарпів, натурна, точність реалістичних спостережень, виразність і метафоричність деталей.

Твори серії графічних творів – «Довраки» (1962), «Трударі Поділля» (1970), «Моя земля» (1976), «Сільські порожества» (1979), «108 над подільським» (1997). Літографії «Пісок», «Гаряча вода» (1962), «А ти, воякдице око...» (1965), «Вояк вояками» (1964), «Повертання» (1979), «Подолання» (1980). Серії композицій: портрети труidarів селі (1985), твори за мотивами поезій Т. Шевченка (1990). Монументальні декоративні панно та портрети письменників і педагогів в інтер'єрах Хмельницької обласної бібліотеки для юнацтва (1979–1980), рельєф «Очі гори Поділля» в інтер'єрі читального залу Хмельницької обласної бібліотеки для дітей ім. Т. Шевченка.

БАРЧУК Іван Данилович – професор, доктор економічних наук, викладач кафедри Інституту підвищення кваліфікації Московського університету споживчої кооперації, Заслужений працівник вищої школи Російської Федерації. Народився у с. Халімігородку. Закінчив місцеву школу. У 1980-ті роки очолював науково-дослідний Інститут економічної кооперативної торгівлі, був членом Ради Центрального СРСР.

І.Д. Варчук – автор підручників і посібників з економіки та теоретичної торгівлі. Одні з його монографій: «Американська ринкова економіка і спосіб життя» – систематизує досвід ринкової економіки в США і була використана у період реформування пострадянської економіки.

Література:

Андрушівка Ю. Слово про сімейну школу. *Вісник Андрушівщини*. – 2008. – Випуск.

БЕДАРЕВА Галина Гаврилівна (1943 р.). Народилась 1943 року в селі Гальчині Андрушівського району Житомирської області в сім'ї службовця. Трудову діяльність розпочала у 1956 році по закінченні семирічної школи технічною калтосну «Перемога» Андрушівського району, потім працювала на Житомирському заводі продовольчих товарів. З 1966 року – учасниця, а потім і ткаля Житомирського льонокомбінату.

Відоме сорока років діє Житомирський льонокомбінат – один з найбільших підприємств промисловості області в Україні. Його продукція знаходить і знайде не тільки в Україні, а й за межами її. На підприємстві обрешко виробничою командою 40 осіб ткацької бригади розгорталися багато трудових починів, патріотичних рухів. Золотими літерами відзначені у відомстві комбінату імена першовиків робітників, справників майстрів своєї справи Героя Соціалістичної Праці К.І. Вологжанин, лауреата Державної премії СРСР В.В. Коломієць, В.О. Велетовської, І.М. Мановіної та інших. У числі їх – ветеран комбінату Галина Гаврилівна Бедарева.

Галина Яковенко прийшла на комбінат 1966 року. Швидко вона стала відомою серед працівників легкої промисловості як Галина Гаврилівна Бедарева. Першою її вчителькою, наставницею була її мама Іванівна Жовнірська. Вона змусила Галину приглядатися до роботи дослідження ткацької справи, слідкувати за кожним її рухом, думати, як зробити краще. І Галина суворо взялася за професію ткалі.

Галині поталанило в колективі, куди прийшла працювати. Колектив – так називалась бригада в текстильній промисловості під керівництвом майстра, яким був тоді Ю.П. Школяк, підтримав молоду ткалю, дав Галині путівку в життя. Добрим наставником

визначив Ю.П. Шкоколенко. Разом з Галиною він підрахував секунди витрачені часу на операціях, радив, як ефективніше використати час. Мірала кронами маршрут обходу верстатів, шукаючи коротший шлях. І тільки після того, як Галина відраціоновала новий рух, кожен жест, довівши всі операції до автоматизму, зберезила секунди обробки ще значною економією у часі. Галія стала з успіхом працювати на трьох верстатах. Її почини спочатку підтримали в колективі, а потім і всі інші цеху. Завдяки цьому витратам тканини збільшилася майже на третину при тій же кількості вироблення. У наступні роки Галина Федарова розширила зону обслуговування: чотири, п'ять, а потім шість верстатів.

У 1973 році вона разом з подружжям по роботі Т. Талтук, З. Корж вступила з ініціативою боротися за право працювати з особистим майном, що підвищувало відповідальність робітників за витрати продукції. У 1974 році їм було присвоєно звання «Відмінник якості» і надано право працювати з особистим майном.

Особливо пам'ятним у трудовій біографії Галини Гаврилівни став 1976 рік. Тоді вона з успіхом талтук Зуріани підписала договори про соціалістичне змагання по продовженню основних традицій спеціалізація-багатостадійності, цілий рік працювала з повною віддачею сил. 18 серпня випустила план двох років п'ятирічки і до 1 листопада виробила 18,3 тис.м тканини. При плані 4 м, щоденно виробляла 12 м тканини. Не сумала Галина Гаврилівна, що, борючись за виконання п'ятих зобов'язань, стала однією з краєчок тьмачі країни. Г. Федарова жила і діяла за принципом: вчитися, рівнятися на країну і перемагати її.

За роки роботи на комбінаті Галина Гаврилівна навчила 20 молодих робітників. Творливо, наполегливо передавала вона їм свій виробничий і життєвий досвід.

За видатні успіхи Г.Г. Федаровій у 1984 році було присвоєно звання Герої Соціалістичної Праці.

Література:

Трудний шлях Полісся – Життємар, 2003. – С. 21-23.

ВОЙНЮВА (ПАВЛОВСЬКА) Ольга Петрівна (09.06.1939 р.) – урміньська співачка, народна артистка УРСР з 1973 р. Народилася у

селі Лебединці Андрушівського району Житомирської області. З 1965 р. – соціаліст Черкаського парового хору, а в 1991 р. – у фольклорному ансамблі «Рослина» Черкаської філармонії.

Литература:

Мистецтво України. Біографічний довідник. – К., 1997.

ГАЛЮК Віктор Васильович (17.02.1956 р.) – перший заступник прокурора м. Сивасополя. Народився в м. Герлівка Донецької області в сім'ї шахтарів. Батько – Галюк Василь Тимофійович – ветеран праці, пенсіонер. Народився 1937 р. в с. Галичин Андрушівського району Житомирської області, закінчив був профінансову Радянської армії, де відслужив близько восьми років, включившись вояком 1944-1945 рр., в танкових військах. Після служби в армії працював на шахті м. Герлівка. Мати – Галюк Ольга Степанівна – ветеран праці, пенсіонерка. У Віктора Васильовича є дві сестри: Тетяна (1959 р.н.) працює в Андрушівській районній державній адміністрації; Ірина (1965 р.н.) працює в міських районах електромеханік м. Андрушівка.

Після переїзду сім'ї у 1962 р. на Житомирщину, Василь Тимофійович, будучи пенсіонером як шахтар, працював водієм на підприємствах міста, потім в Андрушівському відділі Республіканської магістралі, звідки пішов на заслуженій відпочинок. Мати працювала в міській районкомунізації. Батьки та сестри сьогодні живуть на Житомирщині в Андрушівському районі.

У 1963 р. Віктор Васильович пішов учитися в Андрушівську середню школу № 1, яку закінчив у 1973 р. Трудову діяльність розпочав відразу після закінчення школи – слюсарю трафаретником, а згодом – водієм міського автопідприємства. Потім був переїзд до м. Харкова, де у 1973 р. Віктор Васильович вступив до Харківського юридичного інституту, який успішно закінчив у 1979 р.

В органах прокуратури В.В. Галюк працює з серпня 1979 р. Попри 25 років працював на різних посадах: слідчим прокуратури Корольовського району м. Житомира, помічником прокурора Андрушівського району Житомирської області, прокурором Барнівського та Новоград-Волинського районів, прокурором міста Новоград-Волинського, міськрайонним Новоград-Волинським прокуро-

ром Житомирської області, заступником Київського міськобласного прокурора по нагляду за дотриманням законів на підприємствах оборонної промисловості та інших особливо режимних об'єктах, в апараті Генеральної прокуратури України – начальником відділу нагляду за дотриманням законів у сфері економіки.

З квітня 2002 р. Віктор Васильович працює заступником, а з лютого 2004 р. – першим заступником прокурора Автономної Республіки Крим. З квітня 2005 р. – перший заступник прокурора м. Севастополя.

Дружина – Марія Олександрівна. Дочка Ольга працює старшим прокурором відділу Прокуратури м. Києва. Сын Ігор – студент Національної юридичної академії України. Сину – Володимир (2004 р.н.).

Література:

Хороголюк на Житомирщині. Задаток мислі / Авт.-упоряд. Волан В. В.; Рівдик С. М. Рівдич та ін. – К.: ДП «Тандем», 2001. – 206 с.: іл., карт. – С. 58.

ГІРНИЙ Володимир Кузьмич (д.1.06.1954 р.) – заступник декана природничого факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка. У 1976 році закінчив Житомирський державний педагогічний інститут імені Івана Франка. Своєю трудовою діяльністю Володимир Кузьмич розпочав у 1976 році на посаді вчителя біології та хімії Городівської середньої школи Андрушівського району Житомирської області. З 1977 р. Гірни В.К. працює викладачем природничого факультету Житомирського державного педагогічного інституту імені Івана Франка. З 1999 року – заступником декана цього ж факультету.

Володимир Кузьмич – високо кваліфікований спеціаліст, майстер своєї справи. Як заступник декана робить вагомий внесок у справу підготовки висококваліфікованих учительських кадрів, активно сприяє впровадженню у навчальний процес сучасних технологій навчання, оновленню та зміцненню навчально-матеріальної бази факультету.

Завдяки наполегливій праці Гірни В.К. щодо постійного вдосконалення в навчальний процес нових форм і методів, лекцій та лабораторії заняття проходять ефективно і цікаво, на високому науково-

методичному рівні. На зразок Володимир Курьомович спрямовує на гаресовій та зміна послыдства теоретичної підготовки студентів з активним її закріпленням під час лабораторно-практичних занять, про що свідчить постійне підвищення рівня знань його студентів та їх успішне складання заліків і екзаменів.

За активною участю Гиряна В.К. на факультеті створено Музей природи, що регулярно використовується як з навчальному процесі, так і в природоохоронному та екологічному вихованні студентів, учнів шкіл м. Житомира та області. З метою поліпшення екологічно виховання та ознайомлення з організацією заповідної справи, Володимир Курьомович органісовує відвідування студентами факультету заповідників, заказників, дендропарків України.

Чільне місце в поліпшенні природоохоронної освіти молоді займають викладачі Гиряна В.К. (у співавторстві) навчальні посібники «Екологічна етика та поведінка тварин», «Рідкісні і зникаючі види тварин Житомирщини». Всього Гиряна В.К. є автором понад 80 наукових та науково-методичних праць, учасником багатьох наукових з'їздів та конференцій. Брав активну участь в організації двох міжнародних наукових конференцій з екології, що проводили в університеті на базі природничого факультету.

Володимир Курьомович надає значну методичну й практичну допомогу учителям біології м. Житомира та області по оформленню кабінетів біології, тісно співпрацює з обласним еколого-натуралістичним центром. Гиряна В.К. щороком багатьох років вводить до складу комісії по організації та проведенню обласних олімпіад з біології, є членом журі з Біології при Малій академії наук.

Отвора на колектив, зміна працювати з людьми – основа успішної діяльності Володимира Курьомовича. Чуйний і доброзичливий зі студентами, колегами батьків, він готує майбутніх педагогів до активного свідомого життя, вказує в них повагу до дітей, батьків, любов до рідного краю, свого народу, Батьківщини. З цією метою він органісовує зустрічі студентів з науковцями НАН України, працівниками товариства «Просвіта», працівниками ветеринарної біології та кіної, працівниками соціальної служби для молоді, підприємств, спірабівниками МВС, юристами. Зустрічаються зі студентами у різних форматах української мови, вестрами війни та праці.

Важаторічна сумнівна праця Парова В.К., та вагомі успіхи у підготовці висококваліфікованих педагогічних кадрів, формування у студентів громадянських і загальнолюдських цінностей, утвердження національної ідеї, патріотизму, демократичному буну відзначені грамотами ректорату Житомирського державного університету імені Івана Франка (2004, 2008 рр.), Житомирського правового коледжського товариства «Поліська Січ» Українського коледжу (2005 р.), нагрудним знаком «Служба Житомирського державного університету імені Івана Франка» (2007 р.), знаком «Адміністрація освіти України» (2004 р.), грамотою Верховної Ради України (2009 р.).

ГОРНОСТАЙ Василь Прокопович (12.08.1938 р.) – український педагог, композитор. Заслужений діяч мистецтв України з 1993 р. Народився у с. Великі Мотилівці Андрушівського району Житомирської області. 1961 р. закінчив Житомирське музичне училище ім. В. Коссака, 1969 р. – Донецький музичний педагогічний інститут. З 1965 по 1970 рр. – педагог Черкавської дитячої музичної школи. В 1970-1972 рр. – викладач Житомирського училища культури. З 1974 р. – педагог училища культури у м. Дубно Рівненської області.

Видав збірку пісень «Пісня джорджаного краю» (Київ: «Мистецтво»). Пісні останніх років: «Подадай мені, циганко» (сл. О. Богачука), «Марсель» (сл. Раєвська), «Моя родино України» (сл. О. Богачука), «Збирайтесь сурту, козацькі діти» (сл. О. Богачука), «Шануймося» (сл. О. Богачука), скіта для духового оркестру. Учнів Борис Пашко – викладач Московської консерваторії, Роман Мушчук – лауреат міжнародних конкурсів. Викладацька робота: бакалавр ЮНЕСКО, доцент Київського інституту підвищення кваліфікації працівників культури. Статті: журнал «Соціальна культура», «Грак духовний оркестр» та ін.

Література:

Давчук Я.І., Дерев'яко Ф. Талант Житомирського краю. – Житомир, 1997. – С. 25.

ГРНИЦЕНКО Михайло Васильович (22.11.1941 р.) – дослідник історії міжнародних відносин. Народився в с. Волохів Андрушівського району Житомирської області. 1969 р. закінчив історичний

факультет Київського державного університету. 1969-1972 рр. – навчався в аспірантурі, потім – на партійній роботі. 1981-1986 рр. – начальником сектору відділу історії міжнародних зв'язків України, відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії НАН України. Заслужено кандидатську дисертацію «Куба в ООН: позиція з найважливіших міжнародних проблем (1959-1968)» (1985). З 1996 р. Михайло Васильович на пенсійній роботі. Нині – завідувач кафедрою історії України Національної академії Державної податкової служби України (м. Ірпінь).

Є автором творів: «Літопис найважливіших подій радянсько-української дружби і співробітництва» (1987); «Діяльність товариств дружби з СРСР в країнах соціалістичної співдружності» (1987); «Розбудова національних збройних сил та проблема розроблення в Україні // Міжнародні зв'язки України: наукові конспекти і аналізи. – Вип. 4. – К., 1999; «Відносини України з державами – республіками колишнього Союзу» // Міжнародні зв'язки України: наукові конспекти і аналізи. – Вип. 4. – К., 1995.

Література:

Вчені Інституту історії України: біобібліографічний довідник / Серія «Українська історія». – Вип. 1. – К., 1998.

ГРОЗІНСЬКИЙ Петро Васильович (08.06.1948 р.) – генерал-майор міліції, заслужений юрист України, ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС. Народився в с. Нехворощ Андріївського району Житомирської області в родині колгоспників. У 1966 році закінчив Нехворощанську середню школу, працював автолюксарем Андріївського АТП 03051. У 1967-1969 рр. – служба в лавках Радянської армії. Після звільнення в запас працював фрезерувальником Київського редукторного заводу. У 1970 р. поступив на службу в органи внутрішніх справ інспектором дорожнього нагляду ДАІ УМВС м. Києва. З 1971 р. по 1973 р. – курсант Івано-Франківської школи міліції, яку закінчив з відзнакою, отримавши офіцерське спеціальне звання лейтенанта міліції. Працював на посаді діляничного інспектора міліції, інспектора карного розшуку, заступника начальника відділення карного розшуку Радянського РМВС м. Києва. У 1976 р. вступив на денне навчання до Київської вищої школи МВС, яку за-

кітця у 1979 р. у званні капітана міліції з дипломом про відставку. Отримав призначення на посаду інспектора карного розшуку Управління карного розшуку МВС України.

П.В. Грошівський пройшов шлях від інспектора карного розшуку до першого заступника начальника Головного управління карного розшуку МВС. З червня 1997 року – перший заступник начальника головної управління по боротьбі організованою злочинністю – начальником внутрішньої безпеки МВС України. В цьому ж році отримав звання генерал-майора міліції. В лютому 2000 р. очолює Управління МВС України в Житомирській області.

У 1986 р. з 27 квітня по 4 травня брав активну участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у складі спеціального загону МВС України, який здійснював заходи з відселення населення м. Прип'ять та забезпечення порядку.

У вересні 2003 року звільнявся з організації внутрішніх справ у відставку.

Нагороджений 48 урядовими та відомчими нагородами, серед яких – Почесна грамота Кабінету Міністрів України, «Почесний знак МВС України», знак «За міжнародне співробітництво у правозахисній діяльності», відзнака МВС України «Хрест Слава», «Знак Заслуги» та «Знак І честя», медаль «За бойові операції в миротворчих діях НАТО в Косово» (2003 р.). Відзначений Українською Православною церквою у 2003-2005 рр. з врученням орденів Преподобного Нестора Літеського, Святого рівноапостольного Великого князя Володимира III ступеня та Рідна Христова II ступеня.

ЗЕЛІНСЬКИЙ Борис Олександрович (1932 – 2001) – професор, доктор медичних наук. Народився у с. Халабугорозу. 1974 р. з ініціативи професора Б.О. Зелінського створена перша у видах навчальних медичних закладах кафедра андозринології, які він очолював до кінця свого життя.

Б.О.Зелінський – автор понад 270 наукових праць, 8 монографій, 2 підручників з андозринології, цілого ряду методичних рекомендацій для студентів.

ЩУК Людмила Юхимівна (1924 р.) – ланкова бригади землярів, Герой Соціалістичної Праці. Народилася у селі Мала П'ятигір'

на Андрушівського району Житомирської області. З раннього дитинства вона працювала з батьками у колгоспі. Спочатку виконувала різні роботи: носила воду косарем і в'язальницею, полила городяну, буряки. Бувало, ще тягло вранішньою проконодою, а вона вже на радях з мамкою. У повоєнні роки їй довірили ланку по вирощуванню жита. То були тяжкі роки. В осінь не вистачало робочих рук, техніки – ніякої. Земля була померещена окопами і насичена підсудю смертоносним металом – мінами та снарядями, на полях ще болячили підбиті бойова техніка.

Коли достигло жито, як на свято, змінили ланку на збирання врожаю. Варіанти працювати так, щоб не допустити найменшого втрат. За косаркою і косарем дітята в'їзжали снопів, складали їх у популіни. Ледве застріє надворі – вони вже у полі й роблять, як вони місиць не в'їзяться. Напружена праця увінчалась успіхом. З одиннадцятигектарної ділянки було одержано по 31,3 центнера жита. Успіх роботи був забезпечений високою організованістю праці. Людмила Юхимівна розповідала, що в ланці не було випадку, щоб хтось без причини залишився на роботу. За досягнуті результати районський уряд присвоїв Л.Ю. звання Герою Соціалістичної Праці. А їй було тоді лише 24 роки.

У 1958-ті роки радгосп «Червонодні» вирішив зайнятися вирощуванням ячменя. Якою Людмилу запросили до себе перуном відділок Одарка Тарасівна: «Хочемо, Людо, доручити тобі одні коніве діло. Будеш першою в ньому – піонером. Керуватимеш бригадою кмілярів».

Бригада не тільки працювала, але й перевіряла планів по збиранню ячменя. Так було і в такому ж погодинним умовами 1970 році.

Людмила Юхимівна була делегатом багатьох партійних з'їздів, неодноразово обиралась депутатом сільської, районної та обласної Рад народних депутатів. П'ять років була учасницею Всесоюзної виставки досягнень в народному господарстві СРСР. Її нагороджено срібною та чотирма бронзовими медалями ВДНГ. У 1968 році Людмилу Юхимівну було відзначено орденом «Знак Пошани».

Після якогось часу в 1970 році Людмила Юхимівна продовжувати працювати в радгоспі на різних роботах. Вона і зараз не пройде мимо

сприхотування і посіпу. Земля, як і воля, квітнеє. А ще Людмила Юліянівна веде велике домашнє господарство, бо не може сидіти без діла. «Працювати, довж виставити смак, довж в'їстися серце», – каже вона.

Література:

Трудівці України. – Житомир, 2009. – С. 85-88.

КЛИМЧУК Михайло Андрійович (01.01.1952 р.) – генерал міліції, начальник Державної фельд'югерської служби України. Народився у с. Мішківці Андрушівського району Житомирської області. Після закінчення школи служив у лавах Радянської Армії. Закінчив Київську середню спеціальну школу міліції у 1974 р. 1977-1977 рр. – інспектор карного розшуку Житомирського міського відділу внутрішніх справ, 1977-1980 рр. – слухач Київської вищої школи МВС СРСР. 1980-1983 рр. – старший інспектор карного розшуку УМВС в Житомирській області. 1983-2001 рр. – провідник шлях від заступника начальника відділу до начальника штабу УМВС України в Житомирській області. В 2001-2003 рр. – заступник начальника УМВС України в Житомирській області, начальник міліції громадської безпеки. В 2005-2006 рр. – начальник УМВС України в Житомирській області. З лютого 2006 року – начальник Державної фельд'югерської служби України.

Учасник ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (1986 р.). Має 16 почесних відзнак МВС і медаль.

Література:

Хто є хто в Україні. – К.: В.І.С., 2006.

КУРСОН Катерина Іванівна (1.03.1959 р.) – голова Андрушівської райдержадміністрації. Народилася в с. Мотшанивці Лугинського району Житомирської області. Закінчила у 1975 р. середню школу у рідному селі, а згодом 1981 р. завершила навчання у сільсько-господарській академії в м. Києві. Працювала до 1983 р. старшим інспектором держстатистика у селі Лугини. З 1983 р. – секретар виконкому Лугинської селищної ради. З 1987 по 1993 рр. – економіст Лугинського районного відділу статистиків. По переїзді в Андрушівський район працювала начальником відділу планування доходів бюджету Андрушівського райфінвідділу (1993-1996); потім у Андрушівському відділенні

Державного управління – спочатку першим заступником начальника відділу, а згодом – і начальником відділення (з 1999 по 2005 р.). З 17 червня 2005 р. – перший заступник голови Андрушівської райдержадміністрації, а з 25 липня 2006 р. – голова адміністрації району.

Нагороджена багатьма почесними грамотами, зокрема від Житомирської обласної адміністрації, обласної ради, від Товариства Червоного Хреста України, від архієпископа Житомирського і Свирецького Іларіяна.

ЛЮБЧЕНКО Любов Андріївна (18.06.1922 – 10.12.1989 рр.) – голова колгоспу «Більшовик» (с. Стара Котельня), Герой Соціалістичної праці.

Родом вона із бідної селянської сім'ї села Хрономості Андрушівського району Житомирської області. Трудову діяльність розпочала в приватному 1941 році дитині від рідної України. Доля занустила її на Урал у Магнітогорськ. Розпочала працювати ученицею токара. Верстати, евакуйовані з України, стояли під відкритим небом. Спільно будувалося приміщення цеху, але фронт не міг чекати потрібні були скаряди. На заводі по двадцять годин не відходила Люба від токарного верстата, щоб якомога швидше освоїти його. На десятій день вперше виконала норму. Наступного дня поточила на двідьмак боєголовки білани. А через підрозум про Любу написали в заводській газеті, навіть портрет помістили. «Вона прискорює перемогу», – так називалась розповідь про неї.

Люба часто виступала ініціатором цікавих починань, навколо неї групувались робітники, її прозивали керівником бригади токарів. Через деякий час кожен з членів бригади виконував до трьох змінних норм. Її прозивали з'явилась в наказі Наркомату важкої промисловості СРСР. Чотирнадцять з десятих тисяч працівників їхнього комбінату відзначено в наказі, і серед них – двадцятирічна Любов Любченко. А в кінці 1943 року за свою самовіддану працю вона отримала державну нагороду – орден «Знак Пошани» і направлення на навчання до Московського металургійного інституту. Але не стала вона інженером-металургом.

Повернувшись після визволення України додому, побачила зруйноване фашистами село, вирішила вчитися на агронома. З 1944 по 1948

рік навчався у Житомирському сільськогосподарському інституті, по закінченні якого працює агрономом колгоспу «Білошівка» Андрушівського району. А в жовтні 1950 року колгоспники обирають її головою. Упродовж майже сорока років вона очолювала ордену Леніна колгосп «Білошівка» Андрушівського району. Рік у рік колгосп добивався високі показники у господарюванні, росли його врожай, збільшувалась обсяги села, будувалось житло для колгоспників, обсяги соціально-побутової, культурної сфери. Господарство стало комплексним, одним з найбільш економічно міцних в області, а село Стара Котельня забудовувалось як одне з експериментальних на Україні.

За видатні успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 квітня 1971 року Л.А. Любченко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, Президія Верховної Ради Української РСР Указом від 16 червня 1972 року присвоєла їй почесне звання заслуженого працівника сільськогосподарства Української РСР. Любов Андріївна була депутатом Верховної Ради СРСР шостого, сьомого, восьмого і дев'ятого скликання, членом Центрального Комітету КПРС, делегатом шесті з'їзду КПРС і трьох з'їздів Компартії України, III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Шістдесят років життя переповнено, прожитими 67 років, залишивши по собі пам'ять людини доброго серця, талановитого організатора сільськогосподарського виробництва.

Львівська

Трудні віри Полісся – Житомир, 2000. – С. 113-114.

МАКСИМЕНКО Микола Антонович (Н.12.1924 р.) – український живописець, народний художник України з 1994 р. Навчався у 1941-1942 рр. в художній студії в Малинівському, а також у І. Грабаря. Твори: «Дари осені» (1963), «Весняний оксамит» (1969), «Кам'яниця-Подільська фортеця» (1970), «Відгомін війни» (1971), «Хліб» (1980), «Тала вода» (1981), «Валхмарай», «Портрет дівчини», «Відпочинок» (1990), «Пасткальний двір» (1992), «Кам'янка», «Ветер», «Поліська осінь», «Кодлянський бусоло» (1993), «Квітуче поле», «Натюрморт з пелюшками», «Квітне камінь», «Осінь над річкою Кам'я-

кого» (1994). Державна премія ім. Т. Шевченка, 1994 р. Видання: Микола Максименко. Каталог (1983).

Література:

Мистецтво України. Біографічний довідник. – К., 1987.

МУЗІЧУК Василь Опанасович (08.01.1930 р.) – український художник розпису на фарфорі, заслужений майстер народної творчості УРСР з 1977 р. Народився у с. Стара Колощина Андрушівського району Житомирської області. У 1954 р. закінчив Київське училище укладового мистецтва (у П. Глушченко). Твори: розписи декоративних ваз у традиціях українського народного мистецтва («Ранок», 1975; «Чарівні птахи», 1977).

Література:

Мистецтво України. Біографічний довідник. – К., 1987.

НЕДАШКІВСЬКА Неллі Філологівна (24.04.1955 р.) – український музикант, співачка, соаліста-інструменталістка тріо бандуристок Житомирської філармонії; Заслужена артистка України з 1980 р. Народилася у с. Глинці Андрушівського району Житомирської області. У 1977 р. закінчила Київський державний інститут культури ім. О.Є.Коршівчука, факультет лютневих народних співу (директор педагог Пасхаленко Людмила Іванівна, зав. кафедрою Андрій Іванович). В програмі тріо бандуристок – українська та зарубіжна класика, українські народні пісні, твори сучасних українських композиторів. Гастролі: Болгарія, Польща, Австрія, Алжир, Португалія, Нідерланди, Греція, Японія.

Література:

Давид Л.І. Державна Ф. Таланти Житомирської краю. – Житомир, 1987. – С.25.

ОЛІВНИК Леонід Миколайович (28.03.1954 р.) – завідувач кардіологічного відділення клінічної лікарні № 15 м. Києва. Народився в с. Червоно Андрушівського району Житомирської області в сім'ї робітників. У 1977 р. закінчив Київський медичний інститут ім. академіка О.О.Богомолова. З 1979 р. по 1993 р. працював лікарем-кардіологом інфарктної бригади станції швидкої медичної допомоги м. Києва. У 1983-1987 рр. – завідувач терапевтичного відділа-

ня клінічної лікарні № 1 м. Києва. Уродженець 1987-1988 рр. – завідувач терапевтичного відділення вузької лікарні № 2 м. Києва. У 1988-1994 рр. – завідувач клінічної лікарні № 12 м. Києва. З 1994 р. – завідувач кардіологічного відділення клінічної лікарні № 15 м. Києва.

Депутат Подільської районної у м. Києві ради. Нагороджений Почесною грамотою головного управління охорони здоров'я та медичного забезпечення КМДА.

Література

Киевские энциклопедии. Энциклопедия. Выдающиеся люди. Умершие. Белые В. В. Революция. С. М. Радуканов. – К.: СП «Таймспринт», 2001. – 286 с. 16, тираж – С. 102.

П'ЯСКИВСЬКИЙ Дмитро Володимирович (1948 р.) – генерал-майор запасу, заслужений працівник освіти України. Народився у с. Нехворонці (хутір Гуйва) Андрушівського району Житомирської області. До 1962 р. навчався у Нехворонцянській школі, а потім – у Радомисльській школі-інтернаті, яку закінчив 1966 р. і вступив до радянської школи. З 1969 по 1971 – військова служба, по завершенні якої повернувся з училища командиром взводу. 1973 р. вступив до Харківської радянської вищої ПВО ім. Гоголова, яку закінчив 1977 р. і був направлений у м. Ногінськ Московської області. З 1979 по 1982 р. – очолював кафедру при академії ім. Гоголова, 1983 р. Д.В. П'ясківський захистив дисертацію і здобув ступінь кандидата технічних наук, займався проблемами радіо-космічної техніки.

Почав працювати у Житомирському військовому інституті радіоелектроніки: пройшов шлях від викладача, завідувачого кафедрою – до начальника ЖНРЕ (з 1992 р.). У часи СРСР – це був єдиний вищий навчальний заклад, який готував спеціалістів ракетно-космічної оборони для країн усього Варшавського Договору.

З розвалом СРСР виникла перспектива закриття ВНЗ на його базі планувалося утворити військовий ліцей. Недалекосвідця ідея викликала у Д.В. П'ясківського та й інших людей, які розуміли значення навчального закладу, рішучий спротив. Позиція Дмитра Володимировича, який прагнув зберегти ВНЗ, знайшла підтримку у багатьох представників місцевої влади, а також військового командування. На ім'я Президента України направили звернення, яке підпи-

сали: тодішній голова Житомирської обласдержадміністрації А.С. Малиновський, голова обласної ради С.І. Радивський, директор танкового аводу Бутешко, начальник обласного управління внутрішніх справ Б.І. Самарський, командир гарнізону О.П. Романенко, начальник обласного управління СБУ Л.О. Чайковський, командир 8-го окремого корпусу В.Г. Заболотний, директор Житомироблсперо В.А. Лутків, голова Богуської районної ради м. Житомира З.В. Баскакова, Житомирський міський голова А.І. Феліксо, а також тоді ще помічник Президента України В.М. Литвин. І тільки так, об'єднавшись, вдалося відстояти навчальний заклад з унікальною матеріально-технічною базою і багатонаціональними традиціями.

Завдяки ініціативі Д.В. П'явківського 1999 р. у ЖОИРП відкрито спеціалізовану вчену раду із акценту кандидатських дисертацій з проблем ракетно-космічної галузі. Сам Дмитро Володимирович вихрестив 8 кандидатів технічних наук. Він також автор 20 запатентованих винаходів; став член-кореспондентом Міжнародної Академії Інформації, яка об'єднує вчених більше 60 держав, академіком Академії прикладної радіоелектроніки, членом лави з урядів Болгарії, Канади, Росії та України.

У 2003–2004 рр. Д.В. П'явківський очолював Головна управління розвідки, а у 2004–2006 рр. був першим проректором Національної академії СБУ, а потім – професором, головним спеціалістом Генерального штабу військ України.

Д.В. П'явківський є Заслуженим працівником освіти (з 1995 р.), нагороджений орденами – «За службу Батьківщині в Воєнних справах СРСР» III ступеня, орденом Богдана Хмельницького III ступеня, близько 20 медалями. Нині проживає у м. Києві.

СТАДНИЧУК Іван Якович (10.06.1913 – 2003) – художник. Народився у с. Халайгородку. З 1930 р. проживав з родиною у м. Бердичів. Після того, як було репресовано його батька, І.Я. Стадничук почав працювати у Донбас. Потім певний час жив у Бухарі. В 1935–1939 рр. І.Я. Стадничук навчався у Ташкентському художньому училищі, згодом працював художником у театрі. 1940 р. вступив до Академії мистецтв у Ленінграді. З початком Війни Вітчизняної війни став на фронт вільним, нагороджений орденом Червоного Прапо-

ра та багатьма медалями. 1946 р. Л.Є. Стадничук продовжив навчання в Академії мистецтв на графічному факультеті у професора К.І. Рудаківа. По її закінченні працював у Казахстані. Багато його картин написані за сюжетами творів Тараса Шевченка, а також на історичну тематику (зокрема картина «Святослав під стінами Царгороду»). Не забував Л.Є. Стадничук рідну Городишанку – бував там, пісні підкалював своєю творчою паспарту від отчої землі, від співування в односельцях.

Література:

Самарський Л.Є. Народився у селі та мав там і в Мокшан Андрупівщини. – 2003. – 28 стор.

СТОРОЖУК Олександр Васильович (02.01.1930 р.) – Заслужений вчитель УРСР. Народився у селі Камані Андрушівського району Житомирської області. Батьки працювали у сімгоспартії. У сім'ї завжди панував лад і мир, тут росла ціла хлібороба. У селі була початкова школа, яку Олександр закінчив на початку Великої Вітчизняної війни. Батько пішов на фронт, а повернувся тяжко пораненим і контуженим. Невідомо було жити в повстанні часи, але турботи легше було долати трудом.

Одразу ж після звільнення Андрушівського району від німецьких фашистів Олександр продовжив навчання у семірійній школі сусіднього села Мала П'ятигірка. Вчився на «відмінно», багато читав. Закінчив школу в 1946 році і одразу ж поступив до Бердичівського педагогічного, але закінчив у 1950 р. Мрія здійснилась. На руках було призначення вчителя початкових класів у Бердичівську семірійну школу Ружинського району. Тут працював до призову в армію. Після звільнення у запас працював учителем історії у Малопігурецькій восьмкласній школі Ружинського району. Весь вільний час віддавав позакласній роботі з дітьми. На цей час Олександр Васильович уже усвідомив, що успіх кожної справи залежить від головної життєвої істини – людина повинна відшкодувати за все, що робить, що говорить, розуміти все, боротися за свої ідеї.

З 1954 по 1960 рр. Олександр Васильович працював учителем біології, виробничого навчання та початкової військової підготовки в Городишівській середній школі Андрушівського району і паралельно

навчався в Одеському державному університеті ім. Метвікова, який закінчив за спеціальністю «Фізіологія людини і тварин», тож був призначений директором Мископ'ятирської школи, а невдовзі – Червоногірської середньої школи – однієї з найбільших в Андрушівському районі, яку очолював до 1958 року.

Школярка, в середині 1970-х років довелося попрацювати трохи і завідуючим Андрушівським районним відділом народної освіти. Був одним з ініціаторів кабінетної системи навчання. Проводив дуже велику увагу самоосвіті вчителів, роботі методичних об'єднань у школі.

Олександр Васильович Сторожук нагороджений урядовими нагородними медалями «За трудову доблесть», «За доблесну працю», а в 1974 році Указом Президії Верховної Ради Української РСР йому було присвоєно звання Заслуженого вчителя.

Своїм дітям завжди вказав шляху глибокої внутрішньої і соціальної культури, постійну працювати, яка вмів поєднати свої знання зі справою служіння народу. Також був і сам Олександр Васильович, таким завжди хотів бачити своїх послідовників на терені народної освіти.

Література:

Заслужені працівники Житомирщини (журнальчик – С. Г. Байко). – Житомир, 2008. – С. 154-155.

ШПАКІВСЬКИЙ Валерій Єврославонович (02.11.1960 р.) – голова Андрушівської районної Ради. Народився у м. Андрушівка Житомирської області. Батько – Шпаківський Єврослав Іванович записує 25.10.1961 р. Виховувала мама – Параска Олександрівна. Н 1977 році закінчив Андрушівську середню школу № 1. В цьому ж році поступив на фізіологічний факультет Миколаївського державного інституту імені В.Г. Бєлінського. Після закінчення навчального закладу у 1981 році працював вчителем Новоодеської середньої школи № 3 Миколаївської області. У листопаді 1981 р. призначений на військову службу в Збройні Сили СРСР. Служив у Білорусії. Капітан запасу. З вересня 1983 р. працював вчителем української мови і літератури Волинської школи середньої школи Андрушівського району. 1 вересня 1985 р. призначений наступником директора з навчально-виховної роботи цієї ж школи. З 1.09 1986 р. по 1.091989 р. пра-

цював інспектором шкільної освіти Андрушівського райвиконкому. З вересня 1989 по квітень 2002 рр. – директор Андрушівської ЗОШ I – III ступенів № 1. З квітня 2002 по квітень 2006 р. – заступник голови Андрушівської районної ради. У травні 2006 року обраний головою Андрушівської районної ради.

Одружений. Дружина – Невіла Володимирівна працює директором Андрушівської районної бібліотеки. Дочка Ірина (1984 р.н.) працює вчителем англійської мови Андрушівської ЗОШ I – III ступенів № 1. Дочка Світлана (1990 р.н.) – студентка інституту іноземних мов Житомирського державного університету ім. І. Франка (заочна форма навчання). В даний час працює головним спеціалістом Андрушівського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Обирався депутатом Андрушівської міської ради 2 скликання та депутатом Андрушівської районної ради 3 скликання. Нагороджений нагрудним знаком «Знамінем освіти України».

ЦИМБАЛИСТ Віктор Петрович (25.04.1950 р.) – український актор, народний артист УРСР з 1982 р. Народився в селі Червоно Андрушівського району Житомирської області. 1952 р. закінчив Київський театральний інститут (у Г. Юрє), 1957 р. – Київську консерваторію (у І. Паторожинського). З 1952 р. працював в Київському (тепер – Національному) українському драматичному театрі ім. І.Франка. Ролі: «Зем» («Грім» за Котляревським), Грива, Василь, Степан Возродний («Ой не води, Гривку, та й на вечорницю», «Царівка Аша», «Талісн Старцяного»), Михайло Гурман, Бабич («Украдене щастя» І.Франка), Андроніт («У медію рано пішла коняча» за Коблякським), Світка («Світличне весілля» Кочерга), архієпископ Рейвський («Білі корони» Вибачинського, Татарченко), Галова («Різдвяна ніч» за Гоголем), Едуард («Король Лір» Шекспіра), Клебер Кар'є («Віва» Мат'є), Лейнер-Вольф («Тен'є-Тенель» за Шолом-Алейхемом)²²⁴.

Література:

Мистецтво України. Біографічний довідник. – К., 1997. – С. 623–624.

ЧАСТИНА III

Історія сіл району

Андрушівка

Ще понад три тисячі років тому на місці сучасної Андрушівки було поселення, яке вчені за особливостями кераміки відносять до Білгородської культури. Предмети цієї культури виготовляли посуд з глини способом обліплення, з елементами орнаменту, як правило, виробляли гладенької палітрової вапняк на турубі гончарів. Фрагменти такого посуду віднайшли на околиці Андрушівки археологи. Також серед глиняних знахідок були крем'яні скребки, шліфовані з отворами вап'яні сошники, а також кістки тварин⁶⁶.

У цей час, 2800 років тому на місці теперішньої Андрушівки мешкало плем'я Червонольської культури. Тоді ж це місцево населення перейшло з ківоєрівців, які на деякий час запровадили значну частину аграрних земель, власну обробку землі. Використання залізних знарядь приті домішню техніку орного землеробства, з'явилась і залізна зброя. Певшодові прийшли скіфи і місцеві племена Червонольської культури попадають під владу прабурбидів: зруйновані були платити данину кибом (Геродот називає місцеві тубільці племена скіфами-орачами). Поблизу Андрушівки дослідниками були знайшовані кургани скіфського часу.

У перших століттях нашої ери на території сучасного міста жителя продаювалося тут мешкало плем'я Червонольської культури, представників якої відомий історик Михайло Грушевський називав безпосередніми предками слов'ян. Про існування поселення або фортеці на території сучасної Андрушівки відомостей і археологічних підтверджень немає.

Вперше у письмових джерелах Андрушівка згадується в 1683 році, шопригада, у формі Андрусовка. Тоді це село, як і рад інших, було згадано в документі як «пусте село», приписане до містечка Котельні¹⁶.

У другій половині XVIII століття село належало підкоморському Березинському. На початку XIX ст. граф Березинський віддав Андрушівку в оренду Ласковичському. Як відомо, тодішні орендарі нещадно експлуатували селян, що викликало у відношенні них і невдоволення з боку кріпаків. Селянка В. Хом'якова на свідомому орендаря підняла тям, що підняла його кладочку.

Поміщики у той час витинали і в неосередності господарів. Нерідко вони звичували багато житлових і господарських будівель. Так, 1855 р. в результаті такої помішки згоріло 2 замки і господарний завод, які належали графу С. Березинському¹⁷. Цей поміщик любив розваги, намагався позичуватися чимось неорганічними перед іншими землевласниками. Так, 1859 року він наїхав в домашню прислугу столянську піддану (з Італії) М. Давид. Цього ж року Андрушівка одержала статус містечка.

1861 року, як відомо, у всій російській імперії було скасоване кріпосне право. Але селяни отримали особисту свободу без землі – її вони повинні були викупити, сиплативши в кредит 80% вартості землі державі, а 20% вартості – поміщику. Проте селяни вважали, що земля їм як усе сплачена хочемо працю і потім, тому з налядо волінням сипраїняли такі умови. 1864 року граф С. Березинський подав скаргу на селян, які відмовлялися відробити повинності і платити оброк, а також звинуватили впершу власним.

1865 року С. Березинський помор і Андрушівка перейшли у спадок його сину Ясному. Він одразу доручив М.М. Налеровському, мешканцю Андрушівки дворянського походження, управлєти маєтком¹⁸. Але вже наступного 1866 року передав це право австрійському підданому К.С. Делявському¹⁹.

Цього ж 1866 року Андрушівка стала центром волості. Через п'ять років новим власником Андрушівки стає М.А. Терещенко. Спразу він взявся за будівництво цукроводу у містечку. Всі роботи здійснювала довірена особа від М.А. Терещенка – Ф. Хряков. Багато

часу забрали отримання дозволу на будівництво заводу, листування, підготовчі роботи. Праця тривала бюрократична тиждень 9% тоді це було характерною рисою державної машини), 1871 року М. А. Терещенко на власні кошти відкрив початкове однокласне училище.

1878 року у містечку з'явилось ще дві нові будівлі – церква в ім'я Різдва Богородиці і цукрозавод. Невдовзі при заводі було відкрито казарму для робітників, лікарню і школу. У той час у містечку діяли винокурний і шкіряний заводи, три водні млини, раз на два тижні відбувалися ярмарки.

В 1903 р. устаткованим освічуєм над школою неповнолітніх нащадків Терещенків став агроном Шесталов.

В 1909 році в містечку стався велика пожежа згоріло 13 дворів.

Станом на 1911 р. в Андрушівці налічувалося 2559 мешканців. Продовжував діяти цукрозавод, на якому працювало 675 робітників, щороку випускалося продукції на суму 1500000 руб. При цукрозаводі існувала лікарня, у всіх лікар Іван Іванович Лисенський надавав допомогу безплатно робітникам і їхнім сім'ям. Народним медичну допомогою надавала Варвара Іванівна Богатська.

2-класне сім'яне училище 1914 р. перетворене у земське училище. Воно утримувалося на кошти з класи (1950 руб. у рік), від земства (1338 руб.) і 242 руб. як проценти від банківського капіталу Ф.Н. Терещенко. Завідував училищем Сильвестр Тимофійович Гордійчук, який одержував заробітку платню 360 руб. у рік. Заскон Воксай в училищі викладав священик Іоанн Андрійович Савицький (ще з 1881 р.), він був категоризований званням св. Анни 3 ступеня. За свою роботу він одержував річну платню 120 руб. Інші предмети викладали вчитель Дмитро Максимович Галай, Іван Володимирович Себло, Ірина Нічипорівна Шапкович, Лілія Дмитрівна Рутковська – усі вони одержували однакову суму своєї праці – 360 руб. у рік. Станом на 1915 р. в училищі навчалося 265 учнів.

У роки національно-визвольних змагань влада в Андрушівці кілька разів змінювалася, а з червня 1920 р. на тривалий час встановилася радянська влада. У той рік в Андрушівці налічувалося 5110 мешканців. 1923 р. Андрушівка стала районним центром. Центром осві-

ти була єдина трудова 7-річна школа, створена на основі колишнього 2-класного земського училища. 1924 р. тут навчалося 360 учнів (серед них, зокрема 128 дівчаток). А при місцевому цукрозаводі було відкрито фабрично-заводське училище. Педагогічні кадри для навчання в цій освітній мережі готували Андрушівська педагогічна школа. Медичну допомогу надавали населенню місцеві лікарі.

1929 р. в Андрушівці створено колгосп «81 з'їзд Рада», головою якого став Р.П. Огороднійчук. 1930 р. утворився ще один колгосп – імені Тараса Шевченка. 1931 р. почала діяти машинно-тракторна станція, яка своєю технікою допомагала колгоспам в обробці ґрунту і сільськогосподарських культур. Разом з тим, варто відмітити, що проведення економічної політики радянським керівництвом супроводжувалося використанням методів примусу і покарання, одним із найстрашніших проявів якого став штучний голодомор 1932-1933 рр., жертвами якого було багато мешканців Андрушівки.

Але, коли почалися Радянські військові дії, жителі Андрушівки стали на захист рідної землі. Мільйоні з них загинули за виявлену мужність і доблесть орденним та медалями. Зокрема, трьома орденами Червоного Прапора був відзначений підполковник І.Т. Слободян. 304 жителі Андрушівки не повернулися, загинувши у боях з фашистськими загарбниками. У їх пам'ять 1965 р. встановлено обеліск біля Слани.

У післявоєнний час Андрушівка силами усіх мешканців поступово відбудовувалася, покращувалося і економічне, і культурне життя. 1966 р. наслідок реконструкції шпиртової заводи став комбінатом; зростала потужність цукрокомбінату, сирзаводу, комбінатного заводу та інших підприємств. З'явилася багато нових будівель. Уже на початку 1970-х рр. у Андрушівці діяли нова лікарня на 120 ліжок, в якій працювало 146 медичних працівників; дві середні та одна восьмирічна школи, а також музична школа, п'ять бібліотек, сільське професійно-технічне училище № 2, поштамт, готель на 30 місць, універмаг, 44 спеціалізовані магазини.

І інші жителі Андрушівки хочуть бачити своє місто красивим і ошатним; пишуться видатними земляками, серед яких – доктори у різних наукових галузях: В.С. Замлинський, І.М. Лашинко, В.Ф.

Марчук, М.Д. Огороднійчук, А.М. Підгорній, письменники, мистці – дієсно слова і гордість Аварунівки.

Антонівка

Село засноване у XVIII столітті і відоме спочатку під назвою Антопіль-Божра. Розташоване на березі річки Божра, притоки р. Гуйви. Належало до Котельницького маєтку поміщика Прушинського¹⁰³, налічувало 295 жителів. З першої половини XIX століття с. Антонівка уже належало поміщику Л. Навроцькому¹⁰⁴. З ініціативи поміщика і більшою частково на його кошти, а також за гроші, зібрані громадою села, 1841 року була збудована дерев'яна Хресто-владимирська церква.

Так як і в інших селах України, так і в Антонівці уюом земельної реформи 1861 року виключили річку мандровселення селян. Вони відмовлялися сплачувати дискусні платежі за свої земельні падики, вважаючи, що вони повинні перебути у його власність безкоштовно. Влада за такі дії селян жорстково карала. Так, було відкинуто за це до суду воєводи село Киселівського¹⁰⁵.

На початку 1880-х років у селі була заснована першопо-парафі- альна школа¹⁰⁶. 1889 року побудовано нову Хресто-владимирську церкву¹⁰⁷.

Наприкінці XIX століття село переходить у власність А. Терещенка¹⁰⁸. За Російськими переписом населення, проведе- ним 1897 року, у селі на той час проживало 1052 мешканці, налічува- лось 176 домогосподарств.

У період національно-визвольної боротьби 1919-1920 років с. Антонівка, як і вся Україна, був ареною протистояння різних полі- тичних сил. Значна частина населення брала участь у боротьбі за утвердження української державності. Однак, у кінцевому резуль- таті, наприкінці 1920 року була встановлена на довгий час радянсь- ка влада. Проведення політики більшовицькою почалося із запрова- дження продрозкладки, у проведенні «червоного терору». Одним наслідком стало зрозуміння, що така політика у населення викликає тільки негативні антирадянські настрої, погіршує і так важку еко- номічну і політичну ситуацію. Тому більшовицькі керівники до дійс-

вання, уже значно м'якшої, нової економічної політики, яка спряма-
ла відновлення господарства країни, підвищення матеріального
рівня населення. 1923 р. у Антоноді було введено сільське спожив-
че товариство, а наступного 1924 р. – сільськогосподарське кредит-
не товариство. Станом на 1926 рік у селі мешкало 1419 осіб, налічу-
валося загалом 307 домогосподарств.

Протягом 1920-х років у зв'язку з постійними територіально-ад-
міністративними реформами село кілька разів змінювало своє під-
порядкування: 7 березня 1923 р. замість волостного устрою було за-
проваджено порайонний і Антоноді увійшло до складу Андрушівсь-
кого, однієї 27 червня 1925 р. – до складу Левківського, а з 28 вересня
1925 р. – до складу Іванківського, і 25 вересня 1930 р. – знову до Анд-
рушівського.

З 1929 року розпочинається політика сучасної колективізації, і
в Антоноді створюється перша колгосп.

Держава постійно обліковувала площі лібодаччі, які колгоспи
зобов'язані були висадити. Ці надральні плани прирівнані на голо-
дне землерівство на всій території України, що врешті привело до жахли-
вого голодомору 1932-1933 років.

Станом на 1941 рік у Антоноді налічувалося 1224 мешканці, хоча
за темпами природного приросту населення повинно було б бути
близько 1600 осіб.

У роки Другої світової війни понад 200 жителів села брали участь
у фронтових діях. Зокрема, у період Великої Вітчизняної війни –
183, з них 99 – загинуло, залишаючи вальдітчанку. 81 учасника фрон-
тових дій отримали ордени і медалі за виявлену мужність
і героїзм. 1959 р. в Антоноді встановлено пам'ятник на братській
могілці на честь полеглих воїнів – земляків села¹⁴.

У 1950-1960-ті роки поступово відновлювалося від руйнівних на-
слідків війни господарство, поліпшувалося матеріальний рівень і хо-
бит населення. Короткий час – з 30 грудня 1962 р. по 4 січня 1965 р.,
у зв'язку з черговою територіально-адміністративною реформою,
село відносилось до складу Бердичівського району. Станом на поча-
ток 1970-х років у селі налічувалося 821 житель і 275 житлових буди-
нків, діляк 8-різня шкільна, у якій навчалося 123 учні. У селі розміщу-

вався центральна садиба козачості ім. О.В. Суворова. Господарство мало 1743 гектари землі, спеціалізувалося на вирощуванні зернових і технічних культур, провідним також був розвиток м'ясо-молочного тваринництва. Козаки мали млина, механічну і деревообробну майстерні, пилорому. 69 трудівників господарством на той час були відзначені урядовими нагородами. Центром культурного життя села був міщанський будинок культури, де розташовувалася бібліотека, що налічувала близько 8,5 тисяч книг. У будинку культури регулярно демонструвалися художні фільми (на початку колективного селянського об'єднання показували кіножурнал ідеологічно-виконавчого характеру) – завжди зал був повний глядачів.

Соціально-побутова сфера села складалася, окрім школи, тинко і двох дитячого садка, фельдшерсько-акушерського пункту, трьох магазинів. Серед випускників міщанської школи – доктор наук, професор М.О. Корсунський, заслужений лікар УРСР Л.І. Корсунна.

Волиця

Почетною назва села – Волицька Зарубинцевька. Засноване на початку XVIII ст., коли польська влада дозволила заселити цей край і, виключуючи свідів переселення людей, надавала свободу (волю) від сплати усіх повинностей, як правило, на 20 і навіть 30 років. Тому і виникла така назва – Волиця, а так як сіл з подібними назвами було ще кілька, тому для уточнення (на територіальному близькістві), власні – Зарубинцевька Волиця.

Відомо, що з середини XVIII ст. мешканці села були уже залучені і відбували повинну. Соло належало Терезі Радіборовській, а в 1760-х рр. перейшло у спадок її дітям – Євдокії та Броніславці¹⁰⁸. У Волиці тоді налічувалося 642 православних і 88 римо-католиків. Православні ходили до місцевої церкви в ім'я Різдва Богородиці, а католики – до костелу у Кодні (збудованому 1787 р. Юзефом Глембовським) або до костелу в Котельні (збудованому дещо пізніше – 1781 р.), чи Іванці (спорудженому Юзефом Червильським 1783 р.), цілком ймовірно, що у самій Волиці була кладка, але автор про це відомостей не знайшов.

Після другого поділу Польщі 1793 р. Правобережна Україна перейшла під владу Росії. Цар, розуміючи впливовість польських земельних панів у цьому краї і намагавшись забезпечити їхню лояльність до російської влади, залишив в їхній власності усі маєтності. Тільки після першого польського повстання 1831 р. царям почав утискати польські, карати тих, хто був причетний до польського національно-визвольного руху. Але це розширяв Закарпатський не торкнувся, яка залишався власністю Воляці до середини XIX ст.

З кінця 1830-х рр. носом власництво, як довільно-ся з архівних документів, став графиня Ламберт. Маєтним у Воляці, за її розширенням, управляв Харів. Є відомості про подорож на його селі селянським, що він привозив іх відбувати понаднормову панщину і змушав над меншарядним-кріпаками¹².

Жителі села брали активну участь у суспільних виступах 1860-х рр., а також на початку XX ст. – під час революції 1905-1907 рр. не залишалися осторонь і в роки патрушової політичної та військової боротьби 1917-1920 рр. З встановленням радянської влади мешканці Воляці, як і все населення, змушені вникати до нових політичних та економічних умов. 1926 р. у Воляці організували сільсько-городнє товариство «Праця; невдовзі все населення села було колективізоване. Так само, як усе українське селянство, зізнали страждати голоду 1932-1933 рр., репресії 1937-1953 рр. Але коли пройшла біда 1941 р. – як один стали на захист рідної землі. 232 мешканці Воляці брали участь у воєнних діях, 113 з них – загинули, 99 – нагороджені орденами і медалями.

У післявоєнний час повернулися до мирного життя, до мирної праці. І понад сто трудівників-селі були у різні роки нагороджені орденами і медалями. Зокрема, вчителька О.С. Рамцова – орденем Леніна. Гордістю села є повний кавалер Ордена Слави П.І. Красовський, доктор медичних наук, професор І.Г. Ташко, зав. секретаріатом Комітету з питань національної безпеки і оборони у Верховній Раді України Д.С. Поліщук, голова фонду Державного Житомирської області В.Ю. Поліщук.

Сьогодні на 2007 р. у Воляці налічується 824 жителі (416 чоловічої і 408 жіночого населення), діє школа, де 15 вчителів навчає 97 учнів.

Волосят

Перша документальна згадка про існування села датується 1545 роком як власність Олігара Волчаневича. У XVII столітті село належало поміщану Самуїлу Модлінівському¹¹⁹. Поміщик Волосят був у власності кількох поміщиків. Частинами села володіли Трипольський, Петровський, Чайковський. Воєни у 1831 році були винуватцями в підготовці польського повстання¹²⁰. У цьому повстанні також брав участь ще один з сівчанівців Волосят - поміщик Гоголь, якому належало 18 селян¹²¹. Учасники польського повстання намагалися знищити конфіскації своїй земель. Так, Трипольський передав свою частину села дворянину Д. Вальцмаролу. Також в оренту віддав свою частину села поміщик Євреський - дворянину Тимашенку. Але земля Гоголя була конфіскована і повернута тілці у 1841 році. Поміщика Євреського 1852 року вилі на службу урядовиком Волосятським частком дворянина Поддєвського (теж учасника польського повстання). 1855 р. воєни власниками частин села стали поміщани Михайлівський і Сурма¹²². У Сурма землю придбала родина Терещуків. 1855 року в сільській іліції була заснована школа¹²³. Окресом села були Михайлівська церква, збудована ще 1775 року, і після цього двічі відремонтована.

Наприкінці XIX століття у Волосяті мешкало 1400 жителів. З встановленням Радянської влади церковно-приходська школа була реорганізована в українську трудову школу. Її випускники стали відомими людьми або середовища трудівниками, які внесли свою вагомую часточку у розвиток села, району, держави.

На початку XX ст. кількість населення села продовжували швидко зростати: коли 1899 р. тут проживало 1350 мешканців, то вже у 1911 р. - 1672, а 1926 р. - 1783. Політика радянської влади, яка здійснювала лавь із застосуванням різних форм примусу і покарання, привела до різкого зменшення населення. Внаслідок голодомору 1932-1933 рр., репресій і виселень до Сибіру кількість жителів Волосят значно зменшилася ставом на початок 1941 р. у селі проживало 1326 осіб (менше, ніж 1887 р.). А при збереженні колишніх темпів приросту населення мало бути понад дві тисячі мешканців.

У роки Великої вітчизняної війни в боях з фашистськими загарбниками загинуло 160 жителів села.

Серце відомих уродженців Волощина – талановитий поет Олександр Радюк, якому судилося прожити лише 35 років (1957 – 1992). З історією села пов'язана також життя польського поета і громадського діяча Алоїсія Феліцького.

Гальчине

Село під назвою Гальчине існувало ще у другій половині XV століття. Відомо, що тоді це село належало до Житомирського замку. У цей час, коли татари регулярно вчиняли набіги на нашу землю, у Гальчинському перебували лише кілька слуг, які несли спорочкову службу. Як і багато інших сіл, Гальчине перешло спустошеним назад до Мехли-Прет. Але востаннє Гальчине відроджується.

Разом з кількома навколишніми селами воно належало шляхетчу Налебу Гришковичу Лозовицькому (Сигізмунд I підтвердив на війні і своїм привілеєм). Після Налеба Лозовицького село перейшло у власність його сина Лукаша Лозовицького. Проте він мало опікувався цим окремим селом. Перебував на службі у Сигізмунді II, виконуючи різні важливі доручення. 1545 року була проведена ревізія Житомирського замку і приписаних до нього сіл, воєвєд і Гальчинського. Ревізію здійснювали єпископ Фальчевський і Лев Потій. Усі землевласники мали пред'явити господарчі листи, які підтверджували права землевласника. Через свою відсутність Лукаш Лозовицький не зміг цього зробити. Тому ревізори повернули його маєтності до Житомирського замку, на тій підставі, що «особа, які не з'явився, загинув від татар або вмерла». Повернувшись із закордонної поїздки, Лукаш Лозовицький подав протестацію Сигізмунду II, і король повернув йому село над Гуйвою.

Спадкомцем Гальчинського став син Лукаша Андрій. Проте невдовзі він віддав село у наставу Фрідріху Талковичу. У цей час досить свого апотею свавілля окремих землевласників, які залопотють або працюють чужі маєтки. Так сталося і з селом Гальчине (тепер

воно вже згадується як Гальчин) – його власник: поміщик Котельні Карна Ружницький.

На початку XIX століття село належало Київському підкоморю графу Березинському. Управляючим його Галицьким маєтком (поміщиком) був Олександрович. Він дозволяв собі свавільні дії на тілках щодо селян, а й щодо общинно-земельного поводження. Так, 1833 року він самоуправно узяв з двору псалтыряки Ф. Маньковської верону з телом, і вона не могла добитися справедливості навіть через суд¹²⁴.

Через десять років Березинський передав Гальчин з оренду Кошчівському. Орендарі дуже жорстоко ставилися до селян. Галицький орендар не був виключенням: інтормарської земської справник повідомив про факти побиття Кошчівськими селян¹²⁵. Не дивно, що селяни намагалися повстати на покосах до цих ставлення. 1836 року була здійснена спроба підпалити цукровий завод¹²⁶. 1864 року поміщик С. Березинський скаржився на селян села Гальчин, що вони відмовляються відробити повинності, платити оброк і не підкорюються властем¹²⁷.

1865 року після смерті поміщика С. Березинського, с. Гальчин перейшло у спадок його сивковій вдовині. Він доручив вести усі справи, пов'язані з уладуванням маєтків у Гальчині, Забарі та інших селах, дворничку М.М. Назаровському¹²⁸. Наступного, 1866 року, П.С. Березинський доручив управління маєтками в Гальчині, Андрушівці, Забарі австрійському підданому К.С. Далівському¹²⁹. 1870 року село Гальчин придбав А.Я. Терещенко і цього ж року оформив доручує своєму сивкові М.А. Терещенку. В свою чергу, він офіційно доручив багатьом вести справи у селах Гальчин, Митишівці та ін¹³⁰.

1875 року в Гальчині стався жалюва пожежок згорів примовська церква, дім поміщика Терещенка і 50 селянських хат з господарськими будівлями¹³¹.

У Гальчині та навколишніх землях, які належали Терещенкам, вирощували цукровий буряк. Його обробляли селяни на умовах найму. Але оплата праці не задовольняла, хоча підприємці-цукрозаводчики Терещенки дбали про скороту праці, одорог'я працівників та їх сімей (діла лікарня, де надавалися безплатні медичні допомога), освіту їх дітей (працювала школа при цукрозаводі), наприклад, у Червоному.

В умовах революції 1905-1907 рр. селяни, які працювали на цукрових плантаціях Терещівки, зокрема і села Галччина, були охоплені страйковим рухом, підбурювали селян інших сіл припинити роботу. Про це повідомлює навіть начальник Волинського губерняльського жандармського управління 23 травня 1907 р.¹²⁰. 1908 року пристав 5-го стану Житомирського повіту повідомляв у Департамент поліції про самоправну вирібку селянами сіл Галччина, Кралівка, Котівка, Нехворон¹²¹.

1911 р. в Галччині мешкало 2204 жителів, налічувалося 316 дворів. Через 15 років (1926 року) в селі мешкало 2643 особи, а дворів (дворів) було вже 628¹²².

1930-ті роки для жителів Галччини були такими ж тяжкими, як і для багатьох інших радянських людей, які збирали мислячи тоталітарної владі. У голодний 1933 рік тисячеллі селяни відмовлялися виходити на роботу, бо в 1932 р. усі заробитки трудівниками комуністичної влади забрали до насіння. Радянське керівництво в особі Андрушівського райкому Коопуїстичної партії (секретар Гуренко) пригупало будь-якими засобами змусити селян вийти на роботу. Освітля в протоколу № 43 від 11 квітня 1933 року від грифом «зізнком твемном»:

«1. Про стан Галччинського колхозу (м. Вовчук).

Відмітити відсутність організації праці в колхозі, що призвело до масових невиходів на роботу... Командувати тов. Лілієвським до Галччини для організації роботи колхозу на весь час голоду. Добиваються 100% виходу колхозників на роботу. В разі, коли прохідном 2-х днів не буде 100% виходу на роботу, настанувати репресії до колхозників, організувати примусові команди¹²³.

На жаль, незвідомі точні дані про кількість померлих від голоду, виселених, репресованих мешканців Галччини. Але те, що в 1941 році у селі налічувалося уже 2908 мешканців¹²⁴, свідчить про значне скорочення кількості населення Галччина.

У роки Великої Вітчизняної війни 428 мешканців села брали участь у бойових діях, 162 з них загинули, 196 – нагороджені за мужність і героїзм орденами та медалами. Становлять щастя їм за можливість жити у мирних умовах, гордіться їхнім подвигом.

Також неспомігані приймаються видатними земляками, які досягли помітних успіхів у різних сферах: С.А. Хіліський – консул у Франції; Д.М. Чуйко – генерал-лейтенант; П.В. Фесюк – завідувач відділу кадрів Міністерства освіти і науки України. 1943 року в селі народилася Г.Г. Ведарова, яка за своєю постійною працею одержала звання Героя Соціалістичної Праці.

Городище

Поля Сичоводської битви 1362 р. Поділля і Київщина були заляпані від ординського панування і перейшли під владу Великого князівства Литовського. Через 11 років, 1373 р. ординці сирочували відновити свій контроль над цими землями, однак Ольгерд відбив їх напад. Але і в подальші роки влада Великого Князівства Литовського залишалася тут ще не досім стійкою – тільки Вітовту вдалося її зміцнити. Наступним його кроком стала організація надійного захисту підлеглих земель. Цю задачу було покладено на тих осіб, які одержали від Великого князівства Литовського землю на правах тимчасового володіння за умов виконання державної служби, яка полягала у здійсненні воєнної повинності. Згідно з дослідженням В. Антоновича, землями власність тоді була розділена на певні ділянки, так звані «служби», кожна служба становила територіально 10 литовських волок (тобто близько 199 десятин, або 120 гектарів), і особа, яка одержувала землю в користування, зобов'язана була по призову ж князя Великого князя або його намісника надати з кожної «служби» одне до озброєного воїна. Особа, які одержували на таких умовах землю, називалися «зем'янами». У випадках особливих заслуг перед Великим князем особа одержувала право передати землю у спадок – у такому разі служба називалася «спадучою або «вотчиною»¹⁷⁷. Відомий історик відміняє, що у підлеглих частинах Київського і Житомирського повітів «зем'яни або хочім не беруть „служб“ і „вотчю“ або беруть їх вельми неохоче. Адже підлеглий повіт був постійним об'єктом татарських нападів і тому не могли бути зручними для створення міцного господарства, зем'яни змушені були проводити більшу частину часу то в походках, то в переслідуванні татар, то в карунах чи так званій „воєнській сторожі“»¹⁷⁸.

Так, у зв'язку з необхідністю оборони південного кордону Великого князівства Литовського був зосереджений на лівому березі Гуйви городок Жерделіс. Це був укріплений дерев'яною загорожею (ірогдіна, з жерделів) прикордонний пункт. Відомо, що станом на 1471 р. Жерделіс підпорядковувався Житомирському земству. У Жерделісі налічувалося лише три замкових слуг. Сусідній городок Коташина, який теж підпорядковувався Житомирському земству, мав чисельніше населення – 24 мешканця. У сусідньому з Жерделісом Замничому було тільки 4 слуги і 5 осіб тяглового населення. У 1470-х роках Жерделіс належав Нелюбу Гриньовичу Лозовицькому – йому високо було зазначено цю місцевість, а невдовзі після нападу князя Менглі-Пря 1482 р. південно-східні землі князі об'єднали, окремим і Жерделіс. Тільки через кілька років край почав знову поступово залюднюватися. Так як під час нападу Менглі-Пря згоріли грамоти на земельну власність, Нелюб Лозовицький звертається про їх повернення до Великого князя Литовського «Що ж як паганство-татари коло Житомера були і стіток його забрали, дві і в тому домі всі листи поклали на б-святих ділах і стіпани його в Житомирському повіті, коло р. Гуйви, названі Замничка і Замничка, великий і малий Жерделіс, Руда Руйна і Руда Малишка» і просив господаря аби той підтвердив право його на згадані городки-селенця. І це було зроблено Сигізмундом I.

Згідно з дослідженням П. Клепачевського, при розділенні маєтностей між синами Нелюба Гриньовича Лозовицького селенця по річці Гуйви дісталися Лукану Лозовицькому, а іншим синам – села у родовому місті – Берестейському повіті. Але Лукан мало уваги приділяв одержаному спадку, навіть рідко тут бував, тому житомирські міщани прибрали його землі до своїх рук. А коли він із зацікавленням загляв про свої права, то житомирські міщани звернулися зі скаргами до Сигізмунда I: «тому це він забрав рудні і селенця наші Житомирські, де вони уходя (міжя для промислів – М.Г.) свої мали, коло р. Гуйви, починаючи від межі селенця Галчичинько від Рудки Нечені, займав Руду Малишку і Руду Руйну, до того ж великий і малий Жерделіс і ті рудні, землі і селенця до своїх селенц Замничок привертас, а міжя Житомирських відтіть витанас»¹⁰⁸. Вранті його права

були підтвержені го-сподарям листом від 11.02.1537 р. Але, вирішивши суперечку, Лукаш Лозовський на цьому задоволювався, але в подальшості він не змирився, вийшов за кордон.

1545 р. бігуни Фалькенський і дияк Лев Потій проводили ревізію Житомирського замку та приналежних до нього городків і селищ. Всі землі повинні були показати особисто листи на право власності. Лукаш тоді був відсутній і вирішив, що він загинув од татар або помер. Тому рейсари повернули його маєтності Житомирському замку. Лукаш невдовзі об'явився і знову подав скаргу – тепер Сигізмунду II. І знову були поновлені права його власності.

Після цієї війни селян на р. Гуйні переїхало у степок його синові Андрію, а той невдовзі віддав їх у составу Фрідріху Тителсевича на Мєкін грошей литовських (1 топа дорівнює 36 грошам – М.Г.)⁴⁸. Щоправда невдовзі останній їх тримає у той час, коли домінувало «право селянського» дуже часто відбувалося самовільний «перерозподіл» земельних маєтностей. У Фрідріха Тителсевича ці землі селян відібрав синів – власник Котельні князь Карол Ружинський, який на посаді великого Жарула, на правому березі р. Гуйні збудував замок, забезпечив його озброєнням, навесив людьми і назвали Скооропом (тобто швидко збудований – М.Г.)⁴⁹. Цей замок існував торкоманній відновідина – Халімгород («халіма» – з татарської «спивдін»). Д. Похилевич також зауважує, що на перекладах місцевих мешканців Халімгород у минулому називали Китайгородом (тобто у перекладі з татарської – укріплення з дерев'яного частково-лу), що у цьому городку в XVII ст. було кілька перем⁵⁰.

Цей же дослідник свідчить, що у першій половині XVIII ст. Халімгород, так само як і Лебединці і Чорнорудка (тепер – Ружинського району – М.Г.) належали до маєтків Йосифа і Станіслава Любомирських. Відомо, що на їх владарювання у Халімгороді була збудована 1724 р. Свято-Миколаївська церква, а через 30 років – нова будівля храму.

Наприкінці XVIII ст. Халімгород переходить від князів Любомирських у власність поміщика Демидерія Івановського. Станом на 1787 р. у його власності було 753 селян-кріпаків (406 чоловіків і 349 жінок). У Халімгороді ділять тоді церква, млин⁵¹. Невдовзі Д. Іва-

ковський збудував винокурний завод (близько 1809-1810 рр.), а також виноцню. Через кілька років Денис Дідович Івановський помер і керувати Халімгородським маєтком стала його дружина. До маєтностей Івановських належали також с. Лебединці і Чорнурудка.

Клара Івановська виховувала двох дітей – дочку Фабіану та сина Євстахія. Син, який народився 1813 р., з 1825 р. почав навчатися у Кременецькому ліцеї. Кременець на той час став значним культурно-освітнім центром і його по праву називали Волинськими Афінами. Тут у атмосфері творчості і наукового пізнання, що підтримувалися великим національно-патріотичним піднесенням, жив і навчався Євстахій Івановський. І хоча йому довелося припинити тут навчання з 1831 р. через закриття ліцею, однак за час перебування у Кременці він сформувався як творця і діяча особистість. Він повернувся до Халімгорода. З 1844 по 1859 р. тривала справа про поділ спадщини батьків Денисрія Євстаха і Клари Івановських між дітьми – Фабіаном і Євстахієм. З 1859 р. власником Халімгорода бачимо Є. Івановського – не пересічного поміщика-землевласника, а людину-інтелектуала, людину, яка любила поезію, літературну творчість, історію (докладніше про нього – в окремій статті). Тут, у Халімгородку тривалий час жив А. Гроза, відомий поет і драматург.

1866 р. Халімгороду надано статус волинського центру. Згідно з даними, які наводив Л. Поліщук, у селі налічувалося мешканців обох статей: православної – 1173, римо-католиків – 498, євреїв – 14. Халімгород поділявся на окремі частини (дучки): Городок, Калинівка, Слободя, Голетії та Пісок; діля Миколаївської церкви, яка разом з дучком мало 71 десятину (близько 75 га) землі²². До церкви було причислено також село Жерделі, яке мало 156 мешканців. Річка Гуйва розмежовувала Бердичівський і Житомирський повіти. Таким чином, сусідні населені пункти належали до різних повітів: Халімгород – до Бердичівського Київської губернії, а Жерделі, розташовані на протилежному, лівому березі, – до Житомирського повіту Волинської губернії.

Сусіднім із Халімгородом було село Каміні, яке також належало до складу Бердичівського повіту. Його власником протягом тривалого часу XIX ст. були родина Абрамовичів, яка купила село у графа Пото-

цього. До 1838 р. селом Камени володів Андрій Абрамович, а потім у спадок перейшли за заповітом синам. Так як вони були малолітні, тому їхній маєток узяла під своє турботу Дворянська спілка. З досягненням повноліття внаслідком с. Камени став Цемарій Андрійович Абрамович. А священником сільської церкви в ім'я Радна Воскресінні був тоді о. Федір Опшкон, діє відомого історика М. Грушевського.

1901 р. Євстахій Івановський віддав Халайгород у оренду дворянству Загородському. Він, як кожен землевласник внаслідок-орендар, дбав лише про те, щоб одержати побільше прибутків, тому нічого не робив для розвитку села. Самі прості мешканці брали на себе турботу про облаштування життя громади. Коли будували місцеву церкву прийшли у великій стан, селяни на збірні колективно зносили спорудили коню, так дерев'яну парку і колоду, близько 30 метрів, довжиною.

У селі була також рамо-антонецька, і в Ільмі ініціативні у 1911-1912 рр. почали будівництво каплиці²⁶. Згодом вона була перетворена у костел Святої Кларі. Здійснилося бажання Кларі Івановської. У своєму заповіті 1859 р. вона заповідала селом, Євстахію Івановському, збудувати костел, і на це виділила частину грошей. Однак послання цієї польської поміщиці російського царяму змарило здійснити волю матері С. Івановської. Але селяни, які обернули голову наверх про родину Івановських, виконали побажання поміщиці. Будували костел мешканці сіл Халайгород і Жерасів за проектом відомого польського архітектора С. Яблоńskiego під керівництвом А. Ходжа. У храмі встановили орган, освітлю обладнали костелом.

Завдяки селянам у Халайгороді з'явився й школа. Поступово зміцнювалося економічне становище мешканців, однак невдала морна життя перервала Перша світова війна. Багато чоловіків мобілізували до війська, зокрема і жителів Халайгорода: Івана Глухончука, Давида Глухончука, Карпа Зігчука, Федора Безверного, Антона Андрійчука, Олександра Андрійчука, Івана Мідука. Війна підірвала економіку країни, суттєво погіршила становище населення і посилила незадоволення існуючою владою.

Після невдалої національно-визвольної боротьби за побудову і збереження української державності з 1920 р. встановилася на довгий час радянська влада. У період НЕПу 1920-х років більшовицьке

керівництво пом'якнуло свою політику, що дозволило відновити економіку в країні, покращити становище населення. Продокувалося зростання кількості населення. По с. Халімгородку це ілюструвалося тим, що станом на 1926 р. тут налічувалося 5115 мешканців (проти 2452 у 1900 р.). Але подальша політика радянської влади – колективізація, яка супроводжувалася виселенням людей, штучним голодомором 1932-1933 рр., а також репресіями – призвела до різкого зменшення кількості населення.

Так, станом на початок 1941 р. у Халімгородку проживало вже 2720 мешканців. Велика Вітчизняна війна забрала ще 173 життів. А всього у бойових діях цієї війни брали участь 480 мешканців села, 208 з них нагороджені орденами та медалями. Жителі села (з 1946 р. – Городківка) гордяться своїм подвигом, а також трудовими звершеннями односельців. Пам'ятається, що з цього села виявили відомі науковці та митці – доктори наук: В.О. Андрусівко, В.М. Жавна, Б.О. Зеліньський, художник І.В. Стадницька, В.І. Соколик, полковник міліції.

Забара

Засноване наприкінці XVII століття і відоме спочатку як слобода Забара. Назва походить від дерев'яної застави, якою перегороджували річку з метою вилуку риби. Відомо, що у першій половині XIX століття село належало графу С. Берковському. Станом на 1814 рік тут мешкало 27 осіб, налічувалося всього 3 домогосподарства. Але кількість населення поступово зростала і вже 1833 року у с. Забарі жило 60 осіб, налічувалося 7 домогосподарств¹⁰⁰. З 1852 року управителем маєтку був дворянин Федорович. На той час у селі вже проживало 130 осіб, було загально 17 домогосподарств.

Наприкінці 1864 р. С. Берковський помер і його земельна власність (села Забара, Гальми, Андрушівка та інші) перейшла у спадок його синаві Я. Берковському. Через неповнолітній вік останнього управління маєтками 1865 року доручено дворянину М.М. Малеровському, але наступного 1866 року шлюбна усіх справ, пов'язаних з успадкуванням майном, переданою вже австрійському підданому К.С. Дем'явському.

Надкові село було продане родині Терещуків і знаходилося у їхній власності до 1910 року, а потім перейшло у володіння графа Мелленевського⁴⁴. З приходом нового власника у селі розгорівся конфлікт між ним і братами Орденськими, яким ще Н. Терещук подарував землю, а поміщик намагався виокремити їх з цієї землі.

У подальшому життєписі с. Забари брали активну участь у селянському русі, особливо у період владн гетьмана Павла Скоропадського. 1920 року у селі, як і в усіх Україні, на тривалий час встановилася радянська влада. Станом на 1926 рік у с. Забарі проживало 184 особи, налічувалося 56 домогосподарств.

У 1925 році була завершена територіально-адміністративна реформа, у результаті якої з 17 грудня 1925 р. село увійшло до складу новоутвореного Андрушівського району⁴⁵.

Починаючи з 1929 року населення села зазнало примусової колективізації, виселення частини селянських господарів до Сибіру, жовткового голодомору 1932-1933 років. 1941 року у с. Забарі мешкало 322 особи, було вилучено 72 домогосподарств.

У роки Другої світової війни понад 70 жителів села брали участь у фронтових діях, зокрема 62 – у період Визвольних змагань, 26 з них – не повернувшись додому, загинувши у бою. 42 учасники воєнних дій за виявлену мужність і героїзм були нагороджені урядовими відзнаками. 1994 року на братській моській війні – вивозителів села сповідувало пам'ятка⁴⁶.

У повсякденній частині всіля людей були спрямовані на відновлення аграрного господарства. У 1950-1960-ті роки поступово зміцнювалося матеріальне становище населення, поліпшувалися соціальні та культурні умови життя. На початку 1970-х років у селі проживало 580 осіб, налічувалося 180 домогосподарств. Діти в-рідна школа, у якій навчалася 120 дітей, клуб, бібліотека з фондом 8,7 тисячі книг, медпункт, дитсадок, магазин.

Джерела

На місці сучасного села археологи віднайшли підтвердження поселення тут людей у скіфський період (серпень VII – I половини VI

століття до н.а.). Важлими відкриті скіфські кургани на біля Іванкова, так і поблизу деревня Іванка сін Андрушівщини.

А саме село вгадується в документах під 1581 роком. Саме тоді було укладено інвентар (тобто опис) міста Житомира і навколишніх, в той час існуючих сіл, серед них й Іванкова⁶⁰. У той час Андрушівщина, як і вся Правобережна Україна, входила до складу Великого Князівства Литовського. Після Люблінської унії, яка була укладена 1569 року, Андрушівщина знову переходить під владу польської корони. Король віддав Андрушівщину коронному канцлеру Жолківському⁶¹. Потім Іванків належав панам Михайлу і Абраму Стрибелам.

У XVIII столітті Іванків належав князеві Любомірському⁶². Він значно розбудував село. Була зведена 1747 року церква Різдва Богородиці, пізніше й костюл; у селі 1781 року мешкало 721 жителя, налічувалось 124 двори⁶³.

У першій половині XIX століття село належало поміщанці Маріанні Моравковській. Після завоювання Польщі і розділення її земель між Австрійською та Російською імперіями католицькі храми стали протестом. Тому 1833 року селяни Іванкова подали прохання про передачу у відання православного відоєства будівлі римо-католицького костюлу⁶⁴.

Жителі Іванкова були активні у захисті себе від свавільних дій нової власниці села – княгині Ц. Радаківної, якій у заставу віддала Іванківська маєток М. Моравковська за борги. Вони протестували проти збільшення повинностей на користь княгині. Про це і свідчила скарга довірених осіб від селян Іванкова, подана до суду 1834 року⁶⁵. 1835 року сам голова Київської палати цивільного суду Т.М. Обуховський перекупив Іванків у княгині Царяні Радаківної⁶⁶. Становище селян від цього не поліпшилось, а, навпаки, вони зазнали навіть жорстокого ставлення, особливо від приставників поміщика. В 1849 році селянка Іванкова Горбачуківна після побиття її ошуклом Повотилло народила двох мертвих дітей⁶⁷. 1850 року Т.М. Обуховський почав будівництво винокурного заводу, який став до ладу 1851 року.

1856 року село мимоволяно страждало від великої стихії: градом вибило геть чисто все в полях, на городах, у фруктових садах.

З 1878 року в селі почав працювати цукровод. 1885 року у Іванківці діє школа, окрасою села була Троїцька церква. Так як її спорудили ще 1843 року, через кілька десятиліть вона потребувала капітального ремонту, який зробили 1890 року²⁰. У той час селом володіли стівальники Лідія Орловська (2184 десятини землі) і Микола Терещенко (577 десятин). У 1891 році Л. Орловська передала свою частину маєтку дітям: інженеру-технологу Аркадію Орловському і Ганні Крській²¹.

1892 рік був неспокойним як для простих мешканців Іванківки, так і для поміщиків села. Спочатку громадськість сколихнула судово-справа про забруднення води у річці Гуйві відходами Іванківського цукроводу²², а потім, 31 березня 1892 року сталась катастрофа за масштабами і наслідками пожежа – згоріло 183 житлові будинки разом з господарськими спорудами²³.

Завод залишився неушкодженим. При цьому діала лікарня, де безкоштовно медична допомога надавалась робітникам заводу та членам їх сімей. 1896 року при цукровому заводі було відкрито і однокласне народне училище²⁴. У цій же білійці частина села вже належала дружині поміщика асесора Марії Нератовій, яка купила землю у Аркадія Орловського. Але потім, 1899 р., М. Нератова перепродала маєток дворянці Ганні Тарасевич (уродинській графині Степани-Фермор), дружині відомого швара, академіка Льва Тарасевича²⁵. Тоді в селі проживало 1865 мешканців.

Іванківський цукровод наприкінці 1890-х років збільшив свою потужність, тепер щороку тут вироблялось продукції на 385 тисяч крб., на заводі працювало близько 500 робітників – це було досить велике підприємство на той час. Значна заслуга у збільшенні і розвитку заводу належала інженерно-технічним працівникам, зокрема хіміку Івану Порцегеру. Але більш видатна і знава ця людина була в іншій галузі, а саме в садівництві. В Іванківці, а також в селі Ліщин поблизу Житомира і самому губерньському місті він доглядав фруктові сади значальною кількістю – 86 тисяч дерев. Більшість з них – яблуні різних сортів (понад 50), а також груші (22 сорти), сливи (8 сортів), черешні і вишні (9 сортів). Крім того, вирощував гречку і

горіхи, агрус, смородину (білу, червону, чорну), малину, полуницю, квіти¹⁰⁰. (Детальніше про нього у парній «Смешетной садінці»).

В 1903 і 1904 роках в селі знову сталися пожежі: спочатку згорів ліварня при цукровому заводі, а невдовзі, в червні 1904 року, від навмисного підпалу почала пожежа на сільському підприємстві, яку одразу вдалось швидко загасити і завод продовжив свою роботу¹⁰¹.

Революційні поєї 1905 року підготували найбільшій частині населення Іванкова до боротьби проти експлуататорів. Але невдоволення своїм становищем вони спрямували проти царя, що проявилось в Іванкові – було виннено погром, про який навіть повідомлялось у доповідній Волзького губернатора від 14 травня 1905 року¹⁰².

Проте невдоволення самодержавством охопило всі ширини верств населення. Навіть мешканець Іванкова Ф.І. Кривіцький, дворянського походження, мітував жотелів села виступити проти царської влади, захопити землі дворян і церковні землі¹⁰³.

Переслідування революційно налаштованих людей у період реакції тільки на короткій час пригальмували антисамодержавні настрої. Невдовзі революційній замах з новою силою охопив радикальну частину населення. Селяни Іванкова 15 квітня 1911 року зруйнували пам'ятник Олександрові ІІ, який стояв у центрі села¹⁰⁴.

Влада намагалась, іучи на деякі поступки, вгамувати селянський рух. Так, 1911 року в Іванкові та в інших селах укладився угоди з поміщицями про скасування перекупів¹⁰⁵. 1915 року М.А. Терещенко передав селянському колу частину землі в Іванкові в оренду Товариству цукрового заводу на строк в 7 років¹⁰⁶. Але ця земля не повернулась М.А. Терещенкові, адже невдовзі розпочались драматичні події, в результаті встановилась радянська влада, яка націоналізувала землю. А самі Терещенки емігрували.

У 1920-ті роки нова економічна політика, яку проводила радянська влада, дозволила зміцнити економічне становище населення, кількість мешканців зростала і коли станом на 1923 р. в Іванкові проживало 2533 мешканців, то 1926 р. – вже 2626. Але подальша політика радянської влади (голодомор 1932-1933 рр., репресії 1930-х) призвела до різкого зменшення населення, і станом на початок 1941 р. у селі залишувалося лише 1725 мешканців.

Одним. Коши на нашу землю ступили фашистські війська, імімі-квіці стали на захист рідного краю: 180 мешканців села брали участь у фронтових діях, 220 з них відзначені за виняткові заслуги і героїзм орденами та медалями, а уродженець села В.М. Мельник став Героєм Радянського Союзу.

В пошанування подвигу односельців, які загинули, вшановуючи Вітчизну, у селі 1970 р. споруджено пам'ятник. Мешканці села також пиляються своєю великими землями:

Нехворощ

*Міст величезне, Нехворощ мого
Обіймає з обох боків ліщина,
Стоїть на березі Пустомли і
Губить нас рідне село Нехворощ.*

Є декілька легенд, пов'язаних із походженням села. Одні з них говорять, що в селі росте дуже багато вишневих дерев, яку називають «нехворощ». Інша легенда говорить про те, що колись тут було місто Хворощ. Знищене татарами воно стало називатися Нехворощ, тобто немає Хворощі (розповіді старожиттів).

Вчитель історії с. Нехворощ В.М. Яцук обробив з сероземлю оригіналу, в якій говориться «Містечко Нехворощ в државности Фарамаз или Фараза Валынской губернии Житомирского уезда. Належитъ ей Житомира 48 верст, ближайшая почта Червоное 5 верст, ближайшая желѣзная дорога станция Чернуровка Киевской губернии 12 верста. Она расположена по обоимъ сторонамъ реки Пустомли (в државности под именемъ Горышка)».

Аналізуючи ґрунти і природу у документі говориться «Единственнае величественностьъ зема зствъ холмъ посреди мѣстечка, на правомъ берегу реки, на которомъ в државности былъ замокъ, а в настоящее время — црква».

Далі говориться: «Нехворощ или Фарамазъ, одно изъ самыхъ древнихъ населенныхъ местъ в этомъ крае, уже в 1523 году оно было довольно виднымъ селеніемъ или Кероль польскій Сигизмундъ 1-й даровалъ ему права на магдебургское вѣтье». Як і всю Україну, не минули чорні дні

татарської навали і Нехворощі. «В м. Ферниках за миттєвим та-
вар змерженими, людей до сочиннаго рожьня жителей пажыны не
астылася». Пройшли роки і відродилась Феронія уже Нехворощюю.

Село в давніші часі було війським, говоряться так: «Ферниках
мак имела миходя не имела оного наследствочного помарика. Это
было имение, которое отдавалось Каралами разным людям».

За Магдебурзьким правом жителі Феронії мали війські вольності,
такі як Київ і Луцьк. У місті був міст, бургомістр, радники й інші
урядники, був суд і відбувались покарання, торги і ярмарки. «К тому
домушкам в городе Ферниках иметь Рынку, лавки, городскую раду, в
городскую палату, производять целые рынки устрояемые по при-
вору городов Киева и Луцка. Довольно одну ярмарку в день производяки
Св. (ярмарок) торги евангелично (ярмарок) в городе Ферниках, где на
ярмарки и торги представляли всякие разные людям и купцам ину-
рочным и крыкомым и посторонным разным производять всякого рода
перомыю и меху с шесты в палату владельца князя Феронийск.

Давши коротеньку історичну довідку, віддають можливість
цього прекрасного куточка на землі. Про це говорять висока гора,
яка знаходиться в центрі села, і на лівій височині церква, відновлена
у двінадцятих роках ХХ століття штурманами і патріотами рідного
села Качиніємським Йосифом Петровичем та Давидом Володимиром
Лізовоєвичем.

Згадуючи релігійні старожиті та переторгуючи архіви, відзна-
чує, що Нехворощ завжди було війським селом. Мають ця ознака
сферумуса у жителів помаленькій, військовий, напружений
характер до нестримності.

У селі з давніх-давен була школа. Вона була пасіом моральності і
доброчесті. Вдало села Нехворощ виховали свої імена такі прекрасні
педагоги, як Снігійський Леонід Мартинович і Клавдія Анніївна, Па-
стоменська Олена Леонідівна, Мусук Василь Іванович, Ваптанівський
Іван Ермієвичем та Юсефа Григорійана, Яцек Ганна Іванівна та
ін. Саме вони, прекрасні наставники вели молоде покоління доро-
гою науки, дорогою пізнання істини і справедливості. Любили рі-
дну землю, пам'ятати своє коріння, промислювати історію рідного
села яких історик Леонід Мартинович Снігійський. Це його беріати

любиві до рідної землі проросли у мені навесні, бо аж чим живу, що люблю, що відстоюю, завдячую моїй родині і своєму класовому керівникові та вчителю історії Леоніду Мартинковичу Співівському.

Вчитель від Бога, поет і прозаїк Клавдій Анатолійович Співівський вчили не тільки бути порядними, а й любити слово. Слово для неї було святістю, місцем життя. Кожен коментар навчального твору вливався у дискусію про літературу, її зміст, значення, місце в житті кожної людини, народу. Незабутні вечори-конкурси, шкільні олімпіади, каліграфічні пасажі текстів на районні виставки проводили разом: ставили нам, її учням.

Ганна Іванівна Ядєк – вчитель географії, дотримувалась думки, що Батьківщина починається з рідного села. Вони організовували кількадесят екскурсій навколо села. Ми досліджували ґрунт, колили по алазеуту, ставили і збирали палітки, досліджували корисні копалини. Жодна така екскурсія не обходилась без кошика, ребної юшки, м'яча, народної пісні і розповіді, розповіді, розповіді... А розповідати і слухати було про це, бо з нами в екскурсію ходили і дорослі – батьки, бабусі утілі.

На жаль, сьогодні ніхто зневажався кокетки підкупувати про одиноких та стареньких. Ми, школярі, мали спільно одиноких та стареньких людей, які проживали в селі Нехворотці. По черзі класом допомагали копати картоплю, ставили заміту, замішувати картоплю в ямі, рвати і складати дрова, носити воду, замінити. Це адружувало клас, викликало відповідальність, бажання бути комусь потрібним і приналежати до рідної землі. Леонід Мартинкович Співівський, як власний керівник, добровільно підтримував такі задумки, допомагав у вирішенні тих чи інших проблем (привіз дров, вугілля) тощо. За хороші справи наш клас відзначався на лінійці школи, а влітку ми їздимо з улюбленим класним керівником в Житомир, Камінець-Подільський, Київ.

Пройшли роки. Вже немає мого класного керівника і його дружини, немає Ганни Іванівни Ядєк. Я від бачив мого похилолітнього пильно-клявцюль всьма, кого немає і хто вже живе з моїх рідних земляків.

М.В. Мисловська

Червоне

Червоне – селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на річці Пустоха (притока річки Губин), давня назва – Горбатка. Селище знаходиться на 15 км на південний захід від Андрушівки, на 19 км від залізничної станції Чорнорудка та на 45 км від обласного центру.

Існує кілька легендарних повістей походження назви селища. Одна з них розповідає про велику кровопролитну бій з відьмістю. Від селя до селя котилися чутки про монголо-татарську навалу. Розповідали, що зі сходу буде завалена вода, яку ніхто не може спитати. Руїни, зарина, ріки крові і смерті пшавали вода та собою. Люди висторожилися. Почали летіти мечі булатні, списи гострі. Чекати довелося невдовзі. Пили своїмостям, що наближається ворожа орда. І вирішили руські краще вмерти, ніж піддатися ворогові. Вийшли вони в поле, яке звалися Курьовцями і мужньо протрину ординців. Довго тримали криваві сіки, а коли все стало – поле все було перте тілами мертвих та опанцюраними. Червона кров заплила на чорній землі. З того часу Курьовцями поле стали називати Червоною землею. Ще й тепер час від часу коло селища знаходять рештки зброї. А найбільше можна знайти на шляху червоного каміня. Кажуть, що то кров людська закам'яїла, якою так рано просікла ця земля в той певний трагічний день (можливо мають на увазі покладі сірого та червоного гранітів, які знаходять на поверхні в цих місцях).

А ще старожити розповідали, що місцеві господарі любили мастити хати червоною глиною і містечко віддалік здавалось червоним. Тому його й назвали – Червоним.

За іншою легендою у селищі колись були великі ярмарки і базари, оскільки воно знаходилося на першій торговій шляху. Документально підтверджено, що ярмарки бували у містечку 2 і 24 лютого, 9 березня, в середу хрестопоклонної неділі, 23 квітня, на Вознесіння, в деську н'ятинце після Пасхи, 14 вересня, 26 жовтня, 8 листопада, 9 грудня, а базари бували через кожні дві неділі. Сюди сходилися мешки з навколишніх сіл. Зайшові купці привозили багато хорошого, «красного» товару, серед якого було багато тканин, а найбільше – черво-

ної. Ця пшанина дуже подобалась місцевим жителям і тому назвали це село Червоною. Час змінив назву цього містечка на Червоно.

Засновник Червоно 1624 р. володарем Яном Остафієм Тишкевичем. Після його смерті з 1631 р. власником став його син Антоній Ян Тишкевич, маршалок надвірний литовський. Він був одружений з Христинною Жиньовською, вони мали тільки одного сина – Владислава. Саме йому 1649 р. перейшов у спадок Червононіський маєток. Він був одружений двічі. Першого разу – з Маріанною Тольковскою, простою походження, а другого разу – з Теодорою Александрою з роду Савас. Єдина дочка Владислава – Тереза вийшла шлюб з володарем містечком. Владислав Тишкевич залишався власником Червоного до кінця свого життя (до 1684 р.). Згодом Червоно переходить у власність родини Лисницьких. У другій половині XVIII ст. спадковим власником стави Теодор Костян Лисницький, опубл. старости Житомирського. Одружившись з Францішкою Ксавером Гроховським, вона приєднала у свій власний, як і продавець, Червононіський маєток. 1792 її чоловік помер і надалі вона господарювала у Червоному, виконувала двох дочок – Теклю і Юлія та двох синів – Антонія і Яна⁷⁷.

Червоно також згадується у зв'язку з розслідуваннями зловства в цьому дворядянні Феліціана Третяка (акт від 17 грудня 1797 року). В 1744 році ним володів поміщик Лисницький. Воно відносилось до Сологнівської волості Житомирського повіту Волинської губернії.

На початку 1830-х рр. власником ми бачимо ще, як свідчать архівні документи, поміщика Голку Гроховського⁷⁸. На той час Червоно мало статус містечка. З 1836 р. власником м. Червоного виступає у документах поміщик Ян Гроховський. Господарством керував, як було згадувало, сином. Зокрема, до 1836 р. – дворядянин Галицький. Але з чимось причин у нього виник конфлікт з поміщиком, і Галицький подавав скаргу про те, що Гроховський не повертає йому документи про службу економіком⁷⁹. У 1836 р. економіком Червононіського маєтку був Яворський, який жорстоко поводився із селянами, нерідко застосовував фізичні покарання, про що скаржилися селяни націй владі⁸⁰. Подальши селяни скаргу і на самого поміщика у 1848 р., що він примушує їх відбувати зайвий день пан-

цими – це був наслідок здійснення інвентарної реформи. Тоді власником Червоного був уже син Яна – Адольф Грохольський. Він одружувався двічі: вперше з Оттилою Поляковською, а вдруге – з Ванною Радзівілою. Будучи бездітним, Адольф Грохольський заповів Червонольський маєток другій дружині, Ванні Грохольській. Граф Грохольський залишив гарній спадок: побудував палац в стилі пізньої готика, винокурню, робочу білу палату парю.

1866 р. м. Червоно стало волосним центром. 1298 р. Артем Якович Терещенко придбав у Ванні Грохольської м. Червоно, а також села Малі Мошківці та Хмелівці¹⁹. Управителем маєтку був губерняльський секретар С.Г. Мошков, а в 1870 укладиною від А.А. Терещенка став Д. Школенський. Останній 1870 р. подав клопотання про відпуск пороху, необхідного для будівництва цукровоцукру²⁰. Порох був необхідний для здійснення необхідних робіт у гранітному кар'єрі – добутий граніт використовували для спорудження заводських приміщень, а дрібні відходи граніту – для прокладання дороги. Лиштування щодо відпуску пороху тривало в 1870 по 1878 рр. – бюрократична тяганина яка тоді була однаково часу і тієї державної системи. Документальні відомості про цукровий завод з'являються в 1870 р.

На підприємстві працювало 750 робітників, річної товарибрі становило 1 мільйон 500 тисяч карбонадів. В експлуатації знаходилося 9 парових двигунів, які мали потужність 425 кілських сил. В 1888 році у містечку нараховувалося 1786 жителів та 221 двір. 1882 р. у Червоному збудовано Хрестовоздвиженську церкву, при заводі почала діяти лікарня на 18 ліжок, де надавали медичну допомогу безкоштовно не тільки робітникам, а й усім місцевим мешканцям. З ініціативи та фінансової підтримки Федора Артемійовича Терещенка 1891 року Червонольське однокласне сільське училище було перетворено у двокласне. Утримувалося воно на кошти з казені – 713 руб. 50 коп. щорічно, на проценти (220 руб.) від капіталу у 500 руб., а також щорічні 500 руб. додатково від Ф.А. Терещенки вносил від селян у загальній сумі 300 руб. вивчалось там близько 140 дітей. З 1891 р. – зав. училищем – Василь Михайлович Вахно, який за свою роботу одержував 475 руб. у рік. Закон Божий викладав (це в 1881

р.) – о. Григорій Андрійський – за це одержував щорічну платню у 150 руб. Учителями також працювали Філімон Павловський (з 1892 р.) і Софія Перверєва (з 1892 р.).

З 1878 р. Червоноземельній царською став власністю Федора Федоровича Терещенка. Слід відзначити, що на той час він був дуже багатий. За заповітом він отримав 1/3 частину майна свого батька Ф.А. Терещенка. Федору Федоровичу Терещенку належало 19 тисяч десятин землі і 15 маєтків. За даними головної контори Ф.Ф. Терещенка його дійсний капітал становив 8623784 руб.

Це був високоосвічена людина. Він любив комфорт, природу, гарно малював, креслив, але найбільшим його за захопленням було літшкобудування. Тому зустрічався і листувався з такими видатними людьми, як М. Жуковським – батьком російської авіації, з художниками І. Рєпіним, І. Крамським та С. Губіновим. За проектом Ф.Ф. Терещенка було реконструйовано парк, призначі та поставлені в парку мармурові статуї, доповнено його насадженими рідкісних порід дерев сосна, ялиця, клен та ін. (листова алея, пробісове дерево, ялиця та клен рідкіс: порід зберігалися до сьогодні), засаджено фруктовий сад, на парковому озері поселення білі та чорні лебеді, маєток був обнесений двомаметровою цегляною стіною, яка частково зберігалася і вразом мідністю розчинту. За переказами місцевих старожилів у цей рокич для мідності спорудив майстри добували бурчіт яйця. Значну увагу він приділяв підвищенню потужності заводу, збільшенню собівартості продукції, щоб отримувати якомога більші прибутки. В 1908 році на заводі шолоби переробляли по 4200 барковців цукрових буряків (1 барковець дорівнює 10 пудам) отримали 29125 пудів цукру.

Ф.Ф.Терещенко був пристрасним пилувальником повітроплавання, сам конструював літальні апарати. Тому в 1910 році виходячи свого маєтку спорудив майстерні, в яких розпочав будівництво монопланів. Використовувались моделі системи «Моран Сальє» та «Фарман». Спочатку в майстернях працювало 6-10 чоловік, а пізніше – 300. Для роботи в літшкобудівній майстерні були підібрані кращі спеціалісти, серед них Андрій Омелянович Коленський (засадальник літаків), Машовецький (майстер столярної справи), кресляр

Притор'ює та інші. Нещодавік майстерні був збудований аеродром на власні кошти Федора Федоровича, і навляв собою заросту травною земельну ділянку площею 41 га. У 1901-1915 роках Терещенко вівши безпосередньо у майстерню майже 150 тис. крб. і на 720 тис. крб. побудував у маєтку будмазок та інші будівлі, де жили службовці, конструктори і авіатори. В 1913 році в майстерні працювало 25 чол. – 18 робітників, та 7 службовців. Зарплата робітників становила 5 тис. 942 крб. 79 коп., а службовців – 16 тис. 519 крб.

Перший літальний апарат у Ф. Терещенка з'явився у вересні 1909 року. Він вирішив побудувати вертоліт своєї власної системи. До 25 грудня 1909 року був готовий літак Терещенка по типу монопланів Л. Берліа. Після цього він у 21-річному віці поїхав до Франції вчитися авіаторській справі у Л. Берліа. 12 серпня 1910 року він склав іспит на звання пілота-авіатора. Так у Києві з'явився перший дипломований пілот.

У 1910 році Терещенко створив прототип для з'єднання дерев'яних частин вертоліту. Цей протип був використований на ім'я Ф.Ф. Терещенка. Так з'явилась нова модель «Терещенко – 2». У серпні 1913 року Терещенко демонстрував свій «Терещенко – 3», а наступної весни побудував нову модель – моноплан з м'якими крилами і двигуном на сорок кілограмів сил. Його з'ята модель важила лише 330 кг і мала довжину фюзеляжу 7,1 м при розмаху крил 10 м, і мала вагу шасі та висю 150 кг, і відлімаючи його на висоту до 2 тис. метрів. Перельот моделі полетала в

тому, що була система самозмурску, яка дозволяла авіатору пілітатися у повітря без сторонньої допомоги. Створені літаки потребували вигрбування, тому Ф.Ф. Терещенко шукав пілота-вигрбувача. Побувалося за кордоном, він випадково дізнався про жінку-пілота, Любов Олександрівну Галанчикову, яка в грудні 1912 року на міжнародних авіаційних змаганнях під Берліном встановила новий світовий рекорд для жінок, піднявшись в небо на 2200 метрів, перевершивши попередній рекорд пілотацької льотчиці Беке майже втричі. Згодом Л. Галанчикова здійснила безпосадочний переліт Берлін – Париз, який приніс їй ще більшу славу. В Червоному відліма на льотчиця з'явився в 1913 році, уклявши в Терещенком кон-

ракт, який мав такий зміст: «Я, нижче, підписани Лебев Олександрівна Палавченкова, зобов'язуюсь протягом року літати на апаратах, які будуть дані мені фірмою Червоновських аеропланових майстерень, на інших апаратах виконувати польоти не маю права». Слід сказати, що рукопис простих робітниківів бувальцями добротні літальні апарати. Про це свідчить той факт, що на авіаавіастанції у Києві в 1913 році вивозили із Червоного отримав високу оцінку спеціалістів і нагороду - срібну медаль, літак був вагою 140 кг і розвивав швидкість 110 км за год. Тому й не дивно, що з навідомих до цього містечко почали відвідувати військові льотчики, інженери спеціалісти, серед яких відомий пілот П.М. Нестеров, штабс-капітан Хіонін з Одеси, Ю. П'явковський (пізніше він став відомим радянським льотчиком-випробувачем) та інші.

З 1913 року Терещенко хотів будувати аероплани на замовлення військового міністерства. Було виконано замовлення на суму 792633 крб. Майстерня випускала не тільки аероплани, а також кулеметні установки, бомбомети та інші устаткування.

В 1914 році Ф.Ф. Терещенко отримав замовлення від царського відомства на виготовлення дванадцяти військових літаків марок «Фарман». Але початок першої світової війни дало зміну планів заводчика. Це, певно, було викликано просуванням найкращих армії на схід, що загрожувало захопленням авіамайстерень. Тому вони були продані товариству «Дукан», яке представляло в Росії фірму А. Фармана. І в 1915 році спеціалізовані сполучення в м. Орел, а відтак до Москви. В 1916 році створилась новітньої конструкції «Терещенко - 7», виготовлена у майстерні Київського політехнічного інституту під технічним керівництвом В.П. Грегор'єва. Ця машина надійшла на озброєння. Це був останній аероплан для двох осіб, який розвивав швидкість до 150 км за год. І це була найбільш досконала модель аероплана і остання машина Ф.Ф. Терещенка. Після Жовтневої революції Терещенко виїхав за кордон - розповідає в своїй книжці «Завод - це доля людська» відомий український письменник і кресляр Олександр Косенко.

В пустому містечку Терещенків у 1922 році були розміщені майстерні фабрично-заводського училища. Підпорядковані вони було

цукротресту і готувало спеціалістів для цукрових заводів: мідників, котельників, слюсарів-технологів, слюсарів контрольно-вимірних приладів, токарів, електрозварювальників, ливарників, ковалів. З 1951 по 1977 рік директором училища був П.І. Давидов. З 1977 року по 1987 рік профтехучилище очолював В.П. Целиков. За цей час навчальні класи, майстерні були обладнані найсучаснішим обладнанням, кіноапаратурою, теплотехнічними засобами. Було проведено капітальний ремонт приміщень, реставрація зовнішнього вигляду заводу. З 1987 року Червононеське училище стало філіалом Андрушівського ПТУ № 32. За роки свого існування училище випустило багато прекрасних робітників. Вони працюють начальниками змішаних цехів, змішаними цехами, теплотехнічними цукрових заводів. Серед них є відзначені високими нагородами. Це Вородій Н. – працює на заводі директором Червононеського цукрового заводу і була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, токарь Петровський В. – орденом «Знак пошани» та багато інших.

Змінювались покоління, міняв свою обличчя завод, мінялись часи та люди, які працювали на ньому, для кожного завод став інакше добою. Проте він завжди був одним з фігманти цукрової промисловості області, трудився, приносили багато і слави традиції його працівників. З 1994 року розпочалося новай відлік історії заводу – засноване відкрите акціонерне товариство «Червононеський цукровик». Підприємство модернізоване, виробничі процеси створюють повністю автоматизовані, що дозволило значно збільшити виробництво цукру. Зокрема, в 2003 році перероблено 100,6 тис. т цукрових буряків, вироблено 12,8 тис. т цукру. За 2005 рік завод заготовив 136 тис. 456,7 тонн цукрових буряків, з них перероблено 132 тис. 530 тонн і вироблено цукру 17 тис. 183,5 тонн. Підприємство вчасно і в повному обсязі виконує свої договірні зобов'язання з постачальниками.

Повертаючись у минуле, згадаємо й таке:

«Там, де річка Пустоша досягає своєї середньої течії, з'єднуються з іншими водними джерелами, на околиці Червоного та неподалік Малого Мотківця, на сирійськом кладовищі Ф.А. Терещенко уже виступає в містечку мастов і цукровий завод виходить на початку 1880-х років спорудити гуральню. Її будівництво було насамперед викли-

кани чималим нависоченим потоком (жопаси), які частково використовувались місцевим населенням для підгодівлі худоби, а решта вивозилась в ті місця, де діяли гуральні.

І ось на початку 80-х років починається спорудження Червононеської гуральні. Роботи по будівництву йшли швидкими темпами, бо вже в 1883 році Червононеська гуральня зареєстрована в Російське акціонерне товариство. Це означало, що її продукція виходила не лише на ринок російської імперії, а й на світові. На той час завод мав справді перерви, хоча і закоронови, технічні оновлення. Слід сказати, що на заводі в 1889 році дієло два інженери – брати перетонні для перетонки браги і ректифікаційний – для очищення спирту створеної перетонки. До революції 1917-го року цей завод завдяки підвищенню ефективності цукрового заводу став одним з кращих по виробництву продукції, її якості. Вони надіслали в багатовіковій Росії, мали пошест за кордоном, були відзначені медалью на Брюссельській виставці в 1903 році. До речі, кількість спирту вимірювалась градусами, хоча існують і іншої вимір як декалітри. Про це свідчить листування керуючого Червононеським заводом В. Бодаса з одеським купцем П. Демидовим: „Листуємо 160 тис. декалітрів спирту по 1 руб. 70 коп. за 100 градусів”.

У 1913 році виробництво спирту досягло свого апогею, але війна 1914 р. катастрофічно вплинула на виробництво. Ф.Ф. Терещенко зайнявся організацією авіаційстерств до Москви, тому виробництвом справляв майже не займався. У 1920 році Червононеську гуральню було націоналізовано. Відтоді почався інший етап розвитку підприємства. Він був підпорядкований Подільському відділенню приторесту. В основному на заводі працювали селяни із навколишніх населених пунктів – Червоного, Малих Мошківців, Котівки. Основна робота на підприємстві була сезонною, то вони додаткового займалися особистим господарством, а на спиртзаводі на період ремонтних робіт діяли спеціалісти – так лише в своїй книзі «Словід над заводом» С.Косицюк.

Радянській владі в селіні було встановлено в січні 1918 року, а з 3 липня 1921 року в Червоному було відкрито кооперативне Бство (співне спільне господарство), яке об'єднувало 270 чол. Підприємство було

перейменовано в сільськогосподарське кредитне товариство. Колгосп засновано в 1929 році.

До 1923 року селище входило до складу Салотинської волості Житомирського повіту Волинської губернії.

Голодомор 1932-1933 року селище нечленив злишнє, завдяки тому, що цукровий завод видавав для населення продукцію паївки. Та все ж багато жителів села загинули голодною смертю, про що свідчить братська могила на території селянського кладовища, яка недавно знайдена. Зараз (на підготовку до спорудження на цьому місці пам'ятного знаку. Старожити згадують, що люди вмирали цілими сім'ями, залишаючись багато пустих кім., в яких господарі вмирали один на одному. Вмерли від голоду – цей страх перекасував людей, які зуміли вижити в цей страшний і жорстокий час. І тоді, літку 1933 року, коли дочекались нового урожаю, люди, боячись голодомору, копали по закутках скорами дрібні, стручочок крупи, мікро зерна про насас.

Складного червоного ринку діялись червонолітні про початок війни. А 7 липня 1941 року фашистський чобіт ступив на його рідну землю. Для жителів Червоного почалася важка доба окупації. Фронт покотався далі, а в селі почали господарювати гестапівці. Перш за все вони організували повномасштабну кампанію проти комуністів і євреїв не тільки в селі, а й в навколишніх сіл. Їх збирали в кімнатні групи, певно з кількох сімей чоловік, на персональному майдані, а в підсудді'а протягом кількох днів водили до лісу Чорнокозового лісництва і розстрілювали (розстрілювали місцеві поліцаї). В районі Новобудовки, в лісі, знайшли вони свою смерть. Старожити згадують, що довго ворушилась земля на тому місці. В трьох місцях знаходились останки стариків, жінок, дітей, які були розстріляні в ті гіркі роки і стали першими жертвами фашистського режиму. Занотовано і розстріляно 387 чел. за час німецької окупації.

Потім почалось грабування заводських магазинів (складів цукру, де знаходилося його ще чимала кількість). Повантаженими його у вагоні, пеньковолоською відправкою у Бердичів. До Німеччини на рік відправляли вагони з живим «товаром» – 168 жителів села було забрано на каторжані роботи до фатерланду.

З перших днів перебування в окупації фашисти намагалися за будівлю віну прустити цукровий та спиртовий заводи.

І хоч їм вдалося розвинути кадрових робітників, що не встигли евакуюватися, підготовка до початку освоєння цукроваріння протрималась дуже повільно через так звану військову саботаж. Тобто, всі працювали і, здається, весело, а строки пуску заводу щораз віддалялися. Новим господарям на весь період окупації, а він тривав майже два з половиною роки, так і не вдалося налагодити високопродуктивне виробництво цукру і дустити завод на повну потужність. Спиртовий завод працював лише один сезон. Так, не сидіти сломавши руки червонощі Воля, як могла, чинила опір, не кормилася загарбником, підтримувала зв'язки з партизанами, боролася з окупантами доступними засобами, кабанякоючи жиданий для всіх День Перемоги.

Селенце було звільнено від німецько-фашистських загарбників 29 грудня 1943 року. Під патиском радянських танкетів гітлерівці поспішно відступили в напрямку Бердичева, не встигнувши дробити-вати заводи, хоча такий намір був під обмисленням був маладешній денаріт, а танкові війська стріляли з автоматаів по головному корпусу цукрозаводу, щоб його знищити.

І вже 12 жовтня 1944 року цукрозавод дав першу продукцію, а спиртзавод виконав виробничу програму на 124 проценти. Це була надзвичайна радість для всіх жителів-селенців і ознака того, що воно почало відроджуватись, як відроджувались інші на мирно трудові життя.

Важкими були післявоєнні роки, та час обійав. Жителів селенців не покладати руї з руї та поволу піднімали селенце.

Щодо технічного стану – Червонописький спиртзавод викладав скромно у порівнянні з таким, схожим, гігантським спиртовим галузі, як Андрушівський спиртзавод. Незважаючи на технічну відстаткованість, Червонописький спиртзавод виробляв продукцію високої якості. Слова про високоякісний червонописький спирт існує до цього часу. Зараз завод носить назву – Державне підприємство «Червонописький завод протосварін». За 2005 рік воно виробило продукції на 15075 тис.грам, вироблено продукції в натуральному виразі у 2005 році – спирту етилового 139,7 т. дал., продукції технічного призначення

чешня – 369,3 т. дал. Кількість працюючих на заводі – 133 чол., середньомісячна заробітна плата у 2005 році – 948,5 грн.

Село встановило радянським військовим 29 грудня 1943 року після тривалих боїв на містечку. Під час Великої Вітчизняної війни 302 уродини(ці) селення билися проти німецько-фашистських загарбників, 120 – загинули, 193 – відзначені бойовими орденами і медалями. Односельцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, споруджено пам'ятний знак з гранітним написом, на якому викарбувані імена загиблих. В 1956, 1960, 1964 і 1965 роках у Червоному встановлено шість пам'ятників на братських могилах воїнів – вояків(ів) селення від гітлерівців (на селищній площі) – 7 воїнів, в парку цукрового заводу поховані 224 воїни, біля входу продавців – 128 воїнів, на сільському цвинтарі – у двох братських могилах – 8 воїнів, біля селищної ділянки – 13 воїнів та могила невідомого воїна на полі недалеко с. Кришівка).

В 1877 році на кошти прихожан, камені і поміщика Ф. Терещенка побудована кам'яна п'ятикутна(на одному з кутів – дзвіниця) церква в ім'я святого і чудотворного Миколая, а попереду Хресто-Воднівського церкви була розібрана і перенесена в 1884 році на сільській цвинтар. Зараз для наукових приховані діє Свето-Миколайський храм Московського патріархату (вул. Базарний, 4), римо-католицька церква Божого милосердя (вул. Бердичівська), жіночий монастир Святого Різдва Христового (вул. Котковського), церква євангелістів християн-баптистів (вул. Лешіна, 87), церква євангелістів-християн віри Іванівської (вул. Франка, 1)

На даний час в Червоному працює 2 будинки культури, 2 бібліотеки: шкільна і селищна, фонд якої становить 25563-екз., дитячий лікарня на 25 місць, 2 дитячі садки, 10 магазинів, торговий ринок, 2 школи, встановлена пожежна частина, поштове відділення зв'язку, 2 ковальські цехи – «Сидоренко» та «Малькович», 2 перукарні, цех по виробництву мінеральних водів «Малькович», 3 кав'ярні.

Однорічне народне училище діало в 1871 році. Зараз на його базі працює Червононська середня школа I – III ст. Зараз в школі навчається 568 учнів та працює 45 вчителів. З них: 3 – вчителі-методисти, 2 – старші вчителі, 11 вчителів вищої категорії, 6 – I категорії.

Школою гордяться вчителівські династії: Бачинських, Піскунів, Сторожуків, Турських, Атанасюків, Янчуків.

Чимало видатних людей є уродженцями цього славного своєю історією селища: це Цимбаліст В.П. (25.02.30 – 2.02.98) – народний артист УРСР, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Працював у театрі ім. Л.В. Франка; Шензарук В.Ф. (1954 р.н.) – доцент кафедри української мови і літератури Житомирського університету ім. Л.В. Франка, автор і виконавець власних пісень; Богачук В.І. – заступник Генерального конструктора авіаційного науково-технічного комплексу ім. Антонова; Семезюк Микола – поет, член спілки письменників України; Криштук Т.П. – український радянський письменник; Боднарчук Л.І. (1938 р.н.) – директор Інституту бджільництва ім. Г.І. Прокоповича, Президент спілки письменників України, Президент Асоціації літературтів України, професор, член-кореспондент Академії аграрних наук України.

В Червоному є два музеї. Один є так розуміється у середній школі, амбіуюча мунка – Турська Юлія Золотокірична. Музей є центром краєзнавчої, просвітницької та популяризаційної роботи, важливою ланкою виконавчого процесу. Йому присвячено звання «Бракосмія». Юлія єксурсоводи (учні школи) проводить цілий єксурсій за розробленою тематикою. За останні п'ять років проведено близько сорока єксурсій. В музеї представлений єксурсій за такими напрямками: південноліній період в історії селища, предмети побуту наших предків, історія місцевих підприємств (цукрового і спиртового заводів), історія школи, Велика Вітчизняна війна та ін. При цьому музей єксурсій «Історія та мунка», яка проводить популяризаційну роботу та підприємств зв'язки з ветеранами: Дубровським П.Г., нагородженим орденом Червоної Зірки, орденом Слави III ст., орденом Вітчизняної війни та іншими бойовими нагородами. Рада музею єксурсій систематично та регулярно випускає єксурсій «Єксурсій мунка», серед яких особливо цікавими за змістом та єксурсій оформленням є: «Недостійне...» (присвячена воїнам – вивозцями єксурсій Червоного), «Щоб мунка струни нашій душі» (присвячена історії вчителівської династії Бачинських), «Його поєксурсій Бог, мунка...» (присвячена єксурсій творчості В. П. Цимбаліста).

А іншої музеї присвяченій історії цукрового заводу, змідус цим музеєм Києво Нова Федорівна. Тут зібрані цікаві матеріали з історії виникнення цукроваріння на Україні та у світі, велика експозиція про історію заводу та заводмайстерень, матеріали про минувшню сім'ю Терещаків, сім'ю першого цукроара Сима Івана Марковича, списки, які розповідають про буремні роки революції та провадницької війни, про роки Великої Вітчизняної війни та мезру працю в повсякний час працівників заводу.

Про красу селища та його околиць, про його працелюбних людей писав вірний місцевий житель, поета Досифеяна П.І. та Лисак А. – вступник голови Київської обшпрофрації.

Л.С. Пашкорук
Г.Л. Мазорін

Яропловичі

Це одне з літописаних міст давньоруського часу. Вперше згадуютьс у писемових документах під 1160 роком. З «Піснису Руськогого» за Іларіємим спискомовом повідомомос: «У тім же році [1160] Володимир Андрікович і Ярослав Ілославич, і Галичани добили половців мезма городом Мундариним і Яропловичем. І багато душ вернули вони з половою, що їх узяли були половці»²⁷. На жаль, у подальші роки і століття Яропловичі втрачали своє значення стратегічного оборонного центру. Відродженське село Яропловичі відбувшється вже у другій половині XVІІІ ст. Відомо, що 1759 р. у селі були збудована дерев'яна Свято-Дмитрієвська церква. Власником села часто змінювалися, і це перешкоджало розвитку села. Наприкінці XVІІІ ст. власником Яроплович, які тоді відносилися до складу Сквирського повіту Київської губернії, був поміщик Промочев²⁸. 1804 р. він помер і село розділили між собою спадкомовці на частини. Кожен із співвласників села хотів одержати мезськему прибутку, тому випадком експлуатували селян, нерідко вдавалися до фізичних покарань. Так, у червні 1807 власник частини села поміщик Яропловичий забив до смерті селянку Нікошилову²⁹.

Станом на 1822 рік співвласниками Яропловичим вже були бачимо поміщики Лисецького, Протосєвичького, Третяка і Яновського –

є відомості про те, що вони зробили благодійні пожертви на користь Київської гімназії¹⁰⁰. Наступного року вони продали свої частини села (крім Липецького і Третяка) поміщикам Чернінському і Волошковичу. А ті, забутованихся, 1824 р. мусили в рахунок боргу віддати свої частини кредиторам – Липецькому і Третяку¹⁰¹. Невдовзі Липецький продав частку Яронович поміщикам Козацьким, замишлявчись власником маленької частини села. А 1833 р. батько і син Козацької продали свою частку Третяку¹⁰². Останній мав крутий характер і не звязав не тільки на селян, а й на тих, хто йому прямо не був підвладний і за соціальним станом вважався поміщиком. Це відчув на собі мешканець Яронович шляхтич Дроздовський, якого поміщик Третяк побив і закусив у колотки. Цим самим він прийняв шляхетську гідність – за таке передбачався як мінімум штраф, однак Т. Третяку це вдалося уникнути¹⁰³. Проте суд його не минав, але вже через іншу справу. Селянин з Ярославської губернії, що вимірював побитом селянства у Яроновичах, на ім'я Яків Молодов подав клопотання про те, що поміщик Третяк не заплатив йому за штуртурні роботи¹⁰⁴. Тільки після цього поміщик з ним розрахувався.

У селі жила у той час удова полковника де Софіяни. Вона «відзначилася» тим, що 1833 р. пайцала на будинок іншого співвласника села – Ф. Липецького, вивела вікна і двері – про це подав скаргу до суду обрешений поміщик¹⁰⁵. Але й сама вдововичка дуже зазнала збитків і цього ж 1833 р. від неї утік селянин Клемент, якого вона нещодавно перед тим купила у поміщика Стецького з Сирецького повіту¹⁰⁶. Наприкінці 1833 р. де Софіяни продали свою частину села поміщику Покотковському. Останній тож не зміг прожитися в селі і 1834 р. перепродав цю частку Яронович Третяку¹⁰⁷. Інший співвласник села – Ф. Липецький – 1835 р. свою частину віддав у заставу купцеві С. Шапіро¹⁰⁸. Але не зміг повністю віддати борг, тому останній у якості компенсації продав цю частку І.С. Казнаверському¹⁰⁹.

Т. Третяк продовжував «відзначатися» своїми свавільними діями. У квітні 1835 р. селянин Лук'ячук скаржився, що поміщик відібрав у нього зерно, приготовлене на посів¹¹⁰. Але годі було селянину шукати справедливості! Була, щоправда, випадок, коли жертвою

свійній ставні і селі Т. Третяк (хоча в більшій мірі від гарячу руку потрапи його селяни). У вересні 1838 р. поміщик скаржився до суду на князя Радзивілла, за наказом якого його селяни з с. Харківки випали на селян Третяка під час полювання, побили їх і забрали усі шаради¹⁰¹.

1838 р. М.Д. Казимирський продав свою частку села Т.К. Третяку¹⁰². До цього часу співвласником певельної частини Яроповичі замишався поміщик В. Кляковський. Наприкінці 1838 р. він помер і його частина була розділена між неповнолітніми дітьми (він півно одружився). Тому їх було вості під дворницьку опіку¹⁰³.

1843 р. І.Ф. Ливецький передав право управління своїм маєтком у частині села дворянину І. Вробельському¹⁰⁴ на прохачі словом. Одних невдовзі І.Ф. Ливецький вигнав і його частка перейшла братові Г.Ф. Ливецькому. Останній 1847 р. віддав у оренду володіння своєю частину села поміщану Д.А. Стоповському на шість років¹⁰⁵.

А в Третяка екземп був Жарський, який віном не поступився у жорстокості поміщану. 1851 р. після поварання ним селянами Загірком, останній від примноження гідності вчинився у ставку¹⁰⁶ (у той час уже законодавчо заборонялося - а 1848 р. - застосовувати фізичні поварання для селад).

Цього ж 1851 р. замість старої вставі церкви була збудована нова, теж дерев'яна¹⁰⁷. Через 3 роки, 1853 р. власником Яроповичі став Малашевський, який через п'ять років перепродав село поміщанам М.А. Радивельському та К.С. Шайду¹⁰⁸.

А вже під 1861 р. ми маємо арбітний документ про доручення на управління маєткостями у селах Яроповичі та Струцька, видане поміщанком С.А. Котковичським дворянину С.М. Улашину¹⁰⁹. 1864 р. С.А. Котковичський вининяє доручення почесному громадянину Д.Д. Френку нові на продаж маєтностей у селах Яроповичі та Струцька для оплати боргів кредиторам¹¹⁰. Але були продана тільки Струцька, а Яроповичі залишилися у власності Котковичського.

1866 р. Яроповичах надано статус волоського центру, що сприяло подальшому розвитку села.

Після придушення польського повстання 1863 р. цар, з метою пошляти лояльність до влади з боку українських селян Правобе-

режиса, зменшені своїм урядом на 20% викушні платежі за землю. Це покращило умови селян і стан їхнього господарства. Селяни все активніше включаються у нові ринкові відносини, частина з них стає найманими робітниками на цукрових заводах, які відкриваються у вищому краї.

Цукровиробництво було високорентабельною справою, але потребувало вкладення значних капіталів. Тому підприємці періодично об'єднували свої капітали, створюючи акціонерні товариства. Поміщикам, які звикли вести господарство по-старому, все важче було конкурувати з новою верствою – підприємливою буржуазією. Тому поміщикам поступово спрощувать свою землю більш активним і метким підприємцям або найомним селянам. Так сталося і з Котковичським, який продав землю Товариству цукрових заводів «Ярославичі» (директор – статський радник М.М. Козьмичів)²⁰¹.

У Ярославичах цукрової завод почав свою роботу 1868 р. і поступово нарощував виробництво. Проте наприкінці червня 1869 р. згорів від пожежі будинок Товариства. І хоча завод уцілів і розширився поглибі площі – 1894 р. у Ярославичах було виділено 26 гектарів землі під дослідні поля, однак до початку ХХ ст. він занепадає і не міг уже на рівних конкурувати з більш потужними заводами у Червоному, Андрушівці, Іванограді.

На початку ХХ ст. надзвичайно активізується робітничий страйковий рух. Населення вступає у політичне життя, спираючись на прихильників такі чи іншої партії, кожна з яких бореться за життя серед мас. Відомо, що у Ярославичах 1903 р. розповсюджували прокламації Револьюційної української партії (РУП)²⁰², яка змалювала до здобуття автономії України у складі Росії, до українізації освіти та судівництва в Україні – тепер поряд з економічними для партії висунали і національні вимоги. У горніні цих подій кристалізувалася національна свідомість українців.

Перша світова війна перервала мирний хід життя, вярнула в родині чоловіків, які змушені були поховати за імперські інтереси Росії – багато з них загинули. Не повернувшись до праці чимало робітників Ярославичського цукрозаводу, тому у 1916-1917 рр. на підприємстві використовували військовозоволенених²⁰³.

З утворенням 4 березня 1917 р. Української Центральної Ради цілковито більшість населення її гаряче підтримувала. Проте поступово багатьох охоплювало розчарування з приводу невирішення Центральною Радою земельного питання і з кожним днем зростала кількість селянських більшовиків. На пукропівській сформувалася робітничая організація, яка підтримувала гасла більшовиків. У лютому 1918, коли більшовицькі війська вже наближались до нашого краю, робітничий комітет закликав адміністративну владу на пукропівщині²⁹.

З 1920 р. встановилася радянська влада. 1927 р. у селі було створено перше колективне господарство – ТСОС (товариство спільного обробітку землі). Пізніше на його основі утворено колгосп, який тривалий час носив ім'я Я. Свердлова. Колгосп мав 5243 гектари сільськогосподарських угідь, 56 тракторів, 30 комбайнів (на середину 1980-х рр.). Кращими трударками були загальнонавчачі М.М. Гамарка, М.В. Гудя, А.Д. Білявська, М. Прокішук, Г. Кошівчук, М. Кома. Загалом понад 40 мешканців села нагороджено за самовіддану працю урядовими нагородами. Серед них – і вчителі: О.Г. Бойко – орденком Трудового Червоного Прапора і Х.А. Бойко – орденами Леніна і також Трудового Червоного Прапора.

Мешканці села свято беруть навіть про тих, хто віддав рідну землю від німецько-фашистських загарбників. Поряд 400 жителів Яроповичів брали участь у бойових діях Другої світової війни, 190 з них загинули, 202 – нагороджені орденами і медалями, зокрема В.Х. Бабича – орденком Леніна.

Мешканці села згадують також тих, що є Яроповичі – багачиньками Героя Соціалістичної праці Л.А. Любченко, народного художника М.А. Максименка, генерального директора «Житомиробліверга» А.В. Лавицького, вченого-історика А.В. Калашинька.

У селі (станом на 2007 р.) налічувалося 1062 жителі (466 чоловіків і 596 жінок), діяла школа, де 17 учителів навчали 167 учнів.

ДОДАТКИ

Короткі відомості про підприємства та організації Андрушівщини*

Галузь охорони здоров'я району представлена територіально лікувально-профілактичними закладами комунальної власності, підпорядкованими Міністерству охорони здоров'я країни.

Інфраструктура медичної галузі в районі – це центральна районна лікарня, до складу якої належить стаціонар цілодобового перебування хворих, потужністю на 137 ліжок на профільних лірургіях, терапіях, педіатрії, інфекційній хвороби, пологові допомога, відділення швидкої і невідкладної медичної допомоги в цілодобової роботи 4 бригад та фізліку в смт. Червоноє, де працює 2 цілодобових бригад.

Районна лікарня діє на принципах бюджетного фінансування та залученням позабюджетних коштів. Районна поліклініка – потужністю на 600 відвідувань в зміну, в якій працює кваліфікована допомога на 22 фахових спеціалістах.

З метою покращення медичного обслуговування, залучення додаткових позабюджетних коштів для лікування хворих в 2006 році в районі функціонує філія благодійної організації «Лікарняна каса Житомирської області», що нараховує 6439 членів, що становить 18,27% від населення району. В 2006 році залучено 412199 грн., профінансовано на лікування членів «Лікарняної каси» 304913 грн.

Кількість центральної районної лікарні становить 48 лікарів, 140 середніх медичних працівників, 224 обслуговуючого персоналу. Серед працівників 1 заслужений лікар України.

* Інформація подана керівниками даних установ

Серед організаторів справи здоров'я особистим вкладом в її розвиток відзначилися ветерани праці Співак М.М., Након'юк О.К., Щетиніна А.Д., Голубова В.М., Свєтлов Е.М., Денисенко В.Я., Михальчук А.І., Михальчук Н.І.

Більше 35 років працюють в охороні здоров'я району ветерани праці лікар-хірург Бех В.С., Полюшук Г.В. – медична сестра по прийому виключає відділення шкідливої і небезпечної медичної допомоги, Георгієва М.Г. – лікар-невролог, Веретняк В.В. – завідувач педіатричним відділенням, Білоуса В.А. – районний терапевт, Вілюкскій В.Г. – заступник головного лікаря по медичному обслуговуванню населення району, Степаненко М.М. – завідувач інформаційно-аналітичним відділом центральної районної лікарні, головний лікар Городишівської сільської лікарської амбулаторії Левківської А.В., головні лікарі дільничних лікарень с/г. Червоно, с. Стара Котельня: Мрышод М.В., Хоменко В.А.

Помогою у хворих, авторитетом серед населення району користуються фахівці районної лікарні Палимар С.І. – завідувач районною поліклінікою, Василішко І.М. – районний невропатолог, Явнич А.В. – районний терапевт, Бусіш А.В. – районний офтальмолог, Палакко В.Д. – районний отоларинголог.

Державна ветеринарна служба Андрушівського району складається з:

1. Управління ветеринарної медицини в Андрушівському районі – начальник управління Калит Яосси Франкович.

2. Районна державна лікарня ветеринарної медицини – начальник лікарні Вєстрєнська Валентина Михайлівна.

В структуру районної державної лікарні входять:

1) районна державна лабораторія ветеринарної медицини з лабораторіями ветеринарно-санітарної експертизи на ринках – директор лабораторії, заслужений лікар ветеринарної медицини України Галас Микола Лодовикович (Андрушівська лабораторія ветеринарно-санітарної експертизи – завідувач Галас Галина Василівна та Чернівецька ЛВСЕ – завідувача Наволочна Таміла Петрівна).

2) дільничні лікарні ветеринарної медицини:

- Старокотельницька – завідувачий Ісько Олег Павлович;
- Зарубищенська – завідувачий Харчук Петро Олександрович;

- Чернівецька – завідувачий Ковальчук Олександр Михайлович.
- 3) ветеринарні дільниці:
  - Городицька – завідувачий Листовицький Петро Адамович;
  - Ярецькієцька – завідувачий Зайцев Юрій Олександрович.

Державна ветеринарна служба здійснює контроль за дотриманням ветеринарних актів при виробництві, переробці, зберіганні, транспортуванні тварин, сировини і продуктів тваринальського походження утримання екологічно чистих продуктів харчування, а також здійснює комплекс заходів щодо попередження та боротьби з хворобами спільними для тварин та людей.

Кращі працівники державної ветеринарної служби:

- Гауков Микола Ростиславович – заступник начальника управління ветеринарної медицини;
- Тарасов Олександр Петрович – головний лікар управління ветеринарної медицини;
- Ісько Олег Павлович – завідувачий Старокотельницької дільничної лікарні ветеринарної медицини;
- Харчук Петро Олександрович – завідувачий Зарубинської дільничної лікарні ветеринарної медицини;
- Зайцев Юрій Олександрович – завідувачий Ярецькієцькою ветеринарною дільницею;
- Суход Петро Михайлович – лікар-епізоотолог Чернівецької дільничної лікарні ветеринарної медицини;
- Дубовик Наталія Іванівна – санітар Старокотельницької дільничної лікарні ветеринарної медицини.

Ветерини державної ветеринарної служби:

- Калма Марія Іванівна – лікар-епізоотолог Старокотельницької дільничної лікарні ветеринарної медицини;
- Кондратюк Людмила Василівна – провідний лікар-серолог районної державної лабораторії ветеринарної медицини;
- Беглий Василь Андрійович – офіційний лікар районної державної лікарні ветеринарної медицини.

Андрушівський районний військовий комісаріат було створено 3 січня 1944 року відповідно до «Положення про місцеві органи військового управління».

На підставі Державних Командувань військовим Північного оперативного командування від 28 листопада 2003 року № 16/1/0155 з 30 березня 2004 року було реформовано Андрушівський районний військовий комісаріат в Андрушівсько-Політавський об'єднаний військовий комісаріат.

Командування військового комісаріату:

1. Старший лейтенант Шагнаєв Степан Павлович - 1944-1945 рр.
2. Старший лейтенант Работнов Костянтин Павлович - 1945 р.
3. Капітан Савін Іван Петрович - 1945-1947 рр.
4. Майор Савченко Петро Родіонович - 1947-1950 рр.
5. Підполковник Гост Євгеній Васильович - 1950-1957 рр.
6. Підполковник Ніколич Микола Степанович - 1957-1960 рр.
7. Майор Шеронов Володимир Васильович - 1960-1962 рр.
8. Майор Мельник Куньма Романович - 1962-1963 рр.
9. Майор Кашацян Микола Захарович - 1963-1971 рр.
10. Майор Семенов Миколай Олександрович - 1971-1975 рр.
11. Майор Комарницький Олег Петрович - 1975-1987 рр.
12. Майор Овощенко Юрій Анатолійович - 1987-1992 рр.
13. Полковник Бельвєрський Вілії Миколайович - 1992-1998 рр.
14. Підполковник Гайдушок Василь Васильович - 1998-2005 рр.
15. Майор Опенсіянко Сергій Миколайович - 2005-2006 рр.
16. Капітан Віталентко Сергій Васильович - 2006 р.
17. Підполковник Моторний Володимир Леонідович - 22.02.2006р. - по даній час.

Ветерани праці військового комісаріату:

1. Державний службовець Пастовська Марія Павлівна - начальниця тилової частини.
2. Державний службовець Курата Леонід Робертович - інспектор по військовому об'єкту працівників.

Андрушівська райспоживспівка. Споживча кооперація на Андрушівщині зародилася в 1922-1923 роках. Майже в кожному селі були споживчі товариства. Вони вели не тільки торгівельну діяльність, а й займалися заготівельною, громадським харчуванням, в них були перукарні, швейні цехи та інші.

На даний час до складу райспоживспілки входить три споживчі товариства – міська ССТ, Старокотельницьке та Червонольке ССТ і три підприємства – Коопзасторок, Кооперативний ринок, Комбінат громадського харчування.

В системі споживчої кооперації району працює 70 чоловік.

З 2000 року і по даний час споживчу кооперацію району очолює Лябурський Давид Нармонт, який працює в цій системі більше 50 років.

В райспоживспілці працює багато ветеранів, які віддали кооперації багато років, усі свої сили, знання, ділилися працями: по даний час – економіст райспоживспілки Цікельська Валентина Григорівна, товарознавець Матус Раїса Сидорівна та інші.

За 2007 рік товарооборот по системі райспоживспілки склав 2 млн. 880 тис. грн.

До складу відділу культури і туризму Андрушівської районної державної держадміністрації входить:

- районний Будинок культури – директор Рожко В.Ф. та 33 сільські клубні установи,
- районна бібліотека – директор Гуляченко Н.Т. та 34 сільських бібліотеки;
- школа мистецтв – директор Дремчук О.В. та дві її філії в смт Черволе та с. Новоситицьке.

Начальник відділу культури і туризму Андрушівської райдержадміністрації – Білоцька Г.І. В установках культури району працюють 156 працівників.

Працюють в них є: Зюць Т.М. – провідний методист РБК, Ганецький В.А. – керівник народного ансамблю трістких музик «Високі музиканти», Костюк І.В. – керівник дитячого аранжованого ансамблю Зорянко, провідний методист РБК, Басюк О.В. – художній керівник народного хору ВК с. Стара Ковелька, Слюсарівська В.І. – бібліотекар с. Пирівки, Карнацька С.А. – бібліотекар с. Гашівки, Звонима Н.І. – бібліотекар смт. Червона, Пташник Н.К. – викладач по класу хореографії школи мистецтв, Борисова Н.Б. – викладач школи мистецтв, Босайчук Т.О. – викладач школи мистецтв, Шімбалістова Л.Г. – викладач школи мистецтв.

Метрами таланту та прикладом для всіх працівників культури району є ветерани праці, які повністю віддалилися й на сьогодні віддають свої улюбленій справі – справі піднесення культури району, бібліотечної справи та збереження і відтворення традицій нашого краю. Це: Рогожа В.В. – директор районного Будинку культури, Відмінник освіти України, Устич П.В. – ам. клубом с. Антошів, перший директор музичної школи Ткачук П.Ф., Лашук М.І. – колишній директор музичної школи, Раковець І.К. – колишній директор районної бібліотеки, Раковець В.В. – колишній директор районної бібліотеки, Войцуківська Я.К. – колишній бібліотечар районної бібліотеки, Кириликів Г.І. – колишній бібліотечар районної бібліотеки, Савченко А.С. – викладач школи мистецтв, Сестрова М.Е. – викладач школи мистецтв, Саєда В.С. – викладач школи мистецтв, Черваський Б.К. – колишній директор районної кіномережі, учасник народного ансамблю «Криничанська», Варганов К.І. – провідний методист районної бібліотеки, Кришталь К.М. – колишній начальник відділу культури, голова районної ради ветеранів.

Андрушівський міський центр дитячої творчості (МЦДТ) був створений шляхом реорганізації районного Будинку піонерів відповідно до рішення Андрушівської районної ради 23-го скликання від 30.01.2002 р. «Про передачу комунальних закладів освіти в комунальну власність територіальної громади міста» та рішення Андрушівської міської ради 23-го скликання від 12.02.2002 р. «Про надання згоди на прийняття комунальних закладів освіти в комунальну власність міста».

В МЦДТ гуртовою роботою охоплено 803 учні, які займаються в 43-х групах різноманітних профільних навчання. Робота МЦДТ проводиться у відповідності із затвердженими нормативно-правовими документами Міністерства освіти і науки України, які регулюють роботу комунальних закладів.

В МЦДТ працює 15 осіб, директор – З.А. Мислява, методист – Л.В. Березова та 13 керівників гуртків.

Педагогічне працює має вирішенням проблеми «Пошук оптимальних шляхів реалізації творчих здібностей школярів у відповідності з комплексною програмою „Творча обдарованість“».

Заслуженою повагою користуються гурток «Північка» – керівник Суходошська А.О., яка працює в МЦДТ 27 років. Її роботи займають провідні місця на районних, обласних та республіканських виставках-конкурсах. Крім того працівниками міського центру дитячої творчості є: Огародник Л.Б. – гурток «Художня вишиванка», «Писанкарство»; Ісмаїлова М.П. – гурток «Рукотілка» і «М'яка іграшка»; Пашталічук Н.А. – гурток «Паперовий світ»; Шаховиць С.А. – гурток «Танцювальний».

Андрушівське управління експлуатації газового господарства (АУЕГП) було створено в 1993 році на базі Андрушівської ділянки Подільського управління.

На даний час в колективі, який очолює Войко В.І., працює 150 чоловік. Управління обслуговує 24 населених пункти із загальною довжиною газових мереж 542 кілометри, проводить ремонтні та будівельні роботи. На території району зареєстровано 16350 абонентів – споживачів проточного газу.

Інженерно-технічним персоналом на підприємстві керує головний інженер Кривчицький С.К.

Головний бухгалтер – Самарчук Г.М.

Старші майстри: Ковчук О.О., Пашалчук М.А., Дзюбчук Л.Л.

Майстри: Толочко О.А., Ольшанець С.Я., Пашиник В.І., Пашаць С.М., Мельник М.О., Гітман Б.З.

Інженери: Скрипа В.А., Шенчук О.П., Пашиник І.П.

Серед працівників підприємства – газоелектроварювальники Муравський В.В., водії: Горбун М.В., Соловйовик М.А., тракторист Балков В.С., слюсарі: Любар В.М., Оліварівський В.С., контролери: Устич Г.П., Гусидицька О.М.

Ветерани праці: Голованов Л.Д. та Пашалчук М.А.

Андрушівський район електромереж. Андрушівський РЕМ засновано в лютому 1962 року. Кількість працівників на даний час – 80 чоловік. Інженерно-технічних працівників – 29 осіб, робітників – 57 осіб.

Директор – Яричон Микола Васильович. Головний інженер – Миколаук Валентина Васильовна. Заступник директора РЕМ з енергозабугу, економіки та комерційних питань – Яблоцький Олександр Броніславович.

Головний бухгалтер – Юзьак Вікторія Адольфівна.

Керівник оперативно-диспетчерської групи (ОДГ) – Кошарця Ірвін Валентинівна.

Майстер мережної ділянки №1 – Кравчук Віктор Олександрович.

Майстер мережної ділянки №2 – Прищупа Віктор Анатолійович.

Майстер мережної ділянки №3 – Кондратюк Олександр Олександрович.

Група металізації і транспорту – Дембур Володимир Михайлович.

Група по розрахунках з юридичним співробітником бухгалтер – Арменко Галина Олександрівна.

Група по розрахунках з побутовими споживачами ізолятор – Поліщук Олександр Ігоревич.

Групи з експлуатації приладів обліку та контролю споживання електроенергії: старший інспектор Чернішків Віктор Васильович; групи №1 – інспектор Дижий Петро Іванович; групи №2 – майстер Кондратюк Віталій Володимирович.

Ветерани праці Асоціації «РЕМУ (Україна)»:

1. Бабак Валентин Вульфівич – електромонтер з експлуатації розподільчих мереж.

2. Боднар Григорій Миколайович – контролер.

3. Дроботюк Алла Олександрівна – диспетчер.

4. Заліський Валерій Альфредович – диспетчер.

5. Ковальчук Іван Михайлович – водій.

6. Дембур Володимир Михайлович – майстер ГМТ.

7. Михалюк Валентин Васильович – головний ізолятор.

8. Селецький Анатолій Іванович – водій.

9. Пашко Петро Леонідович – електромонтер з експлуатації електродинаміки.

10. Поліщук Микола Андрійович – водій.

11. Родькіна Лариса Григорівна – контролер.

12. Семетюк Віктор Іванович – електромонтер з експлуатації розподільчих мереж.

13. Сторожук Микола Юхимович – електромонтер з експлуатації розподільчих мереж.

14. Хосенко Михайло Олександрович – машиніст бурально-кранової установки.

Ветерани праці підприємств (пенсіонери):

1. Барabanова Ганна Петрівна
2. Вальчук Микола Михайлович.
3. Вовсодя Леонід Григорович.
4. Войтенко Василь Васильович.
5. Галук Марія Тодосієвна.
6. Дев'ятко Ростислав Іванович.
7. Лук'янчук Ніна Василівна.
8. Майковець Володимир Миколайович.
9. Романюк Любов Миколаївна.
- 10.Савчук Ганна Миколаївна.
- 11.Ткачук Дмитро Федорович.
- 12.Черненко Ганна Луїсіана.
- 13.Черненко Аркадій Миколайович.

Учасники ліквідації аварії на Чарнобильській АЕС (працівники):

1. Волчок Василь Степанович.
2. Дембур Володимир Михайлович.
3. Поліщук Микола Андрійович.
4. Семенов Віктор Іванович

Непрямі учасники ліквідації аварії на ЧАЕС (пенсіонери):

1. Черненко Аркадій Миколайович.
2. Гончаренко Дмитро Пилипович.
3. Ярмак Андрій Миколайович.

Помічники учасників ліквідації аварії на ЧАЕС:

1. Арсеньєв Володимир Валентинович.
2. Бельчик Василь Степанович.
3. Верончук Василь Антонович.
4. Колосов Кірій Петрович.
5. Соловчук Федір Лаврентів.

Кращі працівники:

1. Черномізов Віктор Васильович – старший інженер.
2. Сторожук Микола Климович – електромонтер.
3. Пагула Кірій Миколайович – водій.
4. Семенов Микола Іванович – диспетчер.
5. Кондратюк Ігор Миколайович – інженер ВТТ

6. Чуб Володимир Григорович – електромонтер.

7. Вондартук Володимир Онуфрійович – електромонтер та інші.

ВАТ «Андрушівське АТП 11838» було засновано в 1938 році та паркоувало 15 автомобілів ЗС-5. В 1940 році підприємство наважалося автоколонна, а в 1945 році отримало палку авторота й мало 22 вантажних автомобіля. В 1950 році руської силад було доведено до 46 автомашин, а в 1955 році авторота були переоборудовані в вантажний автопарк і паркоувала 61 вантажний автомобіль. Інтенсивно підприємство почало розвиватись в 60-х роках ХХ століття.

Так, у зв'язку з розвитком пасажирських перевезень автомобільним транспортом, підприємство було переорієнтовано в автопарк на базисі якого було 75 вантажних автомобілів та 3 автобуси. В 1966 році було створено «Автопідприємство 0503-1», яке паркоувало 145 вантажних автомобілів та 40 автобусів. В 1986 році Автопідприємство змінило свій номер і стало «Андрушівське автопідприємство 11838» і мало 84 автомобілів та 44 автобуси. З початком приватизації в 1994 році отримало палку ВАТ «Андрушівське автопідприємство 11838».

На даний час підприємство має 23 автобуси та 7 машин обслуговування, воно займається виключно пасажирськими перевезеннями на 19-ти маршрутах, це зокрема: 2 – міські та внутрішньо-обласні; 15 – проміські; 2 – міжкі.

Щоденно виконуються 59 оборотних рейсів, якими зв'язані всі сели району, а також підприємство перевозить пасажирів до обласного центру м. Житомира та м. Бердичева.

Керівники підприємства: голова правління – Шалабай В.В., перший заступник – Шалабай І.Ф., головний бухгалтер – Маркіна Т.Д.

У ВАТ «АТП 11838» працюють висококваліфіковані спеціалісти, які мають великий досвід роботи. Насамперед, це зокрема такі як: Маликовський І.Ф., Сухолов А.А., Кодрятюк О.В., Барабаш А.Ф., Васюк А.А., Юрчук І.О., Кошівчук П.В., Омелячук В.К., Голубчук С.І.

Не відстають від своїх старих товаришів і такі переложком, як: Трусов В.М., Родіцький В.Р., Гуртов В.О., Медвідь В.В., Мисленій С.П., Яценюк В.І., Бушнін М.О., Пасюк А.К., Шалабай Л.А., Ковбильський О.В., Василевський Ф.О. та інші.

Підприємство по праву цінує і пишається цими відданими працівниками.

ДП «Червоноєвський завод прохтоварів». Ще 1851 р. у Червоному почала діяти кавкурня, обудована місцевим поміщиком А. Гроцькимським. Її новим власником став у 1873 році поміщик Волинської губернії Терещенко Федір Федорович. Завод швидко посів перше місце на спиртовому ринку і був відзначений нагородою на Вроцлавській виставці в 1903 році.

Кращі традиції червоноєвської спиртовки намагаються дотримуватися і сьогодні. Заводу та його колективу довелося пережити роки найжорсткішої скрути, коли люди не могли реалізувати свої мрії та амбіції – виробити продукцію.

З приходом у лютому місяці 2000 року на посаду директора Вучеренка Валерія Олександровича ситуація повністю змінилася. Для цього довелося перепрофілювати виробництво на випуск технічних рідин. Настав довгоочікуваний роки стабільності, збільшення випуску продукції та реалізація її асортименту – відродження колишньої слави заводу. Проведено модернізацію та оновлення основних засобів підприємства, проведено ряд дієвих заходів зі збереження енергоресурсів, комп'ютеризовано головні підрозділи підприємства, в тому числі бухгалтерів.

Досягнуто пристойних фінансових показників серед підприємств концерну «Укрспирт», за що завод нагороджено Держкомом Держкарбонному «За кращі фінансові результати».

За особливі професіоналізм, впровадження новітніх технологій, вагомий внесок директор ДП «Червоноєвський завод прохтоварів» відзначений урядовими нагородами: Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України; Відзнакою «Знак Пошани» Міністерства України; Золотою медаллю «За ефективне управління» Міжнародної кадрової академії; Почесним званням «Заслужений працівник промисловості України»; Почесною Грамотою Міністерства України; Подякою Кабінету Міністрів України.

Налагодили зв'язку співпрацю з цукровими заводами. ДП «Червоноєвський завод прохтоварів» щорічно укладає з ними угоди на постачання малає для виробництва технічних рідин.

Асортимент спартової продукції заводу розширюється. Під не мікше у ньому посідає складовими продукція («Воякс», «Льодокол», «Лоск» тощо) для миття автомобілів, кришталю, фарфору, фаянсу, господарського посуду; миючі засоби («Діамант», «УК-сер») для килимів, автомобілів, унітаїв, раковин; морилка для дерева для робіт по дереву у домашніх умовах та на виробничій лінії «Воякс» для швидкого розмалювання вогонь, камінів, печей тощо; розчинник органічний універсальний для розведення фарб, лаків тощо. Продукція заводу має великий потенціал на внутрішньому та зовнішньому ринку.

На виробничій праціє згуртований колектив працівників країні з них: ветерани праці на чолі з: заробітчанка тельнянка рідки в потіці Зеленик Євдокія Сергіївна, інженер з охорони праці Журбіцька Марія Опанасівна, змішні технологеси: Сога Валентина Сергіївна, Дарій Олеся Василівна, старший процесу бродіння Ковалюк Євгенія Іванівна.

Реєстр Війська Запорозького 1649 року. /
 Упорядник Тодійчук О. В.В. Страшко, – К.,
 1995. – 592 с. (Іншчани. – с. 195)

Фесько Сиваченко	Федір Коваченко
Лаврін Довченко	Павло Сутчалко
Корній Горбаченко	Микола Сиваченко
Лаврін Касаченко	Курман Миколайко
Андрей Нападковиченко	Данило Цірюкешко
Філат Михайловичко	Клима Хомелко
Феодор Тимошенко	Марко Дубас
Лесько Гринченко	Грицько Рубановий
Семен Гудим	Борис Олександрко
Курко Вайченко	Грицько Стефаненко
Іван Степаненко	Борис Остапенко
Герасим Саченко	Василь Дворниченко
Василь Бондаровий	Мауртий Степаненко
Степан Мігала	Федір Талаченко
Іван Чин	Фесько Цірюкешко
Карко Савченко	Лаврін Радца
Зенко Шумаченко	Курко Усачко
Андрійко Шкурко	Грицько Сучалко
Науменко Павла	Гаврило Михайлко
Іван Гладкий	Іван Демиденко
Павло Даниленко	Василь Шершак
Данило Миколайко	Павло Бороманенко
Василь Костомарко	Іван Круцько

Культурно-соціальне будівництво

Виконуючи завдань про загальнообов'язкове навчання в Андрунівському районі необхідно було охопити дітей 4-10 років 2870 чел., охоплено 2863 чел., що складає 92,8% завдань, дітей 11-15 років – 1835 чел., а охоплено 679 чел., що складає 35,7% завдань.

В охопленні дітей-підлітків (11-15 років) склався програмний вплив школи організаційної підготовки до навчального року.

В 1930/31 році школи були забезпечені підручниками на 90% (1-ий концентр і підручник на 2 учні, 2-ий концентр і підручник на 3-6 учнів).

З метою забезпечення безперервного навчання бідицьких дітей, було надано в 3431 навчальному році:

а) Вуучки 1553 учням, що складає 21,3% до всіх учнів та безкоштовно з них 342 учням, що становить 3,5% до всіх учнів;

б) Одягом 2090 учням, що складає 28,7% до всіх учнів, та з них безкоштовно 373 учням, що складає 5,2% до всіх учнів;

в) паричним спідзятками 4343 учням, що складає 60% до всіх учнів шкіл, з них безкоштовно 762 учням, або 10,4% до всіх учнів.

В районі є 55 будинків під школами, в яких є 150 класних кімнат. В 30,31 році в другу зміну зайнялися 30 гуртків. Площа та кубатура шкільних приміщень не дозволяє розгорнути мережу шкіл в 31/32 н.р., не вистачає 72 класних кімнати на учнів 2-місячних занять. Незадовільно це закінчення будівництва шкіл (Верба, Війтова), Корчмище). Необхідно всі курсувальні будинки передати школам, а також розгорнути нове будівництво в районі.

Виснажуючи завдання політехнізації школи в районі організовано і реорганізовано 4 семіарії на 2 ФЭС та ШКМ, організовано в 1930-1931 навчальному році 3 нових ШКМ з них один ШКМ старшого віку.

Всі школи району прикріплені до виробництва, колгоспів та радгоспів, які між собою склали угоди на політехнізацію. Учні 25 шкіл

відбувають плану виробництва приставку в колективах та 1 – ФЗС на виробництві. При 3-х школах організовано майстерні та у 7 чотирьохкласних утворенні робітні кімнати.

Райметоддіора та Методкомісії розробили по всім школах плани виробничої практики дітей, пов'язані з теоретичним навчанням, але він здійснюється недовільно через слабу політехнічну підготовку вчителів. Внаслідок невідповідності вчителів та малою кваліфікацією з боку Райно (36% вчителів закінчили 7-річку та короткотермінові курси) % верстанності дітей в 2078 р. є великий. Кількість та устаткування майстерні та робітничих кімнат і концентрує недовільно через втому учнів-сесоциоранців в політехнічній школі.

В школах недовільно організовано інтернатівські та інтернативно-опальне навчання. Проценти підготовки шкіл є недовільним і перебісно по району становить 52%. Стан підкадрів є надто незадовільним: всього вчителів в районі 178, в них в вищій освітній – 27, із середньою – 86.

У справі ліквідації велисьменності та малочисельності в районі прояв при складенні освіти ліквідовано 4844 чол. – всього 3849 (79%), а в 2415 малочисельних освітньо 2056 (73%).

Арх. 22

Профосвіта та підготовка кадрів

Основою успішності, що підготував кадри для промисловості є ФЗУ, в якому 104 учні, в них комсомольців – 92, членів КМЛ (піонерів) – 7, не організовано – 5.

Школа ФЗУ готує: слюсарів – 62 чол.

токарів – 8 чол.

ковалів – 15 чол.

вельманців – 19 чол.

Висока робота ФЗУ організована недовільно, внаслідок чого є ряд несприятливих моментів біля, лавка, несприятливість та інше.

Курсами підготовки при Райпрофраді підготовлено до техніку-
мів - 13 чел., до рабфаків - 11 чел.

До весняної посів кампанії різними коротко-терміновими кур-
сами було підготовлено: організаторів - 26, рахівників колгоспів -
51, зоотехніків - 68, рослинниківів - 29, ветеринарів - 23, трактор-
истів - 168, механіків рослин - 37, рушаків до сіялок - 56, вуков-
рок - 30, міряників - 18, доцільних робітників - 25.

Секретар РПК

Сидорук
30.VI.1931 р.

Арх. 52

Протокол № 17 Засідання Бюро Андріївського РПК відб. 9-10 січня 1931 р.

«Відмітити абсолютну відсутність будь-якої роботи та вершин-
ства в сфері зросту партії з боку Бюро РПК та партосередків, вна-
слідок чого протягом цілого 1930 року парторганізація зросла лише
на 49 чоловік».

Арх. 66

«До 18.III.1931 р. зміцнити побудову радгоспівського коопу
в Андріївці назвати його Ім'ям Паризької Комуні».

«Преміювати с. Забару (за краще додержане проведення усіх
освоєно-освітничих кампаній) стаціонарною кіноустановкою».

«Затвердити Ольшанського зам. директора МТС».

«Рекомендувати Гелюка на голову Іванківського колгоспу».

«Рекомендувати Фенюка на голову Вербівського колгоспу».

«Рекомендувати Кайкіса на голову Андріївського колгоспу».

«Рекомендувати Люцького - головою сіярди с. Зарубинців».

«Рекомендувати Струківського - головою сіярди с. М. Мош-
ківців».

«Рекомендувати Петренка - головою сіярди с. Сторобілів».

«Ільоска залучити на посаді голови РПНС».

«Любчевка задіяти на посаді голови колгоспу Ярополит».

«Відпустити Амшаріна 25-тисельника з посади голови Червінського колгоспу (Його після двороби, інвалід)».

Рекомендувати Свинярука на посаду нач. рай. ДПУ.

Рекомендувати Сафоновка на голову Антошівської сільради.

Рекомендувати Козака на голову Степівської сільради».

«Вважати за необхідне тов. Філатова відкрити на Слав'янській содовій завод згідно він працює. Повідомивши парторганізацію заводу про необхідність створення до вивчення робітників в рахунок 25000 компрометуючих себе та не здатних працювати на селі».

Секретар РНК

Євдоким
28.1.1931 р.

ОТДѢЛЪ III.

УЧЕНИКИ ЗАКОНОВЪ ИЗЪ РИМЛАНЪ БОЛЪГАРСКОЙ ГИМНАЗИИ.

I. Житомирскій уѣздъ.

Черногорецъ дряхловскій окаяня ученикъ, Слободжанской волости, прообразов. изв. окаяня, въ 1881 г., въ сѣверн. уѣзд. станиц. отъ окаяня 121 р. 50 к., $\frac{1}{2}$ отъ окаяня (3000 р.) 150 р., отъ окаяня (окаяня 2 п. отъ окаяня 0. 2. Преподана 100 р. а отъ окаяня окаяня 100 р., Уѣзд. 100 п. а 41 рѣ., отъ п. 0 п. а 2 г.

Захарьевскій уѣздъ Василь Михайловъ, Василь, отъ п. окаяня Костюк, ученикъ окаяня, въ сѣ. отъ 1 сент. 1872 г., въ сѣв. окаяня, въ 22 сент. 1881 г., окаяня. 415 р.

Житомирск., окаяня, Гавриилъ Павло. Захарьевскій, въ сѣ. отъ 14 сент. 1881 г., окаяня. 150 рѣ.

Уѣздъ Василь Михайловъ, Васильевскій, отъ п. окаяня отъ Васильевск., въ сѣ. а сѣв. окаяня, въ 1 сент. 1881 г., окаяня. 128 р.

Васильевскій уѣздъ Василь Михайловъ, Васильевскій, отъ п. Васильевск., окаяня дряхловскій уѣздъ, въ сѣ. отъ 1 сент. 1881 г., въ сѣв. окаяня, въ 1 сент. 1881 г., окаяня. 100 р.

Уѣздъ Василь Михайловъ, окаяня. 100 р.

Искл. окаяня окаяня окаяня.

Васильевскій уѣздъ окаяня окаяня окаяня:

I. Васильевскій, Васильевскій окаяня, окаяня въ 1871 г., окаяня, въ сѣв. окаяня, окаяня, въ сѣв. уѣзд. станиц. отъ окаяня, окаяня окаяня окаяня о. Преподана окаяня 100 р. а отъ окаяня, 100 рѣ. Преподана, въ 100 п. окаяня, окаяня, отъ окаяня окаяня окаяня. Уѣзд. 50 п. а 21 рѣ., отъ п. 0 п. а 1 рѣ. Искл. окаяня окаяня. Уѣздъ Васильевскій, Васильевскій, окаяня окаяня окаяня, отъ окаяня, въ сѣв. отъ 15 сент. 1881 г., окаяня. 100 рѣ. Васильевскій, окаяня, Васильевскій, въ сѣв. окаяня, въ 15 сент. 1881 г., окаяня. 100 рѣ. Васильевскій, Васильевскій, Васильевскій окаяня окаяня окаяня-окаяня-окаяня Васильевскій, Васильевскій, въ сѣв. отъ 1881 г. Уѣздъ Васильевскій окаяня, окаяня окаяня, Васильевскій, окаяня, 88 р.

II. Васильевскій, Васильевскій окаяня, окаяня, въ 1881 г., окаяня, въ сѣв. окаяня, въ сѣв. уѣзд. станиц. отъ окаяня, 400 рѣ, 10 п. (окаяня отъ окаяня окаяня).

ДИДЖИТЕР ІНЖЕНЕРСТВО

Обладнання цукрового заводу в Червоному XIX ст.

Пам'ятки цукрової будівництва у Червоному і Алаштуванні

Гаран В.К.,
заступник декана,
природничого факультету
Житомирського державного
університету ім. І. Франка

Поділюк В.К.,
голова Житомирського відділення
Фонду державного Укроборон

Поділюк Д.С., перший секретаріату комітету національної безпеки та оборони Верховної Ради України (згорілий скіпа)

Кучеренко В.О.

Шатский В.Ф.

**Факультет
менеджмента**

**Факультет
менеджмента**

Башаров Ю.М.

Вафина В.М.

Варшавская К.И.

Ванс Г.И.

Даниловская Н.Т.

Закрыло Л.Б.

Захарчук В.В.

Кощинская С.Л.

Колесников П.И.

Ливановский В.В.

Ливанов М.М.

Маковская Т.М.

Митрошинська А.П.
директор гімназії

Гузарук К.М.

Коллектив медсестер в Червонон. 1980-ті роки

Поцало З.Г.

Петрус Н.Д.

Колектив Андрушівського відділу освіти

Писова М.В.

Плещинский И.Л.

Соболева Л.В.

Савицкий Л.Л.

Народний ансамбль діти і танцю «Кришчелька»

Житломірська крайова товариство
українського полкунта «Поліська Січ»
у центрі А.В. Ломоносов, А.Ф. Шенкер.

Документи про Андрушівщину 1932-го року

Комуністична партія (більшовиків) України
Сов. секретно
Секретарю Андрушівського
районного партійного комітету

С объявлением мобилизации в Вашем районе будут производиться крупные дорожно-строительные работы среднего операционно-важного характера (переправа, дороги и т.д.).

Все рабочие силы и транспорт будут предоставляться по приказам Наркомтруда и Наркомземдела путём получения её на мелких местечках и непромышленных городах.

Секретарь ЦК

Степанов

ДАХО - Ф. 114 - Оп. 1 - Спр. 484 - Арх. 1. - «Дорожным и переправам во время военно-оборонной работы 29 декабря 1930 - 31 января 1931 г.»

Сов. секретно

Секретарю Андрушівського
районного парткома

При объявлении войны одним из заданий государства - Польшей, Румынией и т.д. Штабом РСЧА установлена дисциплина движения беженцев по главным дорогам, расположенным в Киевской области. В распорядительном порядке беженцами Вашего района будут двигаться на распределительный пункт №3 гор. Переяслав по дороге в направлении таких пунктов и сел: Котельня, Волница-Зарубищенка, Котловое, Жидовцы, Душанька, Б.Церкови, Острийка, Шведовна, Катровик, Ходоров, Переяслав.

Кроме этого, по дороге к этим населенным пунктам там будут двигаться беженцы и других районов.

А поэтому Вам необходимо в мирное время из числа Вашей парторганизации выделить одного комтрудовика для работы среди беженцев на поезде в селе Котельня Вашего района, и сейчас же для него выработать совместно с райкомземделом инструкцию о его работе.

При виділенні контрабандника необхідно мати на увазі, що цей виділений товарищ був не востановлюваний, і в протилежному випадку необхідно його забронювати в воєнкоматі.

Зав. советско-торговым отделом

Київського обласного КП(б)У

Коздринський

Стар. воєнний інструктор

Київського обласного КП(б)У

Закінчи

ДАЖО. – Ф. 114. – Оп. 1. – Спр. 464. – Арх. 80. – „Державні архіви України та України за часів воєнно-оборонної роботи 23 березня 1950 – 31 квітня 1953 рр.”

Зовсім таємно

До Андрійківського РНК

За мобілізаційним планом просять і виконавчої діяльності на 1952-й рік для Вашого району встановлено такі тиражі випуску Вільності на десятих день мобілізації і перший місяць війни на цій підставі Вам потрібно переробити свої редакційні плани і планів-оснований газет, також, відомо на час періоду:

а) На десятих день мобілізації газета „Соціалістичний шлях” має виходити подвійним випуском на 2 сторінках з подвійним тиражем 8000 примірників;

б) На перший місяць війни газета виходить з періодичністю 10 разів на місяць на 4-х сторінках з рівним тиражем в 6000 примірників.

В перший день мобілізації вам повинно буде випущено відомою до трудовика, також потрібно буде надрукувати певну кількість різних газет. Для цього Вашому району необхідно такі тиражі відомо та газет:

а) Відомо 5000 примірників;

б) Газет 25000 примірників.

... протягом 10 днів мобілізації і першого місяця війни випустити 2-3 відомо і 10-20 різних газет.

Спеціального фонду газетного паперу (за браком такого) вам надіслати не буде і ви повинні негайно дати директивну редакції під особисту відповідальність редактора послідовно утворювати

місячний перехідний запас газетного паперу, суворо забороняючи його витрачати на інші потреби.

Відповідальний інструктор ЦК КП(б)У
Заст. голови у справах друку

Щутова
А. Зорян

5.ІУ.1932

ДАФСО. – Ф. 114. – Оп. 1. – Спр. 484. – Арх. 51, 54. – „Паростоківська партійна комісія по впровадженню роботи по контролю за оборотом газетно-журнальної роботи з 29 грудня 1930 – 29 лютого 1932 м.р.”

**Работа, произведенная группой
Андрюшевского района с I/X-41 г. по III/X-43 г. т.д.
до присоединения к отряду Цендровского И.И.**

Диверсионная работа

№ п/п	Объекты диверсии	Результаты диверсии и в чем они заключались	Место выполнения	Примечания
1	Андрюшевский сов.хозхоз	а) Снизилась мощность п-да с 10 т. цвт. переработки шпеклы в сутки до 4-5 т. цвт.	Мехово	Справка № 1 в 1941 г.
		б) Авария трансмиссии передана к главному электромотору 150 кВт, что дало простой 10 суток.		Справка № 2
		в) Неисправность установки редуктора машины 1 прохода. Простой п-да 6 сут. в 1942 г.		Справка № 3
		г) Высажено на ствол 3 автомашины во время мобилизации на фронт в 1943 г.	Саровка	
2	Перевалы	а) Порча картофеля в вагонах путем внесения соли в 4 вагона в марте 1943 г.	Ремхоз	По этому вопросу приняты меры, комиссия и производилась расследования. Но вследствие того, что вагоны грузились по несколько дней в разных условиях, виновных установить не удалось.
		б) Порча картофеля вместе с картофелем в вагоны каменей, колотых и рублен картофеля в вагонах локомотива		
3	Ж.д. транспорт	Порча подвижного состава путем вывоза в буны вагонов леса и шпала	Ремхоз	

Список основных подпольщиков Андрушевского района

№ п/п	Фамилия, Имя и Отчество	Год рож.	Политическая	С какого времени подпольщик	Краткая характеристика работы
1	2	3	4	5	6
1	Петруновский Антон Николаевич	1905	б/п	1/31-42 г.	Держал связь между партизанами и бойцами. Передавал письма партизанам. Передавал для отряда медикаменты. Приложение № 1
2	Барановская Полина Михайловна	1900	б/п	1/31-42 г.	Связывала письма партизанам. Аристок и передала для партизан и командировались дефицитные медикаменты
3	Витюх Нестор Моисеевич			1/29-42 г.	Узнал связь с оружием. Передал письмо Инфаровскому партизанам. Передавал продовольствие. Хранил на квартире раненых партизан. Выполнил ряд поручений (справка № 3)
4	Корсушко Мария Федоровна	1911	б/п	1/31-42 г.	Передавала сведения партизанам. Выполнила сведения
5	Славинский Николай Ефимович			1/3-42 г.	Принимал и доставлял раненых партизан. Передавал медикаменты в отряд. Давал адреса на направлении в СС. больницу для партизан. Связывал больных солдат. Приложение № 2
6	Фирсов Иван Александрович			10/28-42 г.	Организовал передачу 25 килограмм с вооружением и руководил ими на отряде. Приложение № 4

Профсоюзные Списки основных подполковников Андрушевского района

1	2	3	4	5	6
7	Воскобойник Александр			1901-42 г.	Работал слесарем. Переключился работать на партию. Служил в подполковнике
8	Татурбинский Анатолий Францевич			1/VI-43 г.	Массовая работа среди с.с. Мотовилово, Гараголка и Горюхино
9	Гуринко			1/II-43 г.	Открылся 1,5 г тюрьмы. Старшая ссылка при отбывании воевод
10	Тимошенко Мария Паскьяевна	1904	ВЛКСМ	1901-42г.	Слесарь. Перенесла оружие и боеприпасы
11	Мендза Ольга Паскьяевна	1911	ВЛКСМ	1901-42г.	Слесарь. Перенесла оружие и боеприпасы
12	Земляк Мария Антоновна			1/8-43 г.	Передерживала партизан и была слесарем
13	Прованкин Давид Михайлович			1/8-43 г.	Передерживал партизан и оружие
14	Мендза Василий Антонович			15/IV-43г.	Изготовлял колючки для разбора м.д. путей. Передавал в отряд
15	Власов Дмитрий			1/8-43 г.	Открылся 2 ц. хлеба для партизан и был слесарем
16	Зяц Надежда Ивановна	1909	ВЛКСМ	1/7-43 г.	Слесарь
17	Зяц Иван Антонович	1894	6/н	1/VI-43г.	Хранил и ремонтировал оружие
18	Зяц Иван Иванович	1898	6/н	5/8-43 г.	Передерживал партизан
19	Ладанко Людвиг Михайлович			191-42г.	Слесарь

Предоставлены Списки основных подпольщиков Андруховского района

1	2	3	4	5	6
20	Колесин Андрей Васильевич			1881-43 г.	Сфабриковал отступки в клубе партизанам, уместовал в расклевываемые зерно
21	Каленский Анатолий Моисеевич			15/У-43 г.	Доставил 2 пачки соли и пачки сыра, 6 граммов, 1,5 тонны пшеницы. Передавал партизанам
22	Колотков Владимир Трофимович	1904		20/Х-42 г.	Давал сведения о передвижении партизан на партизанам
23	Чистый Антон Иванович			15/Х1-43 г.	Передавал партизанам
24	Гадрин Людмила Михайловна			10/11-43 г.	Была связной. Передавала партизанам
25	Гадрин Юлий Михайлович			1/Х-43 г.	Был связным. Доставлял оружие и хлеб
26	Проконин Степан Иванович	1908		188-43 г.	Предоставлял командой для связи между отдельными отрядами и штабом
27	Соловьев Виктор Григорьевич			1/У-43 г.	Отпускал пшеницу для питания и пеклолет, содержал весь инструмент рабочих завода, а также и отдавал пшеницу
28	Коловков				Молоко зерно для партизан и количество 2 т
29	Рыжков Дмитрий Иванович	1914	ВКП(б)	15/У-43 г.	Портпакеты вывозил, партизанскому. Выносил и отдавал партизанам
30	Магур Григорий Васильевич			1/Х-43 г.	Хранил оружие и передавал партизанам
31	Доминский Иван Федорович				Выносил рыжые поручения

Продолжение Списка основных подпольщиков Андрушевского района

1	2	3	4	5	6
32	Кондратьев Моисей Корнеевич				Передан склад с оружием партизанам. Первую разгрузку выполнял в периодов складов в форпосте. Проработал в бригадах. Награжден орденом Отечественной войны и партизанской орденом
33	Андреев Иван Петрович			18/Х-43 г.	Служил в армии Власова. Организовал 15 человек и перешел в роту Мехова. Командовал в операции. Дело № 4
34	Пьянчук Иван			1907-41 г.	Развивал партизан. Доставал оружие и патроны. Выполнил рядовые поручения
35	Подольский Антон Ильич		-		Уводил немцев в отряд партизан. Доставал оружие. Использовался как связной
36	Подольский Алексей Алексеевич				Доставал оружие. Проработал партизан и работал связным
37	Подольский Петр Тимофеевич (Девята)	1920	ВЛКСМ	1/У-43 г.	Хранил оружие. Служил в высшем звании. Выполнял мелкие поручения
38	Пороскин Марк Спиридонович	1904		1/П1-43 г.	Связной
22	Кондратьев Владимир Трофимович	1934		20/Х-42 г.	Давал сведения о подпольных ячейках на партизан
23	Челыт Антон Иванович			1903-43 г.	Проработал партизан

1	2	3	4	5	6
24	Гадюк Людмила Михайловна			ЮПИ-43 г.	База знаний. Переоснащение кабинета
25	Гадюк Юлией Михайловна			ЛХХ-43 г.	Высокалиям. Доставка оружия и хлеб

Примечание: Ручьёв все людей, которые выставляют заявки и инструкции для партизанского отряда не представляется возможным.

Командир роты партизанского отряда
Нечайовик Штефа

/Михайла/
Голчаров/

ОТЧЕТ

**о работе подполковой медрутины в системе:
врача Скачинского Н.Е., врача Петруниевского А.Н.
и старшей фельдшерши Нечайовик П.М.**

1. Работа нашей группы выразилась в следующем:

Слабоналая партизанский отряд перевалочным материалом и медикаментами, переданный им через Сорочина, Тымыковскую Маруся, Юрченко В, Суботенко Павла, всего в разные сроки с 15/ХІ-42 г. по 25/ХІІ-43 г. перевалили:

- индивидуальных пакетов - 200 шт.
- средств от головной боли - 200 доз.
- средств от кашля - 250 доз.
- средств разных возлупочных - 180 доз.
- Вода - 1500 грамм
- мази «Вышневского» - 500 грамм
- стрептоциды - 100 таблеток
- риванол - 500 грамм

2. Передано через г.: Мехету и Сорочина 30/ХІ-43 г. для поправки мажорированных калитов - 10 простыней.

3. Выдаваться справки и направления в городские учреждения, в больницы, рентген з. Лавонько в спячку, Мехете в ушаку, Суботенко на рентген, Гринявну, Голчарову и др., чтобы они могли в

учреждениях по месту работы укрывать свои отсутствия, уходя на охоту или в отряд дальнего действия.

4. Скрытыми медпомощь раненым партизаны Курченко В., Пастухову, Лещина раненого партизана Сыма, а когда содержавшие его в больнице стало невозможно, перевезли его на квартиру, где он прятался у с. Контуса. Получал длительное лечение парализованным Васькой.

5. Передавал в руки Начальника отряда т. Меледы 8 смертельных доз стрихнина для отравления лошадей и пастухов.

6. На пятих квартирах устраивали свидания партизаны, действуя чаще в разных местах: Меледа с Бегловым, Сорокин с Меледой, Шевченко с Петруновым, Субботинко с Сорокиным. Также же свидания устраивались в наших врачебных кабинетах по небезопасным подворонкам со стороны жандармерии.

7. В больнице под видом больных передерживали лиц, которых подвешивали аресту со стороны полиции, так летом укрывался от ареста полицией Рудюк Степан и пробыл 8 дней. Атаманский Андрей, член партии, ныне работающий на ответственных местах в районе.

8. Передерживали у себя на квартирах партизаны в тяжелое для них время (во время сбора, прочистки леса) Сорокин у Петруновского, бежавший из тюрьмы Курченко с своего ведома в сарае больницы.

9. Петруновским было совершено несколько походов в Котельно для восстановления связи с группой партизан, оперирующей в районе с. Иванца, а также в с. Лебедянка с поручением от Меледы. Доктор Петруновский также известил членов партии с. Котельная о предстоящих арестах. Многим удалось скрыться и заранее идти в партизанские отряды.

10. Доктор Сактинский узнал у Контуса Петра в декабре 1942 г. о местонахождении тайного склада оружия и сообщил о нем Меледе. Доктор Сактинский передал в отряд белья 3 пары, валенок 2 пары, носков 3 пары, муки 2 пшеница.

11. В больничном сарае партизаны прятали оружие для нужных операций.

12. В начале войны в больницу попало много раненых красноармейцев, большинство из них удалось спасти и снабдить документацией, отобранный у умерших. А сейчас они снова признаются в роды

РККА – Павел Павел, Куца Валентин, Михайленко Михаил, Дороненко Александр и др. Масленко, Митченко.

13. Много удалось спасти молодежи от пощипов в Германию, особенно по селам Гардышова, Яроновца, Тарасовка, Волнда. Наконик П.М. давала девушкам справки о беременности. Беременных подставляли несколько раз за других лиц. Навязывали процедуры 2-3 раз за других. Парням в межвоенный период вносили раздражающие средства и вызвали воспаления, которое демонстрировалось как гонорей. Шароком приговаривали получить мыло, введенное в канал перед тем, как человек пойдет на комиссию (Варкутинско с Тарасовка, Донской с Н.Котельня, Садкова с Котельня, Новичка с Гардышевка). Многие вызвали раздражение и местные воспаления на коже, а особенно на ногах. Шароком приговаривали получить куртки и водонепроницаемые. Этим пытались избежать по поводу совету отцы многие (Ниченко – Котельня, Мунтух – Котельня и т.д.).

14. Многие выдавались справки, что они якобы больны, а особенно часто болеть писали болеть – миклепно, где трудно врач проконтролировать.

15. 12/ХІ-43 г. в больницу были доставлены из раненых сол раненые красноармейцы, а с возвратом немецких властей 25/ХІ-43 г., над ними висела угроза смерти в лагерь. Нам удалось, путем обмена пленной жандармерии сохранить им жизнь до возвращения частей Красной Армии 12/ХІІ-43 г. а часть из них влились здоровыми партизанами в РККА. Фельдшармерия каждый день проверяла, есть ли все раненые и указала Службистову, что он за безделье раненые отвечает своей головой. Все раненые демонстрировали перед жандармерией, как умирающие и безнадёжные. Научили их подбивать себе высокую температуру вливая дежурством веннадонных сестер. Все оттягивало срок отправки и случилось так, что жандармерию отпустили раньше, чем раненых.

16. В связи с наступившем холодом из отряда было направлено 2 детей в Андрушевку. Витю 3 лет вела доктор Скачинский и Иру 3-х лет вела сестра Наконик П.М. Дети чувствуют себя прекрасно и ждут своих родителей.

Командир роты партизанского отряда
Начальник Штаба

*/Михай/
/Павел/*

ОТЧЕТ

о работе красных партизан из хворончанской группы.

Командир группы Фармон Юсам Адамович

1942 года 2-го м-да, была беседа на групповодами т.т. Комариным, Бетлым, Грозинским А., Слесаря Л.Д. и другими т.т. по организации партизанского отряда, добычи оружия и радио.

8.2.42 г. нами была написана листовка, которые были распространены по селам, за что немцы очень преследовали.

18.2.42 года был установлен приманок у т. Зайда Т., где принимались сведения и распространялись среди народа теориями и насилием.

6.3.42 г. радиостанция была установлена у т. Фарманов И.А., также принимались сведения и распространялись среди населения.

24.4.42 г. организован отряд из 11 человек, который находился в Хворончи и занимался вопросом добычи оружия, и выполнял небольшие задания.

5.6.42 г. разоружено 2 полицейских и взято 2 винтовки и один пистолет, обрешено телефон.

17.7.42 г. убрал в лесу один пролет провода.

6.7.42 г. разоружено водоватку, обрешено шоссе и реку в части водоватки.

Установили приманки у т. Слесаря Л.Р.

Были произведены агитации среди молодежи, направлена против власти в Германию.

На торфоразработке с машинным сисью трубы и регулятор.

16.11.42 г. было сфотографировано работников радиорумы т. Панченко А., Куштинского, которые принимали сведениями сведений и доклады и передавали нам через других т.т., которые специально работали курьерами, Хворончи, Червоном, торфоразработке, сведения распространялись среди населения.

25.11.42 г. меня начали преследовать и я ушел в другие села, где начал организацию с пополнением партизанского отряда.

По указанию партизанского отряда, староста села Крыловск т. Сеницкий выполнял работы.

Во время набора рабочей силы в Германию в с. Крыловке на комиссию должно было идти 140 чел., было договорено с причаи и некоторыми лицами в комиссии по приему, прошло комиссию 180 чел., зато на Германию - 4 чел.

По одному лишь списку на 15 чел. было освобождено - 10 комсомольцев (подтвердят лица освобожденные), по репрессии и остальным не явившимся на комиссию немецкой властью не принято. В это время в других селах были конфискации имущества, напр.: Нехвороня - взято около 60 коров и другое имущество, такое положение было и в других селах.

Был случай, когда село должно было дать 45 чел. на Германию, но в силу того, что пришлось позвать старосту в Бердичев к губителемисару и договориться с местной немецкой властью, было отправлено 8 чел. без всякой репрессии.

Во время уборки было рождено зерна жителям села около 200 пудов, которое было скрыто от комеданта, и кроме того еще скрыто около 160 пудов.

По указанию командира партизанского отряда была сделана засада в Хмельском лесу на немецкие машины по задатой добыче оружия, имея 4 выстрелов разбили машину, убито 2-х немцев, один успел удрать в Червоное в ползучку, ружей в руку.

Укрытые скота по парням напр. с. Крыловка скотиной 110 шт., коров 30 шт., и др. мелкая птица.

Выручено 6 чел. арестованных от выдаримери за покров немецким, в том числе один коммунист.

Передерживались скрота 3 человека, сейчас они в Червоном.

21.10.43 г. там было дано указание председателю колхоза в раздать хлеб и хозяйственный материал, под риском колхозникам, и также скот.

По Нехвороняном и Крыловском колхозам 12.10.43 г. группа совершила выход на дорогу Андрушиска, Червоное в 23-00 час. В районе Гальчинского кладбища была обстреляна немецкая грузовая машина. В результате чего убито - 6 офицеров и убит-офицер, испорчена машина.

9.10.43 г. во дворе Червоного стартызвода обнаружено 2 полицейских, забрано 2 карабина.

9.10.43 г. во дворе Червоного колхоза в 3-х помещениях забрали патроны и 1 ящик патронов, что поступило в отряд.

16.10.43 г. за грабеж и стрельбу в группу воюющих гражданских людей обезоружено и расстреляно 2 человека. Вонга одна лошаадь в 10 час. утра с. Крыловка.

12.12.43 г. по поручению командира отряда т. Мехенца укомплектована телефонно-телеграфная связь Андрушевка-Бердичев.

На участке Червоное-Хвостичи срезаю 3 столба и шорвана вся связь.

13.12.43 г. снято 30 метров кабеля между Навороццо и Гальчином, прервана связь между штабом армии и фронтом.

17.12.43 г. разобран мостик в Крыловка.

11.12.43 г. воле спартаковца м. Червоное разобран деревянный мостик. Что задержало передвижение большого количества войск.

После исправления мостик стал охраняться сильной охраной из двух танков.

28.12.43 г. на конной окраине с. Крыловка наша группа совместно с бойцами части Красной Армии приняли бой с немцами, в этом бою погибло три наших товарища.

Среди населения проводилось раз. боев.

Спаросты сел Крыловка, Жердеж, Навороцци работали в пользу партизан, размещали их квартиры, сохраняли от расстрелов много зерна, помогали в содержании советских граждан.

Организационная работа проводилась на протяжении 2-х лет.

Гламельных проводельных работ и их подробности здесь не упоминаю.

*Командир группы
Памичука*

*Филип
Андреев*

ПРИЛОЖЕНИЕ № 4

отчет о Нехворощанской группе партизан

1. 12/Х-43 г. в районе Гальчинского кладбища обстреляна автомашина. Убито 6 офицеров и 1 унтер-офицер. Машина испорчена.

2. 9/Х-43 г. на Червоном спартаковом обморожены 2 полицая, взяты 2 карабина.

3. 9/Х-43 г. на Червоном кольце у 3-х домов взяты патроны и 1 ланка патронов.

4. 16/Х-43 г. на грабеж и стрельбу в группу людей обморожены и расстреляны 2 казака и взяты патроны в 10 час. утра в с. Крыловка.

5. 12/ХІІ-43 г. по поручению командира роты т. Мехеды на участке Червоное-Хмелевке срыто 3 столба и порвана связь между Андрушевской и Бердечевым.

6. 13/ХІІ-43 г. снято 30 патронов связи между Нехворощем и Гальчином. Прервана связь между штабом Армии и Фронтом.

7. 17/Х-43 г. разобран мост в с. Крыловка.

8. 11/ХІ-43 г. в м. Червоном разобран мост. После исправления мост стал сараяться.

9. 28/ХІІ-43 г. на конной окрестке с. Крыловка совместно с бойцами Красной Армии принял бой с немцами. В этом бою погибли 3 товарища.

10. Среди населения проводится ряд бесед. Старосты сел Крыловка, Жароля, Нехворощ работали в пользу партизан. Размещены на квартирах. Рядомних работ не учтен, подробности не указаны.

Командир группы

Фарен

Отчет

о проделанной работе роты т. Менеды отряда Центровского с 5/ХП-43 г. по 25/ХП-43 г. (до присоединения к частям Красной Армии)

1. 12 ноября 1943 г. сделана операция по добыче оружия на территории Андрушевского скановода и ж.д. станции в результате чего добыто: 3 пулемета Дегтярева, 2 автомата ППМ, 35 винтовок и 2500 патронов.

2. Развед-вывод войск на операцию в Андрушевку и воля 2-х шинюков бр. ЮСФП 12/ХП-43 г.

3. При наступлении частей Красной Армии была выставлена охрана на мосты, в результате чего подоспели на то, что мосты были подготовлены к взрыву и сараивались мосты и требово немцам шорвать не удалось, так как немецкая охрана была обстреляна партизанами.

4. Также были сооразнены Складской, хлебные и омонитные склады. Общее количество сооразненного хлеба по Андрушевке - 2000 тонн и картофеля 1500 тонн.

5. 26 декабря по заданию командира танковой бригады была проведена позиция разведки в тылу врага в следующих селах: Староселье, Антополь, Черечинное, Халыны-Городок. Данные разведки были переданы командиру стрелковой дивизии 516 майору Андросу (командир танковой бригады погиб при бомбежке).

6. Для сохранения государственного имущества и быстрого восстановления порядка до принятия органов Советской власти были выделены Уполномоченные по селам, предприятиям, складам и государственным хозяйствам. Также были выставлены патрули и охрана.

7. Для охраны тыла от антисоветских элементов и шпионов в погранотряд НКВД, а владельцу лейтенанту т. Увайскому было выделено в помощь 4 партизана.

8. Командир роты т. Менеды связался с группой власовцев в количестве 25 человек, которые находились в с. Невкороши (Командир группы т. Андросов – старший лейтенант). По заданию т. Менеды эта группа проделала следующую работу (Приложение № 4).

9. После временного отхода красноармейских частей в ноябре и-

це в с/ Вербове, Яркопити, Воинда, Соколяк и др. осталось много раненых бойцов и окруженных остатков групп. Раненые бойцы были распределены по жителям и 12 человек в Андрушевской больнице, где красноармейцы были сохранены по квартирам и присоединялись к красноармейским частям 25/XII-43 г.

*Командир роты партизанского отряда
Николай Шмаба*

*/Мисюда/
/Готтард/*

**НА БЮРО АНДРУШЕВСКОГО РК КП(Б)У
ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ**

От бюро Районной подпольной
парторганизации ВКП(б).

ОТЧЕТ О РАБОТЕ

1. Андрушевский район Житомирской области.
2. Андрушевская районная подпольная организация ВКП(б).
3. Создание Бюро Районной парторганизации 4 августа 1943 г. Район деятельности – Андрушевский район Житомирской области.
4. Фамилия, Имя и Отчество руководителя организации.

Состав Бюро

1. ВАЛЬЧУК Федор Митрофанович.
2. РУДЮК Степан Николаевич.
3. ШЕВЧЕНКО Анатолий Максимович.
4. МИХАЙЛОВ Петр Амальевич.

Состав Бюро

1. МИХАЙЛОВ Петр Амальевич.
2. ВАЛЬЧУК Григорий Митрофанович.
3. ЗАГУРСКИЙ Павел Касимирович.
4. КИПЧУК Носиф Москолевич.

Секретари отдельных парторганизаций

1. Районная подпольная парторганизация
1. РУДЮК Степан Николаевич – Район деятельности Андрушевский район в целом.
2. РЯБЧУК Павел Александрович – Район деятельности Червоный славон и свеклокровяничные пункты м. Червоное.
3. ДЮГУШ Король Казимирович – Район деятельности с.с. Забара, Навороты, Крыловка.
4. ШЕВЧЕНКО Анатолий Максимович – Район деятельности Андрушевский славон.
5. СУШКО Михаил Филиппович – Район деятельности м. Андрушевка.

6. ЗУБОВИЧ Иван Логгинович – Район деятельности с. Варбон и Зарубинцы.

7. КОПАНИЦА Антон Максимонович – Район деятельности Червоноскый спартаквед и с. М. Мешковцы.

**6. Списочный состав членов организаций
с их краткими характеристиками**

Районная подпольная организация

1. РУДКО Стенан Иванович.
2. ВАЛЬЧУК Федор Митрофанович.
3. МИХАЙЛОВ Петр Афанасьевич.
4. ЗАГУРСКИЙ Павел Кономирович.
5. ВАЛЬЧУК Григорий Митрофанович.

1. РУДКО Стенан Иванович – родился в с. Андрушевка в 1903 г. Член ВКП(б) с 1939 г. До оккупации работал Инструктором Отдела Кадров при Андрушевском РК КП(б)У. Во время оккупации по болезни вынужден был остаться в тылу и работал лесорубом в Андрушевском лесничестве. В подпольной партиорганизации работал с ноября м-ца 1942 г. Секретарь Бюро Районной подпольной партиорганизации с августа м-ца 1943 г. Руководил организациями, слуска листовки, направленные против войск немецких оккупантов.

2. ВАЛЬЧУК Федор Митрофанович – родился в с. Андрушевка в 1906 г., член ВКП(б) с 1939 г. Работал до оккупации Председателем Андрушевского сельсовета. Во время оккупации был партизан в объединении партизанских отрядов тов. МАЛЫШОВ А. Прислан в Андрушевский район в августе м-ца 1943 г. для проведения подпольной работы.

3. МИХАЙЛОВ Петр Афанасьевич – родился в 1906 г. Член ВКП(б). До оккупации служил в РККА в Бессарабском погран. авиаотряде – каштаном. Спрятан в самолете в Андрушевский район для проведения подпольно-диверсионной работы в 1942 г. Погиб в застенках фашистской тюрьмы в Андрушевке 26/ХП-43 .

4. ЗАГУРСКИЙ Павел Кономирович – родился в 1903 г. в. Ходоркове. Член ВКП(б) с 1940 г. До оккупации работал Инспектором Отдела НКУ. Во время оккупации работал статистиком в Завотде-

ле. В подпольной партиорганизации находился с декабря м-ца 1942 г. Погиб во время бомбежки 27 декабря 1943 г.

3. ВАЛЧУК Григорий Митрофанович – родился в с. Ласовка в 1921 г. Кандидат в чл. ВКП(б) с 1941 г. До оккупации служил в РККА. Во время оккупации работал в Андрушевском Заготзерне, на разных работах. Подпольщик-связной с 1942 г.

1. Андрушевская территориальная первичная подпольная партиорганизация

1. СУШКО Михаил Филиппович
2. КРАВЧУК Петр Степанович
3. ШИТНИК Ефим Васильевич
4. РУДЮК Николай Дмитриевич
5. КОНДРАТЮК Григорий Иванович
6. КУЗНЕЦОВ Николай Алексеевич
7. СКАЧИНСКИЙ Николай Ефимович

1. СУШКО Михаил Филиппович – родился в Андрушевке в 1909 г., член ВКП(б) с 1939 г. До оккупации работал Председателем колхоза «Им. VI Съезда Советов» в с. Андрушевке. Во время оккупации работал в Андрушевке на разных работах. Подпольщик – Секретарь организации с августа м-ца 1943 г.

2. КРАВЧУК Петр Степанович – родился в с. Андрушевке в 1902 г., член ВКП(б) с 1940 г. Связался с подпольной районной организацией с августа м-ца 1943 г. Получил задание от районной подпольной партиорганизации в секретаря.

Вел агитмассовую работу среди населения, оказывал помощь партизанским группам оружием.

3. ШИТНИК Ефим Васильевич – родился в 1903 г. в с. Андрушевке. Член ВКП(б). Связался с подпольной партиорганизацией в августе м-ца 1943 г. Вел агитмассовую работу среди населения во время молотбы и уборки хлеба. По агитиванию молотбы и разбавлению от немцев хлеба.

4. РУДЮК Николай Дмитриевич – родился в с. Андрушевке. Член ВКП(б) с 1940 г. Связался с первичной подпольной партиорганизацией с августа м-ца 1943 г. Проводил агитмассовую работу среди

населения против немецких оккупантов по Андрушевке и рабочих лесничества.

5. **КОНЦАТЮК Григорий Иванович** – родился в с. Андрушевка. Член ВКП(б) с 1940 г. Связался с первичной подпольной партиорганизацией с августа м-ца 1943 г. Проводил агитмассовую работу среди населения в колхозе «Им.Шевченко».

6. **КУЗНЕЦОВ Николай Александрович** член ВЛКСМ. В подпольной организации с августа м-ца 1943 г. Вел агитмассовую работу среди населения с. Андрушевки и рабочих лесничества, против немецких оккупантов.

7. **СКАЧИНСКИЙ Николай Ефимович** – беспартийный. Доктор Андрушевской районной больницы. Связался с рабочей подпольной партиорганизацией в 1942 г. в декабре м-ца. Получил задания от тов. Рудкова С.И. Выполнял все задания добросовестно. Служил партизанский страж Лебедьинской группы вооружениями и перевязочными материалами. Выдавал справки партизанам, что они находятся на работе, под видом больных переподкивал партизан-подпольщиков, подложивших аресту. Много выдавал ложных справок о болезни, спасая от погони в фашистскую Германию.

2. Червоноскля партияны підпільна партизанська Червоноскля організація

1. **РЯБЧУК Павел Александрович**
2. **КУЛЬЧИТСКИЙ Тимофей Иванович**
3. **СОВИЦКИЙ Антон**
4. **ВАСИКО Иван Елксевич**
5. **САФОНОВ Дмитрий Кузьмич**
6. **КОШЕНКО Григорий Трофимович**
7. **ШЕВЧИШИН Павел Антонович**
8. **ЦИХОН Василий Ильич**
9. **ФИНИЦКИЙ Иван Яковлевич**
10. **МАСЕЛЬ Юзеф**
11. **ГОРЕНЧУК Павел Трофимович**
12. **САВИЧЕВ Поликарп Федорович**

1. **РЯБЧУК Павел Александрович** – Член ВКП(б) с 1942 г. До оккупации работал агрономом в Троляковском р-не. Во время оккупации

пации работал наследителем и зам. гл. агронома в Червоном с/х комбинате. В подпольной парторганизации с сентября м-ца 1942 г. в качестве секретаря подпольной парторганизации при Сахновце.

2. КУЛЬЧИНСКИЙ Тимофей Иванович – родился в с. Червоном. Беспартийный. Член подпольной парторганизации с 1942 г. Честно выполнял все возложенные на него обязанности. Проводил агитационную работу среди рабочих завода. Выполнил диверсию внутри сахновца, и имел на квартире радиоприемник.

3. СОВИЦКИЙ Антон – член ВКП(б). Выполнял активно агитационную работу среди рабочих завода, выполнял диверсию внутри сахновца.

4. ВЛАСЬКО Иван Евгеньевич – беспартийный, работал гл. нижепером в сахновце. Член подпольной парторганизации. Принимал активное участие в саботаже ремонта завода.

5. САФОНОВ Дмитрий Кузьмич – член ВКП(б) с 1930 г. Выполнял активно агитационную работу среди рабочих, а также распространял подпольно листовки среди рабочих завода и колхоза. Был связан с отрядом партизан тов. УСАЧА.

6. КОЗВЕНКО Григорий Трофимович – беспартийный. Активно принимал участие в пропаганде против немцев.

7. ШЕВЧИШИН Павел Александрович – активно принимал участие в агитационной пропаганде против немцев в окружающих селах, свеклопримочных пунктах «Роскошна могила».

8. ЦИХОН Василий Ильич – активно принимал участие в агитационной пропаганде против немцев в окружающих селах, свеклопримочных пунктах «Кодня».

9. ФИНИЦКИЙ Иван Яковлевич – активно принимал участие в агитационной пропаганде в своем агроучастке.

10. МАСЕЛЬ Эльф – член ВКП(б). Способствовал в работе подпольной организации, помогал боеприпасами, патронов 200 шт., боевыми 50 шт. патронами.

11. ГОРЕНЧУК Павел Профессович – кандидат ВКП(б)У. Активно участвовал в агитационной работе, антифашистской пропаганде. Принимал участие в боях против немцев, где и погиб от фашистской пули 27 декабря 1943 г.

12. САВИЧЕВ Полковник Федорович – беспартийный. Принимал активное участие в диверсиях на железной дороге «Кодия».

3. Червоноскля першочлена парторганізація (підпольно-диверсійна група Червоноскля Спартакіада)

1. Кошарця Антон Максимович
2. Сога Ольга Максимовича
3. Ніковорська Анна Григорівна
4. Цимбалюк Петро Власович
5. Груда Іван Верфоломівич
6. Стельмах Антон Васильович
7. Кошарця Осип Тихонович
8. Груда Антон Афанасійович
9. Нішковський Антон Задаревич

1. Кошарця Антон Максимович – народився в 1909 р. в м. Машківці. Веспартійний. С високим освітленням. До окупації працював сл. агрономом в Белгородському р-ні Ворошиловградської обл. Поїхав в оточення 14 жовтня 1942 г. Прибув домою і працював інспектором Червоноскля спартакіада. С мая 1943 г. керівник підпольної диверсійної групи.

2. Сога Ольга Максимівна – народилась в 1918 г. в Москві, Україна. Член ВКП(б) з жовтня м-ця 1940 г. До окупації працювала в Гетьманській середній школі. Поїхала в оточення в 1941 г. Прибула в с. М. Машківці. Во время окупації працювала радийовою асистентом. Мала у себе на квартирі радіоприймач. Інформувала парторганізацію з переїзда інформатора. Вела агітаційно-масову роботу серед населення.

3. Ніковорська Анна Григорівна – народилась в 1912 г. в г. Дебальцево Сталінської обл. Член ВКП(б) з 1939 г. Во время війни працювала Інструктором Політсектора МТС при Ворошиловградському Обкомі ВКП(б). Евакуювалась і поїхала в оточення в 5 км від міста через річку Дон в село Радори. Після цього приєднала з мужем і його родичами в с. М. Машківці. Була довоєвою. Виконувала всі завдання групи по агітаційно-масовій роботі серед населення.

4. Цимбалюк Петро Власович – народився в м. Червоноскля в 1904 г. Веспартійний. До окупації працював бухгалтером на ж.д. веток.

Во время оккупации работал кладовщиком в Заготзерне. По заданию партгруппы тормозил отправку зерна и ложной вместительностью давал сведения о поступлении зерна.

5. Груда Иван Ворфоломеевич – родился в 1909 г. в с. Червоное. Беспартийный. Во время оккупации работал шофером. Был призван в Армию, попал в плен, бежал из плена, работал шофером при Червоном Спиртаводе. По заданию группы тормозил работу автотранспорта умышленной парой автомата, чем срывалась перевозка сырья для пуска завода. При эвакуации немцев по заданию группы разобрал приводной ускорительный путь, чем была сорвана вывозка зерна, спирта и оборудования завода.

6. Степанах Антон Васильевич – родился в 1897 г. в с. М. Мошковица. Беспартийный. До оккупации работал. Пом. Директ. гор. Червоного Спиртавода.

Во время оккупации работал вывозком. По заданию группы тормозил работу грузотранспорта по вывозке сырья и топлива завода. Сохранил поголовье скота завода и не эвакуировал его, как было приказано немцами.

7. Копында Осип Тихонович – родился в 1898 г. в с. М. Мошковица. Беспартийный. До и после оккупации работал бригадиром в М. Мошковицах в колхозе. Затягивал оболочку в колхозе, способствовал разбору хлеба колхозниками.

8. Груда Антон Афанасьевич – родился в 1894 г. в с. М. Мошковица. Беспартийный. До оккупации был секретарем сельсовета. Во время оккупации был кладовщиком. По заданию группы проводил агитмассовую работу среди колхозников.

9. Нишпольской Антон Захарович – родился в 1920 г. Беспартийный. До оккупации учился в Бердичевском механическом техникуме. Во время оккупации работал грузчиком в Червоном Спиртаводе. По заданию группы проводил агитмассовую работу среди рабочих завода. Произвел умышленный разлив патоки, чем уменьшил количество выработки спирта для немцев.

4. Заберская первичная партийная организация

1. ДЮГУШ Король Камырович

2. ДОБРОВОЛЬСКИЙ Иван Иванович

3. ДОВРОВОЛЬСКИЙ Ф.И.
4. СТОЦКИЙ Владимир С.
5. ПУШКАШ Иван Степанович
6. СТУПАК Федосия
7. ОСИНСКИЙ А.

1. ДЛОГУШ Король Казимирович – родился в с. Забара в 1909 г. Член ВКП(б). До оккупации работал конструктором при Андрушевской Строительной школе. Во время оккупации работал в школе в с. Забара младшим. Подпольщик – секретарь организации.

2. ДОВРОВОЛЬСКИЙ Иван Иванович – родился в с. Забара. Кандидат в ВКП(б). Вел агитмассовую работу среди населения против немецких оккупантов по разбавлению хлеба, заготовке ремонта с/х инвентаря, организовал раздачу скота, рождая в одну ночь скотам до 50 шт. овец, до 30 шт. молодильна рогатого скота. Все указания проводил добросовестно.

3. ДОВРОВОЛЬСКИЙ Ф.И. – родился в с. Забара. Кандидат в ВКП(б). Вел агитмассовую работу среди населения по расхищению хлеба. Организовал во время молотыбы раздачу хлеба в склади с соломой.

4. СТОЦКИЙ Владимир С. – родился в с. Нехворонци. Участвовал в боях с немцами за с. Крыловка. В декабре м-це 1943 г. Вел агитмассовую работу среди населения с. Нехворонци.

5. ПУШКАШ Иван Степанович – родился в г. Одесса. Член ВКП(б), активно принимал участие в агитмассовой работе в с. М. Мошковиц и среди рабочих спортивзвода. Был замечен немцами Веровой и потерпел вердугу. Имел преследования со стороны гестаповцев.

6. СТУПАК Федосия – родилась в с. Крыловке, член ВКП (б). Помимо партизанских, как и все коммунисты, получала задания доложить колхозарку в с. Крыловке. Это задание выполняла.

7. ОСИНСКИЙ А. – староста с. Крыловка. Беспартийный. Был использован как информатор проводимых совещаний старост Райурправы. Был послан партизанскими отрядами, которому оказывали помощь оружием и материалами.

СПИСОК

*диверсионной группы Андрушевского и Вчерашинского
райвоенкомандира БОГОРАДА*

1. Богорад Иван Давыдович
2. Шариков Михаил Андреевич
3. Зелковский Антон Андреевич
4. Лешинская Ксения Матвеевна
5. Шут Николай Павлович
6. Зайчук Николай Алексеевич
7. Субботинко Павел Федорович
8. Гайдай Федор Вячеславич
9. Колесников Николай Васильевич
10. Чепуриник Николай Степанович
11. Мирошник Константин Николаевич
12. Мирошник Иван Степанович
13. Романовская Елена Михайловна
14. Лемешков Вадим Сергеевич
15. Уточко Кирилло Саввич
16. Стадник Николай Гаврилович
17. Луцкий Антонович Христианович
18. Вент Болеслав Францевич
19. Суботинко Иван Михайлович
20. Далецкий Ярослав Ульянович
21. Поляковский Николай Иванович
22. Брончук Василий
23. Голосов Александр Сергеевич

Командир

/Богорад/

До бюро Андрушівського РК КПСУ

Зав. організаційно-структурним
відділом РК КПСУ – Любченко

Докладна звітська

По дорученню секретаря РК КПС(б)У милою пролірено роботу підпільних парторганізацій Андрушівського району на період окупації даної території військами і виконано наступоче:

Партізану т. Вальцук Федору Митрофановичу командиром партізанського з'єднання т. Михайловим в 1943 р. лютий місяць, було доручено добратися в Андрушівський район, організувати підпільні первинні парторганізації і бюро райпарторганізації і проводити антифашистську роботу, віднаслідкувати виволок хліба в Німеччину, організувати роботу на цукрових та спиртових заводах.

Прибувши у вересні місяці 1943 р. в Андрушівку т. Вальцук Ф.М. зв'язався з т. Рудяком С.І. і дав йому завдання оформити підпільні парторганізації.

Таким підпільним парторганізаціям було утворено вісім. Підпільні парторганізації утворені формально і ніякої роботи не переводили у дійсності тих завдань, що були поставлені перед ними.

Підпільним парторганізаціям керували не члени ВКПБ (М. Мисієвич – Командир цих куркул, батько якого був розкуркулений).

У склад підпільних парторганізацій записані й такі, що жодяк працювали в інших містах і про це нічого не знали (Груди Антон Павлович, Василько Іван Євдокимов, Масель Родик) та інші.

Я вважаю, що підпільні парторганізації ніякої антифашистської роботи не проводили, а тому їх роботу не знавати і звіт не затверджувати.

Зав. організаційно-структурним відділом РК КПСУ
8/III 45 р.

(Любченко)

Спогади про рідне село

Моє рідне село Волиця (історична назва – Волиця Зарубанецька), як і тисячі сіл в Україні нічим особливим не вирізняється. Між іншим, на якій село розташовалося, має звичайний природний ландшафт, характерний для української лісостепової зони.

Простяглося село зі сходу на захід на п'ять кілометрів уздовж лівого берега великої річки з ірмичною назвою – Ін'шпа по-обидва боки дороги Житомир – Сквиря – Мла Церква.

Правий берег річки переходить у підвищення, висота якого до 50 метрів. Односельцями називають це підвищення «Степовські гори», або «Степовщина». Назва пішла від назви сусіднього села Степов, що знаходиться на відстані двох кілометрів від нашого села. Виникли гори були завдяки в-за сходу та захищали село від північного вітру. Їх сонця в зимовий період ставали місцем зимових розваг як для дорослих, так і дітей. Лиски, сніжки різного роду пристосовували (кусоч фанери, металевий лист) вили в сіл, щоб в вітерцем промчати з вершини гори вниз до річки. Були і скочинки, які відшліфувалися до дзеркального блиску. Старші хлопці, стоячи на жовт шодуку лиски по такій скочинці. Ті, хто не утримувався на ногах і втрачав рівновагу, звализували свій страх різними частинками свого тіла. Одні спускалися вниз, інші віддівалися вгору. Все рухалося, гуділо і передавало ту наслідкову та неповторну атмосферу зимового морозного дня. Як кажуть, «Ві такий холод, який був молоді».

Восени і на початку літа гори покривалися величезними сільськогосподарськими культурами: пшениці, ячменю, вівса, конопцями. Ближче до осені колір змінювався. Після збирання врожаю, на дігвора, по степі падали коріа, овесць, слякней, труей. Для нас це були щасливі пера, можливість пограти у всі ігри, які на той час були нам відомі, а також запустити паврового змія.

Кожний рік, повертаючись в село, в подумках сондарю по покочинних полях і луках, вдихаючи їх свіже повітря, наповнюючись життєдайною енергією для творення добра. В шкільні роки та після закінчення школи приїжджалося працювати в полі. В молодших класах збирали доволососівіа, а в старших – доволосівіа скорудувати, збирати буряки, картоплю, вернові.

Односельчане побили село на умові частини панівних земель із них, виходячи із тієї ролі, яку вони відігравали і відіграють в їх повсякденному житті. Почну із центра села, що оформувався навколо колишнього помістя родини польських землевласників Раціборовських. Сьогодні в двоповерховому цегляному будинку Раціборовських знаходиться загальноосвітня восьмирічна школа.

Повертаючись в свої дитинство і юність, пам'ятаю, що навколо школи був парк, по периметру обсаджений липовими. В даний час від липи і сліду не залишилося. Ялинок поступово висадили, а їх зрізували. Не залишилося й сліду і від яликової та соснової алеї, збереглася частина каштанової алеї. На місці цих алеї ростуть листяні породи дерев. Особливо в пам'яті сосні, із під коріння якого було дощало. Стовбур сосора по діаметру могли охопити 5-6 дорослих чоловіків. Старожили говорять, що під цим сосором відпочивав Богдан Хмельницький. Після того, як сосора зрізали, частина його на одні десяток росів залишилася біля колгоспної зупини та використовувалася для розпалювання горна.

Східна частина парку виходила на ліву, в якій крім ялики росли сосори, ясени, липи, липи, липи. В парку знаходилися водоями еліптичної форми, яку односельчани називають «сизацькою».

Продовженням західної частини парку була соснова алея, яка виходила на каштанову алею величезного лісового масиву, що звється «Бережанське».

В Березані знаходилися сад і пасіка. Неподалік від школи знаходяться пам'ятники війнам, які зникли в період війни, вносячи село під фашистський угарників, клуб, поштове відділення, два магазини, дитячі ясла, контора колгоспу, буфет.

За свідченнями довгожителів, в селі була дерев'яна церква, побудована в ім'я Різдва Богородиці. В 30-ті роки минулого століття церкву розібрали та побудували біля школи сільський клуб, а на колгоспному дворі – комору. Судячи з розмірів клубу і комори, церква була досить просторою. До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції був побудований двоповерховий, цегляний будинок культури, а старий клуб розібрали.

Скорожочу свідати про буфет, цегельну будівлю оригінальної форми, яка була знесена при облаштуванні території навколо нового клубу. Батьки розповідали, що це були каплиця. Підваліве приміщення каплиці використовувалося як уснальниця роднин Радіборовських.

Пам'ятник воїнам-визволителям спочатку був асбестово-гіпсовий. На постаменті фігура воїна, який схиляв голову, опираючись на праве коліно і тримаючи в лівій руці каску. Зараз на тому місці гранітний пам'ятник: фігура матері, яка схилилася у скорботі.

Ізучи від центру села на схід, перетинаємо місток, який був волець дерев'яним, а зараз він із бетонних труб. Зліва від містка ставок, а справа лемана. Вода, яка витіває з лемана біжить повід цим містком. Коли місток був дерев'яним, між дітьми, хазяїнкю містком і леманом п'явим. Зайшовши на місток, ми попадаємо на Задероку. Зліва від дороги на пасорбі був старий цвинтар, а справа ще на якому пасорбі була церква про, яку згадував татко. Зісідом і шала цієї частини села. При будівництві нової дороги через село, цвинтар знесли. На місці церкви побудували лату, а татко вкопавши для столітньої латки, які росли по руці, і на яких висів дерев'яний дашок. Між латками над могилкою загробних тавкістів височіє червоного кольору дерев'яний, пеніонний обеліск з п'ятикуткою вірвою. Під час реконструкції пам'ятника воїнам в центрі села, останні тавкістів були перенесені в загальну могилу.

Задерока протяглась майже на два кілометра – від містка і до містка, який її відділює з Островом, тобто східною околицею села. Права сторона околиці не була забудована до кінця і під час війни постраждала. Німці спалили декілька лат. Розповідали, що це були помети на те, що недалеко від околиці, хтось роостріла німців, які їхали на мотоциклі з колесою.

Мандруючи від центра села на захід, проходимо мимо території колишнього колгоспу «Комунар», старих приміщень-контори колгоспу та поштового відділення, двох побудованих у 60-70 роки минулого століття будівель – акушерського пункту та аптеки, виходе-

мо на Роддорівська – лівий поворот на Андрутівську – районний центр, а прямо на Житомир. У свій час на Роддорівській побудували новий буфет, магазин, зупинку автобуса та контрольний пункт дорожньої автомобільної інспекції.

Від Роддорівки прямуємо Шляховою, частиною села, ліва сторона якого забудована, а права від буфету і до Кутка не забудована й до цього часу на протязі майже кілометра, оскільки з цієї сторони Березина. Чому назва цієї частини села Шляхова, а тому що по шляху, який прокладав майже південно-західної частини села на Зарубинці, сусіднє село. Цей шлях до цього села був аби коротший. Далеке місто Куток, південно-західна околиця села з десятима кв. Куток прилежав до Березина. Напроти в'їзду на Куток, через дорогу, буліні та двір дорожньо-будівельної служби. В часи незалежності України, біля в'їзду на Куток, ліва, збудовано залізничну станцію.

В північно-західній частині села, між Ів'яною і Березиною, розташовується частина села під назвою Слобода. На відміну від цієї частини села, що простягалась однією вулицею від Острова до Шляховки, Слобода мала розгалужену систему вулиць, вулицюк і провулків рівної протягності. Реалізація, що Слобода є частиною поселення на території села.

Деякі люди втрачали ходу доглядати портрет села, згадати про Озеро на північному березі (так звали «Паньківка»), куди ми бігли купатися, та про Мохове озеро на лівому цвинтарі, яке висохло і на його місці залишилась пісок та кущина. Останнім часом стало висихати і Озеро. Можливо, і воно зникне, залишиться лише про нього пам'ять.

Дорога, що веде від нашого села до сусіднього села Степок, чомусь називалась Вулицею. Ізти по ній, стрікається до Ів'янки, через яку перекинуто дерев'яний (а сьогодні із бетонних труб) місток.

Проїхавши через місток, ліва від дороги біла джерело, вода в якому була фонтаном і-під землі й встановувала справу в буле-яку жару. Джерело не зливалось і зимку. Сьогодні цього джерела вже немає. Далі Глинина. Тут брали глину, а якої робили саманні блоки на спеціальному пресі. Із блоків зводили будинки. Глина була продуктом і для гончарних виробів.

Хочу привернути увагу ще до одного місця на «Степовщині». Коли стоїш на греблі ставка, що в центрі села, то можна побачити, як Степовські гори прорізає яр, який, вирившись на правий березі річки Іл'янки, розходиться, створюючи широкую долину. По центру цієї долини куполоподібне підвищення, яке називають Яйцем. Не далеко від цього кургану знаходиться криничка і дерев'яний хрест. Старожилим села розповідали, що це місце поклонання волатів військ на Богдана Хмельницького. Пам'ятаю, як в дитинстві бабуся водила до цієї кринички, шила з неї воду і говорила про козаків. Особливо було цікаво, коли на світла біля кринички збиралася односельчан та співали молитовні пісні.

Школа. З нею пов'язані приємні спогади. Тут відбулося моє становлення, отримаві знання, які стали фундаментом мого подальшого розвитку. Спочатку школа була семирічною, на сьогодні вона восьмирічна. Вона швидко була ділянкою, на якій вирощували сільськогосподарські культури, саджали фруктові дерева. На цих ділянках викладали агрономічну науку на практиці, що в подальшому життя стало в пригоді. Всі ці ділянки протягом літа не заростали бур'янами, так як доглядали старшокласниками. Усім цим господарством керував вчитель ботаніки та зоології Садошук Петро Вікторович.

Перед школою досить просторий майданчик, на якому проводилися уроки фізичності, лінійки, водили хороводи, а вранці всі школярі перед початком занять робили фіззарядку. Улюбленим місцем розваг був прямокутний майданчик, обсаджений по периметру спеціальним ґразом. Відстань від одного дерева до другого – до одного метра. Чому так був обсаджений майданчик, відповісти для себе не знайшов.

Будинок школи фасадом виходив на захід. Вхід у школу – по центру. Над входом дверима нависав балкон. Зайшовши в приміщення школи, попадаємо у вестибюль, поділений дерев'яною масивною перегородкою із дверима. Праворуч дерев'яні сходки, що ведуть на другий поверх. За перегородкою друга частина вестибюлю. Ліва частина: учительська, кімнати чотирьох класів та бібліотека. Піднявшись на другий поверх, входимо у найбільшу кімнату, в якій щорічно встановлювали новорічну ялинку, святкували Новий рік,

проводили ретельній кору, тих хто навчався грі на духовних інструментах, балалайках, мандолінах. Крім цієї кімнати на другому поверсі знаходилися ще дві кімнати.

Кожна школа славилася своїми учителями і учнями. Моєю першою вчительською була Пелагея Гаврила Степанівна, досвідчений педагог, яка дала знання не одному поколінню перитесклянців, до того, як навчити мене читати Буквар і Читанку та каліграфічно писати. Вона була чудовим спіррозмовником, уміло веда діалог із сильними сором'язливими, залучуючи їх похвалою до активної участі в обговоренні домашнього завдання, що сприяло його засвоєнню.

Протягом навчання в другому, третьому та четвертому класі наставником була Страндська Віра Борисівна. Вона приклала нам любов до математики, літератури, історії. Класом ми готувалися до Новорічних свят, Дня заохочення Вітчизни, 3 Вересня, першотравневих свят, Дня Перемоги, Жовтневої соціалістичної революції, Дня вчителів, Дня лібороба. Читали вірші, співали пісні, як індивідуально так і колективно. Віра Борисівна протягом трьох років постійно була з нами, спікувалася нашими проблемами, була як друга мама.

Перехід у п'ятий клас чимось виключено подією, не тільки у шкільному житті, але й у житті взагалі. Це був перший крок у старшій клас, у дорослість, оскільки у п'ятому класі кожний предмет викладав окремих учитель, і так до восьмого випускного класу. З теплом і любов'ю знаємо учителів: Гусев Полина Калентівну (математика), Котлякова Євгена Євгеновича (фізика), Крушинському Марію Артемівну (українська мова і література), Євдокімова Петра Кириловича (біологія і зоологія), Крушинського Костянтина Броніславовича (історія), Труш Ларису Григорівну (російська мова і література). Всі вони досконало знали свій предмет і володіли майстерністю передати свої знання своїм вихованцям. Набуті знання у Володимирі Михайловичі трудовій восьмип'ятирічній школі дали мені можливість закінчити Андріївському середню школу № 1 на «отлично» та «п'ять».

Після закінчення п'ятого класу майже працював на скарпуватній соломі. Працювати з дорослими – було великою честю. Ти розумів, що тобі довірили дорослу справу, що ти працював на бюджет сім'ї, на загальний результат трудової діяльності колективу. Разом з дорос-

слими, Ізучи вранці в полі на підводі, брав участь у дорослих розмовах про те, що треба буде зробити на сьогодні. Особливим було повернення з поля, коли співали пісні, слова яких ти скоплював на плечу і підслідував. Коли ти повністю звичайно пісно, після цього менше було повноцінно брати участь у співах без фальшу.

Неможливо передати всі ті почуття, які охоплюють тебе в полі протягом дня, коли сонце піднімається, коли воно в землі і коли воно ковтається на обрій. Ти по-справжньому занекуєшся у слово мату Батьківщини, в землю на якій ти народився. Кожен поле має своє обличчя, свій характер, свій неповторимий дух. Кожен поле брало свою власну водонапірну і водопровідну мережу, як і дубові лісові масиви, що їх охоплювали по периметру. Ще рідкісним для мене стала поле пшавської сили, коли працював на збиранні врожаю зерно, цукрових буряків, цукру рудни.

Шляхи Великої Вітчизняної війни залишилися і на землях села, коли його бомбили фашисти. В центрі села та в околицях біля міста, що гідують центр села і Застарку знаходяться шість воронки від бомб діаметром 20 метрів і глибиною до 3 метрів. Такі ж три воронки в районі міста через річку Ів'янку. Три воронки заповнені водою, три без води, а три вже засипані землею. Із у народні називають «бомбани». В «бомбах» водяться карась і линь. Ловили рибу руками і сіткою.

Річка Ів'янка північна і південна. Розділяється - її можна переоб'їздити. В околицях міста берези річки заросли вербаломом. В її водах водяться щуки, карасі, верховодка, а'юки, пічурі. Весною і восени річка повноводна, струмка, виходить зі своїх берегів, залитиючи луки. Сьогодні луки вже не мають того травостоя, який був в 50-ті роки минулого століття. Річковий а'юк років, коли цілі, радувало всіх, а'юки своїм духовним пахощами. Окремі види трав були свідки і ми їх їли. Сіно було запарено. Гребля, яка перекриває Ів'янку, порушила існуючий природний баланс, що і призвело до зникнення більшості видів трав. Залишилася лише трава, яка в таких умовах може рости. Ця трава північна.

Ось така моя мала Батьківщина, яку я люблю, яка разом з моїми рідними батьками - Броніславом Володимирівном і Степаном Стру-

донечки дали мені путівку в самотнє життя, навчили показати старших, цінувати працю тих, чийми руками створюється матеріальні блага, багатство держави.

За віконем свіжого явня 2010 року. Вона надій та сподівань. До політиків праги в парламенті серйозно займається декілька місяців. Так і більш детальна розповідь про село, про країну його довіда, про прекрасних людей, що жила і живуть в ньому чекати своє Часу...

Д.С. Поліщук

Використана література і джерела

1. Волобуєв І.С., Козьміна М.Ю., Тарасюк О.О. Житомирщина під ранию степів на межі Київської Русі. – Житомир, 2007. – С. 35.
2. Там само. – С. 48.
3. Калитовский Г.М. Очерки по истории Киевской земли. Т. 1. – Одесса, 1902. – С. 243.
4. ЦДАУК. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арх. 362.
5. ЦДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арх. 54.
6. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинська і Подільська України). – К., 1993. – С. 239.
7. ЦДАУК. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арх. 147, 171 ар.
8. ЦДАУК. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арх. 201-202 ар.
9. Слов'янський рух на Україні. 1569-1647 рр. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993. – С. 495.
10. ЦДАУК. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арх. 150 ар.
11. ЦДАУК. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арх. 369 ар. – 370.
12. ЦДАУК. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арх. 882.
13. Слов'янський рух на Україні. 1569-1647 рр. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993. – С. 438.
14. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинська і Подільська України). – К., 1993. – С. 111.
15. Там само. – С. 214.
16. Клясти Київського підморського суду (1584-1644). – К., 1991. – С. 324.
17. Вісник КЗ. – С. 53.
18. Слов'янський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 78. – С. 443.
19. ЦДАУК. – Ф. 444. – Оп. 3. – Спр. 766. – Арх. 84, 158.
20. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 136. – Спр. 367. – Арх. 1-18.
21. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 423. – Спр. 34. – Арх. 1-8.
22. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 141. – Спр. 389. – Арх. 1-12.
23. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 451. – Спр. 64. – Арх. 1-18.
24. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 157. – Спр. 367. – Арх. 1-6.
25. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 438. – Спр. 34. – Арх. 1-8.
26. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 457. – Спр. 522. – Арх. 1-26.
27. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 457. – Спр. 218. – Арх. 1-6.

28. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 153. – Стр. 304. – Арх. 1-14.
29. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 33. – Стр. 1. – Арх. 3.
30. ЦПАУК – Ф. 127. – Ст. 798. – Стр. 106. – Арх. 1-17.
31. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 303. – Стр. 90. – Арх. 14-17.
32. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 813. – Стр. 386. – Арх. 1-11.
33. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 341. – Стр. 98. – Арх. 34-35.
34. ЦПАУК – Ф. 485. – Ст. 1. – Стр. 19071. – Арх. 1-55.
35. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 179. – Стр. 334, 1. – Арх. 66.
36. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 299. – Стр. 63. – Арх. 1-9.
37. Ботун Давидов. Битва за землю в Україні 1863-1914. Подвиги в соціально-політичних конфліктах. – К., 1998. – С. 18.
38. ЦПАУК – Ф. 486. – Ст. 5. – Стр. 513. – Арх. 137.
39. ЦПАУК – Ф. 486. – Ст. 5. – Стр. 603. – Арх. 279 кв. 381.
40. Милосей В.Г. Бустарня промисловості в сільських районах повіту Кієвської губернії. – К., 1887.
41. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 709. – Стр. 149. – Арх. 1-63.
42. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 708. – Стр. 121. – Арх. 14.
43. ДАРКО. – Ф. П. 375. – Ст. 2. – Стр. 7. – Арх. 5.
44. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 855. – Стр. 115. – кв. 2. – Арх. 61.
45. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 835. – Стр. 117. – Арх. 15 кв.
46. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 857. – Стр. 196. – Арх. 4.
47. ЦПАУК – Ф. 276. – Ст. 1. – Стр. 5. – Арх. 75.
48. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 857. – Стр. 187. – Арх. 7.
49. ЦПАУК – Ф. 374. – Ст. 1. – Стр. 2413. – Арх. 85.
50. ЦПАУК – Ф. 1335. – Ст. 1. – Стр. 982. – Арх. 301.
51. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 857. – Стр. 573. – Арх. 1-9.
52. ЦПАУК – Ф. 1899. – Ст. 1. – Стр. 67. – Арх. 30-35.
53. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 862. – Стр. 168. – Арх. 1-15.
54. Сандрус В. Забутий архітектор // Українська газета плюс. – 2008. – 18 червня (№ 210).
55. ЦПАУК – Ф. 442. – Ст. 864. – Стр. 271. – Арх. 97-99.
56. Кієвська Волинського губерніального комітета робітничо-кріпосницької оборони. – 1919 р. – 11 листків.
57. Кієвська Волинського губерніального комітета робітничо-кріпосницької оборони. – 1920 р. – 8 листків.
58. ДАРКО. – Ф. Р. 797. – Ст. 1. – Стр. 3. – Арх. 16.
59. ДАРКО. – Ф. 27. – Ст. 1. – Стр. 498. – Арх. 115.
60. Шлях до коопування. – 1968. – Формат.
61. Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини 1795-2006. Довідник. Упор. Кодратюк Р.Ю., Самолук Д.Я., Табачник Б.Ш. – Житомир, 2007. – С. 15.
62. Кодратюк М.Ю., Кодратюк Р.Ю. Історико-географічний словник Житомирщини. – Житомир, 2002. – С. 65, 71, 119.
63. Дорожній кін армія Київської області. – Ф.Р. 411. – Ст. 1. – Стр. 71. – Арх. 14-18.

64. Маторів Г.Я. Висвітленнямистецької та Рухомської райони Бердичівського округу в період мему 91901-1928 рр.), - К., 1996. - С. 15.
65. Голос праці. - 1925. - 18 листопада.
66. Деві І. Щепитко в школі освіти у Штані освіти. - 1926. - №2.
67. ДАЖО. - Ф. 4. - Оп. - Спр. 22. - Арх. 42.
68. ДАЖО. - Ф.П. 114. - Оп. 1. - Спр. 44. - Арх. 18.
69. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 1996.
70. ДАЖО. - Ф.П. 114. - Оп. 1. - Спр. 44. - Арх. 20.
71. ДАЖО. - Ф.П. 114. - Оп. 1. - Спр. 44. - Арх. 19.
72. ДАЖО. - Ф.П. 114. - Оп. 1. - Спр. 44. - Арх. 7.
73. ДАЖО. - Ф.П. 114. - Оп. 1. - Спр. 63. - Арх. 12.
74. ДАЖО. - Ф.П. 114. - Оп. 1. - Спр. 257. - Арх. 12.
75. Забуття не підлягає. Аманнак. - Харків, 1994. - С. 23-24.
76. Курцман В.М. Історія господарства праці Росії, 1929-1940. - М., 1998. - С. 114-118.
77. Архів ЖОУ СБУ. - Ф. 5013. - Оп. 1. - Спр. 2567. - Арх. 16.
78. ДАЖО. - Ф. 88. - Оп. 1. - Спр. 176. - Арх. 31.
79. ДАЖО. - Ф. 88. - Оп. 1. - Спр. 176. - Арх. 29.
80. ДАЖО. - Ф. 5013. - Оп. 1. - Спр. 2867-а. - Арх. 16.
81. Архів ЖОУ СБУ. - Ф. 5113. - Арх. 44-85.
82. ДАЖО. - Ф. 5013. - Оп. 1. - Спр. 2764-а. - Арх. 48.
83. Каленко Г. Нові шляхи української інтелігенції в радянському 1960-80-х роки. - К., 1996. - С. 15.
84. ДАЖО. - Ф.
85. Державний архів СБУ. - Ф. 13. Спр. 372. - Т. 28. - Арх. 307-316.
86. Голос Волині. - 1941. - 12 лютого.
87. Гітліс В.В. Діяльність СОН в галузі освіти на Житомирщині 1941-1944 рр. // Проблеми історії Волині. Збірник наукових праць. - Житомир, 2005. - С. 335-337.
88. Нова доба. - 1941. - 5 грудня.
89. Сербейко В.І. Українська школа Наддніпрянщини. 1941-1955. - К., 2005. - С. 10-16.
90. Щербаківка на Лемківщині Р.В. Андрушівщина в роки Великої Вітчизняної. // Новини Андрушівщини. - 1993. - 19 травня.
91. Довганький Я.А. Пам'яті Клячу-Скорбота // Новини Андрушівщини. - 2005. - 11 листопада.
92. Довганький Я.В. Традиції у Довжанському селі // Новини Андрушівщини. - 2007. - 5 травня.
93. Шлях до комунізму. - 1973. - 18 квітня.
94. Накази і вимоги до виконавчої влади // Шлях до комунізму. - 1970. - 17 січня.
95. Шлях до комунізму. - 1967. - 7 липня.
96. Шлях до комунізму. - 1969. - 14 вересня.
97. Пашенко М. Стан допитливих викладачів // Шлях до комунізму. - 1969. - 11 липня.

98. Маньштерський М. Турбота про полону // Шахи до козубіану. – 1993. – 27 січня.
99. Довгошко С. Найближчі і далі проблеми // Новини Андрушівщини. – 1993. – 18 вересня.
100. Козальова В. В точку часу демографії // Новини Андрушівщини. – 1994. – 29 лютого.
101. Ден А. М. Савенка // Польський дворянин: Література рідного краю Житомирщини: Посібник-хрестоматія в 2-х ч. Ч. I. Критичний огляд / за ред. канд. пед. наук С. О. Пуштера. – Житомир, 2000. – 544 с.
102. Ден А. С. Монаштерський // Польський дворянин: Література рідного краю Житомирщини: Посібник-хрестоматія в 2-х ч. Ч. I. Критичний огляд / за ред. канд. пед. наук С. О. Пуштера. – Житомир, 2000. – 544 с.
103. Я. Я. Лоскавський. Ще один Герой Радянського Союзу // Новини Андрушівщини. – 1994. – 7 травня.
104. Мистецтво України. Біографічний словник. – К., 1997. – С. 623-624.
105. Кострица М. Ю., Кондратенко Р. Ю. Періодизаційний поділ на Житомирщині. – Житомир, 2004. – С. 58.
106. Кострица М. Ю., Кондратенко Р. Ю. Історико-географічний словник Житомирщини. – Житомир, 2002. – С. 5.
107. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 33. – Спр. 390. – Арх. 7.
108. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Спр. 477. – Арх. 64.
109. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Спр. 493. – Арх. 124.
110. Кострица М. Ю., Кондратенко Р. Ю. Історико-географічний словник Житомирщини. Том 1. – Житомир, 2002. – С. 12.
111. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 33. – Спр. 117. – Арх. 320 ш.
112. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 179. – Спр. 234. – Арх. 65.
113. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 815. – Спр. 268. – Арх. 29 ш.
114. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 575. – Спр. 1. – Арх. 58.
115. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 704. – Спр. 285. – Арх. 177.
116. Історія міст і сіл УРСР, Житомирська область. – К., 1973. – С. 141.
117. Довгошко С. Сказання о населенніях местностях Киевской губернии. – К., 1864. – С. 136.
118. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 444. – Спр. 31. – Арх. 1-14.
119. Кострица М. Ю., Кондратенко Р. Ю. Історико-географічний словник Житомирщини. – Житомир, 2002. – С. 67.
120. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 782. – Спр. 252, ч. I. – Арх. 670.
121. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 784. – Спр. 23. – Арх. 47.
122. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 34. – Спр. 2. – Арх. 628.
123. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 815. – Спр. 268. – Арх. 29 ш.
124. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 136. – Спр. 367. – Арх. 37.
125. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 425. – Спр. 54.
126. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 33. – Спр. 1.
127. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 301. – Спр. 98. – Арх. 31.
128. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Спр. 477. – Арх. 64-65 ш.

129. ЦПАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Стр. 488. – Арх. 144.
130. ЦПАУК. – Ф. 442. – Оп. 5. – Стр. 614. – Арх. 500. – 4.
131. ЦПАУК. – Ф. 442. – Оп. 54. – Стр. 378, в. 2. – Арх. 7700.
132. ЦПАУК. – Ф. 278. – Оп. 1. – Стр. 5. – Арх. 28.
133. ЦПАУК. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Стр. 982. – Арх. 308.
134. Косырадзе М.Ю., Козырадзе Р.Ю. Историко-географический словарь Житомирщины. Том 1. – Житомир, 2002. – С.71.
135. ДАРКО. – Ф.-П. 38. – Оп. 1. – Стр. 8. – Арх. 38.
136. Косырадзе М.Ю., Козырадзе Р.Ю. Историко-географический словарь Житомирщины. Том 1. – Житомир, 2002. – С.71.
137. Акимович В.Е. Выбранные исторические публикации в творч. – К., 1995. – С. 599.
138. Там само. – С. 561.
139. Ковалевский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Т.1. Литовский период. – Сумы, 1912. – С. 246.
140. Там само. – С. 247.
141. Там само. – С. 248.
142. Мельничук Л. Сказания о некоторых местах Киевской губернии. – К., 1864. – С. 277.
143. ДАРКО. – Ф. 488. – Оп. 6. – Стр. 149. – Арх. 54.
144. Мельничук Л. Сказания о некоторых местах Киевской губернии. – К., 1864. – С. 277.
145. ДАРКО. – Ф. 442. – Оп. 861. – Стр. 28. – Арх. 1-15.
146. Косырадзе М.Ю., Козырадзе Р.Ю. Историко-географический словарь Житомирщины. Том 1. – Житомир, 2002. – С.112.
147. ЦПАУК. – Ф. 442. – Оп. 708. – Стр. 148. – Арх. 1-10.
148. Административно-территориальной устрой Житомирщины. 1795-2006 годы. Доклады. – Житомир, 2007. – С. 71.
149. Історія міст і сіл УРСР, Житомирська область. – К., 1973. – С. 148.
150. ЦПАУК. – Ф. 220. – Оп. 1. – Стр. 677.
151. ЦПАУК. – Ф. 221. – Оп. 1. – Стр. 562. – Арх. 1-2.
152. ЦПАУК. – Ф. 75. – Оп. 1. – Стр. 9064. – Арх. 2.
153. Косырадзе М.Ю., Козырадзе Р.Ю. Историко-географический словарь Житомирщины. – Житомир, 2002. – С. 124.
154. ЦПАУК. – Ф. 442. – Оп. 66. – Стр. 361.
155. ЦПАУК. – Ф. 442. – Оп. 141. – Стр. 999.
156. ЦПАУК. – Ф. 488. – Оп. 3. – Стр. 67. – Арх. 136-137.
157. ЦПАУК. – Ф. 442. – Оп. 457. – Стр. 522. – Арх. 3.
158. ЦПАУК. – Ф. 442. – Оп. 375. – Стр. 1. – Арх. 185.
159. Косырадзе М.Ю., Козырадзе Р.Ю. Историко-географический словарь. – Житомир, 2002. – С. 124.
160. ЦПАУК. – Ф. 442. – Оп. 682. – Стр. 56. – Арх. 1-3.
161. ЦПАУК. – Ф. 442. – Оп. 622. – Стр. 2. – Арх. 15-16.
162. ЦПАУК. – Ф. 707. – Оп. 220. – Стр. 82.

163. Касперца М.Ю., Кондратов В.Ю. Историко-географический словарь. – Житомир, 2002. – С. 134.

164. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 846. – Стр. 149.

165. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 634. – Стр. 4. – Арх. 48.

166. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 855. – Стр. 117. – Арх. 65 кв.

167. ЦДАУК. – Ф. 1325. – Оп. 1, карт. ч., – Стр. 777. – Арх. 52.

168. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 640. – Стр. 59. – Арх. 5-7.

169. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 788. – Стр. 134, ч. 1. – Арх. 256.

170. ЦДАУК. – Ф. 8348. – Оп. 1. – Стр. 63. – Арх. 117-120.

171. Арифанов Р. История родоначия в дачной агломерации южных областей Ровд Паспалитой. Т3: Волынь. – Вроцлав, 1995. – С. 174.

172. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 247. – Стр. 48. – Арх. 4.

173. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 144. – Стр. 466. – Арх. 1-26.

174. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 144. – Стр. 456. – Арх. 7.

175. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Стр. 523. – Арх. 245.

176. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 808. – Стр. 67. – Арх. 7.

177. Писовас Русской. Перевод Л. Максимович. – К., 1929. – С. 276.

178. ЦДАУК. – Ф. 533. – Оп. 1. – Стр. 674. – Арх. 3.

179. ЦДАУК. – Ф. 533. – Оп. 1. – Стр. 1163. – Арх. 107.

180. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 9. – Стр. 28. – Арх. 78 кв.

181. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 3. – Стр. 3048. – Арх. 1-2.

182. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Стр. 20. – Арх. 309.

183. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 1561. – Стр. 325. – Арх. 8, 9.

184. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 158. – Стр. 556. – Арх. 1-12.

185. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 158. – Стр. 371. – Арх. 1-14.

186. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 158. – Стр. 447. – Арх. 23.

187. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 1. – Стр. 5934. – Арх. 5.

188. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 3. – Стр. 67. – Арх. 134.

189. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 1. – Стр. 58. – Арх. 257-261.

190. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 147. – Стр. 727. – Арх. 1-7.

191. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 147. – Стр. 578. – Арх. 1-21.

192. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 3. – Стр. 103. – Арх. 49, 50.

193. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 1. – Стр. 8444. – Арх. 58.

194. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Стр. 184. – Арх. 10 кв.

195. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Стр. 221. – Арх. 34.

196. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 457. – Стр. 112.

197. Довжыць Д. Сказанніе о населенных мѣстностяхъ Киевской губернии. – К., 1864. – С. 226.

198. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 9. – Стр. 280. – Арх. 38.

199. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Стр. 426. – Арх. 223 кв.

200. ЦДАУК. – Ф. 486. – Оп. 5. – Стр. 465. – Арх. 178.

201. ЦДАУК. – Ф. 575. – Оп. 1. – Стр. 17. – Арх. 80 кв. – 84.

202. ЦДАУК. – Ф. 575. – Оп. 2. – Стр. 2. – Арх. 7.

203. ЦДАУК. – Ф. 574. – Оп. 1. – Стр. 1981. – Арх. 75.

204. ЦДАУК. – Ф. 575. – Оп. 2. – Стр. 81. – Арх. 3.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ЧАСТИНА I	5
1. Андрушівська земля у стародавню добу	5
2. Наш край у литовсько-польський час	9
3. Під владою Російського царюва	17
4. У часи української національної революції і боротьби за збереження незалежності УНР	34
5. У перше десятиліття радянської влади	38
6. Андрушівщина у 1930-ті роки	45
6.1. Колективізація	45
6.2. Репресії в Андрушівському районі в 1930-х рр.	57
7. У часи воєнних невдач (1939–1943 рр.)	65
8. Повоєнна відбудова району	76
9. Андрушівщина у 1950-ті – 1960-ті роки	85
10. Андрушівський район у 1970-ті – 1980-ті роки	92
11. Андрушівщина у часи незалежності	103
12. Діяльність і досягнення закладів освіти Андрушівщини у 2006–2008 рр.	115
ЧАСТИНА II	119
Відомі постаті Андрушівщини	119
Святослав Іванович Смі	123
Головний священик	129
Леонід Демченко – поет-воїн	132
Творчі обрії Василя Кучера	134
Герої Радянського Союзу, які народились в нашому краї, школах Андрушівщини	141
Слава і гордість сучасників	145

Видатний історик В. Землинський	145
Кращі учніні Андріївщини	146
Наполею цвітю – по всьому світу. Кароткі біографічні відомості про славних земляків	149
ЧАСТИНА ІІІ	190
Історія сіл району	190
Андріївщию	190
Антонівцю	194
Валюцю	196
Валасю	198
Галюцю	199
Городишчю	202
Забарю	207
Іванівцю	208
Нехварюцю	212
Червоцю	215
Ярошівцю	227
ДОДАТКИ	232
Кароткі відомості про підприємства та організації Андріївщини	236
Розстр Війська Запорозького 1649 року	248
Документи про Андріївщину 1952-го року	249
Робота, проведена групою Андріївського району с 1978-41 п. по 1983-83 п. з д. до приєднання к округу Цандровського Н.И.	252
Сповідь про рідне село	276
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА	284

Наукове видання

МАХОРІН Геннадій Леонідович
АНДРУШІВЩИНА:
історія і сьогодення

Тематика редакція та верстка – Т. Бончарук
Коректор Г. Махорін
Дизайн обкладинки – Р. Пилипенко

Надруковано до друку 18.08.2010 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Покриття Мініон.
Умовн. друк. арк. 16,97+0,59. Обл.-зад. арк. 12,15+1,0. Фін. арк. 18,25.
Тираж 100 прим.

Видання В. Б. Котвицький, 2011

Свідчення про виконання суб'єктом видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДР № 2859 від 23.05.2007 р.
10014, Україна, м. Київ, вул. Кафепарська, 5а.

